

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞAİRLERİNDEN
İBRAHİM ER-RİYÂHÎ VE ŞİİRİ

HALİL İBRAHİM KARAÖZ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SEDAT ŞENSOY

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞAİRLERİNDEN
İBRAHİM ER-RİYÂHÎ VE ŞİİRİ

HALİL İBRAHİM KARAÖZ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SEDAT ŞENSOY

KONYA-2024

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HALİL İBRAHİM KARAÖZ		
	Numarası	17810601215		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞAİRLERİNDEN İBRAHİM ER-RİYÂHÎ VE ŞİİRİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Halil İbrahim KARAÖZ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	HALİL İBRAHİM KARAÖZ		
	Numarası	17810601215		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Sedat ŞENSOY		
Tezin Adı	OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞAİRLERİNDEN İBRAHİM ER-RİYÂHÎ VE ŞİİRİ			

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Tunus'ta doğmuş ve yaşamış Arap şairlerden İbrahim er-Riyâhî'nin (1180/1767-1266/1850) hayatı ve şiirleri incelenmiştir. Çalışma, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, problemi, amacı, yöntemi ve şairin yaşamış olduğu dönemde Tunus'un siyasî, sosyal ve kültürel durumu ele alınmıştır.

Birinci bölümde er-Riyâhî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde Dîvân'ında bulunan şiirlerin muhtevası tespit edilerek tahliller yapılmıştır. Bu kapsamda medih, mersiye, dinî şiir, ihvâniyyât, tarihlendirme, hiciv, vâsf, gazel, fahr ve özür içerikli şiirler örneklendirilmiştir. Söz konusu şiirlerin metinleri ve tercümelemleri aktarılmış ve bu şiirlerle ilgili yorumlara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde şairin dil ve üslup özellikleri tahlil edilmiştir. Bu kapsamda şiirleri; kaside yapısı, vezin ve kâfiye, cümle tercihleri, beyân üslubu ve edebî sanatların kullanımı açısından incelenmiştir.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin; Arap şiirinin ana muhtevalarını, Osmanlı döneminde ortaya çıkan bazı konuları ve diğer tâlî konuları başarılı bir şekilde şiirlerine yansıttığı tespit edilmiştir. Şiirlerinde dil ve üslup özelliklerini başarılı bir şekilde sergilemiştir.

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	HALİL İBRAHİM KARAÖZ		
	Student Number	17810601215		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES/ ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Sedat ŞENSOY		
Title of the Thesis/Dissertation	AN ARAB POET IN THE OTTOMAN PERIOD: İBRAHİM AL-RİYĀHĪ AND HIS POEMS			

In this study, the life and poems of the Arab poet Ibrahim Al-Riyāhī (1180/1767-1266/1850), who was born and lived in Tunisia during the Ottoman period, have been examined. The study consists of an introduction and three main parts. In the introduction, the subject, significance, problem, purpose, method, and the political, social, and cultural situation of Tunisia during the poet's lifetime are discussed.

In the first part, the life, literary personality, and works of Al-Riyāhī have been examined. The second part involves determining the content of the poems in his Dīwān and conducting analyses. Within this context, examples of poems covering praise, elegy, religious poetry, brotherhood poems (ihwāniyāt), chronogram poems, satire, description, ode, pride, and apology have been provided. The texts and translations of these poems have been presented, accompanied by commentaries. The third section delves into the poet's language and stylistic features. In this context, his poems were examined in terms of qasīda structure, meter and rhyme, sentence preferences, rhetoric style and use of literary arts.

As a result, Al-Riyāhī successfully reflects the main contents of Arabic poetry, some topics that emerged during the Ottoman period and other secondary topics in his poems. He successfully exhibited his language and style characteristics in his poems.

ÖNSÖZ

Şiiri şiir yapan temel unsurlar his, hayal, ilham, lafız-mâna ilişkisi, vezin-kâfiye, kasıt ve niyet olarak özetlenmiştir. Bu sebeple kaynağında sihri bir mâna sezilen şiir, *engin his, hayal ve ilham ürünü olup sanatkârane biçimde söylenmiş vezinli-kâfiyeli söz* şeklinde tarif edilmiştir. Dolayısıyla şairi şiir nazmetmeye iten etkenlerin başında şiir yazma niyeti ve kasıtı gelmektedir. Şairin sahip olduğu hissiyat ve ilham gücü sayesinde sanatkârane dizeler satırlara dökülür. Bu durum ise tarih içerisinde şiirin etkisini her zaman güçlü tutmuş ve gönülden aktarılan duygular evrensel bir iletişim aracına dönüşmüştür.

Arap şiiri, söz konusu evrensel iletişimin en köklü örneklerine sahip olmuştur. Arap toplumunun vazgeçilmez bir unsuru olarak hayatın merkezinde yer almış ve oluşan edebî gelenek Arap şiirini zirveye taşımıştır. Bu açıdan bakıldığında her şair bu zengin edebî geleneğin birer evladı gibidir. Diğer yandan yaşamış olduğu coğrafya ve çağ da şairi yetiştiren ve etkileyen önemli unsurlardır. Aynı zamanda siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler şairin hayatına ve şiirlerine yansımaktadır. Bu unsurlar şairin, şiiri kaleme alma kasıt ve niyetini şekillendirmektedir. Bir diğer husus şairin his, hayal veya ilhamını ortaya çıkaran ise yine şairin bizzat kendisidir. Aynı edebî geleneğe sahip, aynı çağ ve coğrafyada yaşamış iki şair birbirinden tamamen farklı özelliklerde şiirler ortaya koyabilmektedir. Bunun en temel sebebi hayatlarında tecrübe ettikleri pek çok duygunun onların his dünyasında bıraktığı etkidir. Şairin hüznü-sevinçli, olumlu-olumsuz duygularından süzülen manalar, lafızlarda farklı şekil ve üsluplar olarak vücut bulmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın merkezindeki şair er-Riyâhî ve onun şiirlerinin incelenmesi, Arap şiir geleneğinin bir parçası içerisinde çevresel etkenler gözetilerek Osmanlı dönemi Arap edebiyatının anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Osmanlı devletinin hâkim olduğu Tunus'ta XI-XII/XVIII-XIX. yüzyılda yaşamış olan er-Riyâhî; siyâsî, sosyal ve kültürel çalkantılara şahitlik etmiş birisidir. Dönemin padişahları, sadrazamları ve üst düzey devlet ricali tarafından kendisi ve şiirleri iltifat görmüştür. Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin Arap şiirine ilgisinin tespit edilmesi açısından bu çalışma önem arz etmekte ve Osmanlı döneminde Arap şiirinin gerileme ve çöküş yaşadığına dair bazı iddiaların ise yeniden sorgulanmasını gündeme

getirmektedir. Çünkü pek çok Arap tarihçeye göre Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasına hâkim olduğu süreçte Arap şiiri çöküş yaşamıştır. er-Riyâhî de bu dönemde şiirler kaleme aldığı için söz konusu iddiaların doğruluğu objektif olarak tekrar gözden geçirilmelidir.

İkinci olarak, Osmanlı döneminde yaşamış olan er-Riyâhî'nin hayatı ve edebî kişiliğinin ortaya çıkarılması ve iki bin seksen yedi beyitten oluşan zengin muhteva ve üsluba sahip *Dîvân*'ının, Arap şiir geleneğindeki edebî düzeyinin tespiti önemli görülmüş ve bu çalışma yapılmıştır. er-Riyâhî'nin şiirleri klasik ve modern edebiyat tenkit eserlerinde yer alan esaslar çerçevesinde tahlil edilmeye gayret gösterilmiştir. Şiirler Türkçe'ye çevrilirken mümkün mertebe ana metne bağlı kalınmış ve tercümeyi şiirselleştirmek için zorunlu kalmadıkça kişisel tasarruflarda bulunulmamıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde er-Riyâhî'nin hayatı ve edebî şahsiyeti ele alınırken ikinci bölümde *Dîvân*'ında yer alan şiirlerin muhteva, üçüncü bölümde ise şekil ve üslup açısından tahlilleri yapılmıştır.

Araştırma esnasında konunun tespitinden tamamlanmasına kadar büyük emekleri ve destekleri olan danışman hocam Prof. Dr. Sedat Şensoy'a, öneri ve yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Muhammet Tasa'ya, Prof. Dr. Muhammet Vehbi Dereli'ye, şiirlerin tercüme ve tashihinde teknik katkı sağlayan Ahmed Suud'a ve son okumada vermiş oldukları katkılarından dolayı Dr. Öğr. Ü. Yasin Bostan'a, Arş. Gör. Dr. Halil Işılak'a, Arş. Gör. Ayşenur Tuba Uludoğan'a ve Arş. Gör. Nazım Taşan'a en içten şükranlarımı sunarım.

Halil İbrahim KARAÖZ

Konya/2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
TRANSKRİPSİYON	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Problemi ve Amacı.....	2
3. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar.....	3
4. Tunus'un XVIII. ve XIX. Yüzyıldaki Genel Durumu.....	6
4.1. Siyasî Hayat	7
4.2. Sosyal Hayat.....	11
4.3. Kültürel Hayat.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	
İBRAHİM ER-RİYÂHÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	
1.1. Kimliği ve Ailesi	21
1.2. Eğitimi ve Hocaları	22
1.3. Seyahatleri ve Vazifeleri.....	26
1.4. Kişiliği ve Kültürü	32
1.5. Vefatı	36
1.6. Edebî Şahsiyeti	37
1.7. Eserleri.....	38
1.7.1. Şiir, Dil ve Edebiyat	39
1.7.2. Risâle, Fetvâ ve Hutbeleri	42
İKİNCİ BÖLÜM	
İBRAHİM ER-RİYÂHÎ'NİN ŞİİRİNDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	
2.1. Medih	50
2.1.1. Yöneticileri Methi.....	54
2.1.1.1. Tunus Elçisi Olarak Devlet Adamlarına Söylediği Methiyeleri.....	55

2.1.1.2. Memduhu Tebrik Etmek İçin Söylediği Methiyeleri	73
2.1.1.3. Memduha Teşekkür Etmek İçin Söylediği Şiirler	81
2.1.2. Hocalarını ve Tasavvuf Büyüklerini Methi	85
2.1.2.1. İsmail et-Temîmî'yi Methi	86
2.1.2.2. Ahmed et-Ticânî'yi Methi	89
2.1.2.3. İbnu'l-Fârid'i Methi	95
2.1.3. Muhtelif Kişi ve Dostlarını Methi	99
2.2. Mersiye.....	105
2.2.1. Alimlere ve Hocalarına Mersiye	107
2.2.1.1. Mustafa ed-Dunguzlî'ye Mersiyesi	108
2.2.1.2. eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd'a Mersiyesi	110
2.2.2. Oğluna ve Dostlarına Mersiyesi	114
2.2.2.1. Oğlu Muhammed eṭ-Ṭayyib er-Riyâhî'ye Mersiyesi	115
2.2.2.2. Vezir Muhammed el-'Arabî'ye Mersiyesi	118
2.2.3. Yöneticilere ve Yakınlarına Mersiyeler	121
2.2.3.1. Emîr Hammûde Paşa'ya Mersiyesi	121
2.2.3.2. Mahmud Bay'ın Kızı Emîre Azize Hanım'a Mersiyesi	124
2.3. Dinî Şiir	128
2.3.1. Fikhî Meseleler.....	129
2.3.2. Münâcât.....	132
2.3.3. Hz. Peygamber'i Medih	139
2.3.4. Tevessül Şiirleri	149
2.3.5. Farklı Konulardaki Dinî Şiirler	154
2.4. İhvâniyyât	157
2.4.1. Murâselât.....	159
2.4.2. İcâzet	171
2.4.3. Takrîz	178
2.4.4. Tebrik/Tehânî	182
2.4.5. Diğer İhvâniyyât Şiirleri	186
2.5. Tarih Düşürme Şiirleri/Tevârîh	188
2.6. Hiciv	195
2.7. Vasf.....	199
2.8. Diğer Konular	201

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ER-RİYÂHÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

3.1. er-Riyâhî'nin Şiirlerinde Şekil Özellikleri.....	208
3.1.1. Vezin ve Kâfiye	208
3.1.2. Nazım Türleri	212
3.1.2.1. Kaside	216
3.1.2.2. Recez/Urcûze	235
3.2. er-Riyâhî'nin Şiirlerinde Dil ve Üslup Özellikleri	239
3.2.1. Kelime ve Sözü'n Fesahati	240
3.2.1.1. Lafzî Kusurlar	241
3.2.1.2. Manevî Kusurlar	247
3.2.2. Kelime Dağarcığı	249
3.2.3. Cümle Tercihleri	252
3.2.3.1. Haber Cümleleri	253
3.2.3.2. İnşâ Cümleleri	257
3.2.4. Kasr	265
3.2.5. Beyân Üsluplarından Yararlanma	269
3.2.5.1. Teşbih	269
3.2.5.2. Mecâz	273
3.2.5.3. Kinâye.....	278
3.2.6. Bedî' Sanatlarından Yararlanma	281
3.2.6.1. Tıbâk.....	281
3.2.6.2. Tevriye.....	284
3.2.6.3. İktibâs	287
3.2.6.4. Telmîh.....	289
3.2.6.5. Tazmîn	291
3.2.6.6. Lüzûmu Mâ Lâ Yelzem	293
3.2.6.7. Tasrî'	294
3.2.6.8. Arûzî Tasrî'	299
3.2.6.9. Raddu'l-'Acuz 'ale's-Sadr.....	301
3.2.6.10. Tarih Düşürme Sanatı/Te'rîh	303
3.2.7. Edebî Tasvir.....	314
SONUÇ	320

KAYNAKÇA.....	327
EKLER	341

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Konuların Şiir Sayılarına Göre Dağılımı	47
Tablo 2.2. Konuların Beyit Sayılarına Göre Dağılımı	49
Tablo 2.3. Dinî Şiirlerin Tasnifi	128
Tablo 2.4. Münâcât Şiirleri	133
Tablo 2.5. İhvâniyyât Şiirlerinde Muhteva	159
Tablo 2.6. İcâzet Talep Eden Kişiler ve Şiir Sayısı	172
Tablo 2.7. Takîz Edilen Kişiler, Eserleri ve Şiir Sayısı	178
Tablo 2.8. Tebrik Edilen Kişiler ve Sebepleri	183
Tablo 2.9. Tarih Düşürme Şiirleri ve Konuları	189
Tablo 2.10. Muhtelif Konularda Kaleme Alınan Şiirler	202
Tablo 3.1. Şiirlerin Muhteva ve Bahirleri	208
Tablo 3.2. Şiir ve Beyit Sayılarına Göre Bahirler	211
Tablo 3.3. Revî Harflerine Göre Şiir Sayıları	211
Tablo 3.4. Divânda Yer Alan Nazım Türleri	214
Tablo 3.5. Nesîb Bölümünde Yer Alan Konular	218
Tablo 3.6. Recez Şiirlerinde Muhteva ve Beyit Sayısı	236
Tablo 3.7. Tasrî' Sanatı Kullanılan Şiirler	295
Tablo 3.8. Ebced Harflerinin Sayısal Değerleri	306
Tablo 3.9. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 1	309
Tablo 3.10. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 2	310
Tablo 3.11. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 3	311
Tablo 3.12. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 4	312

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Tunus Siyasî Haritası	6
Şekil 2.1. Konuların Şiir Sayısına Göre Yüzdellik Dağılımı	48
Şekil 2.2. Konuların Beyit Sayılarına Göre Yüzdellik Dağılımı	50
Şekil 2.3. Medih Şiirlerini Teşvik Eden Ana Unsurlar	52
Şekil 3.1. Bahirlerin Yüzdellik Dilimleri	210
Şekil 3.2. Nazım Türlerinin Yüzdellik Dağılımı	215
Şekil 3.3. Beyit Sayılarına Göre Nazım Türleri	215
Şekil 4. 1. er-Riyâhî'nin vergi affı hususunda talebinin yer aldığı belge	341
Şekil 4. 2. İbrahim er-Riyâhî	342
Şekil 4. 3. Sîdî İbrahim er-Riyâhî zâviyesinde bir mevlid töreni	343
Şekil 4. 4. Avludan ibadethaneye giriş	343
Şekil 4. 5. Zâviyenin ibadethane bölümü	344
Şekil 4. 6. Mihrab	344
Şekil 4. 7. er-Riyâhî'nin kabrinin bulunduğu türbe	345

TRANSKRİPSİYON

ـَ	: a, e	س	: S, s
ـِ	: ı, i	ش	: Ş, ş
ـُ	: u, ü	ص	: S, s
آ	: â, ê	ض	: D, d
و	: û	ط	: T, t
ي	: î	ظ	: Z, z
ء	: ’	ع	: ’
ب	: B, b	غ	: Ğ, ğ
ت	: T, t	ف	: F, f
ث	: S, s	ق	: K, k
ج	: C, c	ك	: K, k
ح	: H, h	ل	: L, l
خ	: H, h	م	: M, m
د	: D, d	ن	: N, n
ذ	: Z, z	و	: V, v
ر	: R, r	ه	: H, h
ز	: Z, z	ي	: Y, y

Yukarıda aktarılan transkripsiyon sistemi bazı özel terimler, kişi adları, künyeler ve eser adlarında kullanılmıştır. “Osman”, “İbrahim” gibi Türkçe’de sıklıkla kullanılan veya Türkçeleşmiş isimlerin yazımında transkripsiyon kullanılmamıştır. Birleşik isimlerin ve tamlamaların yazımında “Ebû Abdillâh Muhammed b. Osman es-Senûsî” şeklinde Arapça okunuş esas alınmıştır. Harf-i tarifler “el-Mecelle” kelimesinde olduğu üzere küçük harflerle yazılmış; cümle başlarında da bu usul aynı şekilde uygulanmıştır. Şemsî harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tariflerin yazımında ise, “er-Riyâhî” kelimesinde olduğu gibi ilk harfin okunuşu esas alınmıştır.

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AİÇÜ	: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
b.	: İbn
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
HAT	: Hatt-ı Hümayun
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
m.	: Miladî
md.	: Madde
neş.	: Neşreden
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
Üni.	: Üniversite
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusunu, İbrahim er-Riyâhî'nin (1767-1850/1180-1266) hayatı, edebî kişiliği ve divanında yer alan şiirlerinin muhteva ve üslup özelliklerinin tahlili oluşturmaktadır.

er-Riyâhî, XVIII. yy. ortalarında Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Tunus'un Testûr şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini burada tamamlayan er-Riyâhî, daha sonra başkent Tunus'a göç ederek burada bulunan, dünyanın en eski ve köklü eğitim müesseselerinden biri olan Zeytûne Medresesi'nde ilim tahsiline devam etmiştir. Dönemin ünlü âlimlerinden aldığı tefsir, hadis, fıkıh, mantık gibi ilimleri tahsil etmenin yanında daha küçük yaşlarda belagat derslerinde kendisinden söz ettirmeyi de başarmıştır. Edebî sanatlara olan ilgisi genç yaştan itibaren bizzat kendi şiirlerini kaleme almaya sevk etmiştir. İlim tahsili süresince zekâsı bütün hocaları tarafından dikkat çeken er-Riyâhî, Zeytûne Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamış, daha sonraları Tunus kadılığı ve başmüftülüğüne kadar uzanan bir kariyere sahip olmuştur.

Yaşadığı bölge yaklaşık üç asra yakın Osmanlı hakimiyetinde olan bir garb eyaletidir. Dikkat çeken ilmi kişiliği sayesinde Tunus içerisinde belirli bir tanınırlığa ulaşan er-Riyâhî, Tunus emîrleri tarafından dış ilişkilerde elçilik vazifesine gönderilecek kadar itibar sahibi olmuştur. Bunlardan ilki Fas Sultanlığına erzak ve maddî yardım talebi ile gönderilmesidir. Bu görevden başarıyla dönmesi Tunus içerisindeki konumunu kuvvetlendirmiştir. İkincisi ise vergi affı talebiyle Osmanlı Sultanı II. Mahmud'un huzuruna çıkmasıdır. Her iki ziyaretinde de sultanların huzurunda şiirlerini söyleyerek giriş yapması, şairin edebî kişiliğinin etkisini gösteren kayda değer örnekler arasındadır. Elçilik vazifesi gereği yapmış olduğu ziyaretlerde ve hac seyahatleri sırasında tanışmış olduğu kişilerle kurduğu dostluk ilişkilerinin edebî şahsiyetine olumlu katkıları olmuştur. Diğer yandan hem devlet ricalinden olması hem de sûfî bir kişiliğe sahip olması şiirlerini etkileyen bir diğer önemli husustur.

Bu çalışma, er-Riyâhî'nin ve şiirlerinin edebî değerini tespit etmenin yanında, Osmanlı döneminde yaşamış Arap şairlere hak ettiği ilgiyi göstermek açısından önem

arz etmektedir. Bilindiği üzere Arap şiiri üzerine yapılan çalışmalarda daha çok Osmanlılar döneminden öncesine itibar edilmekte, Osmanlılar döneminde yaşayan şairler ve şiirleri görmezden gelinmektedir. Özellikle bu dönemdeki ilmî ve edebî yaratıcılığın zayıfladığını, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren fasih Arapça ile yazılan eserlerdeki edebî canlılığın tamamen yok olduğunu savunan görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşün en önemli temsilcileri arasında Fransız oryantalist Régis Blachère bulunmaktadır. Bu durum birçok Arap araştırmacı tarafından da zikredilmekte ve söz konusu görüşlerden etkilendikleri görülmektedir.¹

Bu bağlamda Osmanlı döneminde yaşamış ve kendisini şiirleriyle kanıtlamış pek çok Arap şaire ulaşmanın mümkün olduğunu ve yukarıda zikredilen karamsar tablonun bahsedildiği gibi olmadığını göstermek açısından Osmanlı döneminde yaşamış bir şair olarak er-Riyâhî ve şiirlerini incelemek hususi bir önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Problemi ve Amacı

Şair er-Riyâhî ve şiirlerinin Arap şiir geleneğindeki edebî değerini tespit etmek, araştırmanın cevaplamaya çalıştığı ana soruyu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın arka planında ise şairin doğduğu, hayatını geçirdiği, ilim tahsil ettiği yerlerden ve seyahatleri süresince yaşananlardan ne derece etkilendiği ve bunları şiirlerine nasıl aksettirdiği sorularına cevaplar aranmıştır.

Bütün bu unsular incelenirken iki temel gayeden bahsetmek mümkündür. Birincisi, er-Riyâhî'nin Arap edebiyatı açısından edebî kişiliği ve şiirlerinin değeri konusunda birtakım sonuçlara varmak. İkincisi, er-Riyâhî'nin şiirlerinden hareketle yerelde yaşadığı coğrafya olan Tunus'un ve genelde ise Osmanlı döneminin edebî yönden durumu hakkında bazı yargılara ulaşabilmektir. Bu bağlamda çalışmada amaçlanan hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- i. er-Riyâhî'nin yaşadığı dönem ve coğrafyadaki siyasî, sosyal ve kültürel etkilerin şiirlerine yansımalarını tespit etmek.

¹ Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Şarkiyat Mecmuası*, c. 26, sy.1, 2015, 36.

- ii. Şairin kimliği, ailesi, eğitim hayatı, seyahatleri ve üstlenmiş olduğu vazifelere dair bilgileri bir araya getirerek şiirleriyle olan bağlantıları tespit etmek.
- iii. *Dîvân*'da yer alan şiirleri muhteva açısından ele alarak hangi konularda şiirler söylediğini belirlemek ve örnek şiirler üzerinden açıklamak.
- iv. Şiirlerin şekil ve üslup yönünden incelemesi yapılarak edebî sanatların icrasını tespit etmek.
- v. Şiirlerin, Arap şiir geleneğinde eleştirmenler tarafından ortaya konan kriterlere uygunluğunu tespit etmek ve buradan hareketle şairin etkilendiği veya etkilediği kişilere ve edebî üsluba dikkat çekmek.
- vi. er-Riyâhî'nin şiirlerinden hareketle yeterli sayıda incelemeye dayanmadan ortaya atılan Osmanlı döneminde Arap şiirinin bir çöküş ve gerileme içerisinde olduğuna dair iddialara karşı konuya daha objektif, bilimsel bir yaklaşım ortaya koymak zikredebilecek amaçları arasındadır.

Araştırma, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde er-Riyâhî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde, “*İbrahim er-Riyâhî'nin Şiirinde Muhteva Özellikleri*” başlığı altında medih, mersiye, ihvâniyyât, dinî şiirler, tarihlendirme, hiciv, vâsif ve az sayıda yer alan muhtelif şiirleri diğer konular başlığında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise “*er-Riyâhî'nin Şiirlerinde Şekil ve Üslup Özellikleri*” ele alınmış olup, burada şairin edebî üslubu ve üslubunda ön plana çıkan edebî sanatların kullanımına dair örnekler verilmiş, eleştirmenler tarafından ortaya konan kriterler çerçevesinde çok yönlü analizler yapılmıştır.

3. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar

Araştırmada “doküman incelemesi yöntemi” kullanılmıştır. Nitel araştırma metodlarından olan bu yöntemde, birçok nitel içerik analiz edilmiştir. Bu analiz ise iki kısma ayrılmıştır. Birincisi şairin hayatına dair biyografik inceleme, ikincisi ise şiirlerin yer aldığı *Dîvân*'ın, tespit edilen edebî konu ve sanatlara göre çeşitli tasniflere tabi tutulmasıdır. Muhteva esasına göre tasnif edilen şiirler içerisinde şairin karakteristik özelliklerini belirgin bir şekilde yansıtan örnekler seçilmiş ve harekelenmiştir. Özellikle edebî hayatına etki eden unsurlar belirleyici olmuştur. Aynı hassasiyet çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan şekil ve üslup incelemesinde de

uygulanmıştır. Daha sonra, verilen örnek şiirlerin tercümeleri yapılarak edebiyat tenkitçilerinin koymuş olduğu kriterler çerçevesinde gerekli analizler yapılmıştır.

Şiirlerde kullanılan edebî sanatlar, vezinler, kelime ve cümle yapıları belagat ilmî açısından incelenmiştir. Şiirler aktarılırken okuyucuların esas alınan kaynağa müracaat ettiklerinde kolay ulaşabilecekleri şekilde dipnotlarda gerekli atıf düzeni gözetilmiştir. Bu minvalde dipnotta şairin ismi verilmeden esas alınan kaynak ismi, şiir numarası ve ilgili sayfa numarası aktarılmıştır.

Şiirler tercüme edilirken her beyitle biten anlam bütünlüğüne, gramer olarak hedef dildeki karşılıklarına ve kelimelerin anlamsal tutarlılıklarına dikkat edilmiştir. Gerekli görülen yerde bazı açıklamalar ya da muhtemel anlamlar parantez içerisinde verilmiştir.

Çalışmanın ana kaynağını İbrahim er-Riyâhî'nin 1989 yılında Muhammed el-Ya'lâvî ve Hammâdî es-Sâhilî tarafından tahkik edilen *Dîvân*'ı oluşturmaktadır. *Dîvân*'ın bundan başka tahkik çalışması olmamıştır. er-Riyâhî'nin şiirlerine dair ülkemizde yüksek lisans ya da doktora düzeyinde herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Müellifin hayatına dair sadece Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yer alan *Riyâhî* maddesinden başka bir çalışma bulunmamaktadır. Yurtdışında ise üç çalışma göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki şairin torunu Ömer er-Riyâhî tarafından 1320/1902 yılında müellifimizin şiirlerine ve hayatına yer verdiği *Ta'îru'n-Nevâhî bi Tercemeti's-Şeyh Sîdî İbrahim er-Riyâhî* adlı eseridir. İkincisi, Tunus Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1978 yılında Mahmud İlyas tarafından *İbrahim er-Riyâhî Mufekkiran ve Edîben* adıyla yapılan yüksek lisans tez çalışmasıdır. Üçüncüsü ise, yine Tunus'ta Ahmed el-Ĥamrûnî tarafından 1996 yılında kaleme alınan *'Alema'z-Zeytûne Şeyh İbrâhîm er-Riyâhî* adlı eserdir. Bu eserlerin ortak özellikleri, şiirlerin edebî tahliline veya değerlendirmesine yer vermekten ziyade şairin hayatına yoğunlaşmalarıdır. Dolayısıyla er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan şiirlerin edebî açıdan tenkide tabi tutulduğu görülmemektedir.

Çalışmada Tunus'un XVIII. ve XIX. yy. siyasî, sosyal ve kültürel durumunun incelendiği giriş bölümünde Şevki Dayf'ın *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî 'Aşru'd-Duvel ve'l-İmârât Libyâ-Tûnis-Şikaliyye*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Abdi'l-

Hakem'in *Futûhu Mısr ve Ahbâruhâ*, Hasan Hüseyin Abdulvahhab'ın *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, el-Aziz Süleyman Nevvâr'ın *eş-Şu'ûbu'l-İslâmiyye*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Büyük Osmanlı Tarihi*, Johann Wilhelm Zinkeisen'in *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Halil İnalçık'ın *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Tâhir el-Ma'mûrî'nin *Câmi'u'z-Zeytûne ve Medârisu'l-İlm fi'l-'Ahdeyni'l-Hafşî ve't-Turkî* ve şairin öğrencilerinden olan Ahmed b. İbn Ebî'd-Đıyâf'ın *İthâfu Ehli'z-Zamân bi İhbâri Mulûki Tûnis ve 'Ahdi'l-Emân* eserlerine müracaat edilmiştir.

er-Riyâhî'nin hayatı ve edebî kişiliğinin anlatıldığı birinci bölümde ise kaynakların çoğunluğunu tabakat eserleri oluşturmuştur. Bunların başında torunu Ömer er-Riyâhî'nin *Ta'firu'n-Nevâhî bi Tercemeti 'ş-Şeyh Sîdi İbrahim er-Riyâhî* adlı eseri başı çekmektedir. Bunun yanı sıra yukarıda zikredilen talebesi İbn Ebî'd-Đıyâf'ın *İthâf*¹ ve yine talebelerinden Muhammed en-Neyfer'in *'Unvânu'l-Erîb* adlı eseri ve Muhammed b. Osman es-Senûsî'nin *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf* adlı eseri, şairin hayat hikayesine geniş yer vermekle birlikte büyük ölçüde şiirlerini de aktarmaları sebebiyle müracaat edilen önemli kaynaklar olmuştur. Bunların haricinde Muhammed Maḥfûz'un *Terâcimu'l-Mu'ellifîne't-Tûnisiyyîn*, Şâdık ez-Zemerlî'nin *A'lâmun Tûnisiyyûn*, Muhammed b. Ömer b. Kâsım Maḥlûf'un *Şeceratu'n-Nûri'z-Zekiyye fi Tabakâti'l-Mâlikiyye*, Hayreddin ez-Ziriklî'nin *el-A'lâm Kâmusu't-Terâcim* ve Ömer Rıza el-Keḥḥâle'nin *Mu'cemu'l-Muelliḥîn* adlı tabakat eserleri er-Riyâhî'nin hayatını aktarırken istifade edilen diğer eserler olmuştur.

Muhteva özellikleri analiz edilirken Arap şiirinin ana tema ve kavramlarını açıklamak için temel kaynaklardan Kudâme b. Cafer'in *Naḳdu'ş-Şi'r*, Muhammed b. Sellâm'ın *Tabakâtu Fuḥûli'ş-Şu'arâ*, Ahmed b. Yahya b. Zeyd b. Seyyâr eş-Şeybânî Şa'leb'in *Ḳavâidu'ş-Şi'r* adlı eserlerine müracaat edilmiştir. Şekil ve üslup incelemesi yapılırken bütün bu eserlerin yanında temel belagat kaynakları arasında yer alan, İbn Ḳuteybe'nin *eş-Şi'r ve'ş-Şu'ara*, el-Câhız'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-Belâğa*, es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*, el-Ḳazvînî'nin *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, Mes'ûd b. Ömer Sadeddin et-Taftâzânî'nin *Muḥtaşaru'l-Me'ânî*, es-Subkî'nin *'Arûsu'l-Efrâh fi Şerḥi Telḥîşi'l-Miftâh* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada yer alan terim ve kavramların açıklamalarında el-Halîl b. Ahmed'in *Kitâbul-'Ayn*¹, el-Cevherî'nin *eş-Şihâh*¹ ve İbn Manzûr'un *Lisânu'l-'Arab*¹ gibi

temel sözlüklerin yanında son dönemde edebî kavramlar sözlüğü olarak Ahmed Mañlûb tarafından kaleme alınmış olan *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ûadîm* adlı eseri sıkça müracaat edilen sözlükler olmuştur.

4. Tunus'un XVIII. ve XIX. Yüzyıldaki Genel Durumu

Kuzey Afrika'nın Akdeniz'e bakan, günümüz Libya ve Cezayir'in arasında kalan ve İtalya'nın Sicilya adasının karşısında yer alan Tunus şehri, aynı zamanda bulunduğu ülkeye de ismini vermiştir. Tunus, kadim dönemlerden itibaren bölgenin en önemli sanat, kültür ve ilim merkezlerinden biri olmuştur. Kaynaklarda Tînâs (Tynes), Tynis veya Tunes şeklinde telaffuz edildiği aktarılan Tunus'un geçmişi milattan önce IV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kartacalılar tarafından askeri bir üs olarak kurulan Tunus; Fenike, Kartaca, Roma ve Bizans gibi pek çok medeniyetin hakimiyeti altında bulunmuştur.²

Şekil 1.1. Tunus Siyasî Haritası

² Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî 'Aşru'd-Duvel ve'l-Îmârât Libyâ-Tûnis-Şikilye*, Darû'l-Ma'ârif, Kahire, ts., 111-113; Ahmet Kavas, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, XLI, 400.

İslam'ın yayılmasıyla birlikte Müslümanlar tarafında bölgeye pek çok seferler düzenlenmiş ve I./VII. yüzyılda Hasan b. Numan önderliğinde Tunus ve Kartaca şehirleri fethedilerek bu bölge kalıcı bir şekilde Müslüman beldelerinden biri haline gelmiştir.³ Emevîler, Abbasîler, Ağlebîler, Fatimîler ve Hafsîler gibi pek çok İslam devleti burada hüküm sürmüş ve son olarak 982/1574 yılında Vezir Koca Sinan Paşa ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa önderliğinde fethedilerek Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren Tunus, üç asrı aşkın bir süre Osmanlı idaresinde bulunarak Kuzey Afrika'nın önemli ilim ve kültür şehri olma özelliğini devam ettirmiştir. Fransızların 1881 yılında işgali ile Fransız sömürgesi altına giren Tunus, bağımsızlığını 1956 yılında kazanmış, akabinde Tunus Cumhuriyeti kurularak başkenti de Tunus şehri olmuştur.⁴

Tunus şehrinin ve bölgesinin tarihi hakkında verilen bu bilgilerin ardından, 1180/1767 yılında Tunus'ta doğan ve 1266/1850 yılında yine Tunus'ta vefat eden er-Riyâhî'nin eserlerine etki eden unsurları daha doğru anlayabilmek için yaşadığı XVIII. ve XIX. yüzyılın siyasî, kültürel ve sosyal durumunun bilinmesi ve buna müteakip bu durumların sosyal yansımaları üzerinde durulması, yapılan değerlendirmelerin de daha doğru sonuçlara varılmasını sağlayacaktır.

4.1. Siyasî Hayat

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl içerisinde malî, askerî ve sosyal bunalımların yaşandığı bir dönem içerisine girmeye başlamıştır. Batıda yaşanan bilim ve sanayi devrimleri, Avrupalı devletlerin bu gelişmelerin etkisiyle sanayide açtıkları çığır, maddî anlamda özellikle de askerî alanda büyük sıçramalara neden olmuştur. Batıda yaşanan gelişmeleri takipte zorlanan Osmanlı Devleti, yapılan savaşlar ve antlaşmalar neticesinde XVIII. ve XIX. yüzyıl içerisinde ekonomik ve askerî açıdan büyük

³ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Abdi'l-Hakem, *Futûhu Mısr ve Ahbâruhâ*, Leiden, 1920, 200; 'İzzeddin Ebu'l-Hasan b. Ali Ebi'l-Kerem eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Darû'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, 2012, III, 415-418.

⁴ Hasan Hüseyin Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, Dârû'l-Kutubi'l-'Arabîyyeti'-Şarkîyye, 3. Baskı, Tunus, ts., 133; el-Aziz Süleyman Nevvâr, *eş-Şu'ûbu'l-İslâmiyye*, Dârû'l-Nehdâti'l-'Arabîyye, Beyrut, 1991, 123; İbrahim Ethem Çakır, "Sultan II. Selim", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Şefaettin Severcan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, XII, 455-456; Sabri Hizmetli, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezair'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. XXXII, 1992, 1; Kavas, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 388.

sarsıntılar yaşamaya başlamıştır.⁵ Bunun yanı sıra Fransa'da ilk olarak kendisini gösteren milliyetçilik akımının tesirleriyle hızlı bir şekilde zuhur eden ihtilal ruhu, toplumsal açıdan da Osmanlı topraklarında etkilerini göstermeye başlamıştır.⁶

er-Riyâhî'nin yaşadığı dönemde ise, 1787 yılında Osmanlı Devleti Ruslarla muharebeye girmiş, bu durum Osmanlı Devleti'ni ağır mâlî yükümlülüklerin altına sokmuştur. Nitekim Hollanda ve İspanya'dan borç alma girişimleri olmuştur. Bu devletlerin yanında kendi himayesindeki Fas Sultanlığı, Cezayir ve Tunus ocaklarından para istikrazı konusunda teşebbüsler olmuştur. Fas ve Cezayir eyaletlerinden herhangi bir destek olmamasına karşın, dönemin Tunus emîri Ali Bay, gerekli askerî ve maddî desteği sağlayarak İstanbul'a göndermiştir.⁷ Osmanlı Devleti'nin XVIII. yy. sonlarındaki iktisadî durumunu gözler önüne seren bu gelişmelere ek olarak Osmanlıların katıldığı savaşlarda mağlup olması söz konusu durumu daha da ağırlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin genel durumu böyle iken özelde Tunus ve çevresinin de pek de farklı olduğu söylenemez. Siyasî açıdan çalkantılı dönemlerine şahit olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. er-Riyâhî'nin yaşadığı dönemde Tunus, Fransızlar tarafından tacizlere uğrayarak işgal girişiminde bulunmuş ancak olumsuz sonuçlanmıştır. 1770 yılında Emîr Ali Bay döneminde, Fransızlar tarafından günlerce bombalanan Tunus; ağır tahribatlar almış, akabinde Tunus ile Fransa arasında barış antlaşması imzalanmıştır.⁸

Yaşanan bu olumsuzluklar neticesinde malî, askerî ve sosyal alanlarda darbeler alan Osmanlı, Batılı devletlerin hedefi haline gelmiş ve toprak kayıpları vermeye başlamıştır. İmparatorluğun farklı bölgelerinde çıkan isyanlar, Cezayir'in işgali (1830) ve sonrasında Tunus (1881) ve Mısır'ın işgali (1882) Osmanlı'nın çöküşünü hazırlayan önemli olaylar arasında zikredilebilir. Bazı dönemlerde yapılan ıslahat çalışmaları ve alınan kararlar, oluşan kötü durumu durdurmaya yetmemiş, söz konusu

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 6. Baskı, ts., V, 320-321, 429-442.

⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Ed. Erhan Afyoncu, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, VII, 3-4.

⁷ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, 596-601; Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 155.

⁸ Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 155, Dayf, 'Aşru 'd-Duvel ve 'l-İmârât, 139-140.

süreç er-Riyâhî'nin de yaşadığı dönemi kapsayarak Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadar devam etmiştir.

er-Riyâhî'nin yaşadığı dönem olan XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar yedi padişah hüküm sürmüştür. Bu padişahlar sırasıyla III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774), I. Abdulhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmud (1808-1839), Sultan Abdulmecid (1839-1861)'dir.⁹

Şairin yaşadığı dönemde zikredilen Osmanlı sultanlarının tahtta olduğu görülmektedir. Bu süreçte ön planda olan II. Mahmud dönemi, Tunus'ta yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler açısından dikkat çekmektedir. Bununla birlikte ileride bahsedileceği üzere er-Riyâhî'nin, II. Mahmud tarafından saltanat merkezi olan İstanbul'da yani sarayda ağırlanması, Sultan II. Mahmud ve saray eşrafındaki kişilerle teması, şairin edebî kişiliğinde ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Tunus'un jeopolitik konumu ve tarihi süreç içerisinde süregelen önemi, özellikle Akdeniz havzasının kontrolü açısından Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu dönemde de kendisini hissettirmiştir. Aynı zamanda Tunus Avrupa'nın, Afrika ve Orta Doğu'ya açılan yolunun ilk durakları arasında olmuştur. Bu doğrultuda stratejik ve jeopolitik öneme sahip olan Tunus; Osmanlı idaresi için Cezayir ve Trablusgarb beylerbeylikleri gibi uç sınır eyaleti niteliğini sürekli olarak korumuştur.¹⁰

Tunus'un uç eyaleti olmasından dolayı başkente yakın diğer eyaletlere nazaran daha bağımsız olduğu ifade edilmektedir. Mülkî ve idarî açıdan tamamen özerk yapılanma tesis edildiği görülmektedir. Osmanlı, diğer eyaletlerdeki gibi idarî birimleri tesis etmiş ve kendi işleyişine bırakmıştır.¹¹ Nitekim Tunus'un müstakil bir eyalet haline gelmesiyle birlikte en üst idarî yapı olarak yeniçerilerden veya Anadolu'dan getirilen Türk kökenli ailelerden oluşan eyalet divanı yönetimi tesis etmektedir. Bu divanın yeniçeriler ve kendi aralarından seçilen, "Dayı" ismini

⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, XII, 187-225; Muhammed b. Osman es-Senûsî, *Rihletu'l-Hicâziyye, Şeriketu't-Tûnisiyye*, Tunus, 1981, II, 16; Kavas, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 391.

¹⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, 111.

¹¹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 109.

verdikleri kişilerden oluştuğu görülmektedir. Başlangıçta “Dayı” olarak adlandırılan daha sonraları ise “Bay” şeklinde ifade edilen kişiler tarafından yönetim sağlanmıştır.¹² Bu yönüyle özellikle Hüseyinî Ailesi döneminde Dayıların yani eyalet emîrlerinin İstanbul’dan atanmayıp Tunus’daki divan içerisindeki aile üyeleri arasından seçilmesi, bu özerkliğin bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Öte yandan Tunus, statüsü gereği diğer yabancı devletlerle Osmanlı Devleti’nden bağımsız antlaşmalar yapabilmekteydi. Yukarıda bahsedilen Fransa’nın işgal teşebbüsü (1770) haricinde 1742, 1743 ve 1824 yıllarında Fransa ile farklı antlaşmalar yapabilmesi, Tunus’un özerk yapısına dair bilgiler sunmaktadır. Ayrıca pek çok Avrupa devletinin, Osmanlı Devleti ile herhangi bir savaş haline girmeden yirmi defa Tunus Eyaleti ile savaştıkları, kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır.¹³

Seçilen dayılar daha sonra İstanbul’un onayına sunulur ve akabinde Padişah tarafından “Paşa” unvanı verilerek ataması gerçekleşirdi. Kendi içerisinde belirli usullere dayalı dayılık sistemi, zaman zaman o makamı elde etmek için rekabet oluşturmaya ve böylece Tunus’un yönetiminde bazı idarî istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İstanbul, ortaya çıkan rekabet durumlarında istikrarı sağlamak için Paşalar göndererek müdahil olmuş, akabinde Tunus eyaletinin idaresi için yeni Türk aileler tayin etmiştir. Böylece yönetimde ortaya çıkan rekabet ve istikrarsızlıklar giderilmeye çalışılmıştır. 1631’den 1705’e kadar Muradî ailesi, 1705-1957 arası Tunus Cumhuriyeti’nin kurulmasına kadar ise Hüseyinî ailesi yönetimde söz sahibi olmuştur.¹⁴ er-Riyâhî’nin yaşadığı dönemde Hüseyinî ailesi Tunus emirliği görevini sürdürmüştür. Dönemin emîrleri sırasıyla; II. Ali Bay (1172/1758-1196/1781), Hammûde Paşa (1196/1781-1229/1814), Osman Bay (1229/1813-1230/1814), Mahmut Bay (1230/1814-1239/1824), II. Hüseyin Bay (1239/1824-1251/1835),

¹² Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, 250-251, 253; Mehmet Maksudoğlu, “Tunus’ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, c. 14, sy. 1, 1966, 189-195; Maksudoğlu, “Tunus’ta Hakimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi”, *AÜİFD*, c. 15, sy. 1, 1967, 173-175; Kavas, “Tunus-Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 389.

¹³ Kavas, “Tunus-Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 391.

¹⁴ Muhammed b. el-Hoca, *Safahâtun min Târihi Tûnis*, thk. Hammâdî es-Sâhilî- el-Cilânî b. el-Hâc Yahyâ, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1986, 48-56, 57-65; Abdolvahhab, *Hulâsatü Târihi Tûnis*, 133, 149; Dayf, *Aşru’ d-Duvel ve’l-İmârât Libyâ-Tûnis-Şikilye*, 137-140; Kavas, “Tunus-Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 390; Atilla Çetin, “Hüseyinîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, IXX, 26-28.

Mustafa Bay (1251/1835-1253/1837), Muşîr Ahmed Bay (1253/1837-1271/1855)'dir.¹⁵

Tunus'ta, zikredilen emîrler içerisinde Hammûde Paşa yönetimi yaşanan gelişmelerle öne çıkmaktadır. Hammûde Paşa; Fransa, Amerika, Napoli, Danimarka, İspanya hükümetleriyle farklı barış ve ticaret antlaşmaları yaparak uluslararası alanda tanınırlığını arttırmıştır.¹⁶ er-Riyâhî'nin, ileride bahsedileceği üzere dönemin emîr ve müşirlerine yazmış olduğu pek çok methiye ve mersiyeleri mevcuttur.

Dinî ve adlî konularda ise Tunus'un Mâlikî mezhebinin ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı ile birlikte Mâlikî mezhebinin yanında Hanefî mezhebi de yaygınlaşmış ve Hanefî kadılığı oluşturulmuştur. Bu iki kadılık makamı aynı zamanda halkın şikâyet ve taleplerine açık olan eyalet divanına da katılmışlardır.¹⁷ er-Riyâhî, Tunus kadılığı görevini icra ettiği sıralarda görev icabı şerî meclise katılmış ve yönetim nezdinde önemli kararlar almada etkin olmuştur.¹⁸

4.2. Sosyal Hayat

Tunus, konumu itibariyle tarih boyunca Berberî, Rum, Arap, Yahudi ve Türklerin yer aldığı pek çok unsurun vatanı olmuştur. Asıl itibariyle Tunus halkı Berberilere dayanmaktadır. Ancak zaman içerisinde zikredilen unsurların evi olmuştur. İslam'ın yayılmasıyla birlikte Arap nüfusu artmış, günümüzde Tunus çoğunlukla Araplaşmıştır. 1091 yılında Normanların Sicilya adasını istila etmesiyle Sicilyalı Müslümanlar ve özellikle bunların elit ve entelektüel kesimi Tunus'a göç etmiştir.¹⁹ 1492 yılında Endülüs'teki son Müslüman devleti Gırnata Sultanlığı'nın yıkılmasının ardından oradaki Müslümanlar ve Yahudiler, yapılan baskılar sonucu Tunus'a göç etmeye başlamıştır. Diğer yandan İtalya'nın Napoli şehrinde baskı altında

¹⁵ Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 155-166; Muhammed b. Osman es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf*, thk. Muhammed en-Neyfer, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I. Baskı, Beyrut, 1994, I, 112-145.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, 251; Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 159.

¹⁷ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 121; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, VI, 72,73.

¹⁸ Ahmed b. İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân bi İhbâri Mulûki Tûnis ve 'Ahdî'l-Emân*, thk. Vizâratu's-Şuûni's-Şekâfiyye, ed-Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1999, VII, 78.

¹⁹ Julie Anne Taylor, *Muslims in Medieval Italy: The Colony at Lucera*, Lexington Books, Lanham/Boulder/New York/Toronto/Oxford, 2003, 2; Yusuf Yıldız, "15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya'da Müslümanlar", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 40, 2017, 72.

olan pek çok Yahudi'nin de Tunus'a ve diğer Kuzey Afrika sahillerine göç ettiği aktarılan bilgiler arasındadır. Tunus'un Osmanlı hakimiyetine girmesiyle Türk unsurlar artmaya başlamış ve bu unsurlar arasında pek çok evlilik bağları kurulmuştur. Bu bağların oluşturduğu yapı, Tunus'u İslam dünyasının kültürel, ilmî ve içtimaî açıdan farklılıkların olduğu bir şehir haline getirmiştir. XVIII. ve XIX. yy. içerisinde bu kozmopolit yapının devam ettiği, bizzat er-Riyâhî'nin hayatı ve eğitim aldığı hocalarından da anlaşılmaktadır.²⁰

Tunus'un bu dönemdeki toplum yapısı, kaynaklarda Osmanlı'dan önce hüküm süren Hafsîler döneminde var olan yapının devam ettiğini göstermektedir. Osmanlı döneminde Tunus toplumunun âyân ve âvâm olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Hafsîler'de âvâm dışındaki ileri gelenlere “şürefâ” denilmekteydi. Geriye kalan tüccar, memur ve okumuş kesimi tanımlamak için “buyûtât” kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde de mevcut olan toplumsal sınıfların devam ettiği görülmektedir.²¹

Anadolu'dan Tunus'a getirilen Türk aileler, asker veya sivil memur olarak istihdam edilmiştir. Ayrıca Anadolu'dan gelenlerin yerli kadınlarla evlenmeleri sonucu doğan “Kuloğlu” adında melez bir sınıfın da olduğu bilinmektedir. Kuloğulları, Osmanlı Devleti merkezi idaresi ile Tunus halkı arasındaki bağın dengeli ve etkin bir şekilde yürütülmesi için görevler üstlenmişlerdir.²² Anadolu'nun farklı yerlerinden gelen Kuloğulları, babalarına nazaran çok iyi eğitim gördükleri için beylerbeylik, dayılık ve beylik görevleri hariç üst düzey makamlarda görevler almış ve aralarından pek çok ilim adamı yetişmiştir. Kuloğullarının eyaletteki mesleklerine göre; bostancı, kahveci, bahrî, bakırcı, bıçakçı, kuyumcu, tavukçu, demirci gibi soyadları ile bilinmekle beraber Üsküdar, Sinop, Ankara, Urfa, Edirne, Akhisar, Akşehir, Bodrum, Bergama, Bosna, Diyarbakir, Denizli, Antep, Tokat, Sivas,

²⁰ İbnu'l-Hoca, *Safahâtun min Târihi Tûnis*, 225-227; Dayf, 'Aşru'd-Duvel ve'l-Îmârât Libyâ-Tûnis-Şıkalıyye, 141-144.

²¹ Kavas, “Tunus-Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 391.

²² Kavas, “Kuzey Afrika Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, c. 21, sy. 21, 2001, 46-54.

Menteşe-i Kıbrıs, Sofya ve Gürcistan'dan gelen ailelerden oluştuğu edinilen bilgiler arasındadır.²³

Endülüs'ten gelen Müslümanların ise, Tunus'ta ziraat ve el sanatlarıyla öne çıktığı bilinmektedir. Onlar, ikamet etmiş oldukları şehirleri Avrupaî tarzda kalkındırmışlar, göç ettikleri şehirlere daha önce İber yarımadasında bıraktıkları köylerin mimarisine benzer yapılar inşa etmişlerdir. Bunlar arasında Tunus'un kuzeydoğusunda bulunan ve er-Riyâhî'nin de doğduğu şehir olan Testûr, Tebura, Süleyman şehirleri zikredilebilir.²⁴

Tunus eyaleti başlangıçta kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir durumda iken Mahmud Bay (1814-1824) dönemine gelindiğinde yönetimin lükse olan düşkünlüğünün artması ve bazı menfi uygulamaları sebebiyle pek çok çiftçinin ziraatı bıraktığı ifade edilmektedir. Mevcut olumsuz durumların Hüseyin Bay döneminde zirve yaptığı, akabinde eyaletin borçlarının zaman içerisinde giderek arttığı, kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır. Hüseyin Bay'dan (1239/1824-1251/1835) sonra başa geçen Müşîr Ahmed Bay, vergileri arttırma yoluna gitmiş ancak bu durum iktisadî krizi daha da tetikleyerek Mısır'dan buğday ithal etmelerine sebep olmuştur. Bütün girişimler neticesinde Tunus'ta hâkim olan kıtlığa çözüm bulunamamıştır. Bununla birlikte aynı zamanlarda veba salgının ortaya çıkması Tunus halkını zor şartlar altında bırakmıştır. Öyle ki kaynaklarda o dönemde nüfusun üçte birinin koleradan öldüğü aktarılan bilgiler arasındadır.²⁵

İdareciler ve bürokrasi kesimi Osmanlı Devleti'nin merkezden atadığı Türk ailelerden oluşmuştur. Mâlikî müftü ve kadılar, Tunus'un ilmî havzasında yetişen âlimlerden oluşurken Hanefî kadılar, İstanbul tarafından atanan Türkler veya Kuloğullarından oluşmaktaydı. Kadılar, halkla idareciler arasındaki bağı oluşturan diğer bir kesim olarak karşımıza çıkmaktadır. Mâlikî mezhebinin yaygın olduğu Tunus'ta, Osmanlı'nın hakimiyetiyle birlikte özellikle Dayıların çabası sonucu Hanefî

²³ Kavas, "Kuzey Afrika Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", 35; Kavas, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 391

²⁴ Feridun Bilgin, "Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus'a Endülüslü Müslümanların Göçü", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 8, sy. 1, 2013, 38; Kavas, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 391.

²⁵ Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 164, 167; Ahmed el-Ĥamrûnî, *'Alema'z-Zeytûne Şeyh İbrâhîm er-Riyâhî*, Medya Kum Yay., 1.Baskı, Tunus, 1996, 12-13.

mezhebi yaygınlaşmış ve camilerde Hanefî fikhına göre de eğitimler verilmeye başlanmıştır. Böylelikle süreç içerisinde Hanefî mezhebini yaygınlaştığı bilinmektedir.²⁶ Hukuki meseleler hem Mâlikî hem de Hanefî kadılar ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. er-Riyâhî'nin kendisi de Mâlikî olması sebebiyle önce Mâlikî kadılığında daha sonra ise Mâlikî başmüftülüğü görevine getirilmiştir. Kendisinin mensup olduğu mezhebin görüşlerini yansıttığı ve fikhî meseleleri tartıştığı şiirleri *Dîvân*'ında görülmektedir.²⁷

Toplumsal hayata ve şiire yansımaları çokça görülen bir diğer sosyal olgu, tasavvuf olmuştur. Tasavvuf, dinî hayatın toplumsal alana bir yansıması olarak Kuzey Afrika'nın özellikle de Tunus'un tarihi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Şâzeliyye gibi var olan tarikatların yanında Anadolu'dan gelen âlimler vasıtası ile Nakşîbendiyye ve Kâdiriyye tarikatlarının da varlığından söz etmek mümkündür. Ayrıca şairin kendisinin önceleri Şâzeliyye tarikatına mensup olduğu, daha sonraları ise Ticâniyye tarikatına geçerek bu tarikatın önemli şahsiyetleri arasında yer aldığı, kaynaklardan edinilen bilgiler arasındadır.²⁸

Sonuç olarak Osmanlı hakimiyeti öncesinde olduğu gibi sonrasında da Tunus'daki toplumsal hayat, birçok farklılıkları bir arada tutan alanlardan müteşekkil olmuştur. er-Riyâhî'nin yaşadığı dönemde genel olarak toplumun idareci, ulemâ, ziraat ve zanaat erbabı olmak üzere dört tebaadan oluştuğunu ve bunların da kendi içerisinde farklı meslek gruplarına ayrıldığını söylemek mümkündür.

4.3. Kültürel Hayat

Tunus, İslam öncesinde var olan sosyo-kültürel zenginliğini İslamiyet'ten sonra da zirveye taşımış ve geliştirmiş bir şehirdir. Müslümanların fethiyle birlikte Tunus, birçok mescit ve medrese inşa edilen köklü bir ilim merkezi haline gelmiştir. Bunun en bariz örneklerinden biri, İbn Haldûn gibi ünlü İslam bilginlerinin yetiştiği

²⁶ İbnü'l-Hoca, *Safahâtun min Târihi Tûnis*, 185; Şamil Şahin, "Osmanlı Döneminde Tunus'ta Hanefîlerle-Hanbelîlerin Birlikte Yaşama Uygulamaları", *İmam-ı Âzam ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu*, Ed. Abdullah Acar, Eskişehir, 2015, 225-226; Hizmetli, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezair'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", 6.

²⁷ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 165.

²⁸ Hizmetli, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezair'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", 8; İsmail Yiğit, "Tunus: Kültür ve Medeniyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLI, 393-397.

Zeytûne Medresesi'dir. Tunus'un tarihinde çok önemli bir yere sahip olan bu medresenin şöhreti, h. VII. asırdan itibaren civar bölge ve İslam coğrafyasına kısa sürede yayılmıştır.²⁹

İspanya'nın Endülüs'ü işgal etmesi sonucunda Kurtuba, İsbiliyye, Belensiye, Tuleytula ve daha birçok Endülüs şehrinde Hristiyan hakimiyetinde yaşamak istemeyen binlerce Endülüslü Müslüman; Tunus, Fas ve Cezayir'e göç etmek zorunda kalmıştır. Akabinde İspanyolların, Tunus'u işgal ve taciz girişimleri bölgeyi istikrarsızlığa sevk ederek var olan ilmî ve kültürel yapının dağılmasına yol açmıştır. Ancak kaynakların verdiği bilgilere göre Osmanlı hakimiyeti sonrası oluşan düzen ve istikrar, dağılan ilmî ve kültürel yapının yeniden oluşmaya başladığını göstermektedir. O dönem içerisinde Osmanlı hakimiyetindeki Tunus'a gelen Endülüslü âlimler, şehrin ilmî hayatına büyük katkı sağlamıştır.³⁰ XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı hakimiyetindeki Tunus'ta, Dayılar ve Hüseyinler döneminde inşa edilen medrese ve camilerin sayısının otuza ulaştığı ifade edilmektedir.³¹ XIX. yüzyıla gelindiğinde kaynaklarda, Mahmut Bay döneminde yapılan bir sayımda Tunus Eyaleti'nde 17 cami, 300 mescit, 20 büyük medrese, 1159 sıbyan mektebinden bahsedilmektedir. Sayımda tekke ve zaviyelerin hariç tutulduğu aktarılmaktadır. İlmî faaliyetlerin yapıldığı bu kurumlar da göz önüne alındığında Tunus'un ilmî açıdan ne kadar verimli bir bölge olduğu görülmektedir.³²

Tunus'un ilmî ve kültürel hayatını besleyen en önemli merkez Zeytûne Camisi ve Medresesi olmuştur. er-Riyâhî'nin kendisi de başta olmak üzere, *Buharî* okumaları yapan Ahmed el-Ebî el-Ĥanefî; din, dil ve beden eğitimi derslerini bir arada veren Muhammed b. Mulûke; *Tezkiratu'l-Kurṭubî* müderrisi Muhammed b. el-Hoca; *Şerḥu'l-Maḥallî li-Cem'i'l-Cevâmi'* müderrisi İsmail et-Temîmî; *Şerḥu'l-Kurṭubî*

²⁹ Yiğit, "Zeytûne Camisi-İlim ve Kültür Tarihindeki Yeri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, 382.

³⁰ Bilgin, "Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus'a Endülüslü Müslümanların Göçü", 31-32; Hizmetli, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezair'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", 10-21; Yiğit, "Tunus-Kültür ve Medeniyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 396.

³¹ Tâhir el-Ma'mûrî, *Câmi'u'z-Zeytûne ve Medârisu'l-İlm fi'l-'Ahdeyni'l-Ĥafşî ve't-Turkî*, Tunus, 1990, 81-96; Yiğit, "Tunus-Kültür ve Medeniyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 396.

³² Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 161.

'Alâ'-ş-Şemsiyye müderrisi eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd; Salih el-Kevvâş ve Ömer el-Maḥcûb, dönemin önemli ilmî şahsiyetlerinden bazılarıdır.³³

Tunus'ta yaşayan dönemin önemli şairleriyle ilgili olarak tabakât eserlerinde pek çok isme ulaşmak mümkündür. Bunlardan bazılarının şiirleri toplanarak muhafaza edilmiş, bazılarının şiirleri ise bir araya getirilemeyip günümüze kadar ulaşmamıştır. Bunlar arasında önemli görülenleri zikretmek dönemin Tunus'unu edebî açıdan anlamaya yardımcı olacaktır:

Ebu'l-Hasan Ali el-Gîrâb eṣ-Şafeṣî (ö. 1184/1769): Tunus'un Safeks şehrinde doğan eṣ-Şafeṣî, dönemin önemli edîp ve şairlerindedir. Tunus'a göç eden el-Gîrâb, Tunus emîri Ali Paşa ile iyi ilişkiler kurmuş ve emîrin yakınındaki birkaç kişiden biri olmuştur. *Maḳâmâtun Edebîyye* adlı eserle birlikte üç bine yakın beyitten oluşan kapsamlı bir şiir divanı bulunmaktadır.³⁴

Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Virgî (ö. 1190/1776): Tunus'un Kâf şehrinin Virgâ köyünde doğması sebebiyle Virgî lakabıyla anılmıştır. Dönemin önemli alim ve şairleri arasında yer alan el-Virgî, şer'î ilimlerin yanında dil, edebiyat, tarih gibi dersleri dönemin ediplerinden olan Muhammed Su'âde'den tahsil etmiştir. Maḳâme³⁵ türünde yazılmış önemli eserlerden olan *Maḳâmâtul-Virgî ve Rasâiluhû* adlı esere sahiptir.³⁶ Bununla birlikte iki binin üzerinde beyitten oluşan *Divan'ı* 1978 yılında Tunus'ta neşredilmiştir.³⁷

Ebû Muhammed Abdullatif b. Mahmud eṭ-Ṭavîr el-Ḳayravânî (ö. 1199/1785): Kayravân şehrinde doğan eṭ-Ṭavîr, eğitimi için Tunus'a göç etmiş ve eğitimini ilk olarak Zeytûne Medresesinde almış, ardından Kahire'ye giderek Ezher'in önemli hocalarından tahsilini tamamlamıştır. Aynı zamanda kadılık yapan eṭ-Ṭavîr,

³³ Ahmed b. İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VIII, 109; el-Ḥamrûnî, *'Alemu'z-Zeytûne Şeyh İbrâhîm er-Riyâhî*, 13.

³⁴ Muhammed b. Ömer b. Kâsım Maḥlûf, *Şeceretu'n-Nûri'z-Zekiyye fî Ṭabakâti'l-Mâlikiyye*, tkl. Abdulmecid Ḥayâlî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003, I, 501; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Ḳâmusu't-Terâcim*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 2002, 319.

³⁵ Maḳâme; hayali bir kahramanın başından geçen olayları yine hayali bir hikayeci üzerinden anlatan ve kısa hikayelerden oluşan edebî türdür. Bk. Erol Ayyıldız, "Maḳâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2003, XXVII, 417-419.

³⁶ Bk. Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Virgî, *Maḳâmâtul-Virgî ve Rasâiluhû*, thk. Abdulaziz el-Ḳayravânî, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tunus, 1972.

³⁷ Muhammed Maḥfûz, *Terâcimu'l-Mu'ellifine't-Tûnisiyyîn*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, V, 131-132.

kaynaklarda dönemin iyi şairleri ve müderris fakihleri arasında sayılmıştır. Bine yakın beytin bulunduğu *Divân*'ı 1981 yılında Ahmed eṭ-Ṭavîlî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.³⁸

Mahmud Kâbâdû (ö. 1288/1871): Osmanlı'nın fethinden sonra Endülüs'ten Tunus'a gelen ve Safeks şehrine yerleşen ailelerden birine mensuptur. Eğitimi Zeytûne Medresesi'nde tamamlamıştır. Küçük yaşta Kur'an'ı hıfz etmesi ve çok güçlü bir hafızaya sahip olmasından dolayı *en-Nâbigatu'l-İfrikıyye* (Afrikalı Dahi) lakabıyla anılmıştır. Aynı zamanda şair er-Riyâhî'nin talebelerinden olan Kâbâdû, Tunus'un Bardo şehrinde kurulan Harp Okulu'na Arap Dili ve Edebiyatı müderrisi olarak atanmıştır. Modern Tunus şiirinin öncüsü olarak kabul edilen Kâbâdû, Tunus'un fikri aydınlanma çerçevesinde ıslahat çalışmalarının önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Beş binin üzerinde beyitten oluşan *Dîvân*'ı 1877 yılında Tunus'ta neşredilmiştir. Aynı zamanda Mütenebbî'nin dîvânına da bir şerh yazmış ancak bu şerh günümüze kadar ulaşmamıştır.³⁹

el-Bâcî el-Mes'ûdî (ö. 1297/1880): Kâbâdû gibi er-Riyâhî'nin talebelerinden olan el-Bâcî, kaynaklarda Tunus'un önemli şair ve tarihçileri arasında zikredilmektedir. Özellikle Arap Dili'nde öne çıkaran el-Bâcî, hocası er-Riyâhî ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Kapsamlı bir dîvâna sahip olduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁰

Kültürel açıdan bahsedilebilecek bir diğer husus XIX. yy. içerisinde Tunus'un bölge olarak batılılaşma faaliyetlerine öncülük etmesidir. Osmanlı devletinin Tanzimat Fermanı'nı (1839) ilan etmesiyle birlikte önemli sosyo-kültürel ıslahatlar uygulanmaya başlanmıştır. Dönemin emîri Ahmed Bay, batılılaşma faaliyetlerine hız vererek 1840 yılında Bardo'da Fransa ve İstanbul'dan; subaylar ve kitaplar getirterek Avrupa tarzında ilk yüksek askerî okulu açmıştır. 1841 yılında köle ticareti yasaklanmış, ilerleyen süreçte bu ticaretin yapıldığı pazarlar kapatılmıştır.⁴¹

³⁸ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Mu'ellifîne't-Tûnisıyyîn*, III, 287; Ayrıca bk. Ebû Muhammed Abdullatif b. Mahmut eṭ-Ṭavîr el-Ḳayravânî, *Dîvânu's-Şi'r*, thk. Ahmed eṭ-Ṭavîlî, ed-Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Kitâb, Tunus, 198.

³⁹ Mahmud Kâbâdû, *Dîvânu Mahmud Kâbâdû*, Derleyen Muhammed es-Senûsî, el-Maṭba'tu'r-Resmiyye, Tunus, 1877-1878, I-II; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Mu'ellifîne't-Tûnisıyyîn*, IV, 41-44.

⁴⁰ Maḥlûf, *Şeceretu'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 564; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Mu'ellifîne't-Tûnisıyyîn*, IV, 329

⁴¹ Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 166-168.

Yapılan ıslahat çalışmaları neticesinde geleneksel biçimde eğitimin verildiği Zeytûne Medresesi yeniden düzenlenmiş, 1 Kasım 1842 tarihinde eğitim ve öğretimi yürütmek üzere iki Hanefî ve iki Mâlikî fakihten oluşan -ki bunlardan biri er-Riyâhî'nin kendisidir- *Nazâratu'l-İlmiyye* adlı bir heyet oluşturulmuştur. Medresede ders vermek üzere on beş Hanefî, on beş de Malikî müderrisi tayin edilmiştir. Tatil günleri hariç her gün istedikleri iki ilim dalından ders okutmaları kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemeler neticesinde Tunus'un diğer şehirlerinden ve bölge ülkelerden gelen öğrenci sayısının hızla arttığı kaynaklarda ifade edilmektedir.⁴² Aynı düzenlemeler içerisinde Zeytûne Camisi kütüphaneleri de tanzim edilmiştir. Ahmed Bay, İspanyol işgali sırasında tahrip edilen kütüphanelerden birini yenileyerek kendi ismini vermiştir. Düzenleme yapılan bir diğer kütüphane de Emîr Mehmet Sadık Paşa zamanında yenilenmiş (1875) ve *Şâdîkiyye Kütüphanesi* adını almıştır. O dönemde yapılan sayımlarda Zeytûne Camisi kütüphanelerinde toplam 21373 kitap olduğu, bunların da 7622'sinin ders kitabı olarak öğrenciler üzerinde zimmetli olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır.⁴³

Tunus'un öncülük ettiği batılılaşma faaliyetleri Osmanlı yönetiminde etkilerini kısa sürede göstermeye başlamıştır. Batı tarzında eğitim veren bu kurumlardan hem Tunus'un hem de Osmanlı Devleti'nin yönetiminde görev alan pek çok bürokrat yetişmiştir. II. Abdülhamid'in sadrazamlığa getirdiği, hocası er-Riyâhî'nin de fikri hayatına etkileri olan Bahriye Nâzırı Tunuslu Hayreddin Paşa,⁴⁴ Dâhiliye Nâzırı General Rüstem ve Maârif Nâzırı General Hüseyin Paşa bu okulda yetişen nadide şahsiyetler arasındadır.⁴⁵

Batı tazında açılan eğitim kurumlarından mezun olan öğrenciler, İslâmî ilimlerin eğitimine farklı uygulamalarla yön vermişler ve bunun yanı sıra yabancı dil ile modern ilimlerin öğretimine de yer vermeye başlamışlardır. Bunu gerçekleştirmek

⁴² İbnü'l-Hoca, *Târîhu Ma'âlimi't-Tevhîd fi'l-Kadîmi ve fi'l-Cedîd*, thk. el-Cîlânî b. el-Hâc Yahya-Hammâdî es-Sâhilî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1985, 100; Yiğit, "Zeytûne Camisi-İlim ve Kültür Tarihindeki Yeri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, 382.

⁴³ İbnü'l-Hoca, *Târîhu Ma'âlim*, 98.

⁴⁴ Çetin, "Tunuslu Hayreddin Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVII, 57.

⁴⁵ Abdulvahhab, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, 166-167; Ali Bulut, "Kâbâdû", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2016, c. Ek-1, 698.

için 1896 yılında Tunus'ta *Cem'iyetu'l-Haldûniyye* adlı eğitim kurumunu kurmuşlardır.⁴⁶

Sonuç olarak Tunus, ilmî ve kültürel varlığını, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dünyada yaşanan gelişmelere ayak uydurarak daha da geliştirme çabası içerisinde olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında Tunus, kadim kültürel mirası içerisinde pek çok şair ve edîbe vatan olmuş, batılılaşma faaliyetleri çerçevesinde ilkleri gerçekleştirmiş, kültürel açıdan dönüşümün Osmanlı modernleşmesinde lokomotif konumunda olmuştur. Bu dönüşümde başta er-Riyâhî ve talebelerinin başı çekmesi, şairin Tunus nezdindeki önemini göstermektedir.

⁴⁶ Yiğit, "Tunus-Kültür ve Medeniyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 396.

BİRİNCİ BÖLÜM
İBRAHİM ER-RİYÂHÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Kimliği ve Ailesi

Tam adı; Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdilkâdir b. Ahmed b. İbrâhîm er-Riyâhî et-Testûrî et-Ṭarablusî'dir. Tunus'un Testûr şehrinde 1180/1767 yılında doğmuştur. Kaynaklarda şâir, müderris, diplomat, sûfî ve Mâlikî fakîhi unvanlarıyla anılmaktadır. Büyük dedesi İbrahim, Trablus'tan Tunus'a göç ederek Riyâh'a bağlı bugünkü adıyla Mecâzu'l-Bâb olarak bilinen 'Arûse mevkiine yerleşmiştir. Daha sonra oğlu Ahmed, Testûr şehrine göç ederek buraya yerleşmiş, şâirin babası ve kendisi burada dünyaya gelmiştir. Bu sebeple ailesi, er-Riyahî et-Testûrî et-Ṭarablusî şeklinde üç farklı şehre ait nisbeyle anılmaktadır.⁴⁷

Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında asıl itibariyle Libya'nın Trablusgarp şehrinden olan dedeleri, Mahmutlar kabilesine mensuptur. Kabilesinin kökenleri Berberî olan ve Zîrîler olarak bilinen 362/972-543/1148 yılları arasında Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm sürmüş, Zîrî hükümdarı Mu'iz b. Bâdis (407/1016-454/1062) döneminde Libya bölgesine gelen Mahmutların *Riyâhu'l-Hilâliyye* koluna dayandığı aktarılmaktadır.⁴⁸ Büyük dedesi İbrahim'in fakîh olduğu bilinmekle birlikte, Tunus'a yerleştikten sonra çocuklara Kur'an eğitimi ile meşgul olduğu ifade edilmektedir. Daha sonra oğlu Ahmed, 'Arûse mevkiinden ayrılarak Tunus'a yaklaşık 80 km uzaklıktaki Testûr şehrine yerleşmiştir. Testûr, Endülüs'ten göç eden Müslümanların kurmuş olduğu ve Endülüs mimarisini taşıyan Tunus'taki birkaç şehirden biridir. Şairin babası ve kendisi burada dünyaya gelmiştir. Birinci kuşak dedesi Ahmed ve babası Abdulkadir'in, Testûr şehrinde vefat ettiği ve oraya defnedildiği bilinmektedir.⁴⁹ Şairin doğduğu yerin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin

⁴⁷ Muhammed b. Osman es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf*, I, 252; Muhammed en-Neyfer, *Unvânu'l-Erîb*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, II, 724; Muhammed Maḥfûz, *Terâcimu'l-Mu'ellifîne't-Tûnisîyyîn*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, II, 387; Ahmed b. İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 73; eş-Şâdik ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1986, 49; Muhammed b. Ömer b. Kâsım Maḥlûf, *Şeceretu'n-Nûri'z-Zekiyye fî Ṭabakâti'l-Mâlikiyye*, I, 554; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmusu't-Terâcim*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 2002, 48; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâi Turâşî'l-'Arabîyye, Beyrut, ts., 49; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-'Arîfîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Musannifîn*, ts., 42; el-Ḥamrûnî, *'Alemlu'z-Zeytûne* 14-15; Najat Mrini-İsmail Durmuş, "Riyâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, XXXV, 140.

⁴⁸ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 387; Dayf, *'Aşru'd-Duvel ve'l-İmârât Libyâ-Tûnis-Şiklîyye*, 126; Casim Avcı, "Muiz b. Bâdis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, 95; Mehmet Özdemir, "Sanhâce", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, 105; Cumhur Ersin Adıgüzel, "Zîrîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, 460.

⁴⁹ es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf*, I, 252.

Riyâhî maddesinde⁵⁰, Endülüs'te bulunan Testûr şehri olduğu ve aynı zamanda orada ilk eğitimini ve Kur'ân hıfzını tamamladığı ifade edilmektedir. er-Riyâhî'nin hayatını ele alan biyografi eserlerinde Testûr şehrinin Endülüs'te olduğuna dair bir bilgi söz konusu değildir. Sadece er-Riyâhî'nin talebesine ait tabakât eserinde hocasının doğduğu yer olan Testûr hakkında *من بُلْدَانِ الأَنْدَلُسِ/Endülüs şehirlerindedir* ifadesi

geçmekte, akabinde *القَطْرِ التُّونِسِيِّ/Tunus diyarındandır*⁵¹ şeklinde

zikredilmektedir. Torununa ait bir diğer eserde ise Testûr'un, Endülüs'ten Afrika'ya göç ettikten sonra Müslümanların kurmuş olduğu şehir olarak ayrıca belirtilmektedir.⁵² Ayrıca kaynaklarda o yıllarda Endülüs'te Testûr isminde bir şehre rastlanmamaktadır. Testûr, günümüzde de Tunus'un Endülüs esintilerini taşıyan turistik bir şehri olarak varlığını devam ettirmektedir. Diğer yandan er-Riyâhî'nin, 1767 yılında Endülüs'te doğması ve ilk eğitimini yine orada tamamladığı bir zaviyenin olması Endülüs'te ciddi bir Müslüman varlığını gösterirdi. Nitekim XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Endülüs'ten son göçlerin olduğu bilinmekle birlikte, akabinde göçlerin devam ettiğine veya tersi göçlerin olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁵³ Dolayısıyla elde edilen bilgiler ışığında, doğduğu yerin Tunus yakınlarındaki (yaklaşık 80 km) Testûr şehri olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

1.2. Eğitimi ve Hocaları

Şâir er-Riyâhî, ilk eğitimini doğduğu yer Testûr'da almaya başlamış ve Kur'ân'ı burada bulunan Sîdî İbn İsa zaviyesinde hocası Salih b. Tarrâd nezaretinde kısa bir sürede hıfzetmiştir. Hafızlığını ve ilk eğitimini Testûr'da tamamladıktan sonra er-Riyâhî, ilim tahsili için başkent Tunus yolculuğuna başlamıştır. İlk olarak Tunus'ta bulunan Havânîtu 'Âşûr, bilinen diğer adıyla 'Âşûriyye Medresesi'nde eğitime

⁵⁰ İsmail Durmuş-Najat Mrini, "eRiyâhî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2008, XXXV, 141.

⁵¹ en-Neyfer, *Unvânu'l-Erîb*, II, 724.

⁵² İbn Ebî'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 73; Ahmet Kavas, "Tunus-Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 388; Bir diğer tabakât eserlerinden olan *Şeceretu'n-Nûr* adlı eserde de er-Riyâhî'nin köken itibarıyla "التستوري المنشأ التونسي/*Tunus kökenli Testûrlü*" şeklindeki bir ifadeyle Tunuslu olduğu özellikle ifade edilmektedir. Bk. Maḥlûf, *Şeceretu'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 554.

⁵³ Feridun Bilgin, "Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus'a Endülüslü Müslümanların Göçü", 35-38.

başlamıştır. Bir müddet burada eğitim alan er-Riyâhî, daha sonra bu medreseden ayrılarak Bi'ru'l-Ĥicâr Medresesi'ne geçmiş ve eğitimine burada devam etmiştir.⁵⁴

er-Riyâhî'nin, ilk eğitimi ve hafızlığı hariç diğer eğitimlerinin tamamını Tunus'ta aldığı bilinmektedir. Yukarıda zikredilen iptidâî medreselerinde eğitimi tamamladıktan sonra bölgenin en köklü ilim merkezi olan Zeytûne Medresesi'nde ilim tahsilini sürdürmüştür. Zeytûne Medresesi, dönemin yüksek öğretimi mesabesinde olan ve bin yılı aşkın bir ilim geleneğine sahip tanınmış bir eğitim kurumudur. Şairin torunu Ömer er-Riyâhî, dedesinin hemen hemen bütün şiirlerini bir araya getirdiği ve geniş çaplı biyografisine yer verdiği *Ta'îru'n-Nevâhî* adlı eserinde, şairin Zeytûne Camisi'ndeki ileri gelen alimlerden pek çok dersler aldığını zikreder.⁵⁵ Bu bilgiler ışığında er-Riyâhî'nin tahsil ettiği ilimler ve hocaları şu şekildedir:

Ĥamza el-Cebbâs (1217/1802): el-Cebbâs ile ilgili fasîh bir dile sahip, Arap Dili alanında özellikle de nahiv alanında yetkin biri olduğu aktarılmaktadır. er-Riyâhî, hocası el-Cebbâs'tan nahiv dersleri almıştır. Kaynaklarda İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb* adlı nahiv eserini Hamza el-Cebbâs'tan okuduğu ifade edilmektedir. Okuttuğu eserleri herhangi bir nüsha kullanmadan ezbere bildiği, öğrencilerin kullanmış oldukları nüshalarındaki yazım hatalarını tespit edecek kadar bilgili biri olduğu yine aktarılan bilgiler arasındadır.⁵⁶

Sâlih el-Kevvâş (1218/1804): Tunus ve Trablus şehirlerinde ilim tahsilini yapan el-Kevvâs, Zeytûne Medresesi'nde yetişen dönemin meşhur isimlerinden birisidir. Fıkıh, tefsir, hadis, kelam ve mantık gibi dinî ve aklî ilimlerde kendisini yetiştirmiş ve bu alanlarda Zeytûne Medresesi'nin önemli müderrislerinden birisi olmuştur. Kaynaklarda zühd sahibi birisi olduğu, insanların kınamasına pek aldırış etmeyen, bütün işlerinde ister devlet emîri ister kendi bünyesinde görevli memur olsun eşit sevide muamelede bulunan bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷

⁵⁴ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî bi Tercemeti's-Şeyh Sidi İbrahim er-Riyâhî*, Matba'atu Bekkâr ve Şurakâihî, Tunus, 1320/1902, I, 7-8; İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 73.

⁵⁵ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 252; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 387.

⁵⁶ es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 252-253; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 387; İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 42-43.

⁵⁷ es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 257.

Muhammed el-Fâsî (1232/1817): Sâlih el-Kevvâş'ın yetiştirdiği öğrencilerden biri olan el-Fâsî, kısa zamanda Zeytûne Medresesi'nin önemli isimlerinden biri olmuştur. Fıkıh, tefsir, hadis, kelam gibi şer'î ilimler ile dil ve edebiyat alanında ders veren önemli müderrisler arasında yer almıştır. Ayrıca o dönemde aklî ilimler olarak nitelendirilen kadastro, mühendislik ve astronomi alanlarında kendisinden söz ettiren çok yönlü bir kişi olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır.⁵⁸ Hastalığı nedeniyle yatağa düşen el-Fâsî bir müddet sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine er-Riyâhî, hocasına bir mersiye yazmıştır. Ömer er-Riyâhî ve es-Senusî bu mersiyei el-Fâsî'nin biyografisinde şu şekilde zikretmektedirler:⁵⁹ [Kâmil]

1	شَرَفُ الْوَرَى يَا ذَهْرُ كَيْفَ هَدَمْتَهُ	وَقَصَدْتَ عَمْدًا لِلْهُدَى فَرَدَمْتَهُ
2	يَا لَيْتَ أَنْتَ وَالْمُنَى مَمْنُوعَةٌ	تَلْوِي عَلَى نَقْضِ الَّذِي أُبْرِمْتَهُ
3	لَمْ تَأَلْ فِي سَوْقِ الْحَيَارِ إِلَى الرَّدَى	يَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ بَدَأَ أَكْرَمْتَهُ
4	أَفَلَمْ يَغِبْ بِعُرُوبِ شَمْسِ مُحَمَّدٍ	فَضْلٌ سَمَا عَنْ أَنْ تَكُونَ عَلِمْتَهُ
5	وَالْعِلْمُ لَوْ كَانَتْ لِقَلْبِكَ رِقَّةٌ	لَبَكَيْتَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَرَحِمْتَهُ

1. Ah kader! yaratılmışların şerefini nasıl yıktın? Nasıl hidayete bilerek kastettin sonra da onu gömdün?
2. Ah keşke sen de -arzular alıkonulmuşken- düğümlediğin zıtlığı ters yüz etsen.
3. İyi insanları ölüme sürüklemekten geri durmadın! Ah keşke anlasam bununla mı onurlandırdın onu?
4. Senin bildiklerinin de üstünde yücelmiş bir şeref, Muhammed'in güneşinin batmasıyla batıp gitmedi mi?
5. Şayet kalbinde bir yumuşaklık varsa muhakkak bu ilmin ardından ağlar ve merhamet ederdin.

eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd (1234/1818): er-Riyâhî, hocası eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd'dan belâgat dersi almıştır. eṭ-Ṭâhir, Zeytûne Camisi'nde özellikle belâgat dersleriyle ün

⁵⁸ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 85; İbn Ebi'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 102.

⁵⁹ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 11. Şiir, 31-32; Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 85; es-Senusî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 257.

salmiş bir müderristir. Kaynaklarda talebesi er-Riyâhî'nin belâgat ilminde ileri seviyede olduğunu anlatan bir anekdottan bahsedilmektedir. Zeytûne Medresesi'nde Sadeddin et-Taftâzânî'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserini okuttukları sırada hocası eṭ-Ṭâhir, talebesi er-Riyâhî'nin olmadığını görünce dersi iptal etmiş ya da okuma yapmamıştır. Bunun üzerine diğer öğrencilerin hocalarına ders yapmama sebebini sormaları üzerine eṭ-Ṭâhir, “*Bu adamın bizden faydalanmasından daha çok, biz ondan istifade ediyoruz.*” demiştir.⁶⁰ Diğer yandan eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd'un İstanbul Süleymaniye Medresesinde dersler verdiği aktarılan bilgiler arasındadır.⁶¹

Ömer el-Maḥcûb (1222/1807): Zeytûne Medresesi'nin önemli müderrislerinden olan el-Maḥcûb, aynı zamanda Mâlikî kadılığı görevini yürütmüştür. Onun, şer'î ilimlerin yanında edebiyat ve aklî ilimlerde de dersler verdiği bilinmektedir. Nitekim Ömer el-Maḥcûb'un, er-Riyâhî'ye beyân ve mantık dersleri verdiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁶²

er-Riyâhî, Zeytûne Medresesi'ndeki eğitim sürecinde dönemin pek çok önemli isminden dersler almıştır. Bunlar arasında usûl dersini almış olduğu İsmail et-Temîmî (1248/1832) ve yine Muahmmed b. Kâsım el-Maḥcûb (1217/1802), Ahmed Bûharîş (1235/1819), Hasan eş-Şerîf (1234/1818) ders aldığı dönemin önemli ilmî şahsiyetlerindendir.⁶³

er-Riyâhî'nin, eğitim hayatı boyunca çalışkan ve çok zeki olduğu hocalarının dilinden aktarılmaktadır. Dinî ilimlerin yanı sıra nahiv, mantık, beyân ve belâgat derslerini aldığı ve bu derslerde de çok ileri olduğu görülmektedir. Nitekim belâgat hocası et-Tâhir b. Mes'ûd'un, er-Riyâhî olmadığında dersi iptal etmesi ve bunun sebebi olarak da kendisinden daha çok istifade ettiğini dile getirmesi, er-Riyâhî'nin edebiyat ve belâgat alanında iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir.

er-Riyâhî, mezun olduğu Zeytûne Medresesi'ne kısa sürede müderris olarak atanmıştır. Aynı zamanda Tunus'taki bir diğer medrese olan Yusuf Sâhibu't-Ṭâba' Camisi'nde de müderrislik görevini yürütmüştür. Çok güçlü bir hafızaya sahip olduğu

⁶⁰ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 8; en-Neyfer, *'Unvânu'l-Erîb*, II, 725.

⁶¹ İbn Ebî'd-Ḍıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 108.

⁶² Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 8; İbn Ebî'd-Ḍıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 52,74.

⁶³ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 8.

ve yeni eğitim metotları deneme noktasında kendisinden sonra gelen alimlere örnek olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır. er-Riyâhî, varlıklı bir aileden gelmediği için Tunus'taki eğitim ve müderrislik hayatında ciddi maddî sıkıntılar çektiği bilinmektedir. Bu sıkıntılar nedeniyle iâşesini karşılamak için Tunus'tan göç etmeye karar vermiş, ancak bunu duyan dönemin Tunus Veziri ve yakın arkadaşı olan Yusuf Sâhibu't-Ṭâba' ona bir ev temin ederek tevsîk göreviyle er-Riyâhî'ye maaş bağlamıştır. Ayrıca bununla kalmayıp er-Riyâhî'yi evlendirmek suretiyle kararından vaz geçirerek onun Tunus'ta kalmasını sağlamıştır.⁶⁴

1.3. Seyahatleri ve Vazifeleri

er-Riyâhî, çocuk yaşlarda doğduğu şehir olan Testûr'dan Tunus'a eğitim almak için ilk seyahatini gerçekleştirmiştir. Devlet nezdinde muvazzaf olarak ilk seyahatini 1218/1804 yılında Fas'a yapmıştır. O yıllarda Tunus'ta baş gösteren kuraklık ve devamında gelen kıtlık, Tunus toplumunda ciddi bir şekilde açlığın baş göstermesine sebep olmuştur. Dönemin emîri Hammûde Paşa, er-Riyâhî'nin hocası Sâlih el-Kevvâş'ı Fas Sultanlığı'ndan yardım talebinde bulunmak için Fas'a göndermeye karar vermiştir. Ancak el-Kevvâş, yaşı sebebiyle bu görevi îfâ edemeyeceğini ama kendisinin yerine talebesi er-Riyâhî'nin bu vazifeyi en iyi şekilde yerine getireceğini emîre iletmiştir. Bunun üzerine Emîr Hammûde Paşa, er-Riyâhî başkanlığında bir heyet oluşturmuş ve bu heyeti Fas Sultanı Mevlây Süleman b. Muhammed'e göndermiştir.⁶⁵

er-Riyâhî başkanlığındaki heyet, Fas Sultanı ve alimleri tarafından büyük bir törenle karşılanmıştır. er-Riyâhî, Fas Sultanı Mevlây Süleymân'ın huzuruna çıktığında şu meşhur kasidesini okumuştur:⁶⁶ [Kâmil]

فَلَنَا بَزْوَرَةَ نَجْلِهِ اسْتَبْشَارُ	1	إِنْ عَزَّ مِنْ خَيْرِ الْأَنْامِ مَزَارُ
كَالشَّمْسِ يُظْهِرُ نُورَهَا الْأَقْمَارُ؟	2	أَوْلَيْسَ نُورُ الْمُصْطَفَى بِجَبِينِهِ
شَطَّ الْمَزَارُ وَعَاقَتِ الْأَقْدَارُ	3	فَاشْفِ الْعَلِيلَ بِقُرْبِهِ فَطَالَ مَا

⁶⁴ İbn Ebî'd-Dıryâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 74.

⁶⁵ İbn Ebî'd-Dıryâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 74.

⁶⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 38. Şiir, 55.

4 وَاحْفَظْ جُفُونَكَ مِنْ سَنَاهُ فَإِنَّهُ
بِبَرِّيقِهِ تُتَخَطَّفُ الْأَبْصَارُ
5 وَإِذَا أَنَامِلُهُ اللَّطَافُ لَتَمَّتْهَا
مِنْ غَرَقٍ فَهِنَّ بِحَارُ

...

1. *Mahlukatın en hayırlısını ziyaret etmek güç olsa da onun soyundan birini ziyaret etmek bizim için müjdedir.*
2. *Ayların nurunu ortaya çıkardığı güneş gibi Mustafa'nın (sav) nuru da alnında değil midir?*
3. *Bu yer uzak oldukça (Fas) ve yazgılar mâni oldukça yakınındaki susuzluğa şifa ol!*
4. *Göz kapakçıklarını onun parlamasından koru. Çünkü o şimşek gibi gözleri alır.*
5. *Latif parmak uçlarını öptüğünde boğulmaktan sakın! Çünkü onlar denizdir.*

...

er-Riyâhî'nin, ilk karşılama esnasında söylemiş olduğu bu kasidesi hem Fas Sultanı hem de bölgenin önemli alimlerinde olumlu bir intiba bırakmıştır. Onun, Fas'ta kaldıkları süre zarfında Fas Sultanı'na pek çok şiirler yazdığı bilinmektedir. Onlardan bir diğeri Fas Sultanı'nın sefere göndermiş olduğu gemilerin zaferle dönüşü üzerine Sultanı kutlamak için kaleme aldığı şiiridir.⁶⁷

er-Riyâhî, Fas seyahati sırasında bölgenin ileri gelen alimlerinden Muhammed el-Ḳuraşî es-Selâvî, Muhammed b. Fakîh, Muhammed 'Arabî ed-Dimnâtî gibi şahsiyetlerle görüşerek icâzet almıştır. Bu seyahatinde hayatına yön veren önemli bir gelişme ise Ticâniyye⁶⁸ tarikatının kurucusu olan Ahmed et-Ticânî ile tanışması

⁶⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 74. Şiir, 99.

⁶⁸ Osmanlı döneminde kaleme alınan tasavvuf kaynaklarında Ahmed et-Ticânî'nin kurmuş olduğu bu tarikat, icâzet aldığı şeyhi Mahmud el-Kurdî'nin silsilesinin Halvetiyye'ye ulaşmasından dolayı Halvetiyye tarikatının bir kolu olarak değerlendirilmektedir. Ancak et-Ticânî, Hz. Peygamber tarafından kendisine irşad yetkisi verildiğini ifade etmiş, daha sonra hiçbir tarikata bağlı bulunmadığını söylemiştir. Tarikatının ismini de Ahmediyye, Muhammediyye, İbrâhimiyye, Hanîfiyye, Ticâniyye olarak adlandırmıştır. Daha sonları ise lakabına ve doğduğu yere nispetle Ticâniyye tarikatı olarak yaygınlık kazanmıştır. Bk. Sadık Vicdânî, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye)*, Haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, 227; Osmanzade Hüseyin

olmuştur. Kaynaklarda er-Riyâhî'nin, et-Ticânî ile tanışmasından sonra tarikatın esaslarını öğrenerek Tunus halifesi olduğu ve Tunus'a döndüğünde kendisinin de eğitim aldığı *Havânîtu 'Âşûr* medresesinin yakınına Ticâniyye evrâd ve zikirlerinin okunduğu Sîdî İbrahim er-Riyâhî zaviyesini kurduğu aktarılmaktadır. Böylece Ticâniyye tarikatı, Tunus bölgesinde yayılma imkânı bulmuştur.⁶⁹

er-Riyâhî'nin Fas'a yapmış olduğu ziyaret, hem üstlenmiş olduğu vazifesi itibariyle hem de Kuzey Afrika coğrafyasında tanınması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu ziyaret neticesinde Fas Sultanı Mevlây Süleyman'ın, er-Riyâhî ve heyetini gemiler dolusu erzakla geri Tunus'a gönderdiği aktarılan bilgiler arasındadır. Ayrıca er-Riyâhî'nin Tunus'a döndükten sonra Fas Sultanı ile mektuplaştıkları, birbirlerine kasideler yazdıkları bilinmektedir.⁷⁰ Kuraklık sıkıntısı yaşayan Tunus için elçi olarak gitmiş olduğu Fas'tan, büyük miktarda yardımlarla dönmesi er-Riyâhî'nin Tunus nezdindeki şöhretini arttırmıştır.

1221/1806 yılında Emîr Hammûde Paşa, er-Riyâhî'nin hocalarından olan dönemin Mâlikî Kadısı Ömer el-Maħcûb'u görevinden azledince yerine er-Riyâhî'yi görevlendirmek istemiştir. Ancak er-Riyâhî bu görevi üstlenmekten imtina etmiş ve Tunus'un güneyinde bulunan Zağvân kentine kaçmıştır. Kaynaklarda er-Riyâhî'nin bu görevi hocalarından İsmail et-Temîmî varken kendisinin kabul edemeyeceğini ileri sürdüğü aktarılmaktadır. Akabinde Tunus Mâlikî Kadılığına, İsmail et-Temîmî'nin atanması üzerine er-Riyâhî, başkent Tunus'a geri dönerek müderrislik görevine devam etmiştir.⁷¹

1238/1822 yılında Ticâniyye şeyhi Ahmed et-Ticânî'nin öğrencilerinden eṭ-Ṭâhir b. 'Abdişşâdik Tunus'a gelerek er-Riyâhî'yi ziyaret eder. eṭ-Ṭâhir b. 'Abdişşâdik ve er-Riyâhî, Cezayir'in güney bölgesinde bulunan Tamâsîn şehrine, Ticâniyye halifelerinden el-Hâc Ali et-Tamâsînî ile görüşmek için bir seyahat gerçekleştirmişlerdir.⁷²

Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yay., II. Baskı, İstanbul, 2011, V, 207; Kadir Özköse, "Ticânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, 131.

⁶⁹ en-Neyfer, *'Unvânu'l-Erîb*, II, 725; Maħfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 389.

⁷⁰ İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 77.

⁷¹ İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 78; el-Ĥamrûnî, *'Alemu'z-Zeytûne*, 18.

⁷² el-Ĥamrûnî, *'Alemu'z-Zeytûne*, 19.

Bu ziyaretinin ardından 1242/1826 yılında ilk kez Hac görevini yerine getirmek üzere Hicaz yolculuğuna çıkmıştır. Hac farızası sırasında Mekke ve Medine ahalisinden pek çok alimle tanışmış ve onlardan istifade etmiştir. Ertesi yıl 1242/1827'de Tunus'a dönmüştür.⁷³ İbn Ebi'd-Dıyâf, er-Riyâhî'nin Tunus'a dönüşünden sonra Mâlikî kadısı İsmail et-Temîmî'nin vefatının ardından dönemin Tunus Emîri Mustafa Bay'ın teklifi üzerine 1248/1832 yılında Mâlikî kadılık görevini kabul ettiğini aktarır. Her hafta Emîr'in huzurunda toplanan şûrâ meclisine diğer bir isimle eyalet divanına Hanefî kadısı ile beraber katıldığı bilinmektedir.⁷⁴

er-Riyâhî, 1252/1836 yılında Emîr Mustafa Bay'a vekaleten ikinci Hac yolculuğuna çıkmıştır. er-Riyâhî, hac yolculuğu için Tunus'tan çıktığında ilk olarak İskenderiye'ye uğramış, ardından Kahire'ye yönünü çevirmiştir. Kahire ziyaretinde Ezher uleması ve usta edipler tarafından iyi bir şekilde karşılanarak onların daveti üzerine bir müddet Kahire'de kaldığı edinilen bilgiler arasındadır.⁷⁵

er-Riyâhî'nin son seyahati hilafetin merkezi yani Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a olmuştur. Babasının vefatından sonra başa geçen Tunus Emîri I. Ahmed Bay, Tunus'un Osmanlı hazinesine ödeyecekleri yıllık vergiden muaf tutulması için 1254/1838 yılında er-Riyâhî ile kâtip ve fakîh Mahmut Bûharîş'i saltanatın merkezi İstanbul'a göndermiştir. ez-Zemerli, Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Tunus'un yıllık yaklaşık dört milyon riyal vergi ödemekle mükellef olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶ er-Riyâhî ve heyetine, Bâb-ı Âli'ye geldiklerinde Sultan II. Mahmud tarafından ikramlarda bulunularak karşılama töreni yapıldığı aktarılmaktadır.⁷⁷ Sarayda yapılan karşılama merasiminde er-Riyâhî, Şâd suresinde geçen: يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي

الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ

سَبِيلِ اللَّهِ هُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ “*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife*

⁷³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, muhakkikin önsözü, 7.

⁷⁴ İbn Ebi'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 78; ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, 52.

⁷⁵ ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, 52.

⁷⁶ ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, 54.

⁷⁷ ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, 54; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 392 vd.

yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet, nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”⁷⁸ ayetini okuyarak mecliste bulunanların hayranlığını kazandığı ifade edilmektedir. Ardından er-Riyâhî, Sultan II. Mahmud’a olabildiğince yakınlaştıktan sonra Tunus’un durumuyla ilgili talebini dile getirmiş olduğu 33 beyitten oluşan meşhur kasidesini sunmuştur:⁷⁹ [Basît]

1	أَلْعُرُّ بِاللَّهِ لِلسُّلْطَانِ مُحَمَّدٍ	ابْنِ السَّلَاطِينِ مُحَمَّدٍ فَمَحْمُودٍ
2	حَلِيفَةَ اللَّهِ مَا أَعْلَاهُ مِنْ شَبِّهِ	بَادِمَ وَنَبِيَّ اللَّهِ دَاوُودَ
3	مِنْ آلِ عُثْمَانَ سَادَاتِ الْمُلُوكِ وَمَنْ	جَاؤُوا كَعَقْدٍ مِنَ الْيَاقُوتِ مَنْضُودِ
4	سَادُوا الْأَنَامَ وَشَادُوا الدِّينَ وَافْتَتَحُوا	مِنْ كُلِّ مَا فِيهِ خَيْرٌ كُلَّ مَسْدُودِ
5	هُمُ السَّلَاطِينُ مَا دَرَّتْ وَلَا عَرَبَتْ	شَمْسٌ عَلَى مِثْلِهِمْ فِي نَصْرِ تَوْحِيدِ

...

1. Allah’ın izzeti ile aziz olmak, sadece övülmüş sultanların oğlu övülmüş (Sultan) Mahmud içindir.
2. Allah’ın halifesi, Hz. Adem’e ve Allah’ın peygamberi Davûd’a benzerlik yönünden ne de yücedir.
3. O sıra sıra dizilmiş yakuttan gerdanlık gibi (sırayla) gelen ve padişahların efendileri olan Osman ailesi soyundandır.
4. Cümle mahlûkata hâkim oldular, bu dini yücelttiler ve içerisinde hayır olan her şeyin önündeki bütün engelleri açıp onları fethettiler.
5. O sultanlar ki, tevhide yardım etme konusunda onlar gibi birisine güneş ne doğmuştur ne de batmıştır.

...

Aynı ortamda Sadrazam Mustafa Reşit Paşa’ya da methiyelerini okumuştur:⁸⁰

[Kâmil]

1	الصِّدْرُ الْأَعْظَمُ مَقْصِدُ الْمُتَوَسِّلِ	وَهُوَ الْمُؤَمَّلُ فِي الْقَضَاءِ الْمُنَزَّلِ
---	---	---

⁷⁸ Şâd 38/26.

⁷⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 21. Şiir, 39-41.

⁸⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 64. Şiir, 86-87.

2 وَلِذَاكَ مِنْ أَقْصَى الْبِلَادِ أَتَيْتُهُ لِلْفَوْزِ مِنْهُ بِرِيٍّ دَائٍ مُعْضِلِ
3 يَا مَلْجَأَ الصُّلَحَاءِ وَالْعُلَمَاءِ وَالْأَوْزَارِ وَمَنْ فِي النَّاسِ ذُو قَدْرِ عَلَيَّ

1. Sadrazam, tevessül ederek yardım dileyenin yegâne amacıdır, o ki verilecek hükümde umut bağlanan kişidir.
2. Bu sebepten çaresiz hastalığa deva bulup üstesinden gelmek için en uzak ülkelerden ona geldim
3. Ey salihlerin, alimlerin ve vezirlerin sığınağı, insanlar arasında kıymeti yüksek kimse!

er-Riyâhî'nin şiirleri ve belagatıyla Sultan II. Mahmud ve saray ahalisinde bırakmış olduğu olumlu intiba, Sultan tarafından karşılıksız bırakılmamış ve Tunus'tan alınan yıllık vergi bir müddet tehir edilmiştir.⁸¹ Osmanlı Devleti nazarında Tunus'tan alınan vergi her ne kadar az bir miktar olsa da zaman zaman kuraklık sıkıntıları çeken ve ekonomik olarak krizler yaşayan Tunus için bu erteleme büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple böyle önemli bir durumda Fas'tan sonra hilafetin merkezine elçilik görevi ile giderek başarılı bir diplomasi icra eden er-Riyâhî, Tunus idaresi ve halkı nezdinde bir kez daha takdiri toplamıştır.

er-Riyâhî, İstanbul ziyareti sırasında Şeyhülislâm Ahmet Arif Bey ile de tanışmıştır. Öğrencisi İbn Ebi'd-Đıyâf, Şeyhülislâm Ahmet Arif Bey'in er-Riyâhî'den icâzet istediğini, onun da icâzet verdiğini ve er-Riyâhî'nin hattıyla yazılmış olan bu icâzeti bizzat gördüğünü ifade etmektedir. er-Riyâhî, Şeyhülislâm Ahmet Arif Bey ile uzun süreli arkadaşlıkları olmuştur ve bu süreç içerisinde mektuplaştıkları da kaynaklarda ifade edilmektedir.⁸²

er-Riyâhî'nin üstlenmiş olduğu son görevi ise, Emîr I. Ahmed'in 1255/1842 yılında müderrisler arasında rütbe esasına dayalı bir sistemi uygulamaya koymasındır. Rütbe esasına dayalı bu sistemde er-Riyâhî, Zeytûne Medresesi'nin birinci derece müderrisi olarak seçilmiş ve aynı zamanda eğitim-öğretim işlerinin yürütüldüğü

⁸¹ İbn Ebi'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 79; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 393; ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, 55.

⁸² İbn Ebi'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 79; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 393.

Meclisu'n-Nezâratî'l-İlmiyye'ye üye olarak seçilmiştir. Ayrıca er-Riyâhî, Zeytûne Camisi'nin birinci imamı olarak da görevlendirilmiştir. Bu durumu, Tunus tarihi yazarlarından Muhammed b. el-Hoca, Zeytûne Camisi'nde hem baş müderris hem de baş imam olarak bu iki görevi şahsında birleştiren ilk kişinin er-Riyâhî olduğunu ifade etmektedir.⁸³

1.4. Kişiliği ve Kültürü

er-Riyâhî, yüksek bir yardım severliğe ve vakur bir kişiliğe sahip birisi olarak bilinmektedir. Kaynaklarda cömert, makam ve mevki kaygısı taşımayan, az bir geçimlik ile yetinmeyi bilen, Kur'ân tilavetinin güzel olduğu, fasih bir dile ve hoş bir üsluba sahip birisi olarak tarif edilmektedir.⁸⁴ Tabakât eserlerinde hakkında zikredilen bir diğer husus ise nefis tezkiyesi yapmış, inzivaya çekilen, ehli tarîk birisi olarak anılmasıdır. Bu duruma sebep olan en önemli etken er-Riyâhî'nin sûfî olmasıdır.⁸⁵ *Dîvân*'ında yer alan methiye, ihvâniyyât ve mersiye gibi pek çok şiirinde sûfî kişiliğinin yansıması sıklıkla müşahede edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında mensup olduğu mutasavvıf kişiliğinin, şiirlerine ve edebî şahsiyetine yansımalarını görebilmek önem arz etmektedir.

er-Riyâhî, başlangıçta Tunus'ta yaygın olan Şâzeliyye tarikatına mensuptu. Ancak daha sonraları Fas bölgesinde ortaya çıkan ve kuzey Afrika'da çok yaygın bir hale gelen Ticâniyye tarikatına intisap etmiştir. Ticâniyye tarikatına geçişi ile ilgili tabakât kitaplarında iki farklı bilgi mevcuttur. Şairin torunu olan Ömer er-Riyâhî (ö. 1323/1905), dedesinin biyografisinde rüyasında Zeytûne Camisi'nde Ticâniyye tarikatına geçmesi gerektiğini söyleyen bir şahıs gördüğünü ifade eder. Devamında ertesi gün şair, Zeytûne Camisi'ne girdiğinde Faslı bir adamı görür ve yanına gittiğinde rüyasında gördüğü kişi olduğunu hatırlar ve onunla tanışır. Kaynaklarda o kişinin Faslı Ali Harâzim olduğu aktarılmaktadır. Bu tanışma neticesinde er-Riyâhî, o günkü Şâzeli hocasından Ticâniyye tarikatına geçmek için izin ister. Hocasının izin vermesi üzerine er-Riyâhî'nin, Ticâniyye tarikatına intisap ettiği ifade edilmektedir.⁸⁶ *Dîvân*'ında Ali

⁸³ İbnu'l-Hoca, *Târîhu Ma'âlim*, 100.

⁸⁴ İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 81.

⁸⁵ İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 81.

⁸⁶ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 11; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf*, I, 259.

Harâzim için kaleme aldığı 36 beyitten oluşan bir methiye mevcuttur.⁸⁷ Yazmış olduğu methiyenin matla‘ı ise şu şekildedir:⁸⁸ [Kâmil]

كَرَّمَ الزَّمَانُ وَوَلَمْ يَكُنْ بِكَرِيمٍ وَصَفَا فَكَانَ عَلَى الصَّفَاءِ نَدِيمِي

Zaman cömertçe davrandı fakat cömert olamadı, bu yüzden arkadaşlığım samimiyet üzerine kuruluydu

Bir diğer rivayet ise, şairin bir diğer torunu ‘Unvânu’l-Erîb adlı tabakât eserinin sahibi Muhammed en-Neyfer (ö. 1330/1912) tarafından aktarılmaktadır. Rivayete göre er-Riyâhî, Fas ziyareti sırasında bu tarikata geçmiştir. Müellif, şairin biyografisinde bir önceki bölümde aktarıldığı üzere; er-Riyâhî’nin Fas’a yapmış olduğu seyahati sırasında tarikatın kurucusu ve lideri olan Ahmed et-Ticânî ile tanışıp Fas ziyareti sırasında ona tabi olduğunu ve Ticâniyye tarikatına intisap ettiğini aktarır.⁸⁹ Her iki durumu göz önüne aldığında ilk aktarılan bilginin daha doğru olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Ali Harâzim’e yazmış olduğu methiyesi ve içerisinde ilk kez bahsetmiş olduğu Ticâniyye tarikatı ile ilgili övgü dolu sözler bu ihtimali daha da güçlendirmektedir. Şayet er-Riyâhî, Fas’ta tarikatın kurucusu olan Ahmed et-Ticânî ile bizzat görüşmüş olsaydı bu yazılan methiyelerin, sûfî geleneğe şeyhe verilen önem gereği önce Ali Harâzim’e değil Ahmed et-Ticânî’ye atfedilerek kaleme alınması daha uygun olurdu. Ayrıca Ali Harâzim’e yazmış olduğu şiirin tarihi, kaynaklarda 1211/1796⁹⁰, Ahmed et-Ticânî’ye yazmış olduğu ilk methiyenin ise bundan on yıl sonra 1221/1806⁹¹ yılında olduğu görülmektedir. Bu bağlamda er-Riyâhî’nin Ali Harâzim ile Tunus’ta tanışması sonucu bu tarikata geçiş yaptığı kuvvetli bir ihtimaldir. Son olarak muhakkikin görüşü de bu yönde olacak ki kendisi, bu şiirin yazılış amacını açıkladığı dipnotunda ikinci ihtimalin doğruluk payının zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹²

Bazı kaynaklarda er-Riyâhî’nin, görüşlerinin tartışılmasına pek tahammül edemeyen bir karaktere sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu kanaate varılmasına sebep

⁸⁷ Ömer er-Riyâhî, *Ta ‘îru’ n-Nevâhî*, I, 14.

⁸⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 73. Şiir, 97-99.

⁸⁹ en-Neyfer, ‘Unvânu’l-Erîb, II, 725; Ayrıca bk. el-Ḥamrûnî, ‘*Alemu’z-Zeytûne*, 16.

⁹⁰ Ömer er-Riyâhî, *Ta ‘îru’ n-Nevâhî*, I, 14.

⁹¹ Ömer er-Riyâhî, *Ta ‘îru’ n-Nevâhî*, I, 62-63.

⁹² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 73. Şiir, 97.

olan durum, şûrâ meclisinde yaşanan bir tartışma ve akabinde hac yolculuğuna çıkma kararı almasına dayanmaktadır. Bu toplantıda öğrencilerinden olan dönemin Tunus Hanefî Kadısı Muhammed Bahrî ile tartışma yaşamıştır. Yetimin bakımı ve mirasının intikali ile ilgili bu tartışmada Emîr Mustafa Bay, Muhammed Bahrî'nin görüşünü tercih ederek yürürlüğe koymuştur. Ancak er-Riyâhî'nin bu durumu kabullenemediği ve öğrencisi Muhammed Bahrî'ye çok kızdığı, aktarılan ifadeler arasındadır. Öyle ki Muhammed Bahrî'ye *قَصِّرْ يَا قَلِيلَ الْحَيَاءِ* / *Ey hayâsı az olan, kısa tut!* diyerek meclisi terk etmiştir. Nitekim er-Riyâhî'nin kabullenemediği bu durum neticesinde Tunus Mâlikî başmüftülük görevinden istifa ederek Emîr Mustafa Bay'a vekaleten Hac yolculuğuna çıktığı kaynaklarda ifade edilmektedir.⁹³ Yaşanan hadiseden anlaşılacağı üzere er-Riyâhî'nin, görüşlerinin tartışılmasına tahammül edemeyen, onuruna düşkün, hırslı bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü devamında er-Riyâhî, bu tartışmanın boyutunu daha da arttırarak Medine'de Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti sırasında "Dâliyye" kasidesini inşad etmiş ve tartışmayla ilgili şikayetini Hz. Peygamber'e dile getirerek söz konusu kişileri hicvetmiştir:⁹⁴ [Tavîl]

إِلَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ جِئْتُ مِنَ الْبُعْدِ أَبْتُكَ مَا بِالْقَلْبِ مِنْ شِدَّةِ الْوَقْدِ

Ey Allah'ın Rasûlü, şiddetlice yanıp tutuşan kalb(imdekileri) açmak üzere sadece sana geldim uzaklardan.

er-Riyâhî, hac dönüşü Tunus yakınlarındaki *Hılku 'l-Vâdî* mevkiine vardığında tartışmalı olduğu Emîr Mustafa Bay ve Muhammed Bahrî vefat etmiştir. Bu olay, dönemin Tunus halkı nezdinde er-Riyâhî'nin bedduasıyla alakalı görülmüştür. Bu olaydan sonra Emîr Mustafa Bay'ın yerine geçen oğlu I. Ahmed'in, er-Riyâhî'den çekindiği, onun gönlünü almak için çalıştığı kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır.⁹⁵

Daha önce bahsedildiği üzere er-Riyâhî, Tunus tarihinde diplomat olarak önemli bir yere sahiptir. Kendisinin Tunus idaresi nezdindeki itibarı, başarılı bir

⁹³ Mahfûz, *Terâcimu 'l-Muellifîne 't-Tûnisîyyîn*, II, 389-390.

⁹⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 20. Şiir, 38-39.

⁹⁵ ez-Zemerlî, *A 'lâmun Tûnisîyyûn*, 53-54.

şekilde yerine getirmiş olduğu elçilik görevleriyle günden güne pekişmiştir. İlk olarak Tunus'un ciddi kuraklık ve kıtlık zamanlarını yaşadığı bir dönemde Tunus'u temsilen Fas Sultanı'na yardım talebiyle gitmesi ve pek çok erzak ve yardımlarla dönmesi böylesi zor bir zamanda kurtarıcı gibi görülmesine ve birden şöhretinin artmasına sebep olmuştur.

İkinci olarak, ekonomik dar boğaza giren Tunus'un Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken yıllık vergiden muaf tutulması konusunda üstlenmiş olduğu görevidir. Dönemin padişahı Sultan II. Mahmud'un huzurunda şiirleriyle taleplerini iletmesi, aynı şekilde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya methiyelerini sunması, akabinde Tunus'tan alınan vergilerin bir süre alınmaması kararı, diplomaside sergilemiş olduğu başarıyı gözler önüne koymaktadır. Elbette er-Riyâhî'nin, bu görevleri icra ederken başarılı olmasındaki en önemli etken şiirleri olmuştur. Çünkü er-Riyâhî Tunus'u temsilen taleplerini, sultanların huzurunda onlara yazmış olduğu methiyeler içerisinde dile getirmiştir. Şiirlerinin hem Fas Sultanı Mevlay Süleyman hem de Sultan II. Mahmud tarafından beğenilmesi taleplerinin bazılarının karşılanmasını sağlamıştır. Özellikle bu iki kritik konuda başarılar elde etmesi, diplomatik bir şahsiyete sahip olmanın bir etkisi olarak siyasî ilişkilerde verimli sonuçlar elde etmesini sağlamıştır. Öte yandan Mâlikî başmüftülük görevini yürütmesi ve önemli kararların alındığı ser'î meclise başkanlık yapması, Tunus'un iç siyasetindeki etkisi açısından da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.⁹⁶

er-Riyâhî'nin edebî ve şer'î ilimlerdeki bilgisinin yanı sıra simya ve tıp alanında da bilgisi olduğu ve bu çok yönlü kişiliği bu alanlarda kaleme aldığı şiirlerinde de görülmektedir.⁹⁷ Kendisine simyâ ile ilgili bazı kelimelerin anlamları üzerine sorulan bir soruya cevabını recez türünde bir şiir ile dile getirmiştir.⁹⁸ Öte yandan fikhî açıdan bazı hususları vurgulamak için ilmî anlamda cenin anne karnındaki tıbbî aşamalarını anlattığı bir kaside de kaleme almıştır.⁹⁹

⁹⁶ ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, 52; el-Ĥamrûnî, *'Alema'z-Zeytûne*, 22.

⁹⁷ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 159; el-Ĥamrûnî, *'Alema'z-Zeytûne*, 41.

⁹⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 136. Şiir, 182-183.

⁹⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 139. Şiir, 184-185.

1.5. Vefatı

er-Riyâhî, kolera salgını neticesinde hastalanarak 28 Ramazan 1266/ 7 Ağustos 1850 tarihinde Çarşamba günü vefat etmiştir. Naaşı Ticânî zikir ve virdlerinin yapıldığı ve kendisinin adını taşıyan Sîdî İbrahim er-Riyâhî Zaviyesi'ne defnedilmiştir.¹⁰⁰

er-Riyâhî'nin vefatı Tunus eşrafını büyük bir hüzne sevk etmiştir. Dönemin emîri I. Ahmed Bay, er-Riyâhî'nin zaviyesini yapmaya başlayarak dört yılda tamamlamıştır. Dönemin şairlerinden ve aynı zamanda er-Riyâhî'nin de öğrencilerinden olan Muhammed el-Bâcî el-Mes'ûdî, er-Riyâhî'ye ithafen bir kaside yazmış ve yapımı biten (1270/1854) bu zaviyeyi hem ilk hem de son beyitte tarihlendirmiştir.¹⁰¹ [Kâmil]

قَفْ بِالْمَقَامِ مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ وَأَنْشِقْ مِنَ الْأُرْجِ الْعَطِيرِ شَمِيمًا

İbrahim'in makamında saygıyla dur ve ondan gelen güzel kokuları kokla.

Yukarıdaki beyitle başlayan şiirinin son beyti ise şu şekildedir:

يَا مَنْ يُؤْمِلُ بَابَهُ كُنْ آمِنًا قَفْ بِالْمَقَامِ مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ

1270

Ey onun kapısına ümit bağlayan emin ol! İbrahim'in makamında saygıyla dur.

Zaviyenin zaman içerisinde eskimesi nedeniyle 1295/1878 yılında Tunus emîri III. Muhammed eş-Şâdık Bay tarafından tadilat ve yenilemeler yapılmıştır. Bu yenilemeler sonucunda dönemin önemli şair ve tarihçilerinden olan Muhammed es-Senûsî, zaviyeyi on dört beyitlik başka bir kaside ile yeniden tarihlendirilmiştir.¹⁰² [Kâmil]

فِيهِ الْجَلَى أَمَّنْ وَوَعْنُ ظَاهِرٌ فَاسْأَلِ الْإِهْكَ فِيهِ تُلْفِ مَيَامِنًا

¹⁰⁰ İbn Ebî'd-Điyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 81.

¹⁰¹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muhakkikin önsözü, 10-11; Ayrıca bk. İbn Ebî'd-Điyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 81-82.

¹⁰² es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf*, I, 342; *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muhakkikin önsözü, 11.

فَهُوَ الَّذِي لِمَأْرَجِيهِ جَوَابُهُ: لِمَقَامِ إِبْرَاهِيمَ فَادْخُلْ آمِنًا

1295

Onda açık bir güven ve görünür bir lütuf bulunuyor, bu yüzden ilahından iste ki ihsanlar bulasın.

Tarihlendiren için ise cevabı şu cümledir: “İbrahim’in makamına güvenle gir (1295).”

1.6.Edebî Şahsiyeti

er-Riyâhî, hayatını konu alan bütün eserlerde şair, edîb, diplomat, fakîh, müderris ve sûfî biri olarak zikredilmektedir. Nitekim önceki başlıklarda da aktarıldığı üzere sahip olduğu çok yönlü ilmî ve kültürel kişiliği, kendisine atfedilen sıfatları beslemiştir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu kültürel zenginliği ve edebî şahsiyeti, şiirlerinde yoğun bir şekilde görülmektedir. Şiirlerinde kimi zaman bir diplomat, bir fakîh, bir müderris ya da samimi yakarışları dile getiren bir sûfîyi görmek mümkündür. Tüm bu farklı kimlikleri, dilin inceliklerini ve belagat sanatlarını ustalıkla kullanarak başarılı bir şekilde uhdesinde taşımıştır.

Şiirlerinin ihtiva ettiği temaların yelpazesi son derece geniş olup hemen hemen klasik Arap şiirinin barındırdığı bütün konuları içermektedir. Elde edilen tespitler neticesinde medih temalı şiirlerin başı çektiği, akabinde mersiye, ihvâniyyât, dînî şiirler ve tarih düşürme şiirlerinin geldiği görülmektedir.

er-Riyâhî medih, ihvâniyyât ve dînî temalı şiirlerinde eski Arap şiirinin genel formlarına büyük ölçüde bağlı kalmıştır. Medih ve dînî şiirler diğer şiir konularına nazaran daha uzun kasidelerden oluşmaktadır. İhvâniyyât türü şiirler ise sayıları bakımında fazla olmakla birlikte çok daha kısa ve anlaşılır beyitlerden müteşekkildir. İhvâniyyât türü şiirlerin fazla olması er-Riyâhî'nin çok yönlü ve sosyal bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ise XVIII. ve XIX. yüzyıldaki Tunus'un sosyal yaşamı hakkında bazı çıkarımlarda bulunmaya yardımcı olmaktadır.

Mersiye türünde kaleme alınan şiirler, iki yönüyle klasik Arap şiirinden ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, Arap şiirindeki mersiye formunu her zaman taşımasıdır. Şair, çoğunlukla vefat edenin ardından üzüntülerin dile getirildiği nedb

bölümünü birkaç beyitle çok kısa tutmaktadır. İkincisi, bir şiiri hariç bütün mersiyelerinde vefat edenin ölüm tarihini son beytin acuz kısmında düşmesidir. er-Riyâhî bu iki üslup ile kendisini klasik Arap şiir formundan ayırmakta ve bu durum üslubunu yansıtan bir farklılık olarak göze çarpmaktadır.

er-Riyâhî'nin şiirlerinde dikkatleri çeken bir diğer husus da tarih düşürme şiirlerinin ve tarih düşürme sanatının yoğun bir şekilde kullanılmasıdır. Osmanlı dönemi Arap edebiyatında gelişen tarih düşürme şiirleri ve sanatı, er-Riyâhî'nin üslubunda önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum er-Riyâhî'nin, Arap şiirinin kadim geleneğine riayet etmekle birlikte yeniliklere açık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

er-Riyâhî'nin kullanmış olduğu dil özelliklerine bakıldığında meânî ve beyân üsluplarının ve bedî' sanatlarının güzel örneklerini sergilediği görülmektedir. Onun ilmî ve sûfî kişiliğinin bir yansıması olarak şiirlerindeki derin anlamlar fark edilmekte; teşbih, mecâz, istiâre gibi üsluplar kullanarak yaptığı tasvirler, okuyucuyu düşünsel bir yolculuğa çıkarmaktadır. Pek çok belagat sanatının örneklerini şiirlerinde görmek mümkündür. Ancak bunlardan on tanesinin üslubunu oluşturmasında etkili olduğu görülmektedir.

er-Riyâhî, iyi bir şair olmakla birlikte kaleme almış olduğu nesirleri ile de Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Zeytûne Medresesi'ndeki baş müderrislik ve imamlık görevi esnasında hazırlamış olduğu Cuma ve bayram hutbelerinden oluşan risaleleri edebî nesrin güzel örnekleri arasında yer almaktadır. Söz konusu hutbeleri son derece sade, anlaşılır ve ağıdalı ifadelerden uzaktır. Ancak nesre has secîli ifadeler ile üslubunu güzelleştirmeyi başarmıştır. O, metinlerinde ilmî ve edebî olgunun gereği olarak muhatabı etkileyici ve net ifadelere yer vermektedir. Bu minvalde hutbeleri gaflet, zamanın değerlendirilmesi, takva, insan ve nefis gibi temel ahlak konularında temerküz etmektedir.

1.7.Eserleri

Kaynaklarda er-Riyâhî'nin yazma ve matbu olarak pek çok eserinden bahsedilmektedir. Bu eserleri genel olarak sınıflandıracak olursak birinci grupta şiir, dil ve edebiyata dair eserleri bulunmaktadır. İkinci grupta ise Tunus'taki başmüftülük

görevi gereği sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşan fetvalarının ve fikhî görüşlerinin yer aldığı dinî meselelere dair risaleleri ile Zeytûne Medresesi müderris ve hatibi olarak kaleme aldığı hutbelerinden oluşan risaleleri yer almaktadır. Genel itibariyle edebî ve dinî olmak üzere iki grup çerçevesinde eserleri incelenecektir.

1.7.1. Şiir, Dil ve Edebiyat

1. *Dîvân*: Şairin bu çalışmaya konu olan ve şiirlerinin toplandığı eseridir. XIX. yüzyılda farklı eserlerde kayıt altına alınmaya çalışılan er-Riyâhî'nin şiirlerinin, başlangıçta bir bütün halinde olmadığı anlaşılmaktadır. Eksik olan şiirlerini bir araya getirmek suretiyle bütün şiirleri, tahkikini yapan Muhammed el-Ya'lâvî ve Hammâdî es-Sâhilî tarafından 1990 yılında Beyrut'ta neşredilerek edebiyat dünyasına kazandırılmıştır. *Dîvân*'ında yer alan şiirler, recezler hariç kafiye harflerinin alfabetik sıralamasına göre tanzim edilmiş olup recezler dahil toplamda 153 şiir ve 2087 beyitten oluşmaktadır.

Dîvân'ın muhakkiki Muhammed el-Ya'lâvî'nin verdiği bilgilere göre eserin mahtût nüshası Rabat'taki el-Mektebetu'l-Melikiyye'de 1763 numarada bulunmaktadır. Bu mahtut, 1301/1882 yılında Ahmed b. Muhammed b. Abdullatif tarafından istinsah edilmiştir. el-Ya'lâvî, er-Riyâhî'nin Tunuslu bir şair olarak *Dîvân*'ın Tunus'ta değil de Fas'ın başkenti Rabat'taki bir kütüphanede bulunmasını, zaman içerisinde satın alma ya da hibe edilerek intikal etmesiyle açıklamaktadır. Ayrıca müstensihin isminden de Tunuslu biri olduğu kanaatini taşımaktadır. Bu yazmanın haricinde Tunus'ta bulunan küneş ve mecma' olarak isimlendirilen küçük defterlere yazılan şiirlerden istifade edilerek şuan Rabat'ta bulunan kütüphanedeki el yazması *Dîvân*'ın kaleme alınmış olabileceğini aktarmaktadır.¹⁰³ Muhakkik, bu mahtutun her bir sayfasının 21 satırı kapsadığını, ortalama her sayfada yaklaşık 15 beyit olduğunu, toplamda ise 105 sayfadan oluştuğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu

¹⁰³ Bk. *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muahakkikin önsözü, 13.

yazmanın 1859 beyitten oluşan 139 şiiri içerdiğini ve kolay okunabilen bir yazma olduğunu aktarmaktadır.¹⁰⁴

Muhakkik, bu yazma nüshayı tahkikine esas aldığını ifade etmekle birlikte, el yazması *Dîvân*'da kaleme alınmayan bazı şiirlerin de olduğunu tespit etmiştir. Nitekim bazı tabakât ve kitapçıklardan bu nüshada bulunmayan şiirleri bu eserlerden tahkike eklemiştir.

Onlardan ilki Tunuslu dilci ve tarihçi Hasan Hüseyinî Abdulvahhab'ın (1301/1884-1388/1968) Tunus'ta Dâru'l-Kutubi'l-Vaţaniyye'deki 18548 numarada bulunan künneşidir. Muhakkik bu nüshada bulunan 4 şiiri tahkikine eklemiştir. İkinci olarak Ahmed b. Salih'in aynı kütüphanede 274 numarada bulunan künneşidir. Muhakkik, bu eserin doğrulanamayacak derecede tahrif olduğunu aktarmakla birlikte buradan 1 adet şiir tespit etmiştir.¹⁰⁵

Tahkike ekleme yapılan üçüncü eser, şairin torunu Ömer er-Riyâhî'nin, sadece dedesinin şiirlerini ve kapsamlı biyografisini ele aldığı *Ta'tîru'n-Nevâhî bi Tercemeti's-Şeyh Sîdî İbrahim er-Riyâhî* adlı eseridir. Torun er-Riyâhî'nin bu eseri ilk olarak 1320/1902 yılında Tunus'ta basılmıştır. Muhakkik, bu eserden *Dîvân*'da bulunmayan 12 şiir tespit etmiştir. Son olarak ise, Tunus'un önemli şair ve tarihçilerinden Muhammed b. Osman es-Senûsî'nin (1851-1900) *Mecma'u'd-Devâvîni't-Tûnisiyye* adlı eseridir. es-Senûsî, Hüseyinîler devrinde Tunus'ta yaşayan seksen şairin biyografilerine ve şiirlerine yer verdiği bu eserinde, er-Riyâhî'nin yaklaşık 2000 beytini toplayabilmiştir. Muhakkik bu eserden *Dîvân*'da bulunmayan 7 şiiri tahkike eklemiştir.¹⁰⁶ Aynı zamanda muhakkik, es-Senûsî'nin bu eseri ile ilgili olarak şairden kalan evraklardan istifade ederek şiirleri toplamış olma ihtimalini kuvvetli görmektedir. Nitekim bu eserin, Fas'ta bulunan yazma nüshadan daha önce 1287/1870-1292/1875 yıllarında yazıldığı kaynaklarda aktarılmaktadır.¹⁰⁷ Bu sebeple muhakkik, yazma

¹⁰⁴ Bk. *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muahakkikin önsözü, 14-15.

¹⁰⁵ Bk. *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muahakkikin önsözü, 13-14.

¹⁰⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muahakkikin önsözü, 14.

¹⁰⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muahakkikin önsözü, 14.

nüşhanın müstensihinin diğer kitaplarda olmayan ve es-Senûsî'nin eserinde bulunan 20 şiiri, buradan istifade ederek nüshaya ilave etmiş olabileceği görüşündedir.¹⁰⁸

Bu eksik şiirlerin tespit edildiği eserlerin haricinde muhakkik, şairin şiirlerine yer veren es-Senûsî'nin *Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf* adlı diğer eser ile şairin öğrencilerinden İbn Ebî'd-Đıyâf'ın (ö.1291/1874) *İthâfu Ehli'z-Zamân bi İhbâri Mulûki Tûnis ve 'Ahdi'l-Emân* adlı eserinden de istifade ettiğini aktarmaktadır.¹⁰⁹

2. *Hâşiyetu 'Alâ Şerhi'l-Fâkihî 'Ala'l-Ķaṭr*: İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Ķaṭru'n-Nedâ* adlı eserine Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî'nin *Mucîbu'n-Nidâ ilâ Şerhi Ķaṭri'n-Nedâ* adıyla yapmış olduğu şerhi üzerine kaleme aldığı haşiyesidir. Haşiyeye, yazma olup nüshası Tunus'taki el-Mektebetu'l-Vataniyye'de 6355 ve 15610 numarada bulunmaktadır.¹¹⁰
3. *Hâşiyetu 'Alâ Şerhi'l-Hazreciyye li'l-Ķâḍî Zekerıyyâ 'ala'l-Hazreciyye*: Eser bazı kaynaklarda şerh olarak da geçmekle birlikte Abdullah b. Osman el-Hazrecî'nin arûz manzumesi için Zekerıyyâ el-Ensârî'nin kaleme aldığı *Fethu Rabbi'l-Berıyye bi-Şerhi'l-Ķaşîdeti'l-Hazreciyye* adlı şerhin haşiyesidir.¹¹¹
4. *Nahiv Manzumesi (Naḫmu'l-Acrûmiyye)*: Arap Dilinin ana konularına değinen eser, öğrencilerin ezberi kolay yapmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Eserin yazma nüshası Tunus'taki el-Mektebetu'l-Vataniyye'de 2923 numarada bulunmaktadır.¹¹²
5. *Mevlid*: Tunus emîri I. Ahmed Bay'ın teklifiyle Mustafa el-Bekrî el-Mısrî'nin *el-Menhelu'l-Aşfâ fi Mevlidi'r-Rasûli'l-Muṣṭafâ* adlı mevlidini ihtisar ederek yazmış olduğu eseridir. Torun er-Riyâhî, *Ta'tîru'n-Nevâhî*'de dedesinin mevlidine ayrıca yer vermiştir.¹¹³

¹⁰⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muhakkikin önsözü, 15.

¹⁰⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muhakkikin önsözü, 14.

¹¹⁰ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisıyyîn*, II, 398; el-Ĥamrûnî, *'Alemu'z-Zeytûne*, 25.

¹¹¹ İbn Ebî'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 82; en-Neyfer, *'Unvânu'l-Erîb*, II, 726.

¹¹² Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisıyyîn*, II, 399.

¹¹³ Ömer er-Riyâhî, *Ta'tîru'n-Nevâhî*, I, 1-11; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisıyyîn*, II, 399.

1.7.2. Risâle, Fetvâ ve Hutbeleri

1. *Dîvânu Huṭab*: Torunu Ömer er-Riyâhî'nin *Ta 'îru 'n-Nevâhî*'de ara ara yer vermesinin yanında şairin oğlu Ali er-Riyâhî tarafından 99 hutbe toplanıp derlenmiştir. Zeytûne Camisi'nde imamlığa başladığı günden itibaren irâd etmiş olduğu bu hutbeler edebî nesrin güzel örnekleri içerisinde sayılmaktadır. Hutbelerin yazma nüshası, Tunus'taki Hasan Hüseyinî Abdulvahhâb Kütüphanesi'nde 799 numarada bulunmaktadır.¹¹⁴
2. *İtkânu 'd-Dabî fi 'l-Farḳ beyne 's-Sebeb ve 'ş-Şarḫ*: Yahya b. Muhammed eş-Şâvî'ye reddiye olarak fıkıh usulüne dair yazılmış eserdir. Cevap niteliğinde yazılmış olan bu eser, H. H. Abdulvahhâb Kütüphanesi'nde 17081 numarada bulunmaktadır.¹¹⁵
3. *Fetvâ fi Cevâzi 'l-İhtimâ bi 'l-Ecnebiyye 'ani 'l-Mille*: Başka bir ülkenin mandasına bulunulmasına dair yazılan bu risale, hayati tehlikenin olduğu bir zamanda himayeciliğin cevazından bahsetmektedir. Risale Kadı Muhammed el-Annâbî'ye cevap şeklinde yazılmıştır. er-Riyâhî'nin bu eserine cevaben Fas müftüsü Mehdî el-Vezzânî, *el-Mi 'yâru 'l-Cedîd* adlı eseriyle uzun bir reddiye kaleme almıştır.¹¹⁶
4. *Risâletu Raf'î 'l-Licâc fi Nâzileti İbni 'l-Hâc*: Öğrencisi ve Malikî Kadısı olan Muhammed el-Bahrî ve Emîr Mustafa Bay ile eyalet divanında yetimin mirası üzerine çıkan tartışmayı konu edinmektedir.¹¹⁷
5. *Risâletu 'l-Mibred*: Şairin Mısır ziyareti sırasında tanışmış olduğu Muhammed en-Numeylî'ye bir reddiyedir. en-Nemuyli, Ahmed et-Ticânî'nin Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bazı ifadelerini eleştirmekte ve bu sebeple ehl-i sünnet dairesi dışında tutmaktadır. en-Numeylî'nin bu görüşüne karşılık yazmış olduğu reddiyesidir.¹¹⁸

¹¹⁴ en-Neyfer, *'Unvânu 'l-Erîb*, II, 726; el-Ḥamrûnî, *'Alemu 'z-Zeytûne*, 25.

¹¹⁵ Abdulhuffâz Mansûr, *Raṣîdu Mektebeti Hasan Huseynî 'Abdulvahhâb*, Yay. yok, Tunus, 1975, 1. Bölüm, 95; el-Ḥamrûnî, *'Alemu 'z-Zeytûne*, 26.

¹¹⁶ Maḥfûz, *Terâcimu 'l-Muellifîne 't-Tûnisiyyîn*, II, 397; Durmuş-Mrini, "eRiyâhî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXV, 141.

¹¹⁷ Maḥfûz, *Terâcimu 'l-Muellifîne 't-Tûnisiyyîn*, II, 397.

¹¹⁸ Ömer er-Riyâhî, *Ta 'îru 'n-Nevâhî*, I, 36-60; Maḥfûz, *Terâcimu 'l-Muellifîne 't-Tûnisiyyîn*, II, 398.

Şairin bu minvalde muhtelif dinî konuları ele almış olduğu diğer risaleleri ise şu şekildedir:¹¹⁹

- *Risâle fî Tahrîrihî li Mes'eleli İrâkati Hamri'l-Muslim*
- *Risâle fî Temkînin Men İmtesele Def'u Ba'di Deynin 'Aleyh*
- *Risâle fî Me'celi'l-Muşterak*
- *Risâle fî'r-Redd 'alâ Muhammed b. Abdivahhâb*
- *Risâle fî'l-A'zâr*
- *en-Nerciseu'l- 'Anberiyetu fî's-Şalâti 'alâ Hayri'l-Beriyye*

¹¹⁹ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisiyyîn*, II, 397-399.

İKİNCİ BÖLÜM
İBRAHİM ER-RİYÂHÎ'NİN ŞİİRİNDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

İBRAHİM ER-RİYÂHÎ'NİN ŞİİRİNDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Şiirlerde vezin, kafiye ve ahenk gibi biçimsel özelliklerin dışında kalan ve anlatılmak istenen duygu ve düşünce kapsamı inceleme konusu olmaktadır.¹²⁰ Muhteva olarak adlandırılan bu kapsam tema, konu ve verilmek istenen mesaj olarak üç unsurdan oluşmaktadır. Nitekim bir edebî eserin ilk kelimesinden son kelimesine kadar aktarılan duygu ve düşünce, o eserin temasını anlatmaktadır. Olay örgüsü içerisinde ele alınan mesele ve intibalar konuya işaret etmektedir. Okuyucuya aktarmak istedikleri ise, o eserin mesajını ortaya koymaktadır.¹²¹ Dolayısıyla edebiyat sanatının en güzel türü olarak şiir de tema, konu ve mesajı içerisinde barındırmaktadır. Şiirde işlenen temalar ve konular şiirlerin muhtevasını oluşturan unsurlardır. Arap şiirinde konu denildiğinde, bu “*agrâd*” kavramıyla ifade edilmektedir. Amaç, hedef anlamına gelen “*ğarağ*”¹²² kelimesinin çoğulu olan “*agrâd*”, şiirin ne maksatla yazıldığını ifade etmek için kullanılır. Nitekim Kudâme b. Cafer *ğarağ* kavramını; “*şairin kastettiği bir amaca yönelerek manayı aktarması*” olarak tanımlamaktadır.¹²³

Arap edebiyatında söz konusu şiir olduğunda *agrâdu's-şi'r* devreye girmektedir. Bu bağlamda klasik Arap edebiyatında; medh, fahr, risâ, gazel, hiciv gibi temalar ilk dönemden itibaren Arap şiirinin konusu olmuşlardır.¹²⁴ Aslında kadim dilcilere bakıldığında şiirin gayeleri içerisinde farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. İbn Sellâm, fahr, medih, nesîb ve hicâ olmak üzere gayeleri dört kısma ayırırken¹²⁵ *Şa'leb*; medih, hicâ, mersiye, i'tizâr, teşbîb, teşbih, iktişâşu'l-ahbâr olmak üzere yedi kısma ayırmaktadır.¹²⁶ Kudâme b. Cafer ise, medih, hicâ, mersiye, teşbih, vasf ve nesîb olmak üzere altı kısma ayırmakta, daha sonra bunları medih ve hiciv olarak iki ana konuda toplamaktadır.¹²⁷ Bu taksimler her ne kadar farklılık gösterse de azaltmak ya

¹²⁰ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2001, 194.

¹²¹ İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilim*, Akçağ Yay., Ankara 2008, 74-75; Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, 41-42.

¹²² Muhammed b. Mukarrem b. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Şâdir, Beyrut, ts., (Şamile) VII, 193.

¹²³ Kudâme b. Cafer, *Nağdu's-Şi'r*, Matba'atu'l-Cevâib, İstanbul, 1302/1885, 17.

¹²⁴ Kudâme b. Cafer, *Nağdu's-Şi'r*, 17; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'n-Nağdi'l-'Arabiyi'l-Kadim*, Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-'Âmme, 1. Baskı, Bağdat, 1989, II, 140.

¹²⁵ Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu Fuñûli's-Şu'arâ*, thk. Mahmut Muhammed Şâkir, Dârul-Medenî, Cidde, ts. II, 379.

¹²⁶ Ahmed b. Yahya b. Zeyd b. Seyyâr eş-Şeybânî *Şa'leb*, *Qavâidu's-Şi'r*, thk. Ramazan Abduttevvâb, Mektebetu'l-Hancî, 2. Baskı, Kahire, 1995, 33-36.

¹²⁷ Kudâme b. Cafer, *Nağdu's-Şi'r*, 17; Dayf, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî 'Aşru'l-Câhiliyye*, Darû'l-Ma'ârif, Kahire, ts., 195.

da çoğaltmak mümkündür. Nitekim İbn Vehb de bu şekilde ifade etmekte ve asıl itibariyle medih ve hicâ haricindeki diğer temaları hikmet ve lehv başlığı altında birleştirerek dört kısma ayırmaktadır. Bunların haricinde zikredilenlerin bu dört kısmın alt dalları olduğunu söyler.¹²⁸

Şairin; bir kişinin cömertlik, cesaret, vefa ve izzet gibi hasletlerini övdüğü şiirlere *medih*, kadının güzelliğinden ve ona olan hasretinden bahsettiği şiirlere *gazel*, düşmanlarını ya da sevmediği kişileri yererek alay konusu yaptığı şiirlere *hiciv*, kendisinin ve kabilesinin şecaat, ikram ve izzetleriyle övündüğü şiirlere *fahr* ve ölenlerin ardından yakılan ağıtların dile getirildiği şiirlere *mersiye*, dağ, çöl, yıldızlar, gökyüzü vs. gibi gördüğü cansız ya da canlıları tavsir ettiği şiirlere *vasf* denilmektedir. Zikredilen bu temalar ise Arap şiirinin ana muhtevaları içerisinde yer almıştır.¹²⁹

İbrahim er-Riyâhî'nin şiirlerine bakıldığında yukarıda ifade edilen bütün temaları içeren şiirlerin olduğu görülmektedir. Şiirlerin nicel olarak çoğunluğunu ihvâniyyât temalı şiirlerin oluşturduğu gözlemlenmektedir. Akabinde yöneticilere, rahle-i tedrisinden geçmiş olduğu hocalarına ya da tasavvufî bağlılığı bulunan büyüklerine övgülerini ifade eden medih şiirleri yer almaktadır. Özellikle bu iki türde söylemiş olduğu kasideleri, kendi hayatının yanı sıra dönemin tarihini, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Fas, Mısır, Hicaz ve İstanbul'a seyahatleri sırasında tanıştığı emîr ve sultanlara, bilhassa Osmanlı padişahları ve sadrazamları için kaleme aldığı methiyeleri yaşanan tarihi olaylara ışık tutmaktadır. İhvâniyyâtın ve medihin akabinde şiir sayısı bakımında en fazla öne çıkan bir diğer tema mersiye'dir. er-Riyâhî'nin hem siyasî hem de sosyal anlamda aktif biri olması, arkadaş çevresinin de geniş olmasını sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında vefat eden yakınları ve yöneticiler için mersiye kaleme aldığı ve bu sebeple mersiye'nin önemli bir yekûnu tuttuğu görülmektedir. İcâzet aldığı ve eğitiminden geçmiş olduğu pek çok hocasına ve önemli idarecilerin ölümüne tarihlendirme yaparak ele aldığı şiirleri adeta o kişiler hakkında tarihe not düşmektedir. Bunların yanı sıra er-Riyâhî'nin Mâlikî kadısı olması ve sûfî yönünün olması sebebiyle dinî-tasavvufî temalı ve bazı

¹²⁸ Ebû Hüseyin İshak b. İbrahim b. Süleyman b. Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi Vucûhi'l-Beyân*, thk. Hanefî Muhammed Şeraf, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1389/1969, 135.

¹²⁹ Dayf, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî 'Aşru'l-Câhiliyye*, 195-197; Osman Zeki Soyyiğit, *el-Edebü'l-'Arabî*, Yay. yok, İstanbul, 1993, 17-26.

fikhî meselelerin ele alındığı şiirleri de kaleme aldığı görülmektedir. Nitekim bunlar arasında Hz. Peygamber'e medih ve tevessül şiirleri azımsanamayacak derecede önemli bir yekûn tutmaktadır. Yukarıda ifade edilenlere oranla az da olsa tarihlendirme, vâsf, hicâ, gazel temalı şiirleri de mevcuttur. İbrahim er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan konular, şiir sayılarına göre tasnif edildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

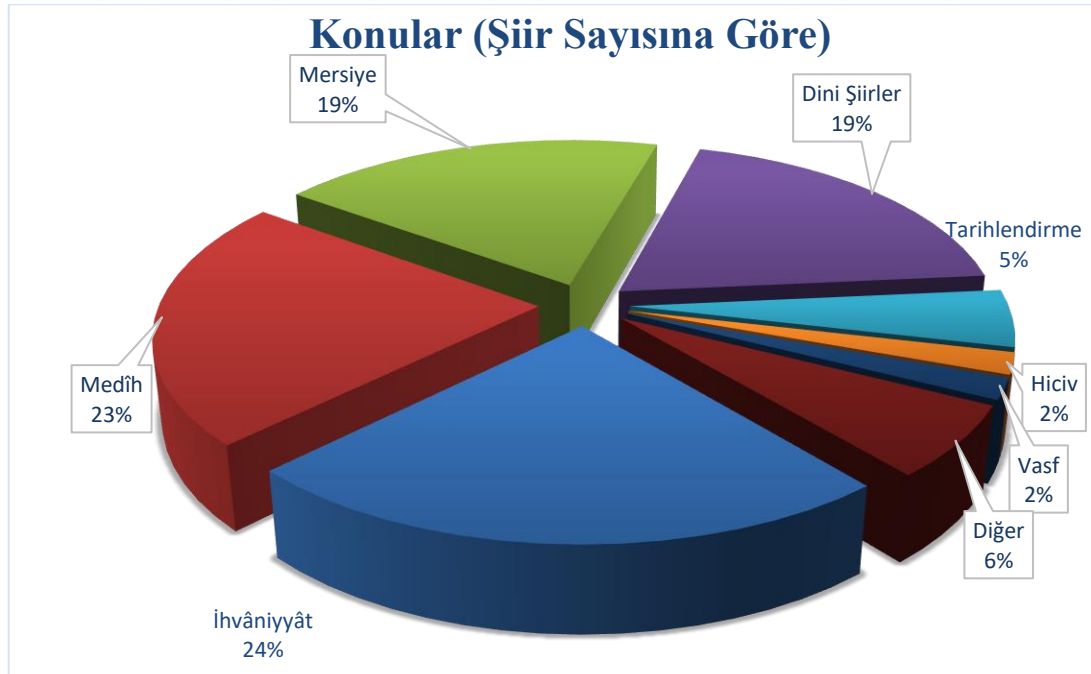
Tablo 2.1. Konuların Şiir Sayılarına Göre Dağılımı

<u>TEMA</u>	<u>MÜFRED</u>	<u>NÜTFE</u>	<u>MUKATTA'A</u>	<u>KASİDE</u>	<u>TOPLAM</u>
1 İhvâniyyât	3	4	9	21	37
2 Medih	-	4	1	30	35
3 Mersiye	-	-	2	28	30
4 Dinî Şiir	-	6	8	16	30
5 Tarih Düşürme	1	2	-	5	8
6 Hiciv	-	1	1	1	3
7 Vâsf	-	1	2	-	3
6 Diğer Konular	-	1	4	2	7
TOPLAM	4	19	27	103	153

Görüldüğü üzere er-Riyâhî'nin toplam 153 şiirden müteşekkil olan *Dîvân*'ı, şiir sayıları baz alındığında ihvâniyyât, medih, mersiye ve dinî içerikli şiirler olmak üzere dört ana konuda temerküz etmektedir. Bu dört temanın öne çıkmasında er-Riyâhî'nin kadı, diplomat, eğitimci ve sûfî kişiliği rol oynamaktadır. Başmüftülük vazifesi gereği Tunus emîrleri ile yakın ilişkiler içerisinde olması, gerektiğinde Tunus'un hariciye elçisi olarak komşu ülkelere ve hilafet merkezine seyahat etmesi, Zeytûne Medresesi'nde yetişmesi ve yine aynı medreseye baş müderris olarak atanması bölgenin ilmî-kültürel havzası içerisinde önemli şahsiyetler ile sıkı bir ilişki

içerisinde olmasını sağlamıştır. Bu durum, onlar için söylemiş olduğu övgü dolu şiirlerinin yanı sıra dostluk ilişkilerini yansıtan ihvâniyyât şiirlerinin de fazla olmasına sebep olmuştur. Doğal olarak bu övgülere ve dostluk ilişkilerine mazhar olan kişilerin vefat ettiklerinde hüznün ve yasını dile getirdiği mersiye temalı şiirlerin de en fazla kaleme alındığı şiirler olarak kayda geçmektedir. er-Riyâhî'nin şiirlerinde görülen bir diğer durum ise kadılık görevi yapması ve sûfi kişiliğe sahip olmasıdır. Kendisine yöneltilen fikhî konularda fetva makamında olması, fikhî meselelere dair cevaben kaleme aldığı şiirlerinin olmasını sağlamıştır. Diğer yandan önceleri Şâzeliyye tarikatına müntesip iken, daha sonra Ticâniyye tarikatına intikal ederek Tunus halifesi olmuştur. Dolayısıyla tasavvuf temalı şiirler ile Hz. Peygamber'e methiyeler, münâcât ve tevessül gibi dinî temalı şiirler bu kişiliğinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

Son olarak tarihlendirme, hiciv ve vasf şiirleri yer almaktadır. Diğer kategorisinde ise ayrı bir başlık altında değerlendirilemeyecek kadar az olması sebebiyle gazel, özür, fahr, kimya, gibi muhtelif konular yer almaktadır. Zikredilen konuların *Dîvân*'da kapladığı alanı daha iyi anlamak adına yüzdelerle dağılımı aktarmak uygun olacaktır:

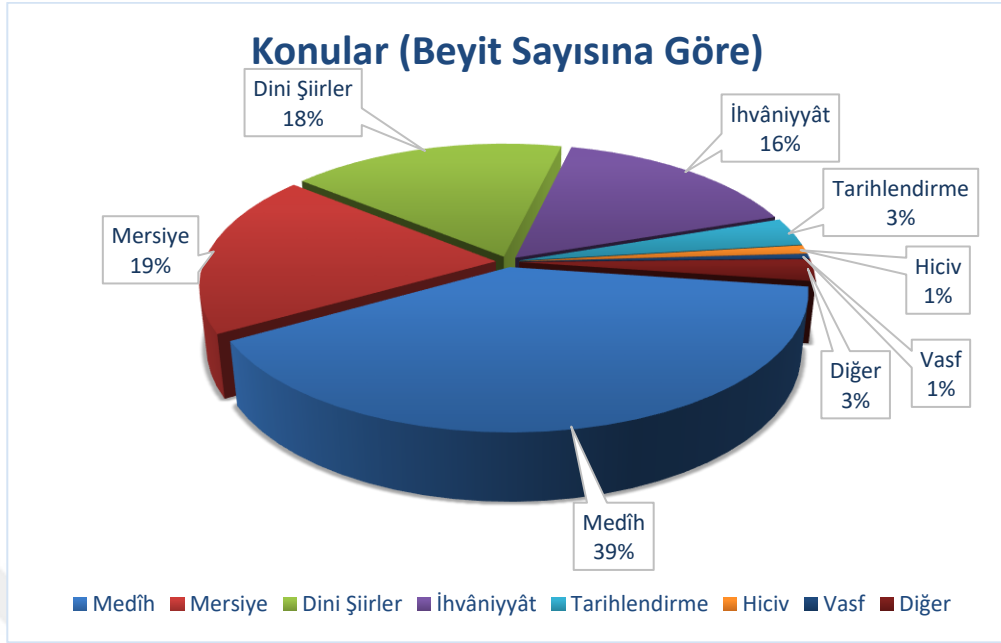
Şekil 2.1. Konuların Şiir Sayısına Göre Yüzdelerle Dağılımı

Dîvân'da yer alan şiirlerin konularına göre dağılımı tablo ve grafiklerde net olarak görülmektedir. Ancak tasnifi yapılan temaların beyit sayısı bakımından bir dağılımı yapıldığında sıralama değişmektedir. Beyit sayısı üzerinden bakıldığında şairin hangi temalar üzerinde daha çok mesai harcadığı görülecektir. Dolayısıyla *Dîvân*'da yer alan şiirlerin beyit sayılarına göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 2.2. Konuların Beyit Sayılarına Göre Dağılımı

<u>TEMA</u>	<u>ŞİİR SAYISI</u>	<u>BEYİT SAYISI</u>
1 Medih	35	825
2 Mersiye	30	400
3 Dinî Şiir	30	371
4 İhvâniyyât	37	335
5 Tarih Düşürme	8	69
6 Hiciv	3	21
7 Vâsf	3	12
6 Diğer Konular	7	54
TOPLAM	153	2087

Tablodan da anlaşılacağı üzere sıralamanın ciddi bir şekilde değiştiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında şiirlerin beyit sayılarına göre yüzdeler dilimi ise şu şekilde olmaktadır:

Şekil 2.2. Konuların Beyit Sayılarına Göre Yüzdelik Dağılımı

Grafikten de anlaşıldığı üzere medih temalı şiirler 825 beyit sayısı ile *Dîvân*'ın %39'unu oluşturmaktadır. Akabinde 400 beyit ile mersiyeler %19'unu, 378 beyitle dinî içerikli şiirler %18'ini oluşturmaktadır. Şiir sayısı bakımından en fazla orana sahip ihvâniyyât şiirleri ise 335 beyitle *Dîvân*'ın %16'sını kapsamaktadır. Bu zıtlığın sebebi ise, bu türde inşâd edilen şiirlerin kasideden ziyade mukatta'a veya nütfe türünde kaleme alınmış olmasıdır.

Yapılan tasnifler doğrultusunda er-Riyâhî'nin şiirlerinin nicel olarak çoğunluğunu sırasıyla medih, mersiye, dinî şiirler ve ihvâniyyât şiirleri oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmada, *Dîvân*'da yer alan şiirlerin beyit sayılarına göre sıralaması esas alınarak muhteva özellikleri incelenecektir. Çalışmanın bu bölümünde zikredilen temalar başlıklar halinde örnekler üzerinden incelenecek ve şairin anlatım özellikleri ele alınacaktır.

2.1. Medih

Sözlükte; m-d-ğ fiilinden türeyen çoğulu *medâih* ve *midğ* olan medih kelimesi hicvin zıttı, güzel övgü olarak ifade edilmektedir.¹³⁰ Edebî anlamda; memdûhu

¹³⁰ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mağzûmî, İbrahim es-Sâmarrâî Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, III, 188.

yüceltmek, yapmış olduğu saygın bir işten dolayı duyulan hayranlığın, büyüklüğünün, iyiliklerinin ve faziletlerinin dile getirildiği ve yine memduhun bağış ve ikramda bulunması gibi cömertlik ve erdemlerinin anlatıldığı şiiirlerdir.¹³¹ Medih, Arap şiiirinin en temel konularından biridir. Nitekim iyi ve güzel işlerde bulunma, bunları övme ve bunlarla övünme insan tabiatında bulunan unsurlardır.¹³²

Ḳudâme b. Cafer, medihi şiiirin amaçlarının ilki olarak zikreder. Övgünün yani medihin olabilmesi için de akıl, adalet, cesaret ve iffet şeklinde sıralanan dört unsuru barındırması gerektiğini ifade eder. İbn Raşîḳ el-Ḳayravânî de bu dört unsuru medihin ideal özellikleri içerisinde zikreder.¹³³ İbn Raşîḳ, bir yönetici methedilirken açık ve anlaşılır bir üslupla medhin yapılması, memdûhun isminin zikredilmesi, yaygın kullanılan lafızlar ve manaların seçilmesi gibi unsurlara dikkat edilmesini önermektedir. Aslında Ḳudâme gibi ilk dönem edebî tenkitçilerin medihe dair söyledikleri bu özelliklerin, ilk olarak Aristo ve Eflatun tarafından dile getirildiği bilinmektedir. Aynı şekilde şiiirin konularına dair yapmış oldukları ayrımlar da yine bu filozoflar tarafından zikredilmiştir. Nitekim Aristo şiiiri, övgü ve hiciv şiiirleri olmak üzere iki ana konuya ayırmaktadır. Söylenebilecek diğer konuları bu iki ana konunun alt dalları olarak tasnif etmektedir.¹³⁴

İslam medeniyetinin genişlemesi ve yapılan tercüme faaliyetleri neticesinde pek çok felsefî ve edebî eser Arapça'ya çevrilmiş, akabinde özellikle de Yunan felsefesinden etkilenme söz konusu olmuştur. Nitekim zikredilen ilk dönem edebî tenkit eserlerinde ve İslam filozoflarının eserlerinde bunun izlerini görmek mümkündür. Nitekim İbn Rüşd *Telhîsu Kitâbi's-Şi'r* adlı eserinde şiiir sanatı ve konuları hakkında bilgilere yer verir. Bu eserinde medih ve hicvin nasıl olması gerektiğini ayrıntılı bir biçim ele alarak medihi, güzel ve faziletli fiillerin övülmesi olarak aktarır.¹³⁵

¹³¹ Ali el-Cundî, *Târîhu'l-Edebî'l-Câhilî*, Mektebetu Dâri't-Turâs, 1. Baskı, 1412/1991, 382.

¹³² Mustafa Sadık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arabî*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, ts., III, 64.

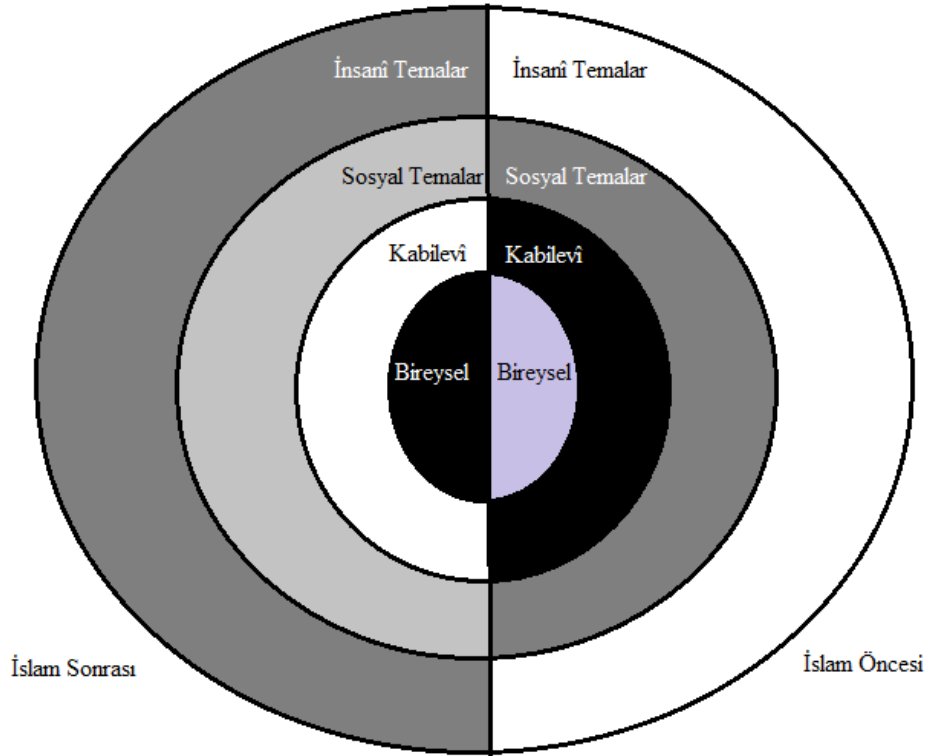
¹³³ Ḳudâme b. Cafer, *Naḳdu's-Şi'r*, 20; Ebû Ali el-Hasan b. Reşîḳ el-Ḳayravânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih*, thk. Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Cil, 5. Baskı, Beyrut, 1981, II, 128-129.

¹³⁴ Aristo, *Poetika*, Çev., Ari Çokona-Ömer Aygün, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., VIII. Baskı, İstanbul, 2020, 10.

¹³⁵ Ebu'l-Velîd, Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Telhîsu Kitâbu's-Şi'r*, Çev. Ali Tekin, Nşr. Charles E. Butterworth-Ahmed A. Herîdî, Endülüs Yay., İstanbul, 2019, 106, 110-118.

Arap şiirinin en eski konularından olan medih, Câhiliye döneminde toplum nezdinde memduha sosyal statü kazandırma ya da var olan statüsünü pekiştirmesinde etkin bir rol oynamaktaydı. Dolayısıyla kahramanlık, cesaret, yardım, sebat, himaye gibi durumlar methedilen şahsın övülme aracı olarak kabilevî duyguların da etkisiyle öne çıkan unsurlar olmuştur. Memduh yönetici değilse kişilik ve cömertlik vasıfları methe değer iki yüce haslet olarak ifade edilmiştir.¹³⁶

İslam ile birlikte medih şiirleri ilk zamanlar durağan seyretse de Emeviler zamanında kayda değer bir döneme girmiş, akabinde Arap şiirinin en önemli konuları içerisinde yer almıştır. Zaman içerisinde içtimaî ve siyasî faktörlere göre çeşitlilik arz eden örnekleri verilmeye başlanmıştır. Medih şiirleri hakkında şu iki hususu zikretmek tarihi seyri içerisindeki amaçları hakkında, değişimin görülmesine yardımcı olacaktır. Birincisi, İslam öncesi ve sonrasında medih şiirlerini teşvik edici ana unsurların sırasının değişmesidir. Ahmed Ebû Hâka bu durumu şu tablo ile özetler:¹³⁷

Şekil 2.3. Medih Şiirlerini Teşvik Eden Ana Unsurlar

¹³⁶ Ahmed Ebû Hâka, *Fennu'l-Medîh Ta'avvuruhû fi Ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru's-Sirki'l-Cedîd, 1. Baskı, Beyrut, 1962, 51-52; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2011, 73.

¹³⁷ Ahmed Ebû Hâka, *Fennu'l-Medîh*, 112.

Tabloda görüldüğü üzere müellif genel olarak Arap şiirini insanî, sosyal, kabilevî ve bireysel olmak üzere medihin ana temaları üzerinden ele almaktadır. Câhiliye döneminde kabile merkezli bir bakış açısının yansıması görülürken, İslam sonrası bireysel faziletler ve insanî vasıflarda yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in öğretileri ile yeniden inşa edilen bir toplumda iyilik, adalet, doğruluk, yardım etme, yalan söylememe gibi temel erdemler teşvik edici unsurlar olmaya başlamıştır.

Medih şiirlerini teşvik edici ikinci bir husus ise, bir kazanç vesilesi olarak kullanılmaya başlanması olmuştur. Başlangıçta Araplar medihi yapılan bir iyilik mukabilinde karşdakine teşekkür etmek için söylemişlerdir. Câhiliye dönemine gelindiğinde sosyal statü elde etme ya da pekiştirme gibi faktörler şairler açısından kazanca dönüşmeye başlamıştır. İbn Kuteybe, en-Nâbiğa ez-Züybânî'nin İbn Munzir oğullarının kralından ve Ğassânî kralından korktuğunu ve onlardan kazanç elde etmek için şiir söylediğini aktarır.¹³⁸

Medih, İslam'ın ilk dönemlerinde zayıflasa da Emeviler zamanında tekrar gün yüzüne çıkmış, Abbasiler döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Bu zaman diliminde siyasî kaygıların ön plana çıktığı görülmektedir. Mevcut otoritenin övülmesi, düşüncelerinin savunulması doğal olarak o siyasî düşüncenin argümanlarının şiire girmesi anlamına gelmektedir.¹³⁹ Osmanlı dönemine baktığımızda da bir kazanç vesilesi olarak medih şiirleri varlığını sürdürmüştür. Bu duruma örnek olarak Osmanlı dönemi Arap şairlerinden Mencek Paşa el-Yûsufî gösterilebilir. Mencek Paşa varlıklı ve asil bir ailede dünyaya gelmiş, bir müddet sonra maddî olarak durumu kötüleşince İstanbul'da karşılaştığı bazı devlet ricalinden ihsan elde etmek amacıyla methiye şiirleri söylemiştir.¹⁴⁰ Nitekim bu çalışmanın konusunu teşkil eden er-Riyâhî'nin de pek çok yöneticiye söylemiş olduğu methiye şiirleri ve bu şiirlerinden hediyeler elde ettiği bilinmektedir. Ancak şiiri, bir kazanç veya geçimini sağlamak için değil,

¹³⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1982, I, 159-173.

¹³⁹ Ahmed Ebû Hâka, *Fennu'l-Medih*, 40-50; Durmuş, "Methiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 406.

¹⁴⁰ Mencek Paşa ile ilgili bk. Yusuf Sami Samancı, *Arap Şairlerden Mencek Paşa el-Yûsufî ve Şiiri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.

kendisine tevdi edilen elçilik görevleri neticesinde sultanlar, emîrlere ve vezirlere diplomatik talepleri aktarmak için araç olarak kullanmıştır.¹⁴¹

er-Riyâhî'nin beyit sayısı bakımından en çok ele aldığı tema medih şiirleri olmuştur. *Divan* 'ında yer alan 35 medih temalı şiiri, *Divân* 'ın %39'unu kapsamaktadır. er-Riyâhî'nin medih şiirlerine bakıldığında Arap edebiyatındaki yapı ve içerik açısından kendisinden önceki gelenekten kopmadığı görülmektedir. Dönemin padişahlarına, sadrazamlarına, emîrlere ve devlet görevlilerine, şeyhülislâmlara, seyahatleri sırasında tanışmış olduğu âlim ve dost olduğu kimselere methiyeler yazmıştır. Tasnif edildiğinde genel olarak; yöneticileri methi, alimleri ve hocalarını methi, bazı kişi ve dostlarını methi olarak üç kısımda temerküz ettiği görülmektedir. Bunların haricinde er-Riyâhî'nin Hz. Peygamber'i öven şiirleri de bulunmakla birlikte; bu şiirlerin dinî muhtevaya sahip olmasından dolayı *Dinî Şiirler* başlığı altında incelenecek olup bu kısma dahil edilmemiştir.

2.1.1. Yöneticileri Methi

er-Riyâhî, hayatının aktarıldığı birinci bölümde de bahsedildiği üzere Tunus'ta yoksul bir ailede dünyaya gelmiş ve eğitim hayatı zorluklarla geçmiştir. Fakat ilim tahsili sırasında Tunus'un ileri gelen alimleri tarafından gözde bir talebe olmuştur. Hayatında dönüm noktası olarak elçilik vazifesi ile görevlendirilmesi önemli bir etken olmuştur. Akabinde kadılık ve baş müderrislik gibi vazifeleri üstlenen er-Riyâhî, ilerleyen süreçlerde Tunus'u temsilen diplomatik görevlerde bulunmaya devam etmiştir. Diplomasi gereği huzuruna çıktığı sultanlara, sadrazamlara ve diğer devlet ricaline söylemiş olduğu methiyeler aynı zamanda diplomatik birer talep de taşımaktaydı. Özellikle sultanlara sunulan methiyeleri, er-Riyâhî tarafından şiirin uluslararası ilişkilerde önemli bir iletişim aracı olarak ustaca kullanıldığını göstermektedir. Bu kapsamda Fas Sultanları, Osmanlı Padişahları ve sadrazamları, Tunus emîr ve müşirlerine methiyeleri mevcuttur.

er-Riyâhî, elçilik vazifesi haricinde Tunus'ta Zeytûne Medresesi'nin başmüderrislik ve Tunus Mâlikî başmüftülük görevini icra eden birisidir. Özellikle

¹⁴¹ Şairlerin bir kazanç vesilesi olarak medih şiiri söylemeleri hakkında ayrıntılı olarak bk. İbn Kütaybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, 159-173; İbn Raşîk el-Ğayravânî, *el-'Umde fî Mehâsini 'ş-Şi'r ve Âdâbih*, I, 80-86; Sâmî ed-Dehân, *el-Medih*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1992, 44-58.

kadılık ve başmüftülük görevi gereği Osmanlı eyalet yönetim sistemi içerisinde şer'î meclisin bir üyesi olarak toplantılara katılması ve başkanlık etmesi, onun Tunus emîrleri ve müşirleri ile sıkı ilişkilerinin olmasına sebep olmuştur. Bu durum tahta çıkan Tunus emîrlere ya da göreve getirilen müşirlerine tebrik etmek amacıyla veya yaptırmış oldukları han, hamam, mescit ve medrese gibi yapılardan dolayı teşekkür etmek için methiyeler kaleme almasına sebep olmuştur. Özetlemek gerekirse er-Riyâhî'nin devlet ricalini övmek için söylemiş olduğu methiyelerde hedef edindiği amaçları şu üç maddede sıralanabilir:

1. Elçi olarak memduhtan diplomatik talepte bulunmak,
2. Bir başarı veya yeni bir görev sebebiyle memduhu tebrik etmek,
3. Memduha teşekkür etmek,

Şairin bir diplomat olarak devlet başkanlarına söylemiş olduğu methiyeleri ile tebrik ve teşekkür etmek için söylemiş olduğu şiirleri, muhteva ve üslup açısından farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar daha iyi anlaşılması açısından başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.1.1.1. Tunus Elçisi Olarak Devlet Adamlarına Söylediği Methiyeleri

er-Riyâhî'nin hayatına etki eden görevlerden en önemlisi ve ilki Tunus'u temsilen elçilik vazifesi olmuştur. 1218/1804 yılında Tunus'ta yaşanan bir kuraklık sebebiyle ülke ciddi gıda sıkıntısı içerisine girmiştir. Fas Sultanı'ndan yardım talebinde bulunmak amacıyla dönemin Tunus emîri Ahmed Bay, bir heyet oluşturarak başkanlığına er-Riyâhî'yi tayin etmiştir. Bu görev er-Riyâhî'nin hayatında dönüm noktası olmuştur. İlk kez Tunus'u temsilen gittiği Fas'tan gemiler dolusu erzakla başarılı bir şekilde dönmesi şöhretini arttırmış, Tunus emîri ve devlet ricali nezdinde de önemli bir yer tutmasına sebep olmuştur.

er-Riyâhî'nin başarı ile yerine getirmiş olduğu bu görev neticesinde Tunus emîrleri, ilerleyen süreçlerde ülkenin girmiş olduğu sıkıntılı zamanlarda kendisini diplomat olarak görevlendirmişlerdir. Nitekim onlardan bir diğeri de 1838 yılında Tunus'un ekonomik krize girmesiyle başlamıştır. Tunus, Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken yıllık vergiyi ödeyememiş bunun neticesinde verginin affını talep için er-Riyâhî başkanlığında bir heyeti Bâb-ı Âli'ye göndermiştir. Saltanatın merkezi

İstanbul'da Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıkan er-Riyâhî, söylemiş olduğu şiirleri ile Sultan II. Mahmud'un, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın ve nâzır, şeyhülislâm gibi diğer devlet ricalinin sempatisini kazanmıştır. er-Riyâhî Tunus'tan alınan vergilerin kaldırılmasını sağlayamasa da ertelenmesini sağlamış ve bu görevden kısmen de olsa başarıyla Tunus'a dönmüştür. Zikredilen hadiseler üzerine kalem aldığı şiirleri, tarihî sıralamaya göre sırasıyla ele alınacaktır.

2.1.1.1.1. Fas Sultanı Mevlây Süleyman'ı Methi

er-Riyâhî'nin 1218/1804 yılında Tunus dışına ilk seyahati olan bu yolculukta, Fas Sultanı tarafından karşılanmış ve Fas'taki pek çok alim ile tanışarak görüş alışverişinde bulunmuştur. er-Riyâhî'nin, Fas Sultanı Mevlây Süleyman'ın (1180/1766-1238/1822) huzuruna girdiğinde söylemiş olduğu bu şiiri, 58 beyit ile en uzun şiirleri arasındadır.¹⁴² [Kâmil]

1	إِنْ عَزَّ مِنْ خَيْرِ الْأَنَامِ مَزَارُ	فَلَنَا بَزْوَرَةَ نَجْلِهِ اسْتَبْشَارُ
2	أَوْلَيْسَ نُورُ الْمُصْطَفَى بِجَبِينِهِ	كَالشَّمْسِ يُظْهِرُ نُورَهَا الْأَقْمَارُ
3	فَاشْفِ الْعَلِيلَ بِقُرْبِهِ فَطَالَمَا	شَطَّ الْمَزَارُ وَعَاقَتِ الْأَقْدَارُ
4	وَاحْفَظْ جُفُونَكَ مَنْ سَنَاهُ فَإِنَّهُ	بِرَبِّقِهِ تَتَخَطَّفُ الْأَبْصَارُ
5	وَإِذَا أَنَامَلُهُ اللَّطَافُ لَتَمَّتْهَا	فَحْدَارٍ مِنْ عَرَقٍ فَهِنَّ بِحَارُ
6	وَافْحَرْ عَلَى كُلِّ الْمُلُوكِ بِلَثْمِهَا	مَا بَعْدَهُ لِلْمُسْتَعِزِّ فَحَارُ
7	وَإِنْبُدْ بِفَخْرِ ابْنِ الْخَطِيبِ فَإِنَّمَا	لِابْنِ الْخَطِيبِ بِفَخْرِهَا الْمِعْشَارُ
8	شَتَّانَ بَيْنَ ابْنِ الرَّسُولِ وَعَیْرِهِ	أَوْ يَسْتَوِي لَيْلٌ دَجَا وَهَارُ
9	هَذَا يَزِينُ الشِّعْرَ طَيْبٌ مَدِيحِهِ	حُسْنًا وَذَاكَ تَزِينُهُ الْأَشْعَارُ
10	هَذَا الْخَلِيفَةُ وَابْنُ أَكْرَمِ مُرْسَلِ	وَسَلِيلِ مَنْ فَحَرَتْ بِهِ الْأَعْصَارُ

1. *Mahlukatın en hayırlısını ziyaret etmek güç olsa da onun soyundan birini ziyaret etmek bizim için müjdedir.*

¹⁴² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 38. Şiir, 55.

2. Ayların nurunu ortaya çıkardığı güneş gibi Mustafa'nın (sav) nuru da alnında değil midir?
3. Bu yer uzak oldukça (Fas) ve yazgılar mâni oldukça yakınındaki susuzluğa şifa ol!
4. Göz kapakçıklarını onun parlamasından koru. Çünkü o şimşek gibi gözleri alır.
5. Latif parmak uçlarını öptüğünde boğulmaktan sakın! Çünkü onlar denizdir.
6. Onları (parmaklarını) öpmekle bütün krallar adına iftihar et! Sonrasında izzeti arzulayan için bir övünç vardır.
7. İbnu'l-Haṭīb ile (onun diliyle) övünmeyi bırak! Çünkü İbnu'l-Haṭīb onunla övünmenin onda biridir.
8. Rasûl'ün (as) oğlu¹⁴³ ile başkaları arasında ne kadar büyük fark vardır! Yoksa zifiri karanlık bir gece ile gündüz bir midir?
9. Onu methetmenin verdiği hoş koku şiiri güzel bir şekilde süsler ve şiirler de onu süsler.
10. Bu halife ki en şerefli peygamberin torunu ve asırların kendisiyle iftihar ettiği kimsenin soyudur.

Bu kısımda sevinçli bir üslupla şiire girizgâh yapılmaktadır. Nitekim nesîb kısmı olmadan memduhun güzel yüzü, yakışıklılığı, elleri ve parmakları gibi fiziksel özelliklerini anlatan övgü dolu nitelemelerin tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla gurur okşayıcı bu övgülerle ileride zikredilecek taleplere muhatabın açık olması için bir zemin hazırlandığı söylenebilir. Nitekim 3. beyitte فَاشْفِ الْعَلِيلَ ifadesiyle geliş amacını, açık bir şekilde olmasa da ifade eder. Şair, 9. beyitte هَذَا يَزِينُ الشَّعْرَ طَيْبٌ ifadesiyle Fas Sultanı Mevlay Süleyman'a konuyu getirmektedir. Öyle ki akabindeki 10. beyitte şair açıkça وَابْنُ أَكْرَمٍ مُرْسَلٍ ifadesiyle Fas

¹⁴³ Muhammed Rezûk, "Filâliler", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, XIII, 71-73.

Sultan'ından bahsederek memduhu farklı yönlerden övmeye başladığı kısma geçiş yapmaktadır. Şair, 10. beyitten 25. beyte kadar 15 beyitte memduhu övmeye devam etmektedir: [Kâmil]

- 11 وَحُلَاصَةُ الْأَشْرَافِ وَالْخُلَفَاءِ مِنْ بَيْتِ الْبُتُولِ وَمَنْ حَوَاهُ إِزَارُ
 12 وَأَعَزُّ وَارِثِ مُلْكِ إِسْمَاعِيلَ مِنْ بَطْلِ شَدَا عَزَمَاتِهِ مِعْطَارُ
 13 وَأَجَلُّ سُلْطَانٍ وَأَكْرَمُ مَالِكِ شَرَفَتْ بِمِلْكِ يَمِينِهِ الْأَحْرَارُ
 14 وَأَحَقُّ مَنْ تَحْتَ السَّمَاءِ بِأَنْ يُرَى مَلِكِ الْبَسِيطَةِ وَالْوَرَى أَنْصَارُ
 15 لَكِنْ إِذَا كُلُّ الْقُلُوبِ تُحِبُّهُ فَلَعِيْرَهُ الْأَجْسَامُ وَهِيَ نِفَارُ
 16 هَذَا سُلَيْمَانَ الرَّضَى بْنِ مُحَمَّدٍ مَنْ أَشْرَفَتْ بِجَمِينِهِ الْأَنْوَارُ
 17 هَذَا الَّذِي رَدَّ الْخِلَافَةَ غَضَّةً وَسَمَا بِهِ لِلْمُسْلِمِينَ مَنَارُ
 18 وَأَعَزَّ دِينَ اللَّهِ فَهُوَ بِشُكْرِهِ فِي أَيَّكَهَا تَتَرْتَمُ الْأَطْيَارُ
 19 وَحَمَى حِمَاهُ بِفَضْلِهِ وَبِنَصْلِهِ وَهُوَ الَّذِي يُحْمَى لَدَيْهِ مَنَارُ
 20 فَلِسَانُهُ يَوْمَ الْجِدَالِ صَوَارِمُ وَسِنَانُهُ يَوْمَ الْكَرْيَهَةِ نَارُ
 21 بِمَعَارِفِ وَشَهَامَةِ عَلَوِيَّةٍ مِنْ قَبْلِ أَرْهَفَ حَدَّهَا الْأَحْطَارُ
 22 تَحْشَى الصَّرَاغِمُ بَأْسَهُ فِي غَايَهَا وَتَصَاغُرُ الْأَبْطَالُ وَهِيَ كِبَارُ
 23 وَيَخَافُ صَوْلَةَ عَدْلِهِ الدَّهْرُ الَّذِي مَهْمَا يَجْرُ يَوْمًا فَنِعَمَ الْجَارُ
 24 وَهُوَ الَّذِي يُرْجَى لِكُلِّ مُلِمَّةٍ ضَاقَتْ بِحِمْلِ ضَيْلِهَا الْأَقْطَارُ
 25 وَهُوَ الَّذِي يُسْعَى إِلَيْهِ إِذَا دَجَى لَيْلُ الْخُطُوبِ وَسَاءَتِ الْأَفْكَارُ

11. İzâr sahiplerinin (insanların), iffetlinin (Fatma'nın) evinden olan halifelerin ve şeriflilerin özü,

12. Azminin hoş kokusunu sürünen bir kahramanlıkla mülkü İsmail'in varisinin en kudretlisi,

13. Sultanların en saygını ve hükümdarların en onurlusu, özgürlerin hükümranlığıyla şeref kazandığı,

14. Gökyüzünün altındaki arzın Mâlik'i olarak ve insanoğluna en yardım sever olarak görülmeye en layık kimsedir.
15. Ancak bütün kalpler onu severse, sefer halinde/nefer olan (kalbin haricinde kalan) bedenler başkasına yönelsin.
16. Bu, alnından nurların parladığı Süleyman er-Rıdâ b. Muhammed'dir
17. Bu ki hilafeti taze (ilk) haline dönüştürdü, onunla Müslümanlara aydınlatıcı (bir) kule inşa etti.
18. Allah'ın dinini aziz kıldı, ki ona şükretmek adına gür ormanlardaki kuşlar ötüşüyor.
19. (İslam'ı) adaleti ve kılıcıyla korumuştur ve (hidayet) meşalesi onun eliyle korunur.
20. Mücadele/tartışma vakti dili keskindir, savaş zamanı ise süngüsü ateştir.
21. Daha önce ciddi olayların ucunu bileyen Hz. Ali'nin soyundan bir yiğitlik ve marifetle,
22. Aslanlar bile onun bu halinden ormanlarında korkar, büyük görünen kahramanlar da küçülür.
23. Her ne kadar acımasızlık yapsa da zaman, adalet (öç alma) hamlesinden korkar.
24. O ki, bir sıkıntıda ülkeleri dara düşüren her afet için kendisine umut bağlanandır.
25. O ki istenmeyen/sıkıntılı gece çöktüğünde ve düşünceler kötüleştiğinde kendisine koşulandır.

Görüldüğü üzere şair, Fas Sultanı Mevlay Süleyman'ın cömertliğinden, bilgili ve zeki olmasından, cesaretinden, asil bir soya sahip olmasından ve yardım severliğinden bahsetmektedir. Fiziksel unsurların yerine adalet, cömertlik, askeri nüfuz, kahramanlık gibi özelliklerin daha yoğun işlenerek şairin taleplerini ileteceği kısma zemin hazırlandığı görülmektedir. Nitekim 25. ve 26. beyitlerde şair niyetini açıkça belirtmiştir. Söz konusu beyitlerdeki *وهو الذي يُرَجَى لِكَلِّ مَلَمَّةٍ* /O, her afet için

kendisine umut bağlanandır ile *وهو الذي يُسَعَى إِلَيْهِ* /O, kendisine koşulandır

ifadeleriyle memduhun sıkıntı ve musibetlere çare olduğu, bu konulardaki yardım severliliği vurgulanmıştır. Şairin Fas Sultanına geliş amacı ülkesindeki kıtlık ve kuraklıktan dolayı yardım talebinde olması sebebiyle memduhu överken bu konudaki özelliklerini ön plana çıkardığı görülmektedir. Devam eden 26. ve 27. beyitte ise şair, geliş amacını açıkça ifade eder: [Kâmil]

26 كَمَجِيئِنَا نَسْعَى إِلَيْهِ وَقَدْ سَطَا جَدْبٌ وَعَمَّ جَمِيعَنَا إِضْرَارُ
27 عِلْمًا بَأَنَّا إِنْ رَأَيْنَا وَجْهَهُ زَالَ الْعِنَا وَتَزَحْرَجُ الْإِعْسَارُ

26. Tıpkı bir kuraklık musallat olmuş ve hepimize zararları sirayet etmişken bizim kendisine koşmamız gibi

27. Yüzünü görmemizin (bütün) sıkıntıyı gidereceği ve yoksulluğu uzaklaştıracağı malumdur

Bu iki beyitte şair, memduhu överken arada Tunus'un sıkıntı içerisinde olduğunu ima etmekte akabinde övgüye devam etmektedir: [Kâmil]

28 مَوْلَى رَأَى الدُّنْيَا بِمُقَلَّةٍ زَاهِدٍ وَدَرَى بِأَنَّ جَمَاهَا عَرَّارُ
29 فَرَمَى بِهَا مُتَنَزِّهًا وَكَذَلِكَ مَنْ كَانَتْ كِرَامٌ أَصُولُهُ الْأَطْهَارُ
30 وَتَخَيَّرَ الْأُخْرَى مُهِمَّةً عَارِفٍ لَمْ يُرْضِهَا دُونَ الْجِنَانِ قَرَارُ
31 فَرِحَتْ بِهِ الْأُخْرَى كَمَا صَلَحَتْ بِهِ الدُّنْيَا فَطَابَ لِأَهْلِهَا اسْتِقْرَارُ
32 عَمَّ الْبَرِيَّةَ حِلْمُهُ وَحَيَاؤُهُ وَتَوَاتَرَتْ بِسَخَائِهِ الْأَخْبَارُ
33 مَعَ مَا لَهُ مِنْ مُسْتَلِدٍ شَمَائِلِ نَمَّتْ بِطِيبِ نَسِيمِهَا الْأَزْهَارُ
34 إِنْ تَلَقَّه لَاقِيَتُهُ مُتَهَلِّلًا وَلَهُ إِلَيْكَ هَشَاشَةٌ وَبِدَارُ
35 مُتَبَسِّمًا يَجْلُو الظَّلَامَ جَبِينُهُ مُسْتَبْشِرًا نُجْلَى بِهِ الْأَكْدَارُ

28. (Fas Sultanı Mevlay Süleyman) dünyaya zahit bir gözle bakan ve güzelliklerinin aldatici olduğunu bilen bir efendidir.

29. Dünyadan el etek çekerek dünyayı bir kenara atmıştır. Aynı şekilde şerefli soyu tertemiz kişiler olan biridir.

30. Cennetten başka kalacak bir yere razı olmayan arif kişinin derdi olan Ahireti seçmiştir.
31. Ki böylece onunla dünyanın iyi olması ve ahalisine de orada kalmanın hoş gelmesi gibi ahiret de onunla sevinmiştir.
32. Onun nezaketi ve hayası bütün mahlukata yayıldı, cömertliğinin haberleri de tevatürle gelmiştir.
33. Onun tatlı karakterinin güzel kokulu meltemiyle çiçekler yeşerip yayılmıştır.
34. Şayet onunla karşılaşırsan sen neşe içerisinde onunla karşı karşıya gelirsin. Ondan da sana bir coşku ve dolunaylar gelir.
35. Gülümseyerek alnı, karanlığı aydınlatır ve sevinçli bir müjdeci olarak onunla sıkıntılar aydınlığa kavuşur.

Bu kısımda ise şair, memduhun fiziksel özelliklerinden ziyade onun ahlakî ve karakteristik özelliklerini övmektedir. Dünyanın güzelliklerine aldanmayan zahit biri olduğunu, ihsan sahibi, nezaket ve haya duygusuna sahip olduğunu ifade etmektedir. Akabinde Sultan'ın cömertliğine ve sıkıntılı zamanlarda insanlara yardım eden kişiliğine dikkat çekerek ülkesi için yardım talebine yeniden vurgu yapmaktadır. Aslında er-Riyâhî'nin memduha yönelttiği fiziksel veya ahlakî özelliklere dair bütün övgülerin merkezinde kendisinin dile getireceği sıkıntıyı giderecek kişi olarak sunması bu methiyenin kaleme alınmasında en önemli etkindir. Memduhun kişisel özelliklerini methettikten sonra sultanın ülkesini, halkını, ordusunu ve orada bulunan ileri gelenleri överek şiire devam etmektedir: [Kâmil]

36	مِنْ عَصْبَةٍ وَرَثُوا الْعُلَا وَتَنَاسَقُوا	فِيهَا كَمَا انْتَسَقَتْ بِهَا أَسْطَارُ
37	وَتَسَابَقُوا فِي الْمَكْرَمَاتِ فَلَنْ تَرَى	مِنْهُمْ سِوَى مَنْ فَضَّلَهُ مِدْرَارُ
38	صُلْحَاءُ أَبْرَارٍ أَمَاجِدُ سَادَةٌ	عُلَمَاءُ أَحْيَارٍ تَلَّتْ أَحْيَارُ
39	خُلَفَاءُ أَشْرَافٍ كِرَامٍ قَادَةٌ	سُرُجٌ بِهَا لِلْمُهْتَدِي اسْتِنْبَارُ
40	مَنْ كُلُّ أَحْزَمٍ يَتَّقِيهِ حِمَامَةٌ	شَاكِي السِّلَاحِ لَهُ الْيَقِينُ دِثَارُ
41	دَرِبِ عَلَي طَعْنِ الْأَبَاهِرِ وَالْكَلَى	وَعَلَيْهِ لِلْحَرْبِ الْعَوَانِ مَدَارُ

42	قِرِيمٍ إِلَى تَهَبِ النُّفُوسِ إِذَا سَطَا	فَطَوَالَ	آمَالِ	الْعَدَاءِ	قِصَاؤُ
43	شَدَّ إِلَهُهُ بِهَيْمٍ مَعَاقِدَ دِينِهِ	وَاللَّهُ	جَلَّ	لَدِينِهِ	يَحْتَارُ
44	وَأَعَزَّهُمْ بِعَزِيزِ نُصْرَتِهِ الَّتِي	رُغِبُ	الْقُلُوبِ	أَمَامَهَا	سَتَارُ
45	أَفَمَا رَأَيْتِ الْكُفْرَ ذَلَّ لِعِزِّهِمْ	وَسِنَانُهُ	لِسِوَاهُمْ	حَطَّارُ	
46	تَهْوَى الْمَشَارِقُ أَنْ تَكُونَ مَعَارِبًا	لِيَعْمَمَهَا	فِي	الْمُلْتَجِينَ	حِوَارُ
47	وَتَنَالُ مِنْ عِزِّ الشَّرِيفِ كَمَا رَأَتْ	إِنْ كَانَ	فِيهَا	لِلْخِلَافَةِ	دَارُ

36. (O) Satırların bir düzen içerisinde olması gibi intizam içerisinde olan ve yüceliğe mirasçı olan bir topluluktur.
37. Hayırda yarışan (bir topluluk ki), fazileti sağınak sağınak olan kimseden başka bir şey görmeyeceksin.
38. Ki salihler, dürüstler, şan ve şeref sahibi olanlar ve alimler en hayırlıların tabi olduğu en iyi kimselerdir.
39. Halifeler, üstün kimseler, onurlu kimseler ve liderler doğru yolu arayan için rehberlik edecek kandillerdir.
40. Her sağ duyulunun kendisinden sakındığı ve silah kuşanan için ölümün elbise olduğu kimsedir o.
41. Kalp damarlarını ve böbrekleri vurmaya yatkındır, (kaldı ki) aşırı şiddetli savaşın gidişatı ona bağlıdır.
42. Savaşa girerken canları yağmalamaya isteklidir, ki düşmanların uzun (bir ömre) bağladıkları umut (artık) kısadır.
43. Allah onlarla dininin taraflarını sıkılaştırdı ve Allah kendi dini için (onları) seçiyor.
44. Allah, kalplerin korkusunu önünde bir koruyucu olarak (koyduğu) yardımıyla onları aziz kılmıştır.
45. (Küfrün) Süngüsü kendileri dışındakilere bir mızrak gibiyken onların izzeti karşısında küfrü zelil ettiğini görmedin mi?
46. Sığınanlar arasında bir sulh/hoş görü yayılması için Doğulular, Magribli olmayı arzu eder.

47. *Şayet hilafete ait bir yurt olsa da gördükleri şerifin izzetine nail olmak için bile (isterler).*

Şair bu şiiri Sultan ve karşılama heyeti huzurunda nazmettiği için Sultan'a dizilen övgülerden sonra eşrafına övgüye geçtiği görülmektedir. Nitekim 38. ve 39. beyitlerde alimler, salihler, halifeler, yöneticiler, saygın kimseler ve komutanlara vurgu yapılmaktadır. Sultan'ın yanında olabilecek bütün ileri gelenleri övgüye dahil etmesinden ve onların da saygısını kazanma arzusundan olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle yardım talebinin daha geniş bir kesimde yankı bulmasını sağladığı söylenebilir. 40. ile 45. arası beyitlerde Sultan'ın cesaretini savaş meydanlarının tasviri üzerinden kurgulamaktadır. Dolayısıyla resmi bir karşılama töreninde Sultan'ın huzurunda komutanların da gurunu okşayacak cümlelerle Sultan'ın zaferlerinden bahsetmektedir. Tam bu noktada 45. beyitte ... *أَفَمَا رَأَيْتَ الْكُفْرَ ذَلَّ لِعَزْهِمْ...* (Küfrün)

Süngüsü kendileri dışındakilere bir mızrak gibiyken onların izzeti karşısında küfrü zelil ettiğini görmedin mi? ifadeleriyle bu durumu göz ardı etmeyip ordusunun cesaretini, galibiyetini ve ülkesinin başarısını vurgulamıştır.

Şiirin sonlarına doğru ise şairin yardım talebinde bulunduğu, Sultan'ın cömertlik ve adaleti gibi hasletlerini tekrardan vurguladığı kısma geçilmektedir: [Kâmil]

48	رَدَّ الزَّمَانَ لِصَدْرِهِ فَكَأَمَّا الْ	فَارُوقُ بَيْنَ ظَهْرِنَا أَمَّا
49	الْعَدْلُ يُبْسِطُ وَالتُّفُوسُ سَوَامِحُ	وَالدِّينُ يَظْهَرُ وَالْعُلُومُ تُدَارُ
50	وَالنَّاسُ فِي رَعْدِ الْحَيَاةِ جِبْنَةٌ	تَجْرِي هَا مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
51	فَلْيَذْكُرُوا النَّعْمَ الَّتِي عَمَّتْهُمْ	اللَّهُ يَعْلَمُ أَهَنُّ غَزَاؤُ
52	وَلِنَسْأَلِ اسْتِمْرَارَهَا بِبَقَائِهِ	فَبَقَاؤُهُ لِصَلَاحِنَا اسْتِمْرَارُ
53	اللَّهُ يُبْقِي نَصْرَهُ مُتَأَيِّدًا	فِي عِزَّةٍ خَضَعَتْ لَهَا الْأَقْدَارُ
54	وَيُدِيمُ أَمْلاكَ السَّمَاءِ تَحْوِطُهُ	بِعِنَايَةٍ شِيدَتْ لَهَا الْأَسْوَارُ
55	وَالْأَرْضُ قَبْضَةٌ رَاحَتِيهِ وَأُحْتَهَا	مِنْهَا لَهُ تَنْزَلُ الْأَسْرَارُ

48. Zamani önceki haline (asrı saadete) döndürmüş de sanki Fârûk (Hz. Ömer) aramızda bir emredicidir.
49. Adalet yayılır, gönüller cömertleşir, din ortaya çıkıp galip gelir ve ilimler de (ilim halkalarında) okunmaya devam eder,
50. Ve insanlar altlarından ırmaklar akan cennette bolluk içindedir.
51. Allah'ın onlara bollaştırdığı ve onların da bildiği nimetlerini hatırlasınlar.
52. Onun kalıcı bir şekilde devam etmesini isteyelim, ki onun kalıcılığı da durumlarımızın iyi olmasına bağlıdır.
53. Allah, kaderlerin boyun eğdiği izzetini arttırarak yardımını baki kılsın.
54. Surlar (gibi) yükselen inayetiyle onu kuşatan gökyüzünün meleklerini de daim kılsın.
55. Yeryüzü iki avuç dolusu kadar (topraktır), onun kardeşinden (gökyüzünden) ise ona sırlar dökülür

Bu sekiz beyitte şair memduhun adalet vasfına ve ülkesindeki nimetlerin bolluğuna işaret etmektedir. Onların kalıcı olması temennilerini ifade ederek bu nimetlerin Allah'ın yardımına mazhar olmakla elde edilebileceğini, bunun da başa gelen sıkıntılara isyan etmeden boyun eğerek dâim kalacağını vurgulamaktadır. Bir sûfi olmasından dolayı *تتنزل الأسرار* /Sırlar iner gibi tasavvufî terkiplerle tasvirler yapmakta, teşbihin en güzel örnekleriyle beyti süslemektedir. Şiirin son beytinde Hz. Peygamber'e ve ehline dua ile kasideyi sonlandırmaktadır: [Kâmil]

- 56 مَا دُمْتُمْ يَا أَهْلَ بَيْتِ مُحَمَّدٍ حَرَمًا يَطُوفُ بَيْتِهِ الزُّوَارُ
- 57 أَوْ مَا تَرْتَمَ مُنْشِدٌ بِجَلَالِكُمْ وَتَزَيَّنَتْ بِحُلَاكُمِ الْأَذْكَارُ
- 58 ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ وَآلِهِ مَا نَفَ لِي بِمَدِيحِكُمْ مِقْدَارُ

56. Ey Muhammed'in Ehl-i beyti, ziyaretçiler harem kılınmış evini tavaf ettikleri müddetçe (gökyüzünden sırlar dökülür),
57. Yoksa ihtişamınızı şiir okuyan birisi terennüm etmedi mi? Zikirler, sizin ziynetlerinizle süslenmedi mi?
58. Sizleri methetmek bana bir miktar da olsa şeref vermiştir; salat, Nebi (as)'a ve ehline olsun.

Şairin zikretmiş olduğu nimetlerin ve nail olunan sırların devamını, Nebi'nin (as) evini ziyarete ve Mevlay Süleyman'ın saltanatının devamına bağlamakta ve son beytin ilk şatırında Hz. Peygamber'e ve ehline salat etmektedir. Son şatırda ise “*sizleri methetmek bir miktar da olsa bana şeref vermiştir*” ifadesiyle memduha karşı olan mütevaziliğini dile getirmiştir.

er-Riyâhî'nin, Fas Sultanı Mevlây Süleyman'ı övdüğü bu şiirinde onun zekâ, cesaret, kahramanlık, adalet ve yardım severlik gibi sıfatlarını ön plana çıkarmış, karizmatik liderliğinden, düşmana karşı elde etmiş olduğu zaferlerden ve ülkesinin refah içerisinde olmasından söz etmiştir. Memduhun yardım sever sıfatını sık sık dile getirmesi, şairin talep edeceği yardıma bir hazırlık olarak anlaşılmaktadır. Ancak Fas Sultanı, huzurundaki bazı kimselerin bu şiiri er-Riyâhî'nin yazdığına dair şüphelerinden dolayı kendisi de kânî olmamıştır. Bunun üzerine şair Fas donanmasının İspanyollara karşı üstün gelmesi üzerine Sultan'ı tebrik etmek için irticalen şiir söylemiştir. Sekiz beyitten oluşan şiirin matla‘ şu şekildedir:¹⁴⁴ [Tavîl]

1 دَلَائِلُ فَضْلِ اللَّهِ فِينَا تُتْرَجَّمُ وَإِنْ عَقَلْتَ عَنْهَا طَوَائِفُ نُومٍ

1. *Allah'ın ihsanının alametleri bize tercüme ediliyor, uyuyan birçok taife onlardan gafil olsa bile*

Memduhu tebrik etmek için söylediği bu şiir bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Sonuç olarak şairin bir gemi dolusu erzakla Tunus'a dönmesi, Sultan Mevlây Süleyman'ın güvenini ve dostluğunu kazanması, söylemiş olduğu şiirlerden elde etmek istediğini kanıtlamaktadır. Arap edebiyatında şiirin genel formlarına uygun bir şekilde er-Riyâhî'nin kendine has üslubuyla ifade ettiği bu methiyesi, şiir tenkidi eserlerinde zikredilen adalet, cesaret, cömertlik gibi unsurlardan bahsetmesinden dolayı başarılı görünmektedir.

2.1.1.1.2. Sultan II. Mahmud'u Methi

er-Riyâhî'nin Fas tecrübesi ve bu tecrübeden başarılı bir sonuç ile dönmesi ileride Tunus'un bu tarz sefirlik vazifelerinde görev almasının habercisi olmuştur. Nitekim 1254/1838 yılında Tunus, bu kez çok büyük bir ekonomik krizin içerisine

¹⁴⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 74. Şiir, 99-100.

girmiştir. Tunus, Osmanlı Devleti'nin uç eyaleti olması sebebiyle Tâbiyyet adında yıllık vergi ile mükellefti. Tabakât kaynaklarında yıllık ödenmesi gereken vergi borcunun o günün parasıyla dört milyon riyal olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁵ Bu miktar, Osmanlı arşivlerinde yer alan belgelerde yıllık “üç bin kese meblağ” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴⁶ Ekonomik sıkıntılar çeken Tunus'ta Ahmed Bay, er-Riyâhî başkanlığında heyet oluşturmuş ve söz konusu verginin affını talep etmek için heyeti İstanbul'a göndermiştir. er-Riyâhî ve beraberindeki heyet, Bâb-ı Âli'ye geldiğinde Sultan'ın huzuruna çıkmadan önce ara salonda beklemiş, mübaşir tarafından yüksek bir sesle er-Riyâhî'nin ismi zikredilerek üzerinde temiz, şık bir kaftan ile er-Riyâhî ve beraberindeki heyet Sultan II. Mahmud'un huzuruna alınmıştır. Akabinde er-Riyâhî'nin Sultan'ın duyabileceği şekilde yanına yaklaşarak sükûnet içerisinde kasidesini okuduğu kaynaklarda aktarılmaktadır:¹⁴⁷ [Basît]

1	أَلْعِزُّ بِاللَّهِ لِلْسُلْطَانِ مُحَمَّدٍ	ابْنِ السَّلَاطِينِ مُحَمَّدٍ فَمُحَمَّدٍ
2	خَلِيفَةَ اللَّهِ مَا أَعْلَاهُ مِنْ شَبِّهِ	بِأَدَمَ وَنَبِيِّ اللَّهِ دَاوُودَ
3	مِنْ آلِ عُثْمَانَ سَادَاتِ الْمُلُوكِ وَمَنْ	جَاؤُوا كَعَقْدٍ مِنَ الْيَاقُوتِ مَنْصُودِ
4	سَادُوا الْأَنَامَ وَشَادُوا الدِّينَ وَأَفْتَتَحُوا	مِنْ كُلِّ مَا فِيهِ حَيْرٌ كُلِّ مَسْنُودِ
5	هُمُ السَّلَاطِينُ مَا دَرَّتْ وَلَا غَرَبَتْ	شَمْسٌ عَلَى مِثْلِهِمْ فِي نَصْرِ تَوْحِيدِ

1. Allah'ın izzeti ile aziz olmak, sadece övülmüş sultanların oğlu övülmüş (Sultan) Mahmud içindir.
2. Allah'ın halifesi, Hz. Adem'e ve Allah'ın peygamberi Davûd'a benzerlik yönünden ne de yücedir.
3. O sıra sıra dizilmiş yakuttan gerdanlık gibi (sırayla) gelen ve padişahların efendileri olan Osman'ın soyundandır.
4. Cümle mahlûkata hâkim oldular, bu dini yücelttiler ve içerisinde hayır olan her şeyin önündeki bütün engelleri açtılar.

¹⁴⁵ ez-Zemerlî, *A'lâmun Tûnisîyyûn*, 54; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 392.

¹⁴⁶ BOA, HAT., No. 455/22479-O, (11 Cemaziyelevvel 1254/2 Ağustos 1838).

¹⁴⁷ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 21. Şiir, 39-41; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 392 vd.

5. O sultanlar ki, tevhide yardım etme konusunda onlar gibi birisine güneş ne doğmuştur ne de batmıştır.

Görüldüğü üzere şair, şiirine Sultan II. Mahmud'a tam bir övgüde bulunarak başlamaktadır. er-Riyâhî'nin böyle bir giriş yapmasının sebebi şüphesiz Sultan'ı etkilemektir. Ayrıca bu beytin Arap şiirinin önde gelen şairlerinin etkisinde olduğunu göstermektedir. el-Mütenebbî'nin Antakya'da bulunduğu sıralarda şehrin kadısı Ebû Abdullah Muhammed el-Haşîbî'ye yazdığı methiyesindeki meşhur beytine atfen söylediği görülmektedir. el-Mütenebbî'nin söylemiş olduğu beyit ise şu şekildedir:¹⁴⁸
[Basît]

العَارِضُ الْهَيْتُ ابْنُ الْعَارِضِ الْهَيْتِ ابْنِ الْعَارِضِ الْهَيْتِ
نِ الْعَارِضِ الْهَيْتِ ابْنِ الْعَارِضِ الْهَيْتِ ابْنِ الْعَارِضِ الْهَيْتِ

Saġanak saġanak yaġdıran bulutlar, ardı ardına (ihsanlar) yaġdıran İbn 'Ârid (gibi)dir.

Bu ilk beytin ardından şair er-Riyâhî, Sultan II. Mahmud'u Hz. Âdem ve Dâvûd'a benzeterek yüceltmekte ve halifeliğine vurgu yapmaktadır. Akabinde Osmanlıların dünyaya hakimiyetini ve dedeleri olan önceki sultanların İslam'a yapmış oldukları hizmetleri övmektedir. Daha sonra Sultan Mahmud'un adını zikrederek medih kısmına geçmektedir: [Basît]

6	وَجَاءَ سُلْطَانُنَا الْمَحْمُودُ بَعْدَهُمْ	بِكُلِّ رَأْيٍ مِنَ الْأَرَءِ مَسْعُودٍ
7	وَرُبَّمَا جَهَلَ الْإِنْسَانُ مَقْصَدَهُ	فَجَاءَ فِيهِ بِقَوْلٍ غَيْرِ مَقْصُودٍ
8	لَمْ يُعْطِهِ اللَّهُ مُلْكًا فِي خَلِيقَتِهِ	إِلَّا لِمَعْنَى مِنَ الْأَغْيَارِ مَقْفُودٍ
9	دَانَتْ لِدَوْلَتِهِ الْأَعْنَاقُ خَاضِعَةً	مِنْ كُلِّ ذِي وَالِدٍ مِنْهُمْ وَمَوْلُودٍ
10	تَخَشَى السَّلَاطِينُ مِنْ بُعْدِ بَوَادِرِهِ	لِمَا لَهُ مِنْ جَلَالٍ غَيْرِ مَجْحُودٍ
11	وَكُلُّ بَاشَا وَإِنْ جَلَّتْ مَكَانَتُهُ	فَلَيْسَ غَيْرَ فَتَى فِي الرُّقِّ مَصْفُودٍ
12	يَا عِزُّ دِينِ الْهُدَى إِنْ يَخْشَ مُنْقَصَةً	بِكُلِّ قَرَمٍ مِنَ الْإِسْلَامِ صَنْدِيدٍ
13	وَقُوَّةٍ مِنْ لَدُنْ رَبِّ الْعُلَا بَهْرَتِ	بِرًّا وَبِحُرًّا بِنَظْمٍ غَيْرِ مَعْهُودٍ

¹⁴⁸ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî en-Nahvî, *el-Fesru Şerhu İbn Cinnî el-Kebîr 'Alâ Dîvânî'l-Metenebbî*, thk. Rıza Recep, Dâru'l-Yenâbî', 1. Baskı, Dımaşk, 2004, III, 684.

- 14 الْعُجْمُ تَشْهَدُهَا وَالْعُرْبُ تَعْلَمُهَا شَرْقاً وَعَرَباً مِّنَ الْبَيْضَانِ وَالسُّودِ
 15 أَنْتَ الْمَذِلُّ لِعِبَادِ الصَّلِيبِ وَإِنْ لَوَى الزَّمَانُ بِأَنْجَازٍ لِمَوْعُودِ
 16 لَا يُخْلِفُ اللَّهُ فِي نَصْرِ مَوَاعِدِهِ لَكِنَّ إِلَى أَجْلِ فِي الْعِلْمِ مَعْدُودِ

6. *Ve bütün saadeti getiren fikirlerle birlikte, onlardan sonra övülen Sultanımız gelmiştir.*
7. *İnsan amacını bilemeyebilir, meramına uygun olmayan bir söz de söyleyebilir.*
8. *Allah, diğerlerinde olmayan bir özellikten dolayı farklı olarak sadece ona halka hâkim olmak için saltanat bahşetmiştir.*
9. *İnsanlardan babası ve evladı olan herkes itaat ederek onun devletine boyun eğmiştir.*
10. *Sultanlar, uzaklardan bile inkâr edilemeyen heybetinden dolayı onun olası hamlelerinden korkarlar.*
11. *Ve bütün paşalar, mevkileri ne kadar güçlü olsa da (onun karşısında) prangalanmış genç bir köleden başka bir şey değildir.*
12. *Şayet bir noksanlıktan endişe duyulacak olursa, İslam'ın bütün şan sahibi yiğitleri ile din-i hüda ne de aziz (olur).*
13. *Karada ve denizde benzersiz bir nizam içerisinde hayran bırakan yüce Rabbinin katından bir güce sahipsin.*
14. *Ki ona (ordusuna) Acemler şahittir, Araplar da bilir, doğuda batıda beyazlardan ve siyahlardan (herkes bilir)*
15. *Vaat edileni yerine getirmek için zaman dursa bile, sen Haçlıları al aşağı edensin.*
16. *Allah yardımı konusunda vaatlerinden geri dönmez fakat ilmindeki belirli bir süreye kadar (erteler).*

Sultan II. Mahmud'un kişisel özelliklerinden ziyade daha çok hükümdarlığını ve saltanatını övdüğü bu kısımda, Sultanın hakimiyetinin gücü ve etkisi vurgulanmaktadır. 9. beyitte *دَانَتْ لِدَوْلَتِهِ الْأَعْنَاقُ* ifadeleriyle Osmanlı Devleti'nin

gücü karşısında herkesin boyun eğdiğini, bu gücün de 10. beyitteki لِمَا لَهُ مِنْ جَلَالٍ gücü karşısında herkesin boyun eğdiğini, bu gücün de 10. beyitteki لِمَا لَهُ مِنْ جَلَالٍ sözleriyle Sultan II. Mahmud'un kudretinden kaynaklı olduğunu ve diğer sultanların Sultan Mahmud'dan korktuğunu dile getirerek, fiziksel özelliklerinden ziyade haşmetine vurgu yapmaktadır. Diğer yandan ordusunun gücünden ve kahramanlığından bahsetmektedir. Nitekim 14. Beyitte الْعُجْمُ تُشْهَدُهَا وَالْعَرَبُ تُعَلِّمُهَا ifadesiyle sahip olduğu ordusunun gücünün cihan şümül bir üne sahip olduğunu, doğu ve batıda Müslüman olan olmayan herkesin bu güce şahit olduğunu zikretmektedir. Kendisinin Arap olması ve bir Arap ülkesinden gelmesi sebebiyle "Araplar da bilir" şeklinde özellikle belirtmesi, Arapların da Osmanlı Devleti'nin kudretine vakıf olduğunu göstermektedir. 15. beyitte ise bu ihtişam ve kudretin, İslam aleminin dışında Hristiyan dünyasına karşı üstün ve ezici bir durumda olduğunu أَنْتَ الْمُدِلُّ ifadesiyle dile getirmektedir. Böylelikle Sultan II. Mahmud'un ordusunu methetmektedir. Şiirin sonlarına yaklaşırken 17. ve 18. beyitlerde şairin sultandan talebini dile getirdiği görülmektedir: [Basît]

17 أَنْتَ الْمُؤَمَّلُ فِي كُلِّ الْمُهِمِّ فَمَنْ أَتَى لِيَابِكَ قَصْدًا عَيْرَ مَطْرُودِ
18 وَقَدْ أَتَيْتَكَ مِنْ أَقْصَى الْبِلَادِ وَفِي ظَنِّي الْجَمِيلِ بُلُوغِي مِنْكَ مَقْصُودِي

17. Sen, her deritte ümit beslenensin ve kim (yardım) maksadıyla senin kapına gelse geri çevrilmez.

18. Ve işte uzak diyarlardan sana geldim, benim sana olan hüsnü zannım meramıma ulaşmasıdır

Bu iki beyitte er-Riyâhî, وَأَقْصَى الْبِلَادِ مِنْ أَتَيْتَكَ ifadesiyle açıkça geliş

sebebini ifade etmektedir. Sultana bir maruzatı olduğunu ve onun için geldiğini ifade etmekte, aynı zamanda sultanının da kimseyi boş çevirmediğini söyleyerek cömertliğine vurgu yapmaktadır. Böylece talebinin kabul edilmesi için zemin

hazırlamaktadır. Şiirin son üç beytinde ise Sultan II. Mahmud'a dualarda bulunarak şiirini bitirmektedir: [Basît]

19 دَامَتْ مَعَالِيكَ لِلإِسْلَامِ مَرْحَمَةً وَلِلطُّغَاةِ عَذَابًا غَيْرَ مَرْدُودٍ
20 بِجُرْمَةِ الْمُصْطَفَى أَهْدَى إِلَهَ لَهُ أَزْكَى تَحِيَّتِهِ مِنْ عَبْرِ تَحْدِيدِ
21 نَعْمُ أَتْبَاعُهُ فِي الدِّينِ قَاطِبَةً وَالخُلَفَاءَ إِلَى السُّلْطَانَ مُحَمَّدٍ

19. *Merhametin İslam'ın (Müslümanların) üzerine dâim olsun, geri çevrilemez bir şekilde de azabın azgınlara üzerinde dâim olsun.*

20. *Mustafa'nın (sav) hürmetine, Allah ona sonsuz kere en pak selamlarını bahşetsin.*

21. *(Ki bu selamlar) Bütün bu dine tabi olanlara ve Sultan Mahmud'a kadar bütün halifeleri de kapsasın.*

Sonuç olarak er-Riyâhî, bu kasidesinde Sultan II. Mahmud'un isminin *övülen, övülmüş* manasında olmasını ustaca kullanarak methiyesine etkileyici bir giriş yapmıştır. Sultan II. Mahmud'dan önce Osman Gazi hanedanlığından gelmiş padişahlara vurgu yaparak Sultan'ın soyunu yücelttiği görülmektedir. Akabinde ise bizzat Sultan II. Mahmud'u övmekte ve onun makamının ve saltanatının ihtişamına ve büyüklüğüne vurgu yaparak cihan şümül yapısından söz etmektedir. Şair bunlardan bahsederken Osmanlı Devleti'nden ve ordusundan da bahsetmeyi ihmal etmemiş onlar için övgü dolu sözler sarf etmiştir. Diğer yandan memduha dualarda bulunarak şiiri bitirmeden önce talebini ve gelme niyetini arz etmeyi unutmadığı görülmektedir. er-Riyâhî, elde ettiği sonuçlar açısından bu kasidesiyle diplomasinin hassas dengeleri arasında şiiri kullanarak şartları lehine çevirmeyi başarmış ve Tunus'tan alınan vergiler bir müddet ertelenmiştir.

2.1.1.1.3. Osmanlı Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'yı Methi

er-Riyâhî, Tunus'un yıllık vergiden affı için arzuhâlini sadece padişaha iletmemiştir. Diplomatik ilişkilerde nasıl davranılması gerektiğini iyi bilen er-Riyâhî, sadece padişaha methiyeler söylememiş dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'ya da vergi affı talebini arz ettiği bir methiye söylemiştir. Padişahın her türlü danışmalığını yapan biri olarak Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya methiye söylemesi er-Riyâhî'nin

bu konudaki kıvrak zekasını göstermektedir. Nitekim akabinde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile uzun görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti, Tunus'tan vergi tahsilini erteleme kararı almıştır.¹⁴⁹ er-Riyâhî'nin Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'yı övdüğü şiiri şu şekildedir:¹⁵⁰ [Kâmil]

1	الصدرُ الأعظمُ مقصِدُ المتوسِّلِ	وهو المومِّلُ في القضاء المنزِلِ
2	ولذاك من أقصى البلاد أتيتُهُ	للقوز منه بيرة داءٍ مُعضِلِ
3	يا ملجأ الصلحاء والعلماءِ وال	وزراً ومن في الناسِ ذو قدرٍ عليّ
4	كالتدِّ أو كالعطرِ أو كالمسكِ ما	يخويه عرضك من ثناءٍ أجملِ
5	فيما حبّاك الله من خلقِ سرى	كالراح في الأرواحِ لا في المفصلِ
6	وحبّاك من خلقِ كأنَّ الشمسَ في	شرفِ ترى في وجهك المتهلِّلِ
7	اشفع لنا فيما دهى ترشيشَ من	إزَامها غرم الحراجِ المثقلِ
8	الفقرِ يمنعها وما تخشاه من	شرِّ الحوادثِ في الزمانِ المُقبلِ
9	أرجو لك البشري بنيلِ شفاعَةِ	تأتيك من عندِ الرسولِ الأفضلِ
10	دامتْ علاك لمن أحبّك جنّة	بنعيمها قلب الحواسِدِ يصطلي

1. Sadrazam, tevessül edenin maksadıdır; verilecek hükümde umut bağlanan kişidir.
2. Bu sebepten çaresiz hastalığa deva bulup üstesinden gelmek için en uzak ülkelerden ona geldim.
3. Ey salihlerin, alimlerin ve vezirlerin sığınağı ve insanlar arasında kıymeti yüksek kimse!
4. Şerefîn; en güzel övgüyü barındıran misk gibi, esans gibi, buhur gibidir.
5. Allah, bedene değil ruhlara yayılmış hoş koku gibi yüce bir ahlak bahşetmiştir.
6. Ve sanki güneş, pas parlak yüzünde görünen bir asalet misali sana bir yaratılış/mizaç bahşetmiştir.

¹⁴⁹ ez-Zemerlî, A 'lâmun Tûnisiyyûn, 55; Maḥfûz, Terâcimu'l-Muelliḥine't-Tûnisiyyîn, II, 392 vd.

¹⁵⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 64. Şiir, 86-87.

7. Ağır haraç ödeme zorunluluğu Tırşîş'in¹⁵¹ başına gelmiş iken bizlere şefaattir!
8. Fakirlik, onları (ödemekten) alıkoymuyor ve gelecekte oluşacak hadiselerin şerrinden dolayı fakirlikten korkulmaktadır.
9. Senin, Peygamberlerin en üstününiin (sav) katından gelen bir şefaattir müjde olmanı diliyorum.
10. Yüceliğin seni sevenlere, mutluluğuyla haset edenlerin kalbinin yandığı daimî cennet olsun!

er-Riyâhî'nin bu methiyesinde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'dan verginin affını talepte bulunduğu görülmektedir. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı tarihinde modernleşme çabalarının öncü isimlerden biri olmuştur. Nitekim Osmanlı ıslahat ve modernleşmesinin en somut örneği olan, Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın mimarlarından¹⁵² er-Riyâhî, sadece sultanı ikna etmenin bir çözüm olmayacağını, sultandan sonra en önemli isim olan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın da ikna edilmesinin gerektiğini bir diplomat olarak gayet iyi bilmektedir. Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemlerini yaşadığı, siyasî çalkantıların sonucu olarak ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği o dönemde, vergi tahsilinin tehirini, Sultan ve devlet ricaline kabul ettirmesi er-Riyâhî'nin bir başarısı olarak zikredilebilir.¹⁵³

Şiirin ilk beytinde görüldüğü üzere Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın methine hem övgü dolu sözlerle giriş yapılmakta hem de kendisinden temenni edilen bir durumun olduğu aktarılmaktadır. Bu durumu da şair hemen ikinci beyitte *وَلِذَاكَ مِنْ*

وَلِذَاكَ مِنْ ifadesiyle bu niyetini açıkça dile getirerek kendisinin hususi bir geliş sebebi olduğunu aktarmaktadır. Şiirin 3., 4., 5. ve 6. beyitlerinde Mustafa Reşit

¹⁵¹ Tunus'un eski ismi olarak ifade edilmektedir. Bk. Muhakkikin dipnotu, *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 64. Şiir, 86-87.

¹⁵² Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 1-10.

¹⁵³ Dönemin iç ve dış gelişmeleri hakkında bk. Kemal Beydilli, "Mahmud II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, 352-353.

Paşa'nın kudret sahibi, övgüye layık bir ahlaka, şan ve şerefe nail olduğu vurgulanmaktadır.

Kasidenin 7. ve 8. beyitlerinde şairin talebini açık bir şekilde dile getirdiği görülmektedir. 7. beyitte *غُرْمَ الْحَرَجِ الْمُثْقَلِ لَنَا إِشْفَعْ* şeklinde talebini dile getirirken ifadesiyle de ağır bir vergi yükü altında olduklarını beyan etmektedir. Akabinde *مِنْ شَرِّ الْحَوَادِثِ فِي الزَّمَانِ الْمُقْبِلِ* şatırında, var olan bu verginin devam etmesi halinde Tunus'ta meydana gelebilecek ekonomik sıkıntının oluşturacağı fakirlikten dem vurduğu görülmektedir. Son iki beyti ise Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya Allah Rasülü'nün şefaatine nail olması duasında bulunarak sonlandırmaktadır.

Netice itibariyle Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'yı methinde, bir önceki methiyede olduğu gibi onun fizikî özelliklerinden ziyade güç, kudret ve üstün ahlak gibi meziyetlerinin övüldüğü görülmektedir. Bir elçi olarak İstanbul'a gelmesi ve taleplerini şiirleriyle iletmesi memduhta olumlu intiba bırakmıştır. Memduha atfedilen övgülerden sonra taleplerin dile getirilerek aktarılması, Tunus'tan vergilerin ertelenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu da er-Riyâhî'nin elçilik görevi gereği diplomatik bir talebi amaçladığını ve bu talebinde de başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.1.2. Memduhu Tebrik Etmek İçin Söylediği Methiyeleri

er-Riyâhî, medih şiirlerinde yeni göreve başlayan yöneticileri tebrik etmeyi ya da hali hazırda görevde bulunanların elde etmiş oldukları bir başarı veya icraatı kutlamayı amaç edinmiştir. Bunlar arasında Fas ziyareti esnasında Sultan Mevlay Süleyman'a ve kardeşine ithafen söylenenlerin yanında çoğunlukla Tunus emîrlere ve müşirlerine söylemiş olduğu methiyeleri mevcuttur. Emîrlik görevinde bulunanların hepsi ile yakından ilişkileri olmuş, kimi zaman ise bazıları ile anlaşmazlıklar yaşamıştır. Dolayısıyla emirlik görevine gelen bazı emîrlere için tebrik ve kutlamayı amaç edinen methiyeleri olmuştur. Aynı şekilde göreve yeni atanan ya da elde etmiş olduğu başarıdan dolayı tebrik edilen vezirler ve müşirler de olmuştur.

er-Riyâhî'nin, çocukluk ve gençlik dönemlerinde maddî sıkıntılar çektiği bilinmektedir. Bu sıkıntılı süreç müderrislik yaptığı yıllarda da devam etmiştir. Bu

sebepden Tunus'u terk etmeye karar vermiştir. er-Riyâhî, bu yönüyle ihtiyaçlarını dönemin yöneticilerine aktarması bir yana yakınındaki kişilerle dahi paylaşmadığı, kendi menfaati adına bir talepte bulunmadığı hayatından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda devlet görevi için diplomatik talep haricinde yöneticilerden bir ihsan elde etmeyi amaç edinen ya da geri planda kendisini tanıtmayı amaçlayan methiyelerine rastlanmamaktadır. Nitekim yöneticileri tebrik ve teşekkür için söylemiş olduğu methiyelerde açıktan veya dolaylı herhangi bir maddî talebi bulunmamaktadır. er-Riyâhî'nin Tunus halkı nezdindeki saygınlığı gereği, dönemin idarecileri ile ilişkiler kurmaya çalışmış ve yöneticiler tarafından da hürmet edilen birisi ola gelmiştir. Bu şiirlerinde memduhu sade ve uygun bir üslupla övdüğü, göreve yeni gelen ya da bir hizmet ve başarı sağlayan yöneticileri tebrik ve kutlama amacıyla methiyeler söylediği görülmektedir.

er-Riyâhî'nin dönemin yöneticilerini tebrik etmek amacıyla söylediği şiirlere örnek olarak Emîr Osman Bay (1176/1762-1230/1814) için 21 beyitlik kasidesi ve Fas ziyareti sırasında Sultan Mevlay Süleyman (1180/1766-1238/1822) için huzurunda irticalen söylediği kasidesi zikredilecektir.

2.1.1.2.1. Emîr Osman Bay'ı Methi

Osman Bay'ın Tunus emîrliğine seçilmesi abisi Hammûde Paşa'nın bir Ramazan Bayramı gecesinde ansızın vefat etmesi sonucu olmuştur. Hammûde Paşa'nın ölümü neticesinde Tunus devlet ricali Bardo şehrinde acil bir toplantı düzenlemiştir. Kaynaklarda bu toplantıya Bardo Camisi hatibi Müftü Ebu'l-Abbas Ahmed Bardûvî, Vezir Ebû Abdullah el-'Arabî, Vezir ve Başkatip Ebû Abdullah Muhammed el-Aşram, Komutan Hamîde b. 'Iyâd ve Vezir Sahibu't-Ṭâba' ve diğer ileri gelenler katılmıştır. Toplantıda vefat eden Hammûde Paşa'nın yerine şayet bir veliaht yoksa kendi içlerinden birisinin seçilmesi gerektiği konuşulmuş ve toplantıya katılanlardan Ebu's-Senâ Mahmud Bay, emir çok açık diyerek -muhtemelen kendisini de ima ederek- yaşça en büyük olanın seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Hammûde Paşa'nın en önemli vezirlerinden olan Sahibu't-Ṭâba' söz alarak **أَلْمَيْتُ بِرَبِّهِ**

أخوه/Merhuma, kardeşi varis olur diyerek Emîr Osman Bay'ın seçilmesini sağlamıştır.¹⁵⁴

Osman Bay, abisi Hammûde Paşa'nın aksine çok kısa bir süre emirlik makamında bulunmuştur. Göreve geldikten yaklaşık beş ay sonra vefat etmiştir. er-Riyâhî, Osman Bay'ın emîr olarak seçilmesi üzerine tebrik etmek için 21 beyitlik şu kasideyi kaleme almıştır:¹⁵⁵ [Tavîl]

1	لِإِسْ هَنَا الدُّنْيَا عَلَيْكَ جَدِيدُ	وَكَيْفَ وَيَوْمَ لَاحِ سَعْدُكَ عِيدُ
2	وَلِلَّهِ فِيمَا قَدْ حَبَاكَ لَطَائِفَ	فَضَّتْ بِاقْتِرَابِ الأَمْرِ وَهُوَ بَعِيدُ
3	يُسَاقُ إِلَيْكَ الْمُلْكُ عَفْوًا وَإِنَّمَا	يُسَاقُ سُرُورٌ لِلْأَنَامِ مَدِيدُ
4	أَتَاكَ عَلَى طَوْعٍ لِأَنَّكَ أَهْلُهُ	وَقَدْ قَالَ هَذَا مَا لَدَيْ عَتِيدُ
5	وَأَلُو زَاغَ لَمْ يَمْجُدْ وَجَاءَكَ رَاغِمًا	وَأَنْتَ بِكَلْتَا الْحَالَتَيْنِ مَحِيدُ
6	وَكَيْفَ يَزِيغُ الْمُلْكُ عَنْكَ وَأَنْتَ مَنْ	لَهُ طَارِفٌ فِي فَخْرِهِ وَتَلِيدُ
7	جَيْبِكَ وَضَاحٌ وَكُفُّكَ وَابِلٌ	وَسَيْفُكَ مَرْهُوبٌ أَلْعَرَّاءِ حَدِيدُ
8	تَمَائِلَ أَمْلَاكٍ مَضَوْا وَتَنَاوَهُمْ	عَظِيمٌ عَلَى مَرِّ الزَّمَانِ يَزِيدُ
9	تَنَاسَقَ مَوْلُودٌ كَرِيمٌ وَوَالِدٌ	وَعَمٌّ وَجَدُّ فِي الْمُلُوكِ فَرِيدُ
10	نِظَامٌ تَوَدُّ الزُّهُرُ لَوْ حَظِيَّتْ بِهِ	وَيَعْبُطُ فِيهِ الدُّرُّ وَهُوَ نَضِيدُ
11	مُلُوكٌ مَضَتْ وَهِيَ السُّعُودُ وَلَمْ يَزَلْ	لَنَا مُسْعِدٌ مِنْ نَسْلِهِمْ وَسَعِيدُ
12	فَلَا نَأْسَ إِذْ حَمُودَةُ الْبَدْرِ قَدْ مَضَى	فَعُتْمَانُ فِيهِ الْمُبْتَغَى وَمَزِيدُ
13	مَلِيكٌ إِذَا أَبْصَرْتَ عُرَّةَ وَجْهِهِ	كَفَاكَ الْحَيَا مِنْ أَنْ يُقَوْمَ شَهِيدُ
14	تُعَارُ الْجِبَالُ الرَّاسِيَاتُ لِحِمْلِهِ	إِذَا طَاشَتْ الْأَحْلَامُ فَهُوَ وَئِيدُ
15	وَيَهْتَرُ لِلطَّاعَاتِ وَالْجُودِ عِطْفُهُ	كَمَا إهْتَرَّ مَشْعُوفُ الْفُؤَادِ عَمِيدُ
16	أَمْ تَرَّ كَيْفَ إهْتَرَّ لِلْحَبَثِ مُسْرِعًا	يُبِدِّدُهُ عَنْ أَهْلِهِ وَئِيدُ

¹⁵⁴ İbn Ebî'd-Dıryâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, III, 91.

¹⁵⁵ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 23. Şiir, 41.

17	فَأَصْبَحَ تَعْرُ الدِّينِ مَنْ ذَاكَ بِاسْمًا	وَشَيْطَانُهُ فِي الْخَافِقِينَ طَرِيدُ
18	وَكَمْ مِنْكَ لِلْإِصْلَاحِ فِي الْعَيْبِ مِنْ يَدِ	لَنَا مَنْ نَدَاهَا مُبْدِيٌّ وَمَعِيدُ
19	فَإِنْ سَرَّتِ الْخُضْرَاءُ مِنْكَ بِطَلْعَةٍ	فَتُورُكَ فِي أَقْصَى الْبِلَادِ وَقِيدُ
20	زَلَّتْ مَلْحُوظًا بِعَيْنِ عِنَايَةٍ	وَمُلْكُكَ بِالنَّصْرِ الْعَزِيزِ أَيْدُ
21	وَلَا زَالَ نَجْلَاكَ الْمَجِيدَانَ قُرَّةً	وَأَنْتَ بِمَا فِي الْعَالَمِينَ حَمِيدُ

1. Dünyanın mutluluk kıyafeti yenidir sana, senin bahtının belirlediği gün nasıl da bayram (olmaz?)
2. Allah'a yemin olsun ki, Allah sana lütuflarda bulunmuştur ve uzak iken emirliği yakınlaştırmıştır.
3. Bu mülk, sen tamah etmezken sana gönderiliyor ve (böylece) şüphesiz insanlara da uzun bir mutluluk gönderilmiş oluyor.
4. (Hükümdarlık) sana kendi rızası ile gelmiştir, çünkü sen hükümdarlığın ailesindensin; (Allah c.c.) de "İşte bu yanımdaki hazır"¹⁵⁶ buyurmuştur.
5. Şayet (bu mülk) yanılıp sana gelmemiş olsaydı bir yüceliği kalmazdı ve o halde sana gelmek zorunda kalırdı ki sen bu her iki halde de yücesin.
6. Hem eskide hem de yenide bir övünç var iken mülk nasıl senden ayrılır?
7. Alnın apaçık, elin bol, kılıcın kokutucu, keskin ucu ise demirdendir.
8. Zaman içerisinde artan, yüce övgülere (sahip) hükümdarlar geçip gitti.
9. Eşsiz krallar arasında onurlu bir evlat; babası, amcası ve dedesi uyumlu bir şekilde düzenlenip sıralanmıştır.
10. Öyle bir düzenleme ki çiçekler buna erişmeye arzu eder ve dizilmiş inci ona gıpta eder.
11. Bahtiyar olarak geçip giden hükümdarlardan bize hala soylarından şans ve mutluluk gelmektedir.
12. Tasalanmayız çünkü dolunay gibi Hammûde geçmiştir (buradan) ve hemen ardından arzulanan ve daha fazlasıyla Osman (Bay) gelmiştir.
13. Hükümdarın yüzündeki aydınlığı gördüğünde ona bakmaktan haya seni alıkoyar.

¹⁵⁶ Kâf 50/23.

14. Akıllar tutarsız olduğunda o ağır başlı kalır ki onun taşıdığı yükü sarsılmaz yüksek dağlar kıskanır.
15. Onun boynu itaatli işlere ve mertliklere çevriliyor tıpkı âşık bir kalbin yönelmesi gibi.
16. Görmedin mi nasıl da kötülüğü hızlıca sarstığını, onu sahibinden uzaklaştırışını ve ilelebet yok edişini?
17. Bu yüzden dinin yüzü gülümsemiş ve şeytanı ise hem doğuda hem batıda kovulmuştur.
18. Bizim (iyiliğe) başlamamıza ve dirilmemize sebep oldun ve gayb konusunda senin nice katkıların olmuştur.
19. Şüphesiz “Hadrâ”¹⁵⁷ senin doğuşunla sevindiyse, senin nurunla da en uzaktaki ülkeler yanıp tutuşmuştur.
20. Allah’ın inayet gözüyle var ol, mülkün de yüce bir zaferle ebedi olsun!
21. Senin soylu iki oğulun göz aydınlığın olmaya devam etsin ve sen de alemlerde/yeryüzünde övgüye mazhar ol!

er-Riyâhî’nin, Osman Bay’ın Tunus emîri olması üzerine yazmış olduğu bu şiirinde, tebriklerini dile getirdiği açıkça görülmektedir. Memduhun fiziksel özelliklerinden çok ahlakî hasletlerine övgüde bulunmaktadır. Şair ilk beyitte لِبَاسٍ هَنَا

الدُّنْيَا عَلَيْكَ جَدِيدُ / Dünyanın mutluluk kıyafeti yenidir sana tebrik mesajıyla şiirine

giriş yapmaktadır. Burada, Osman Bay’ın emirlik makamına geçmesini yeni bir elbiseye benzeterek emîr için mutluluk vesilesi olacağını belirtmektedir. Aynı zamanda Osman Bay’ın Ramazan Bayramı günü emîr oluşunu bayramın haricinde ikinci bir sevinç vesilesi olarak aktarmaktadır. Akabinde 6. beyte kadar الْأَمْرُ / Emirlik,

الْمُلْكُ / Mülk, hükümdarlık gibi devlet, saltanat gibi kavramları kullanarak emirlik ve

¹⁵⁷ Hadrâ’ tabiri Tunus’un coğrafi ve tarihi güzelliklerini anlatan Arapça’da bir deyim olarak kullanılmaktadır. Bk. *Tûnisu’l- Hadrâ’*, Haz. Muhammed Şefik Ğirbâl, Hindâvî Yay., Londra, 2022.

mülkün kendisine Allah tarafından bahşedildiğini, Osman Bay ile yeni yönetimin insanlar için bir surûr vesilesi olacağını aktarmaktadır.

Şairin, 7. ve 12. beyitler arasında memduhun kendisinden önceki emîrleri yani babası, dedeleri, amcaları gibi emirlik silsilesinde devam edegelen soyunu yücelterek övdüğü görülmektedir. 7. beyitte جَيْبُكَ وَضَّاحٌ وَكُفُّكَ وَابِلٌ، وَسَيْفُكَ مَرْهُوبٌ الْغِرَازُ حَدِيدٌ

/Alnın apaçık, elin bol, kılıcın kokutucu, keskin ucu ise demirdendir ifadeleriyle memduhun cömertliği, cesareti ve korkusuzluğunu dile getiren nitelemeler yapmaktadır. 8. beyitteki تَنَاسَقَ مَوْلُودٌ كَرِيمٌ وَوَالِدٌ وَمَا لِكُمْ مَوْلَاكُمْ مَضَوْا وَتَنَاسَقُوا

ifadeleriyle emirlik yapmış olan babaları, dedeleri ve amcalarını övmekte ve onların geçmişte devleti bir nizam ve uyum içerisinde yönettiklerini ön plana çıkarmaktadır. er-Riyâhî'nin bu şekilde bir süre devam eden yönetim düzeninden bahsetmesini bir noktada Osman Bay'a verilen mesaj olarak da görmek mümkündür. Nitekim Osman Bay'ın yerine geldiği kardeşi Hammûde Paşa, otuz üç yıl kadar Tunus emirliği yapmış ve Tunus'un gelişmesine ve istikrarına büyük katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla önceki emîrlar gibi saltanatının uzun ve istikrarlı olması temenni edilmektedir.

Şiirin geri kalan kısmında memduhun şahsında bulunan güzel hasletlere dikkat çekildiği görülmektedir. er-Riyâhî memduhu 15. beyitte cömert, 17. beyitte dinin savunucusu, 19. beyitte nuru bütün ülkelere yayılan biri olarak nitelemektedir. Son iki beyitle şair, emîrin yönetimindeki devletin zaferlere nail olması, kendisinin ve iki oğlunun övgüye mazhar kimseler olması duasıyla şiirini sonlandırmaktadır.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin Tunus emîri Osman Bay'a yazmış olduğu bu methiyesinin, tahta geçmesinden dolayı tebrik ve kutlama amacı taşıdığı görülmektedir. İlk beyitte emîr seçilmesinden dolayı sevincini dile getirmesi, devletin şimdiye kadarki yönetim şeklinin güzelliklerinden bahsederek emîrin soyuna ithafen övgüler sarfetmesi bu şiirde dikkat çeken ilk unsurlardır. İkinci olarak ise memduhun fizikî meziyetlerinden ziyade ahlakî faziletleri olan cömertlik, cesaret, saygınlık ve bir yönetici olarak devlet adamlığının mübalağalı bir şekilde övülmesi zikredebilir.

2.1.1.2.2. Fas Sultanı Mevlay Süleyman'ı Methi

er-Riyâhî'nin bu şiiri nasıl söylediğinden daha önce kısaca bahsedilmişti. Şairin Tunus elçisi olarak Fas Sultanlığını ziyareti sırasında, Sultan'a attettiği methiyelerin şairin bizzat kendisi tarafından söylenmediğine dair dedikodular çıkarılmıştır. Bu sebeple Fas Sultan'ının kalbinde onun şairliğine dair tatminsizlik olduğu er-Riyâhî tarafından sezilmiştir. Bütün bu şayialardan dolayı, Sultan'ın eşrafi er-Riyâhî'den ilginç bir olay anında irticalen bir şiir söylemesini isterler. Gelişen bu durumu er-Riyâhî kendi ifadesiyle şöyle aktarmaktadır:¹⁵⁸

Allah'ın yardımıyla Sultan'ın önünde (ilk) şiirimi söylediğimde onun meclisinde bulunan bazı kimselerin, şiiri bu fakirin nazmettiğine dair şüpheleri vardı. Öyle ki memdûhun (Sultanın) kalbinde de vaki olduğu görülüyordu. Bana Sultan'ın katiplerinden biri geldi ve şunları anlattı: "Bu şüpheyi gidermen için Sultan'ımızın huzurunda meydana gelen ilginç, tesadüfi bir olay karşısında şiir nazmetmelisin" dedi. Bir sabah Sultan'ın da olduğu tefsir dersinde "Allah'a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir."¹⁵⁹ ayetini okudum. O günün akşamında ganimet haberi geldi. Şairler bu tuhaf amacı ve tesadüfi durumu açıklamakta yarıştılar. Nitekim bu olay hakkındaki açıklamalar da güzeldi ve şüpheler ortadan kalktı. Bu alanda yeterli addedildim, akabinde bu şüpheleri de yıkarak şu şiirimi söyledim:¹⁶⁰ [Tavîl]

1	دَلَائِلُ فَضْلِ اللَّهِ فِيْنَا تُرْجَمُ	وَأِنْ غَفَلْتَ عَنْهَا طَوَائِفُ نَوْمٍ
2	وَمِنْ أَكْبَرِ النُّعْمَىٰ وَوَلَايَةِ مَنْ لَهُ	عَلَيْنَا وَفِيْنَا حِكْمَةٌ وَتَحَكُّمٌ
3	تَلَطَّفَ فِي إِخْفَائِهَا مُتَسَتِّرًا	وَمَنْ كَمَلَتْ فِيهِ الْوَلَايَةُ يَكْتُمُ
4	وَلَمَّا أَرَادَ اللَّهُ إِظْهَارَ سِرِّهِ	جَرَى الْأَمْرُ فِي الْإِظْهَارِ مِنْ حَيْثُ يَعْلَمُ
5	أَمْ تَغْتَنِمُ وَقْتَ الْمَسَاءِ وَعَدْوَةَ	بَدَا الْوَقْفُ فِي التَّفْسِيرِ آيَةَ "وَأَعْلَمُوا"
6	لِيَدْرِ صَحِيحُ الدُّوقِ أَنَّ مَلِيكَنَا	لَهُ فِي طَرِيقِ الْكَشْفِ هَجْجٌ مُقَوِّمٌ

¹⁵⁸ es-Senîsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf*, I, 277-278; İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli 'z-Zamân*, VII, 73.

¹⁵⁹ Enfâl 8/41.

¹⁶⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 74. Şiir, 99-100.

7 وَأَنَّ لَنَا فِيمَا قَضَاهُ مَعَانِمًا فَعَجَّلَ ذِي، بِدْءًا لِمَا هُوَ أَعْظَمُ
8 فَلَا زَالَتِ الْأَيَّامُ تَخْدُمُ سَعْدَهُ وَلَا زَالَ مِثْلِي فِي عِلَاهُ يُنْظِمُ

1. Allah'ın ihsanının alametleri bize tercüme ediliyor, uyuyan birçok taife onlardan gafil olsa bile.
2. En büyük mutluluk, bizleri hikmet ve hakimiyeti olan kimsenin koruyup kollamasıdır.
3. Onları gizleyerek nazik bir şekilde saklamıştır, velayet konusunda kemale eren kişi de (zaten) saklar.
4. Allah, sırrını ortaya çıkarmak istediğinde bilgisi dahilinde o hüküm meydan gelir.
5. Sabahleyin “Biliniz ki” (diye başlayan ganimetle ilgili) ayet tefsir edilirken, akşam vakti ganimeti elde etmedi mi?
6. Sultan'ımızın keşf yolunda güçlü bir tarike sahip olduğunu sağduyulu kimse bilsin.
7. Ve yine bilsin ki, hüküm verdiklerinde bize yararlar vardır, bu da daha büyük olanı başlatmak için hızlandırmıştır.
8. Günler onun saadetine hizmet ederek geçip gitsin ve benim gibiler onun huzurunda şiirler nazmetsin.

Bu şiirin söyleniş sebebini er-Riyâhî'nin kendisi ifade etmektedir. Şairin anlattığı üzere Fas Sultan'ına okumuş olduğu ilk şiirinin er-Riyâhî'ye aidiyeti konusunda önce saray eşrafında sonrasında ise Sultan'da şüpheler bırakması, şairin Arap şiirinin geleneksek formlarına uygun, üst seviyede etkileyici olduğu çıkarımında bulunulabilir. Muhatabın, inşad edilen şiirin şairine aidiyeti konusunda şüphesinin olması, iki hususu göstermektedir. Birincisi; şiirin edebî açıdan yüksek bir kalitede olması dinleyicide bıraktığı etkiyi de arttırmaktadır. Bu ise şiiri söyleyene aidiyeti konusunda inanmak için tekrarını görmeyi istemesine sebep olmaktadır. İkincisi ise; birinci hususta bahsedilen konu ile bağlantılı olarak şairliğini ispat etmesi istenmektedir. Dolayısıyla bu derece etkileyici bir şiiri söyleyen birine ait olduğuna inanılmaması, akabinde doğaçlama bir olay karşısında yeniden şairden şiir

söylemesinin istenmesi, er-Riyâhî'nin edebî ve belâği yönünün kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin bu şiirinde, Fas Sultan'ı Mevlây Süleyman'ı kazanmış olduğu bir deniz zaferi üzerine tebrik mahiyetinde irticalen söylediği görülmektedir. İlk beş beyitte, yaşanan bu hadiseye işaret edilmiştir. Bu durumu, kendisinin o sabah ganimet ayetini tefsir etmesi ve bunu da ilk beyitte “*Allah'ın ihsanının delilleri bize tercüme ediliyor*” cümlesiyle ve 5. beyitteki “*Sabahleyin “Biliniz ki” (diye başlayan ganimetle ilgili) ayet tefsir edilirken, akşam vakti ganimeti elde etmedi mi?*” ifadesiyle vurgulamaktadır. Son üç beyit olan 6., 7.,8. beyitlerde ise memduhun tasavvufî bazı meziyetleriyle birlikte ganimeti elde ettiği ön plana çıkarılmaktadır. Tasavvufta ifade edilen keşf yoluyla bilgi edinmede güçlü bir yönü olduğunu vurgulanarak son beyitteki dua cümleleriyle kaside sonlandırılmaktadır.

2.1.1.3. Memduha Teşekkür Etmek İçin Söylediği Şiirler

er-Riyâhî'nin yöneticileri methi içerisindeki son tasnif, memduha teşekkür mahiyetinde söylemiş olduğu şiirleridir. er-Riyâhî'nin dönemin önemli devlet adamları arasında yer alması, yöneticilerle sıkı ilişkilerinin olmasını sağlamıştır. Bu durum doğal olarak şiirlerine de yansımıştır. Yöneticilerin ülke genelinde müspet ve güzel işlere imza atmaları; cami, medrese, kütüphane, çeşme gibi yapılar inşa ettirmeleri takdir toplayan işler olmakla birlikte şairin de teşekkürlerini ifade eden şiirler söylemesine sebep olmuştur.

er-Riyâhî'nin hayatına ve şiirlerine bakıldığında yöneticilerden bir menfaat elde etmek için methiyeler dizdiği görülmemektedir. Bu durumun en bariz örneği Tunus Malikî kadılığına atanması olayıdır. er-Riyâhî'nin hocalarından Ömer el-Maḥcûb, Malikî kadılığından azledilince, dönemin emîri Hammûde Paşa aynı makama er-Riyâhî'yi atamak istemiştir. Ancak er-Riyâhî görevi kabul etmeyerek Zağvân kentine kaçmıştır. Hocalarından İsmail et-Temîmi'nin görevi kabul etmesi üzerine Tunus'a dönmüştür. Buna benzer olayları er-Riyâhî'nin hayatında görmek mümkündür. Nitekim biyografisine yer veren kaynaklarda da kendisinin son derece mütevazi bir hayatı seçtiği açık bir şekilde görülmektedir.¹⁶¹ Dolayısıyla er-Riyâhî'nin

¹⁶¹ İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 78; el-Ḥamrûnî, *'Alemu'z-Zeytûne*, 18.

herhangi bir ücret veya bir ihsan elde etmek için yöneticilere methiyeler kaleme aldığı görülmektedir. Bu hususlar doğrultusunda er-Riyâhî'nin Emîr Hammûde Paşa ve veziri Yusuf Şâhibu't-Ṭâba'yı methi güzel bir örnek olarak aktarılabilir.

2.1.1.3.1. Emîr Hammûde Paşa ve Vezir Yusuf Şâhibu't-Ṭâba'yı Methi

Emîr Hammûde Paşa, idaresi altındaki Tunus'un Halfâvîn mahallesinde büyük bir cami inşa ettirmiştir. Caminin yapımı ile ilgili veziri Yusuf Şâhibu't-Ṭâba' özellikle ilgilenmiştir. Bu sebeple caminin ismi daha çok Vezir Şâhibu't-Ṭâba' Cami olarak bilinmektedir. Yapımı 1223/1808 yılında başlayan ve 1229/1814 yılında biten cami, dönemin Hanefî mezhebine göre eğitim verilen yedinci cami olarak kaynaklarda ifade edilmektedir. Pek çok dinî ilmin ders olarak okutulduğu bu camide, şair er-Riyâhî'nin de tefsir dersleri verdiği bilinmektedir.¹⁶² Emîr Hammûde Paşa'nın yaptırması ve özellikle veziri Yusuf Şâhibu't-Ṭâba'nın da tamamlanmasına büyük katkıları olması üzerine er-Riyâhî, teşekkür etmek için bu iki devlet adamına 16 beyitlik bir methiye kaleme almıştır:¹⁶³ [Kâmil]

1	ذِكْرٌ جَمِيلٌ يُوسُفٌ قَدْ جَدَّدَهُ	وَذُخَيْرَةٌ فِي الصَّالِحَاتِ مُخَلَّدَةٌ
2	ذَا الْجَامِعِ الْحَسَنِ الَّذِي هُوَ جَنَّةٌ	لَوْلَا رُسُومُ الدِّينِ فِيهِ مُرَدَّدَةٌ
3	بَيْتٌ عَلَى التَّقْوَى تَأَسَّسَ وَاهْدَى	فَأَبُو الْمُحَاسِنِ بِالرِّضَى مَا أَسْعَدَهُ
4	وَلَكُمْ أُنَى فِيمَا بَنَى بِمُحَاسِنٍ	جُمْلٍ وَلَكِنْ ذِي مُحَاسِنٍ مُفْرَدَةٌ
5	مَدَدٌ مِنَ الْبَاشَا الْعَظِيمِ جَرَى لَهُ	فَأَتَتْ بِهِ مِنْهُ الْأُمُورُ مُسَدَّدَةٌ
6	لَا بَلَّ هُوَ الْبَانِي وَلَكِنْ حُبُّهُ	فَضَلَ الْخَفَا فِي الْخَيْرِ قَدْ أَخْفَى يَدَهُ
7	حَمُودَةٌ الْبَاشَا وَمَا أَدْرَاكَ مَا	مَلِكٌ بِهِ نِعَمُ الْإِلَهِ مُجَدَّدَةٌ
8	نَامَتْ بِهِ الْخُضْرَاءُ فِي ظِلِّ الْهَنَاءِ	وَعَدَتْ لِأَجْفَانِ الْعِدَاءِ مُسَهَّدَةٌ
9	وَلَكُمْ لَهُ مِنْ صَالِحَاتِ رُصِّعَتْ	تَاجاً عَلَى رَأْسِ الزَّمَانِ مُنْضَدَةٌ
10	صُنِعَ بِهِ إِبْتِهَاجُ مَلَائِكَةِ السَّمَاءِ	وَعَدَتْ بِهِ شَيْعِ الْأَبَالِسِ مُكَمَّدَةٌ
11	يَهْنِي الْوَرَى وَخُصُوصاً الْعُلَمَاءَ وَال	صُلَحَاءَ أَنْوَارَ لَهُ مُتَوَقَّدَةٌ

¹⁶² İbnu'l-Hoca, *Târîhu Ma'âlim*, 212-214; İbn Ebî' d-Ḍiyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, III, 59.

¹⁶³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 24. Şiir, 42.

يُهْدَى بِهِ لِلَّهِ مَنْ قَدْ أَيَّدَهُ	12 مَا شِئْتُمْ مِنْ عِلْمٍ قَبَسْتُمْ وَمِنْ هُدًى
هَذِي مُسَلْسَلَةٌ وَتِلْكَ مُجْوَدَةٌ	13 مَا شِئْتُمْ مِنْ آيِ الْكِتَابِ وَسُنَّةٍ
لَيْنِ الْفُقَرَاءِ وَأَدْمَعًا مُتَبَدِّدَةً	14 يَهْدِي الْمُفَسِّرَ وَالْمُحَدِّثَ مِنْهُمَا
عُرْفَ الْجِنَانِ وَثُمَّ يُزْلِفُ مَقْعَدَهُ	15 فَاللَّهُ يَجْزِيهِ الرِّضَى وَيُنْبِئُهُ
وَمُؤَرِّخًا: لِلَّهِ مَا قَدْ شَيَّدَهُ	16 فَاشْكُرْ لَهُ وَاسْأَلْ وَقُلْ مُتَعَجِّبًا

1229

1. Yusuf'un yenilediği güzel bir hatıra ve salih ameller arasında ebedi bir azıktır.
2. Cennet olan bu güzel cami, dinin ibadetleri orada yapılmasa da (cennet olmaktan) çıkmaz.
3. Takva ve hidayet üzere kurulmuş bir evdir, Ebu'l-Mahâsin'in Allah'ın rızasını elde etmesinden dolayı ne mutlu ona.
4. Onun inşa ettiklerinde topluca nice güzellikler gelmiştir, fakat bunlar da ayrı ayrı birer güzelliklerdir.
5. Ona, yüce olan (Hammûde) Paşa'dan bir yardım aktı ki onunla eda edilmek üzere işler yerine geldi.
6. Hayır bilakis O'dur bânî ama hayırda gizlice vermenin faziletini sevdiği için elini (desteğini) gizlemiştir.
7. Kral olarak Hammûde Paşa'yı bilir misin? Ki İlah'ın nimetleri onunla yenilenir.
8. Mutluluğun gölgesindeki "Hağrâ" (Tunus) uyumuştur ve uykuyu da düşmanın gözlerinden kaçırmıştır.
9. Zamanın başına yerleşmiş bir tâc ile süslenen ne kadar çok salih amelleri vardır!
10. Ki onu yapmakla göklerin melekleri şenlenmiştir, şeytanların fırkası ise üzgün bir şekilde uzaklaşmıştır.
11. Ondaki saçılan nurlar, ademoğlunu özellikle de alimleri ve salihleri mutlu eder.

12. İlimden ve Allah'ın muvaffak kılarak kendisine onunla yol gösterdiği hidayetden ne almak istersen,
13. Birisi silsile yoluyla diğeri de tecvid ile olan Kitap'ın ayetlerinden ve Sünnet'ten ne almak istersen,
14. Müfessire ve muhaddise o ikisiyle yol gösterir, kalp yumuşaklığı ve akan göz yaşı bahşeder.
15. Allah, ona hoşnutluğunu ihsan etsin ve ona Cennet'in en yüksek yerini versin sonra da yerini (Allah'a) yakın etsin!
16. Ona teşekkür et, (bir dileğin varsa) ondan iste ve hayranlık içerisinde (bu bina şu yılda) tarihlendirilmiştir de: (Allah aşkına) İnşa ettiği şey ne muazzamdır (1229).

Şair er-Riyâhî, methiyesinin ilk beytinde *قَدْ جَدَّدَهُ* şeklinde vezirin

ismini zikrederek başlamaktadır. Lakabı Şâhibu't-Tâba' olarak bilinen Vezir Yusuf (1765-1815), şairin döneminde yaşamış ve Tunus'un inşasında, önemli eserlerin yapılmasında öncülük etmiş bir devlet adamıdır.¹⁶⁴ İkinci ve üçüncü beyitlerde caminin güzelliğine ve yaptırana övgülerle devam eden er-Riyâhî, 3. beyitte Vezir Yusuf'un *Ebu'l-Maḥâsin* olan künyesini zikrederek

فَأَبُو الْمَحَاسِنِ بِالرِّضَى مَا أَسْعَدَهُ

onun sevincini dile getirmektedir. Daha sonra 4. ve 7. beyitler arasında camiye yaptıran dönemin emîri Hammûde Paşa'yı övmektedir. İlk olarak 5. beyitte onun hakkında *مَدَّدُ*

مِنْ الْبَاشَا الْعَظِيمِ şeklinde büyük ve yüce paşa olarak giriş yapmakta ve onun

yardımlarından bahsetmektedir. 6. beyitte caminin asıl bânisinin de o olması sebebiyle,

gizlice hayır yapmadaki hassasiyetini aktarmakta, 7. beyitte ise *حَمُودَةُ الْبَاشَا وَمَا أَدْرَاكَ*

¹⁶⁴ İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 89-97; Kadir Pektaş, "Yûsuf Sâhibu't-Tâba' Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, 26-28.

...ما ifadeleriyle Hammûde Paşa'nın ismini açıkça zikrederek yardım etmedeki azmini vurgulamaktadır.

Bu müesseseyi yaptıranlara övgülerin ardından şair, mescit ve medrese olarak hizmete sunulanın bu külliyenin faydalarını, faziletlerini aktarmaktadır. 8. ve 14. beyitlerde bu binanın ilim hizmeti açısından önemine vurgu yapmaktadır. 12. beyitte ilim ve hidayet isteyenler için bir yer olduğunu, 13. ve 14. beyitlerde يَهْدِي الْمَفْسِرُ

ifadeleriyle verilecek derslerden Kur'ân ve Hadis ilimlerinin tahsil edileceği anlaşılmaktadır. Bunların da müfessir ve muhaddisler tarafından verilerek birer hidayete erme amacı taşıyacağını aktarmaktadır. 15. beyitte bânîye duada bulunmakta ve akabinde 16. beyitte teşekkür edilerek son beytin şatırında وَمُؤَرِّحًا:

لِلَّهِ مَا قَدْ شَيْدَةٌ (1229) cümlesiyle binanın yapım tarihi not düşülmektedir.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin bu methiyesinde yapılan bir câminin bânîlerine teşekkürlerini sunmak için söylemiş olduğu methiyesi görülmektedir. Şiirin nesîb kısmı olmaksızın memduha övgü ile başladığı görülmektedir. Memduhun ya da memduhların fizikî özelliklerine veya şemailine dair bir tasvir ya da övgü bulunmamakta; yardımseverlik, gizlice hayır yapma ve söz konusu eserin faydalarına dair manevî unsurlar ön plana çıkarılmaktadır.

2.1.2. Hocalarını ve Tasavvuf Büyüklerini Methi

Şair er-Riyâhî, ilim tahsili sırasında ders aldığı İsmail et-Temîmî, Muhammed b. Salih el-Kevvâş gibi alimlere¹⁶⁵, intisap ettiği Kâdirî şeyhi Muhammed b. İsa'ya, daha sonra intikal ettiği Ticânîyye tarikatı kurucusu ve şeyhi Ahmed et-Ticânî'ye ve tarikat halifelerine ve geçmişte yaşamış olan ünlü sûfî şairlerden bazılarına nazire olarak methiyeler yazmıştır.¹⁶⁶ Şairin hayatında önemli bir yere sahip olan İsmail et-Temîmî, Ahmed et-Ticânî ve hicrî yedinci yüzyılda yaşamış sûfî şairlerden İbnu'l-

¹⁶⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 78. Şiir, 104-105; 91. Şiir, 117-122; 107. Şiir, 145-146.

¹⁶⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 73.Şiir, 97-99; 110. Şiir, 149-151; 115. Şiir, 154-155.

Fârîd (ö. 632/1235) için kaleme aldığı kasidelerin, Arap edebiyatında medih temalı şiirler için bahsedilen unsurları en iyi şekilde temsil etmesi açısından aktarılması uygun olacaktır.

2.1.2.1. İsmail et-Temîmî'yi Methi

İsmail et-Temîmî, Tunus'un kıyı şeridinde bulunan Menzil Temîm adlı kasabada 1165/1752 yılında doğmuş ve ilk eğitimini orada almıştır. İlim tahsili için başkent Tunus'a gelerek Zeytûne Medresesi'nde eğitimini tamamlamış ve medresenin hoca kadrosunda yer almıştır. Kısa sürede fıkıh alanında kendisini kanıtlayan et-Temîmî, er-Riyâhî'nin fıkıh ve usul hocalığını yapmıştır. Aynı zamanda er-Riyâhî'nin selefi olarak Tunus Mâlikî başmüftülüğü görevini icra etmiştir.¹⁶⁷ er-Riyâhî, değer verdiği ve sıkı ilişkileri bulunan et-Temîmî'ye 23 beyitlik bir methiye kaleme almıştır.¹⁶⁸ [Vâfir]

1	حَلِيلِي هَلْ لِهَجْرِكَ مِنْ خِتَامِ	فَأِنَّهُ مِنْهُ مُحْتَصِرُ الْمَنَامِ
2	وَهَلْ تَدْرِي بِأَنَّكَ فِي فُؤَادِي	فَكَيْفَ تُذَيِّقُنِي كَأْسَ الْحَمَامِ
3	وَلَسْتُ بِمُعْظِمِ حَتْفِي لِشَيْءٍ	سِوَى خَوْفِ انْتِقَالِكَ مِنْ عِظَامِي
4	فَبِالْحُسْنِ الَّذِي أُؤَلَّاكَ رَقِي	وَأَوْلَايَ مُحَالَفَةَ السَّقَامِ
5	تَرْفُقُ بِي فَإِنِّي لَسْتُ مِمَّنْ	يَرَى حِلَّ التَّنْقُلِ فِي الْعَرَامِ
6	وَلَسْتُ بِمُدْنِبٍ إِلَّا بِوَجْدِي	إِذَا مَا الْوَجْدُ عُدَّ مِنَ الْحَرَامِ
7	وَصَلْبِي كَيْ تَرَى جِسْمًا نَحِيفًا	يَبِيتُ مِنَ التَّسَهُدِ فِي ضِرَاعِ
8	وَأِنِّي فِي الْعَرَامِ فَفِيهِ وَجْدِ	يَبِيتُ مِنَ التَّفَقُّهِ فِي مُدَامِ

1. Dostum, senin hicranının sonu yok mudur? Çünkü uyku(larım) yokluğundan dolayı kısalıyor.

2. Sen, benim kalbimde olduğunu biliyor musun? O halde nasıl ölüm kadehini bana tattırırsın?

¹⁶⁷ Muhammed b. el-Hasan el-Hicvî es-Se'âlebî el-Fâsî, *el-Fikru'l-İslâmî fî Tarihi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, II, 355; es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf*, II, 194-195; Maḥlûf, *Şeceretu'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 530-531; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 326.

¹⁶⁸ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 78. Şiir, 104-105.

3. (Geriye kalan) kemiklerimden dolayı sana varma korkusu olmaksızın hiçbir şekilde ölümü büyük görmem/dert etmem.
4. Hastalıkları bana dost ettiren ve beni sana köle yaptıran güzelliğinle,
5. Bana karşı nazik ol, çünkü ben aşkıta gönül gezdirmeyi helal görenlerden değilim.
6. Şayet bu sevda günah sayılırsa, sevdam/aşkım haricinde günah işlemiş değilim.
7. Uyumadan yakarış içerisinde geceleyen bitkin bir beden görmek için bana gel.
8. Şüphesiz ben, aşk içerisinde şarapla ustalaşmak için geceleyen bir gönül ustasıyım

Şiirin ilk sekiz beytinde nesîb bölümü yer almaktadır. Sevgiliye duyulan aşkı tarif eden şair, kalbinde derinden hissettiği sevdanın yansımalarını dizelerine aktarmıştır. Şiire, *dostum* ifadesi ile başlaması gazel temalı şiirlerde kullanılan hitap şekillerindedir. Söz konusu nesîb bölümü, gazele dair detaylı değerlendirmelerin ele alındığı çalışmanın üçüncü bölümündeki *Mukaddime* başlığı altında aktarılacaktır. Nesîb bölümünden sonra şair şu şekilde devam eder: [Vâfir]

9	فَيْشْرَحُ مُبْهَمًا وَيَبَيِّنُ مَعْنَى	وَيُبْدِي عِلَّةً وَفَقَّ الْعَرَامَ
10	وَيُسَلِّكُ فِي مَسَالِكِهَا وَجُوهًا	هَهَا وَجْهَ الْقَوَارِحِ فِي اِغْتِمَامِ
11	وَيُعْرِبُ عَنْ ضَمَائِرِهَا بَلْفَظٍ	بَدِيعِ الصَّنْعِ فِي سِحْرِ الْأَنَامِ
12	كَأَنَّ الشَّيْخَ إِسْمَاعِيلَ لَمَّا	تَأَلَّأَ عِلْمُهُ يَوْمَ الْحِتَامِ
13	وَفَتَحَ أَعْيُنًا وَشَفَى صُدُورًا	وَأَذْهَبَ دَاءَ أَفِيدَةَ لِعَامِ
14	وَأَسْمَعَ صَمَّ آذَانٍ وَحَلَّى	بُدُورَ اللَّفْظِ مَا يُؤْنِي الْكَلَامِ
15	وَأَبْرَزَ حِينَ بَرَزَ فِي جَلَالِ	عُلُومًا دُونَهَا اِهْمَمُ السَّوَامِي
16	وَأَطَّلَعَ مَنْ تُطَّلَعُ فِي جَمَالِ	سَنًا مِنْ دُونِهِ بَدْرُ التَّمَامِ
17	إِمَامًا قَدْ حَوَى عَزًّا وَعِلْمًا	وَأَحْرَزَ مُصْطَفَى شَيْمِ الْكِرَامِ
18	وَشَيْخٌ قَدْ حَبَاهُ اللَّهُ فَضْلًا	لَهُ الْفُضْلَاءُ جَائِيَةُ الْمَقَامِ

9. Müphemî açıklar, manaları izah eder ve aşka uygun illeti gösterir.
10. Keder hususunda (müphemleri, manaları ve illetleri) mizaca uygun istikametleri açısından yollarına koyar.
11. Mahlukatı büyüleyecek şekilde harika bir sanatla, fasih bir sözle gizlenenleri açıklar.
12. Sanki Şeyh İsmail, (o hicranın) biteceği gün ilmi parladığında,
13. Gözleri açtırmış, gönüllere şifa vermiş ve kötü kalplerdeki hastalığı gidermiştir.
14. Sağır kulakları işittirmiş ve sözleri oluşturan lafızların başını güzelleştirmiştir.
15. Yücelikte gün yüzüne çıkarken (öyle) ilimler ortaya çıkardı ki (o ilimler) üstün azim sahiplerine bile zor gelir.
16. Güzelliğiyle önde olan, dolunaydan daha güzel bir parlaltı göstermiştir.
17. Şerefli, ilim sahibi ve onurlu insanların seçkin mizacına sahip bir imam,
18. Fazilet sahiplerinin oturmuş olduğu makama sahip, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu bir alimdir.

et-Temîmî'nin fakih olmasından dolayı 9. beyitte fikhî problemlere yaklaşımını aktarmaktadır. Nesîb kısmından medih kısmına geçişin yapıldığı bu beyitte naif bir üslubun kullanıldığı görülmektedir. Zira *وَيُبْدِي عِلَّةً وَفَقَّ الْعَرَامَ* ifadesiyle fikhî ilmine ait olan illet tespiti mefhumunu kullanarak aşk temasından memduhun özelliklerini aktaran medih kısmına geçmektedir. Nitekim ilerleyen 11. ve 12. beyitlerde memduhun ismini zikrederek ilminin yüceliğine, aydınlatıcılığına ve etkili olmasına vurgu yapılmaktadır. Akabinde fasih dili sayesinde gönüllere olan etkisinden, sıkıntıları gidermeye muttali olmasından, şan, şeref ve fazilet sahibi bir alim olmasından bahsedilmektedir.

19 وَوَمَمَّهُ التَّمَامُ بَدُرٍ كَلَامٍ فَلَقِبَ بِالتَّمِيمِيِّ الإِمَامِ

20 وَشَرَفَهُ عَالَا نَسَبًا وَنُسكًا فَكَانَ مِنَ الكَمَالِ عَلَى تَمَامِ

21 وَمَا مَدَحِي لَهُ لِيَنَالَ مَدْحًا وَلَكِنْ كَيَّ يَرِينُ بِهِ نِظَامِي

22 وَأُودِعَ عِنْدَهُ عَهْدًا فَإِنِّي أَرَى الْأَشْرَافَ عَهْدًا لِلدِّمَامِ

23 وَلَا زَالَتْ بِهِ الْأَشْرَافُ تَسْمُو فَإِنَّ بَقَاءَهُ سَبَبُ الدَّوَامِ

19. Tamlık/kemal onu inci gibi sözlere sevk eder, bu yüzden imama et-Temîmî lakabı verilmiştir.

20. Soy ve züht bakımından üstün olmak onu şereflendirdi, bu yüzden tamlık üzere olması kemalindedir.

21. Ben onu övülsün diye değil, dizelerimi onunla süslemek için överim.

22. Ona sözü emanet olarak veriyorum, çünkü ben şerefli kimselerin sözü koruyacaklarını görüyorum.

23. Şeref sahipleri onunla olmaya devam etsin ki yücelsinler, şüphesiz onun bekası dâim olması sebebiyledir

Methiyenin son beş beytine bakıldığında 19. beyitte *فَلُقِّبَ بِالتَّمِيمِيِّ الْإِمَامِ* et-

Temîmî lakabının verilmiş sebebinin, 20. beyitte ise soy, zühd ve kâmil biri olma açısından faziletlerinin açıklandığı görülmektedir. Son beş beyit içerisinde muhteva açısından göze çarpan kısım 21. beyittir. Bu beyitte şair, kasidenin bir methiye olduğunu zikretmekte ve bunu da söylerken memduhun övülmeye ihtiyacı olmadığını, bilakis onu övmeye kendisinin ihtiyacı olduğunu yani onu zikretmenin kendi şiiirini güzelleştireceğini ifade ederek üst düzey bir üslupla taltif etmektedir.

Sonuç olarak mehduhun fiziksel özelliklerinin şiiire konu olduğu görülmemekle birlikte, manevî özellikleri ön plana çıkartılmıştır. Şeref, soy, erdem gibi toplum nezdinde itibar edilen değerler ile zühd, takva, ilimde yetkinlik gibi manevî değerleri vurgulanmıştır.

2.1.2.2. Ahmed et-Ticânî'yi Methi

er-Riyâhî, Kâdirî tarikatından Ticâniyye tarikatına geçiş yapmıştır. Ahmed et-Ticânî ise, bu tarikatın kurucusu ve ilk şeyhidir.¹⁶⁹ Bu tarikata intisabından sonra şair, tarikatın Tunus halifesi olmuş, daha sonraları Ticâniyye tarikatının vird ve usullerinin yerine getirildiği Sîdî İbrahim er-Riyâhî Zaviyesi'ni inşa etmiştir. Şairin Ahmed et-

¹⁶⁹ Vicdânî, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Âliyye)*, 227.

Ticânî'ye söylemiş olduğu 33 ve 30 beyitten oluşan iki ayrı methiyesi bulunmaktadır. Burada aktaracağımız şiiri ise şu şekildedir:¹⁷⁰ [Hafif]

1	أَتْرَى مُرْضِي دَرَى بِسَقَامِي	فَهِيَ إِنْ تُرْضِهِ أَعَزُّ مَرَامِي
2	مَا عَدَا هَجْرُهُ فَأَجْنَادُ صَبْرِي	مَا اسْتَطَاعَتْ لِحْمَلِهَا مِنْ قِيَامِ
3	أَيُّهَا الْهَاجِرُ وَإِنْ كُنْتُ أَهْلًا	أَيْنَ حِلْمِ النَّهْيِ وَصَفْحِ الْكِرَامِ؟
4	كَيْفَ يَا سَيِّدِي وَأَنْتَ مُرَادِي	وَعَلَى مَنْ سِوَاكَ أَلْفُ سَلَامِ؟
5	كَيْفَ أَذَلَّلْتَ بِالْجَفَاءِ مُحِبًّا	لَكَ فِي قَلْبِهِ أَعَزُّ مَقَامِ؟
6	صَارَ يُهْوَى مِنْ بَعْدِ طَوْلِ ائْتِلَافِ	لَكَ وَصَلًّا وَلَوْ بِطَيْفِ مَنَامِ
7	آهٍ أَلْفًا عَلَى لَيَالٍ تَقْضَتْ	نَظَّمْتَ شَمْلَنَا بِأَيِّ ائْتِظَامِ
8	حَيْثُ فَاسٌ قَرَارُنَا وَهِيَ دَارٌ	مَا لِدَارٍ فِي حُسْنِهَا مِنْ نِظَامِ
9	مَا لِمِصْرٍ وَلَا لِبَغْدَادِ مَعْنَى	مَشْبَهُ لَا وَلَا الْعِرَاقِ وَشَامِ
10	أَيُّ سِرِّ فِيهَا وَأَيُّ سُورِ	قَدْ قَطَفْنَا وَأَيُّ شَرْبِ مُدَامِ
11	أَيُّ مَعْنَى وَأَيُّ لُطْفِ وَظَرْفِ	وَعَرَامِ يُهَاجِ بِالْأَنْعَامِ

1. Acaba beni hasta eden şu hastalıklarımı biliyor mu? Şayet (biliyor) da ondan razı ise bu benim en yüce arzumdur.
2. Onun hicranı dışında sabrım, ayakta tutmak için (hastalığını) taşıyamıyor.
3. Ey terk-i diyar eden! Şayet müstahaksam (bunlara) nerde yumuşak anlayışın ve cömertkâr bağışlaman?
4. Ey efendim! Sen benim muradım iken nasıl (olur da) senden başkasına binlerce selam olur?
5. Kalbinde yüksek bir yere sahip seni seven birini nasıl da yüz çevirerek (kabalıkla) zelil ettin?
6. Ki o, uzun bir sevgiden sonra rüyada bile olsa sana kavuşmayı arzuluyordu.

¹⁷⁰ Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 71. Şiir, 94-96.

7. Ah geçip giden binlerce geceye ki güzel bir şekilde bir araya gelmemizi sağladı.
8. (O geceler ki) bizim karargahımızın Fas olduğu ve içerisinde kendisinden başka güzelliklerin olmadığı bir yurt olan yerde (geçti).
9. Ne Mısır ne Bağdat ne Irak ne de Şam benzer bir anlama sahiptir.
10. İçinde (Fas'ta) ne sırlar ne sevinçler topladık ve ne şaraplar içildi.
11. Nağmelerle yükselen nice aşklar, zarafetler, incelikler ve anlamlar topladık.

er-Riyâhî'nin şiirleri arasında uzun sayılabilecek 33 beyitlik bu şiirin ilk on bir beytinin nesîb bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Sevgiliye duyulan hissiyatın derin ifadelerle dizilere döküldüğü bu kısım, muhtevası itibariyle aşk, sevgiliye özlem, yaşadığı şehre dair tasvirlerden bahsetmektedir. Bir önceki örnek kaside de ifade edildiği üzere nesîb kısmını üçüncü bölümde yer alan *Mukaddime* başlığı altında gerekli değerlendirmeler yapılacaktır. Kasidenin ana temasının aktarıldığı kısımda şair memduhun ismini zikrederek methiyeye geçiş yapmaktadır: [Hafîf]

دَاعِيَا بِالْهُدَى لِدَارِ السَّلَامِ	12	وَالْإِمَامُ التَّجَانِي أَحْمَدُ فِينَا
بِمِيَاهِ الْعُيُوبِ كُلِّ ظَلَامِ	13	يُسْرِجُ النُّورَ فِي الْقُلُوبِ وَيَمْحُو
أَصْبَحُوا بِالْوَصَالِ سُكْرَى غَرَامِ	14	يَسْكُبُ السَّرَّ فِي سَرَائِرِ قَوْمِ
فِي جَمَالِ النَّبِيِّ بَدْرُ التَّمَامِ	15	ذَاكَ فَانِ فِي اللَّهِ حُبًّا وَهَذَا
يَا عُفُولًا حَرَّتْ لِلطَّفِ الْكَلَامِ	16	يَا نَفُوسًا دَكَّتْ لِقَهْرِ التَّجَلِّي
إِنَّ جُودَ التَّجَانِي فِي الْكَوْنِ هَامِ	17	مَدَدَ مَدَّهُمْ بِهِ الشَّيْخُ جُودًا
مَا لَهُ فِي الْمَقَامِ قُطْبُ مُسَامِ	18	كَيْفَ لَا وَاهْتِمَامُ أَحْمَدُ قُطْبُ
وَعَطَايَا مِنْ الْمَزَايَا عِظَامِ	19	حَاتَمٌ حَصَّهُ الْإِلَهُ بِفَضْلِ
وَارْتِقَاءٍ مِنْ مُدْرِكِ الْأَفْهَامِ	20	دُوَهَا تَنْتَهِي النَّهْيَ لِعُلُوِّ

12. İmam Ahmed et-Ticânî bizi selamet yurduna hidayete çağırıyor.

13. (O ki) kalplere nur saçar ve gaybin sularıyla bütün karanlıkları yok eder.

14. Kavuşma (ümidi) ile aşktan sarhoş olmuş bir topluluğun kalbine sır döker.

15. O, severek fenâfillâh olmuş ve bu ise Nebi'nin güzelliğinde dolunay olmuştur.
16. Ey tecellinin kahrından dolayı darmadağın olan nefisler, ey güzel sözden dolayı düşen akıllar!
17. Şehy, onlara cömertçe yardım elini uzatmıştır; et-Ticânî'nin âli cenaplığı ise kâinatta önemlidir.
18. Yiğit ve cömert Ahmed nasıl da kutup¹⁷¹ olmaz? Onun makam-ı mertebesinde (başka) yüce bir kutup yoktur.
19. Allah'ın meziyet olarak ona büyük lütuf ve ihsanlar bahsettiği son (kişidir).
20. O meziyetler, o kadar yüce ve yüksek ki akıllar onları kavramaya yetişmez.

er-Riyâhî sûfi gelenek içerisinde intisab ettiği tarikatın lideri olarak gördüğü et-Ticânî'yi manevî vasıfları üzerinden övmektedir. Şair, diğer hocalarından farklı olarak memduhtan herhangi bir ilim tahsilinde bulunmamıştır. Hayatının çok az bir bölümünde kendisiyle görüşme fırsatı bulmuştur. Memduh, tarikatın kurucusu ve şeyhi olduğundan ona bağlılık er-Riyâhî için insan-ı kâmil, rehber, doğru yola ileten mürşide bağlılık anlamlarına gelmektedir. Memduha bu açıdan bakıldığında 12. beyitte *بَاهُدَىٰ /hidayete çağıran*, 13. beyitte *يُشْرِجُ النُّورَ فِي الْقُلُوبِ /kalplere nur saçan* ve yine aynı beyitte gaybın sırlarına mazhar olmuş, kötülükleri yok eden biri olarak tasvir edilmektedir. Güzellik açısından Peygamber (as)'ın güzelliğine vurgu yapılmakta ve *بَدْرُ التَّمَامِ* ifadesi ile dolunay benzetilmektedir.

Diğer yandan devam eden beyitlerde memduhun ismi de bizzat zikredilerek *جُودَ التَّجَانِي* terkihiyle cömert, *وَأَهْمَامُ أَحْمَدُ قُطْبُ* ifadesiyle cesaret sahibi ve üstün bir kutb, *عَطَايَا فَضْلُ*, *النُّهَى* ve *مُدْرِكُ الْأَفْهَامِ* ifadeleriyle Allah'ın üstün erdemlerle donattığı, yüksek bir idrak ve anlayışa sahip bir kişi olarak tasvir edilmektedir.

¹⁷¹ Kutb: Tasavvuf literatüründe; en büyük veli, Allah'ın en büyük sırrı ihsan ettiği zât, her zaman alemde Allah'ın nazar kıldığı yer olan tek kişi anlamındadır. Bk. Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât*, ter. Abdülaziz Mecdi Tolun, Lireta Yay., İstanbul. 2014, 79; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2001, 223.

- 21 هَكَذَا أَنْبَأَ النَّبِيَّ فَصَدَّقَ أَوْ تَهَيَّأَ لِرِشْقَةٍ مِنْ سِهَامِ
 22 إِنْ تَقُلْ كَيْفَ ذَاكَ وَهُوَ أَحْيَرُ هَلْ يَفُوقُ الْمَأْمُومُ قَدَرَ إِمَامٍ؟
 23 قُلْتُ فَاقَ النَّبِيَّ وَهُوَ أَحْيَرُ كَلَّ ذِي رُتْبَةٍ سَمَتْ فِي الْأَنَامِ
 24 لَيْسَ لِلْقُدْرَةِ الْقَدِيمَةِ عَجْزٌ وَكَذَا الْفَضْلُ لَمْ يَزَلْ فِي انْسِجَامِ
 25 خِلَّ وَصَفَ النَّبِيَّ فَهُوَ مُحَالٌ وَالسَّوَى جَائِزٌ بِغَيْرِ مَلَامِ
 26 لَيْسَ مِنْ حَقِّكَ الْجِدَالُ وَلَكِنْ أَنْ تَكُونَ الْجُفُونَ مِنْكَ دَوَامِي

21. Nebi (a.s.) da böyle bildirmişti ya tasdik et ya da ardı sıra ok atışlarına hazırlan.

22. Bu nasıl ve daha hayırlı olur derseni; imama tabi olan, imamın derecesini geçebilir mi?

23. Ben de: “Nebi (a.s.) üstün olmuştur ve O, insanlar arasında zikredilen bütün yüce derecelerin en hayırlısına sahiptir” derim.

24. O kadim kudretinde hiçbir eksiklik yoktur ve Onun erdemi de hala insicam içerisinde devam etmektedir.

25. Peygamberi tarif et, (desem yapamazsın) çünkü bu imkansızdır. Sitem etmeden hak üzere olmak uygun olanıdır.

26. (Bu konuda) tartışmaya hakkın yok ama kılıcının kınları daim olsun!

Bu altı beyte bakıldığında şair, Peygamber (as)’ın üstün meziyetlerini dile getirmektedir. Bu özellikler arasında 23. beyitteki *كَلَّ ذِي رُتْبَةٍ سَمَتْ فِي الْأَنَامِ* O, insanlar arasında zikredilen bütün yüce derecelerin en hayırlısına sahiptir ve 24. beyitteki *وَكَذَا الْفَضْلُ لَمْ يَزَلْ فِي انْسِجَامِ* ve *وَالسَّوَى جَائِزٌ بِغَيْرِ مَلَامِ* ifadeleriyle alemdeki üstünlüğü, kudreti ve faziletine değinilmektedir. er-Riyâhî’nin Hz. Peygamber’in güzel vasıflarını dile getirdiği akabinde gelen 25. ve 26. beyitlerden anlaşılmaktadır. 25. beyitte Hz. Peygamber’in tanımlanmasının imkânsız olduğu yani O’nun vasfına kimsenin erişemeyeceğini belirtmektedir. Hz. Peygamber’in yüceliği ve üstünlüğüne göndermede bulunularak, sûfi gelenek içerisinde bir mürid için şeyhin konumu ifade edilmeye çalışılmıştır.

Devam eden beyitlerde ise şair, genel bir muhatap kitlesine tavsiyeler veren bir üslup ile seslenmektedir.

27	حَيْثُ لَمْ تَكْتَحِلْ بِنُورِ اهْتِدَائِهِ	كَيْ تَرَى الشَّمْسَ مَا لَهَا مِنْ غَمَامٍ
28	لَا تُجَادِلْ فِي الْأَوْلِيَاءِ وَسَلِّمْ	قَبْلَ تَوْتِيرِ قَوْسِ يَدِ رَامٍ
29	بَثِّرِ الْحَائِضِينَ فِيهِمْ بِحَرْبٍ	مِنْ قَوِيٍّ فِي بَطْنِهِ ذِي انْتِقَامٍ
30	رَبِّ إِيَّيَّيْ صَدَّقْتُ كُلَّ وَلِيٍّ	رَاعِيًّا قَدَرَهُمْ بَعِينَ احْتِرَامٍ
31	غَيْرَ أَنَّ ابْنَ سَالِمٍ هُوَ شَيْخِي	وَمَلَاذِي وَعُمْدَتِي وَإِمَامِي
32	فِي هَوَاهُ الْمَطَاعِ طَاوَعْتُ عَيْنِي	وَعَلَى بَابِهِ ضَرَبْتُ حَيَامِي
33	إِنْ يَكُنْ رَاضِيًّا فَذَلِكَ فُوزِي	بِجَمِيعِ الْمُنَى وَحُسْنِ الْحِتَامِ

27. Bulut yok iken güneşe bakmak için hidayet nuru ile gözlerine sürme çekmediğinde (kılıcın daim olsun),

28. Velilerle tartışma, atıcının elindeki yay gerilmeden önce (onlarla) selamlaş.

29. Kendi aralarında birbirlerine girenleri çetin olması açısından intikamı şiddetli bir savaşla müjdele.

30. Rabbim! Kadrini/kıymetini saygıyla gözeten her veliye inandım.

31. Ancak İbn Sâlim ki o şeyhim, sığınağım, direğim ve imamımdır.

32. İtaatkâr arzular içerisinde gözlerim boyun eğdi ona ve kapısına (gönül) otağımı kurdum.

33. Eğer (bu durumdan) razı ise, o vakit bu benim zaferim (olacaktır) bütün arzu ve hüsnü'l-hatimelerle.

er-Riyâhî, muhataplarına tavsiyelerde bulunmaya devam etmektedir. Söz konusu 27. ve 28. beyitlerde muhataplarına, hidayete ermede tasavvufî öğretilerin önemi zikredilmektedir. Nitekim velilerle tartışmama, onlara inanma, boyun eğme ve onları önder olarak kabul etme açıkça vurgulanmaktadır. Öte yandan bir sûfinin şeyhine olan hislerini ve iç dünyasını anlama açısından son üç beyit önem arz etmektedir.

Sonuç olarak; şairin memduhu övmüş olduğu sıfatları göz önüne alındığında fiziksel özelliklerinden daha çok manevî meziyetleri öne çıkardığı görülmektedir. Fiziksel olarak güzelliğine bir kez değinilmekte ve bu güzelliğin de Hz. Peygamber gibi dolunaya benzediği ifade edilmektedir. Diğer yandan bir mürşit olması, nur saçması, cömert ve cesur olması, fazilet ve ihsan sahibi olması, üstün bir anlayış ve idrake sahip olması memduhun övülen ve çoğunlukla üzerinde durulan özellikleri olmuştur. Memduh, şairin tâbî olduğu şeyhi olmasından dolayı şiirin kapanışını ona olan saygı ve bağlılığını dile getirerek yapmaktadır. Nesîb bölümü ile girizgâh yapılması; cömertlik, erdem gibi özelliklerin övülmesi medih temalı şiirlerin genel formları düşünüldüğünde bu kasidenin klasik Arap şiirinin özelliklerini taşıdığını söylenebilir.

2.1.2.3. İbnu'l-Fâriğ'i Methi

Tasavvuf literatürüne *Sultânu'l-Âşikîn* olarak geçmiş Ömer İbnu'l-Fâriğ (576/1181-632/1235), Arap şiirinde sembolizmin önemli temsilcilerindendir. Kahire doğumlu olan İbnu'l-Fâriğ, genç yaşta iken tasavvufa yönelmiş ve Eyyübî hükümdarları tarafından saygı görmüş dönemin ünlü sûfi şairlerinden birisidir. Özellikle Arap şiirinde sembolizmin önemli temsilcileri arasında yer alan İbnu'l-Fâriğ, tasavvufî şiirin en güzel örneklerini vermiştir. Bazı kaynaklarda İbnu'l-Fâriğ'in çağdaşı İbnu'l-'Arabî'den (565/1165-638/1240) etkilendiği, onun gibi vahdet-i vücûd görüşünü benimsediği ifade edilmektedir. Ancak şiirlerine bakıldığında Bâyezîd-i Bistâmî'nin (161/777-234/848) görüşleri ve Attâr'ın (ö. 618/1221) şiirleri gibi ilahi aşkı yansıttığı ifade edilmektedir. Kaynaklarda İbnu'l-Fâriğ'in şiirlerinin hoş ve zarif bir üsluba sahip olduğu aktarılmaktadır. Bunlar arasında 760 beyitten oluşan, kendisinin daha sonra *Nazmu's-Sülûk* olarak isimlendirdiği meşhur *Kasîde-i Tâiyye*'si pek çok şerhe konu olmuştur.¹⁷²

¹⁷² Ebu'l-'Abbâs Şemseddin Ahmed b. İbrahim b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Şadr, Beyrut, ts., III, 454; Süleyman Uludağ, "İbnu'l-Fâriğ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, XXI, 40-43.

er-Riyâhî'nin, İbnu'l-Fâriḍ'ın *Kasîde-i Yâiyye*'sine muâraza¹⁷³ olarak kaleme aldığı iki şiiri mevcuttur. Bu sebeple şair, iki şiirini de aynı vezin ve revîde nazmetmiştir.¹⁷⁴ Bezer nitelikleri taşımasından dolayı sadece birisi incelenecektir:¹⁷⁵

[Remel]

1	حِيَّهِمْ إِنْ جِئْتَهُمْ يَا سَعْدُ حَيِّ	فَهُمْ أَهْلُ الْحَيَا فِي كُلِّ حَيِّ
2	عِشْ بِهَيْمٍ صَبًّا وَمُتْ فِي حِيَّهِمْ	مَنْ يَمُتْ فِي حُبِّ حَيِّ فَهُوَ حَيِّ
3	هُم مُلُوكُ الْأَرْضِ سَادَاتُ الْوَرَى	فَارَوْ عَنْهُمْ وَاطَوْ ذِكْرَ الْعَيْرِ طَيِّ
4	لَمْ يَزَلْ إِحْسَانُهُمْ يَغْمُرُنَا	مَطْلَبًا بِالْفَيْضِ فِي نَشْرِ وَطَيِّ
5	كَمْ كَذَا أَلْفَاظُهُمْ تَأْتِي بِمَا	فِيهِ لِقَلْبٍ شِفَاءً وَدُرِّي
6	لَفْظُهُمْ وَالْجُودُ ذَا فِيهِ شِفَا	لِدَوِي السَّقَمِ وَهَذَا فِيهِ رِي
7	مِنْ كِلَا هَدَيْنِ لَا أَبْرَحَ فِي	سَكْرَةٍ فَارَوْهُمْ عَنْ سَكْرَتِي
8	فَتَنَاهُمْ لَامِعٌ فِي فِكْرَتِي	وَنَدَاهُمْ هَامِعٌ فِي رَاحَتِي
9	أَنَا مِنْهُمْ لَمْ أَزَلْ مُكْتَسِبًا	كُلَّ مَا يُنْسَبُ فِي الْخَيْرِ إِلَيَّ
10	طَرَقْتَنِي نَفْحَةٌ مِنْ سِرِّهِمْ	فَكَسَا ضَوْءُ سَنَاهَا أَصْغَرِي
11	سَوَّدْتَنِي مُنْشَأً مُرْتَجِلًا	كُلُّ مَا أَطْلُبُهُ فِي قَبْضَتِي
12	أَسْعَدَ اللَّهُ بِهِمْ فِكْرِي فَلَا	يَعْتَرِينِي نَصَبٌ فِي سَاعِدِي
13	وَاجِبٌ عِنْدِي أَنْ أَسْعَى عَلَى	بَصْرِي حَقًّا لَهُمْ لَا قَدَمِي
14	يَا لِسَانِي أَدِمِ الْمَدْحَ لَهُمْ	دَائِمَ الدَّهْرِ وَيَا فِكْرِي تَهَيَّ
15	أَنَا وَاللَّهِ مُحِبٌّ لَهُمْ	صَدِّقُونِي لَيْسَ بَعْدَ اللَّهِ شَيْ
16	مُخْتَفٍ حُبَّهُمْ فِي مُهْجَتِي	عَنْ جَمِيعِ الْخَلْقِ إِلَّا مَلَكِي
17	قَدْ مَنَحْتُ بَوْفَا دُونَ جَفَا	فَلَذَا أَنْسِيْتُمُونِي أَبَوِي

¹⁷³ Muâraza ya da diğer bilinen ismiyle nazîre, edebî bir eserin benzerini yapmaktır ve daha çok şiirde görülmektedir. Orijinal eserle nazîre yapılan şiirin aynı vezin ve revîde olmasıdır. Bk. Durmuş, "Nazîre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, 455-456.

¹⁷⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 118. ve 119. Şiirler, 158-159.

¹⁷⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 118. Şiir, 158.

18	وَسَقَانِي كَفُّكُمْ كَأْسَ نَوَى	مِنْ رَحِيقٍ بَارِدٍ فِيهِ شَفِيَّ
19	فَلَكُمْ مِنِّي صَلَاةٌ كُلَّمَا	أَمْطَرْتُ سُحْبٌ بِصُحْبٍ وَعَشِيَّ
20	وَكَذَا الْأَلِ مَعَ الْأَصْحَابِ مَا	وَجَدَ الْحَيُّ فَتَى فِي كُلِّ حَيِّ
21	وَاسْتَمَرَ الْمَدْحَ يَأْتِيكُمْ عَلَى	"سَائِقِ الْأَطْعَانِ يَطْوِي الْبَيْدَ طَيِّ"

1. Ey Sa'd! Onlara gidersen, kesinlikle onları selamla çünkü her yerde selama layık olanlardır.
2. Onların aşkı içerisinde yaşa ve onların aşkında öl; kim diri bir canlının sevgisinde ölürse işte o hayydır/canlıdır.
3. Onlar ki yeryüzünün sahipleri, mahlukatın efendileridir; bu yüzden onlardan bahset ve başkalarını anmayı bırak.
4. O zaman açık ve gizli olarak onların ihsanını cömertçe üzerimize yağdırır.
5. Nice sözleri vardır ki içerisinde kalbe şifa ve derman getirir.
6. Onların sözleri ve keremi vardır, içerisinde hastalara bir şifa barındırmakta ve susuzluklarını gidermektedir.
7. Bu ikisinden (sözleri ve kereminden) dolayı hala sarhoşum, öyleyse onlara benim bu sarhoşluğumu anlat.
8. Onların övgüsü benim düşüncemde sürekli parlar, onların mertliği benim iki avcumu akar.
9. Ben hala iyilik adına kendime atfedilen her şeyi onlardan ediniyorum.
10. Sırlarından bir nefes kapladı beni, öyle ki onun parlayan ışığı dili ve kalbimi kapladı.
11. (O nefes) göç ederken ondan (İbnu'l-Fâriğ'dan) her talep ettiğim şeyi avuçlarıma mertçe doldurdu.
12. Allah düşüncemi onlarla bahtiyar kıldı, bu yüzden kollarımda yük kalmayacak.
13. Onların hakkını yerine getirmek için sadece ayaklarımla değil gözlerimle de çabalamahtım.
14. Ey dilim sonsuza dek onları öv ve ey düşüncelerim (bu işi yapamaya) hazırlan!

15. *Allah'a yemin olsun ki onları seviyorum; inanın bana Allah'tan sonrasında hiçbir şey yoktur.*
16. *Mahlukattan bir elçi haricinde ruhumun içerisinde onlara olan sevgim gizlidir.*
17. *Herhangi bir eziyet olmaksızın (size) içtenlikle ile bağlandım, ki bu yüzden ana-babamı unutturdunuz bana.*
18. *Sizin avcunuz, içerisinde şifam olan soğuk, özden bir ayrılık (acı) kadehi bana içirdi.*
19. *Artık sabah akşam bulutlar yağmur yağdırdıkça salât olsun benden sizlere.*
20. *Aynı şekilde hayat her köşede bir genç buldukça ailesine ve ashabına da (salât olsun).*
21. *Ve "Kervancı çölleri öyle bir kat ediyor ki" (kasidenize karşılık) sizlere övgü gelmeye devam etsin.*

er-Riyâhî'nin bu kasidesinde İbnu'l-Fâriḍ'e ve onun gibi sūfî geleneğin büyüklerine göstermiş olduğu sevgi ve saygıyı dile getirdiği görülmektedir. Şairin, 2. beyitteki *عِشْ بِهْمِ صَبًّا وَمُتَّ فِي حُبِّهْم* /Onların aşkı içerisinde yaşa ve onların aşkında

öl sözü bu sevginin güzel bir ifadesidir. 5. beyitte *لِلْقَلْبِ شِفَاءٌ* ibaresiyle onların öğretileri ve sözlerinin sadra şifa olması vurgulanmaktadır. 6. beyitte büyüklerin sözleri ve vecd halinin aynı şekilde bir deva, şifa barındırması, 7. beyitte bu durumun ise tasavvufta çokça kullanılan bir sekr haline sevk etmesi ifade edilmektedir.¹⁷⁶ 15. beyte bakıldığında tasavvuf büyüklerini sevme ve Allah'tan gayrısının hiç olması gibi tasavvuftaki *fenâfillah* ve *vahdet-i vücûd*¹⁷⁷ düşüncesine göndermeler yapıldığı görülmektedir. Bu kasidede göze çarpan bir diğer husus, son beytin acuz kısmında

¹⁷⁶ Vecd ve sekr, tasavvuf geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tasavvuf literatüründe vecd, "Hakk'ın sırrına muttali olduğu zaman, ruhun ulaştığı huşû" olarak ifade edilirken; sekr ise "kalbe gelen vâridin etkisiyle sâlikin ihsastan sıyrılıp gaybete düşmesi" olarak açıklanmaktadır. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 627, 750.

¹⁷⁷ Vahdet-i vücûd, "varlığın birliği ya da varlığın zorunlu ve mümkün olarak bölünmemesi" şeklinde ifade edilmektedir. Bu terim, mutasavvıflar tarafından felsefe veya kelimada ifade edilenden farklı bir şekilde ele alınmaktadır. Bk. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004, 583.

İbnu'l-Fâriḍ'in *Yâiyye*'sinin ilk şatırı ile *سَائِقِ الْأَطْعَانِ يَطْوِي الْبَيْدَ طَيِّ* kapanışı yapmasıdır. Böylelikle şairin, İbnu'l-Fâriḍ'in şiirine nazîre olarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

Başta İbnu'l-Fâriḍ olmak üzere, sûfî geleneğin ileri gelenlerini de dahil ettiği bu methiyede şair, bütün erdemleri onlara atfederek övgüyü üst seviyeye taşımaktadır. Nitekim 14. beyitteki “*Ey dilim sonsuza dek onları öv ve ey düşüncelerim (bu işi yapamaya) hazırlan!*” ifadesi bu üslubun güzel bir tezahürüdür. Diğer yandan memduhun tasavvuf geleneğinde önemli bir yere sahip olmasının, kasidede kullanılan *ḥayy*, *ṭayy*, *vecd*, *sekr* gibi tasavvuf terimlerinin kullanılmasına sebep olduğu görülmektedir.

2.1.3. Muhtelif Kişi ve Dostlarını Methi

er-Riyâḥî, medih temalı şiirlerini dostlarına ve gelişen olaylar neticesinde yeni tanışmış olduğu kişilere yazdığı görülmektedir. Bu kişiler arasında dostlarından Ali el-'Uryân¹⁷⁹, Muhammed Ḳallâle¹⁸⁰, Muhammed Bûras el-Vâşiṭi¹⁸¹, Vezir Sâhibu't-Ṭâba¹⁸² ve bunların haricinde isminin Abdurrahman¹⁸³ olduğu bilinen bir kişiye methiyeleri mevcuttur. Ayrıca ehl-i hadîsi övdüğü bir nütfesini¹⁸⁴ de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Zikredilen kişiler arasından Ali 'Uryân ve Abdurrahim isimli şahsa söylediği şiirleri bu başlık altında aktarılacaktır.

Abdurrahim isimli şahıs hakkında kaynaklarda *Divan*'da aktarılanın haricinde bir bilgiye rastlanmamaktadır. Söz konusu şiirin başlığında yer alan bilgiye göre er-Riyâḥî'nin oğullarından birinin hastalanması üzerine tedavisi için tıbbî malzemeler satan birisi olarak, bu şahsın yardımına baş vurduğu ifade edilmektedir. Söz konusu şahsın şifalı bitki ve ilaçları satan birisi olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kişinin

¹⁷⁸ İbnu'l-Fâriḍ'in şiiri için bk. Ebû Ḥafş Ömer b. Ebî'l-Ḥasen el-Ḥamevî İbnu'l-Fâriḍ, *Divânu İbni'l-Fâriḍ*, Dâru Şâdir, Beyrut, ts., 7-25.

¹⁷⁹ *Divânu Şeyh İbrahim er-Riyâḥî*, 96. Şiir, 125-126.

¹⁸⁰ *Divânu Şeyh İbrahim er-Riyâḥî*, 105. Şiir, 140-141.

¹⁸¹ *Divânu Şeyh İbrahim er-Riyâḥî*, 130. Şiir, 175-177.

¹⁸² *Divânu Şeyh İbrahim er-Riyâḥî*, 98. Şiir, 128-129.

¹⁸³ *Divânu Şeyh İbrahim er-Riyâḥî*, 85. Şiir, 110.

¹⁸⁴ *Divânu Şeyh İbrahim er-Riyâḥî*, 42. Şiir, 60.

uygulamış olduğu tedavi başarılı olunca şair, 5 beyitten oluşan şu methiyeyi kaleme almıştır:¹⁸⁵ [Vâfir]

1 قَلِيلٌ فِيكَ يَا عَبْدَ الرَّحِيمِ نِظَامٌ جَلَّ عَنْ دُرِّ نِظِيمِ
 2 جَمَعْتَ الْحُسْنَ مَعَ أَدَبٍ وَطِبِّ وَأَخْلَاقٍ أَرْقَى مِنْ النَّسِيمِ
 3 إِذَا نَادَمْتَ ذَا حَزَنِ تَسْلَى وَفِي مَرَاكٍ عَافِيَةٌ السَّقِيمِ
 4 لَقَدْ أَحْيَيْتَ جَالِينُوسَ حَتَّى عَيْنِنَا بِالْجَدِيدِ عَنِ الْقَدِيمِ
 5 أَطَالَ اللَّهُ عُمْرَكَ فِي عَوَافِي كَمَا مَثْوَاكَ جَنَّاتِ النَّعِيمِ

1. Ey Abdurrahim! Senin (gibisi) azdır, sıra sıra dizilmiş inciden daha düzenli olması da senin için azdır.
2. Güzelliği edeple, tıpla ve meltemden daha naîf bir ahlakla birleştirdin.
3. Şu hüzünlü kişiye eşlik ettiğinde o teselli bulmuştur ve hastanın şifası senin nazarındadır.
4. Câlînûs'u dirilttin ki, yeniden dolayı (senin sayende) eskiye (Câlînûs'a) ihtiyacımız kalmadı.
5. Varacağın yer zaten Na'îm Cennetleri olduğu gibi Allah senin ömrünü afiyetler içerisinde uzun eylesin.

Abdurrahim ismindeki şahısın, oğlunu tedavi etmesinden dolayı er-Riyâhî'nin çok sevindiği övgülerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. 1. beyitte memduhun dişlerini inciye benzeterek övgüde bulunmaktadır. Akabinde güzel ahlak ve edebe sahip olduğu ve bu meziyetleri tıbbî bilgisine yansıttığı, 2. beyitteki جَمَعْتَ الْحُسْنَ مَعَ أَدَبٍ وَطِبِّ

İyiliği tıpla birleştirdin cümlesinden anlaşılmaktadır. 3. beyitte ise oğlunun hastalığından dolayı üzüntüsünü ذَا حَزَنِ / Hüzün sahibi ifadesi ile dile getirmektedir.

Muhteva bakımından bu şiirin en dikkat çekici kısmı 4. beyitte görülmektedir. Bu beyitte لَقَدْ أَحْيَيْتَ جَالِينُوسَ / Câlînûs'u dirilttin ifadesi yer almaktadır. İslamî

¹⁸⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 85. Şiir, 110.

kaynaklarda *Câlînûs* olarak ifade edilen ve asıl adı Galenos olan bu şahıs, Grekli ünlü tabip, farmakolog ve filozoftur. Bergama’da doğan Galenos’un doğum tarihi tam bilinmemekle birlikte M.S. 108-130 yılları arasında olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁶ er-Riyâhî’nin, İslam tıbbı ve felsefesinde önemli etkileri olan Galenos hakkında bilgiye sahip olması ve bunu şiirinde bir övgü unsuru olarak kullanması felsefe ve tıp alanlarına dair bilgi ve kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Bu başlık altında aktaracağımız bir diğer medih örneği, Ali el-‘Uryân için kaleme aldığı şiiridir. Biyografi eserlerinde Ali el-‘Uryân’a dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak şiirden anlaşıldığı kadarıyla şair için önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Memduhun, dönemin emîrlerinden III. Murad Bey’e karşı direniş hareketinde yapmış olduğu kahramanlıklarından bahsedilmektedir:¹⁸⁷ [Hafîf]

1	مَنْ يَكُنْ فِي ضَنْئٍ وَرَامَ خَلَاصَهُ	فَالِي ذَا الْمَقَامِ يَخْدُو قِلَاصَهُ
2	حَضْرَةٌ فَدَحَوْتُ سَنِيَّ وَسَنَاءَ	وَمَقَامٌ يُعْطِيكَ دُونَ حَصَاصَهُ
3	فَافْتَرِحْ مَا تَشَاءُ مُخْلِصَ عَزْمِ	وَافْتَنِصْ مَا أَرَدْتَ مِنْهُ افْتِنَاصَهُ
4	ذَا مَقَامِ الْعُرْيَانِ أُسْتَاذُ نَصْرِ	يَوْمَ أَعْطَاهُ لُقْمَةً حَوَاصَهُ
5	فَتَلَقَّى الْأَسْرَارَ مِنْهَا وَأَبْدَى	لِلشَّقِيَّ الشَّقَاءَ مِنْهَا مَنَاصَهُ
6	وَالَّذِي جَاءَهُ ابْنُ عَزُوزَ يَحْبُو	حَاضِعًا مُظْهِرًا لَدَيْهِ انْتِقَاصَهُ

1. Kim bir sıkıntıya düşüp de ondan kurtulmak isterse, develerini bu makama sevk ettirir.
2. Bir hazret ki parıltı ve yüceliği kendinde toplamıştır, bir makam ki sana sıkıntısızca ihsanda bulunur.
3. İçtenlikle istediğini dile ve onlardan dilediğini de yakala (al)
4. Hurma yaprağı satanın (lütfederek) bir lokma verdiği günde yardımına koşmanın ustası Ali el- ‘Uryân ’nın makamıdır bu.
5. Bu yüzden (kişi) ondan (dökülen) sırlara mazhar olmuş ve o da sefalet içerisindeki bedbahtlıktan kurtuluş yolunu göstermiştir.

¹⁸⁶ İlhan Kutluer, “Câlînûs”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., İstanbul, 1993, VII, 32.

¹⁸⁷ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 96. Şiir, 125-126.

6. *Noksanlıklarını göstererek kendisine gelen İbn ‘Azzûze, açık bir itaat ile emekliyor (ona).*

Bu şiirde memduha övgünün yanı sıra Tunus siyasî tarihinde cereyan eden bir olayın da aktarıldığı görülmektedir. Bu sebeple ilk altı beyit memduha salt övgülerin yapıldığı kısım olarak göze çarpmaktadır. Yapılan övgülere göz atıldığında genel itibariyle شَقَاءٌ، شَقِيٌّ، ضَيْقٌ dert, sıkıntı, tasa, bedbahtlık gibi olgulara karşılık bunların gidericisi, devası olarak mumduhun هَمِي نَصْرٌ، سَنَاءٌ، خَلَاصٌ kurtarıcı, sıkıntıları azaltan, aydınlatıcı, yardımsever, sığınak tabirleri ile öne çıkarıldığı görülmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer husus, İbn ‘Azzûz (ö.1710) isminde alim bir zâatın memduha biat ettiği ifade edilmektedir. Bu kişi, XVII. yüzyıl sonlarında Fas’tan göç ederek Tunus’un Zağvân şehrine yerleşmiştir. Dönemin emîri Muhammed Bay tarafından kendisine zaviye inşa edilmiştir. Sûfî gelenek içerisinde bölgenin önemli şahsiyetleri arasında olduğu ilerleyen beyitlerden anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

7	وَادِكِرْ مَا حَيِّتَ يَوْمَ مُرَادٍ	يَوْمَ جَرَّ الْأَبْلَا عَلَيْهِ اغْتِصَاصَهُ
8	يَوْمَ وَادِي الزَّرْقَاءِ إِذْ رَامَ ظُلْمًا	وَوَطَعَى جُنْدُهُ وَأَفْتَى رِصَاصَهُ
9	فَكَأَنَّ الرَّصَاصَ فِي الشَّيْخِ مَاءٌ	أَنْزَلَتْهُ السَّمَاءُ مُزْنًا خَلَاصَهُ
10	قَالَ يَا ظَالِمًا بِوَادِيكَ هَذَا	رَأْسُكَ الْمُجْتَرِي أَرِيكَ قِصَاصَهُ
11	فَقَضَى نَجْبَهُ بِطَعْنَةٍ سِرِّ	عَجَلَتْ هَلَكُهُ وَقَدَّتْ دِلَاصَهُ
12	وَأَسْأَلَ النَّاسَ مَا لِيُونِسَ وَوَلَّى	مُظْهِرًا بِالْفِرَارِ مِنْهُ خَلَاصَهُ
13	حِينَ رَامَ الْمَبِيتُ بِالْحُودِ عَضْبًا	مُكْرَهَا أَهْلَهُنَّ فِي مَا أَنَاصَهُ
14	فَعَدَا فِي مَحَلِّهِ لَهُ حَرْبٌ	قَدْ أَتَارَ إِبْتِلَاءُهُ وَقِمَاصَهُ

7. *Yaşadığın sürece Murad’ın gününü hatırla, Murad’ın başına belaların derin bir üzüntü getirdiği günü hatırla.*

¹⁸⁸ Bk. *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, Muhakkikin dipnotu, 96. Şiir, 125.

8. *Zerkâ vadisi gününü de (hatırla), öyle ki bir haksızlık yapmış ve askerleri de haddi aşarak kurşunları tükenip yok oluvermişti.*
9. *Sanki Şeyh'e sıkılan kurşunlar, yağmur bulutları tarafından gökten inen arı bir su gibiydi.*
10. *Dedi ki: "Ey zalim! Bu vadide, cüretkâr bu başının cezasını sana göstereceğim".*
11. *(Akabinde) Demir gömleğini yaran ve yok oluşunu hızlandıran gizli bir mızrak yarasıyla ölümü gerçekleştirdi.*
12. *İnsanlara, kendini kurtarmak için göz göre göre kaçarken Yunus'a ne olduğunu sor.*
13. *Geceyi zorlayarak ve istemeyerek Hûdda geçirmek isterse, onların halkı talebini hoş karşılamaz.*
14. *(Bundan dolayı) Yarın kendi yerlerinde endişe ve sıkıntılarını körükleyen savaş olacak.*

Burada zikredilen olay, Tunus'un Osmanlı himayesine girmesinden sonra yerleştirilen Muradî ailesinin son emîri III. Murad Bey'in (1699-1702) kendi halkına yapmış olduğu zulümleri ve Ali el-'Uryân'ın ona karşı cesurca duruşunu konu edinmektedir. III. Murad Bey, amcaları ile uzun bir çekişme sonucunda tahta çıkmış ve daha sonra o süreçte kendisine karşı olan kimselere intikam duygusu ile katliamlara başlamıştır. Aynı zorbalığı halkına da gösteren emîr, Tunus tarihinde kara bir leke olarak bilinmektedir.¹⁸⁹ Bu kısmın en dikkat çekici beyitleri 9. ve 10. beyitleridir. 9. beyitte memduhun savaş meydanında üzerine kurşun yağarken göstermiş olduğu cesaret övülürken, 10. beyitte ise "Dedi ki: "Ey zalim! Bu vadide, cüretkâr bu başının cezasını sana göstereceğim"" ifadesiyle memduhun, III. Murad Bay'a karşı meydan okuyarak cesaret ve kahramanlığı vurgulanmaktadır.

15	يَا هَا مِنْ مَنَاقِبِ لِإِمَامٍ	صَفْوَةِ الْأَوْلِيَاءِ طُرّاً خَلَاصَةً
16	فَلَكُمْ قَدْ أَجَارَ مِنْ مُسْتَجِيرٍ	فِي جِمَاهُ وَعَنْهُ أَرْحَى فِرَاصَةً
17	وَلَكُمْ قَدْ أَعَاثَ فِي الْبَحْرِ مَنْ قَدْ	صَارَ فِي فَعْرِهِ غَرِيقاً وَعَاصَةً

¹⁸⁹ Kavas, "Murâdiler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2020, XXXI, 196.

18 فَأَبِقِ يَا رَبِّ فَضْلَهُ وَارْضَ عَنْهُ وَأَدِمِ مَجْدَهُ وَأَكْرِمِ أَصَاصَهُ

15. Kısacası bütün seçkin evliyadan olan bir imam için ne de güzel faziletlerdir bunlar!
16. O, nice sığınan kimselere kendi himayesi altında yardım etmiştir ve elbisesini sığınan için (paylaşmıştır).
17. O, nice denize dalmış ve derinliklerinde boğulmuş kimselere yardım etmiştir.
18. (Bu sebepten) yâ Rab! Onun faziletini bâkî kıl, ondan razı ol, şanını dâim eyle ve özünü yücelt!

Methiyenin son dört beytinde, memduhun faziletleri tekrarlanarak dualarla nihayete erdirilmektedir. Sırasıyla لِإِمَامٍ صَفْوَةِ الْأَوْلِيَاءِ/ seçkin velilerden bir imam, أَجَارَ/ sığınana) yardım etmiştir, أَغَاثَ/ (Denizde boğulana) yardım etmiştir şeklinde ifadeler ile saygın ve aşırı yardımsever kişiliğe sahip olduğu tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Son beyitte ise memduha yapılan dua cümleleri ile kasideye son verilmektedir.

Sonuç olarak er-Riyâhî medih temalı şiirlerini, birkaçı hariç memduhun fiziksel veya manevî özelliklerini överek giriş yapmış, sonunda ise dua ve temenniler ile sonlandırmıştır. Memduhun makam ve mevkiî gözetilmiş, onlara uygun nitelik ve özellikler övülmüştür. Söz konusu padişah, sultan veya vezirler olduğunda fizikî güzellikleri, cesaretleri, cömert ve ihsankâr olmaları, aynı zamanda başında oldukları devletlerinin azamet ve yücelikleri, ordularının kahramanlıkları bilahare övgü konusu olmuştur. Alimlere, muhtelif kişi ve dostlarına söylemiş olduğu şiirlerine bakıldığında övülen şahısların idrak ve zekâsı, ilmî yetkinliği, insanları aydınlatıcı rehber olmaları, fasih dile sahip olmaları ve yardımsever olmaları gibi özellikleri ön plana çıkarılmıştır. er-Riyâhî'nin bu şiirlerinin yer yer ifade edildiği üzere herhangi maddî bir kazanç elde etme amacı taşımadığı, aşırı mübalağandan uzak ama aynı zamanda yüzeysel olmayan dengeli bir anlatımı olduğu görülmektedir. Diğer yandan bir elçi olarak diplomatik taleplerini şiirler vasıtasıyla iletmesi ve olumlu sonuçlar elde etmesi, devletler arası ilişkilerde er-Riyâhî'nin şiiri ustaca kullandığını göstermektedir. Genel hatlarıyla

klasik Arap şiiri eleştirmelerinin medih şiiri hakkında eserlerinde bahsettikleri formları, başarılı bir şekilde taşıdığı söylenebilir.

2.2. Mersiye

Mersiye, sözlükte رثى fiilinden türeyen ve *ölen birinin ardından ağıt yakmak, ölümünden sonra ağlamak, ölümünden sonra kişiyi övmek, güzelliklerini zikretmek* anlamlarında kullanılan bir isimdir.¹⁹⁰ Arap edebiyatında ise daha çok رثاء olarak ifade edilen mersiye'nin ıstılahtaki karşılığı, hayatını kaybeden kişinin ardından ağıt yakarak, iyi ve güzel hasletlerini zikretmek, ölüm karşısında acizliğe dikkat çekmek ve ölen kişinin yakınlarına sabır dilemek suretiyle tesellilerin yer aldığı şiirlerdir.¹⁹¹

Mersiyeler, Arap edebiyatında Câhiliye döneminden itibaren şiirin önemli bir teması olarak yer almıştır. Arap kültürü içerisinde ölenin ardından kabri başında feryat içerisinde yakılan ağıtlar ve bu derin hüznün içerisinde nazmedilen şiirler, en güzel şiir örneklerini meydana getirmiştir. el-Câhız'ın bir bedeviye “*Şiirleriniz arasında mersiyeler neden bu kadar iyidir?*” sorusuna karşılık, bedevinin “*Çünkü biz onları ciğerlerimiz yanıyorken söylüyoruz*” cevabı, bu durumu en güzel şekilde açıklamaktadır.¹⁹²

Arap edebiyatı kaynaklarında zaman içerisinde mersiye'nin sadece ölenin ardından nazmedilen şiirler olmadığı görülmektedir. Uzun yaşamış birinin ya da ölümcül hastalığa yakalanmış bir kişinin ölümü beklemek yerine hayattayken kendisi için mersiye yazdığı ya da talep edenlere mersiyeler nazmedildiği kaynaklarda yer almaktadır. İbn Kuteybe, kendisi için mersiye yazanların ilki olarak Câhiliye şairlerinden İbn Hazzâk'ı göstermektedir.¹⁹³

Mersiye'nin insanların ölümünün ardından yazılmasının yanı sıra, sevdikleri hayvanların ölümü üzerine de mersiye yazan şairler olmuştur. Bunlar arasında Ebû

¹⁹⁰ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 234 vd.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Haşim Muhammed, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, r-ş-y md., XVII, 1582.

¹⁹¹ Şevkî Dayf, *Funûnu'l-Edebî'l-'Arabî el-Fennu'l-Ğinâî II: er-Riğâ*, Dâru'l-Ma'ârif, 4. Baskı, Kahire, ts., 7-9; Matlûb, *Mu'cemu'n-Nağdi'l-'Arabîyyi'l-Ğadîm*, II, 6-7.

¹⁹² Ömer b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *el-Beyân ve'l-Tibyân*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423, II, 218.

¹⁹³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I, 386.

Nuvâs'ın ormanda yılan sokması sonucu ölen av köpeğine mersiyesi, İbnu'l-'Allâf'ın komşuları tarafından öldürülen kedisine mersiyesi ve Mu'taşım-Billah'ın Veziri İbnu'z-Zeyyât'ın atına el koyması sonucu atına yazmış olduğu mersiyesi hayvanlara yazılan mersiyeler olarak örnek gösterilmektedir.¹⁹⁴ er-Riyâhî'nin mersiyeleri arasında her hangi bir talep üzere yazılan olmadığı gibi, insan dışı bir canlı için nazmedilmiş bir mersiye de rastlanmamaktadır.

Câhiliye devrinde ve İslam'ın ilk dönemlerinde mersiyeler, ekseriyetle ölen kişinin intikamını alma ve düşmana korku salma¹⁹⁵, Emevîlerle birlikte saltanatın yönetim şekli haline gelmesi sonucunda ise ölen halifeye taziyeleri iletme, aynı zamanda yerine geçen oğlu için de tebrikleri sunma aracı olarak ele alınmıştır. Bu tarz mersiyelerin ilk örneği İbn Hemmâm es-Selûlî'nin, Muâviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezid'e nazmettiği mersiyede görülmektedir.¹⁹⁶ Bu bağlamda er-Riyâhî'nin, Emîr Hammûde Paşa'ya nazmettiği mersiyede, Hammûde Paşa'ya olan üzüntüsünü anlatmanın yanında, ondan sonra tahta geçecek olan Osman Bay'a tebrik ve duada bulunduğu görülmektedir.

Eski Arap şiirinde mersiye üç ana bölümden oluşmaktadır. Ölen kişinin ardından kahr ve üzüntülerin dile getirildiği, ölümünden dolayı duyulan feryadın aktarıldığı *nedb*, ardından ölenin fazilet ve üstün meziyetlerinin aktarıldığı *te'bîn* ve son olarak sabrın tavsiye edildiği teselli ifadelerinin yer aldığı '*azâ*' bölümü mersiye oluşturur.¹⁹⁷

Aktarılan bilgiler ışığında İbrahim er-Riyâhî'nin mersiyeleri ele alındığında toplamda sayısı 30 olan mersiye şiirleri, medih şiirlerden sonra 400 beyit sayısı ile en fazla yekûnu oluşturan şiirlerdir. Nicel olarak sırasıyla alimlere ve hocalarına, oğluna ve dostlarına son olarak ise yöneticilere ve yakınlarına ölümlerinden sonra mersiye nazmetmiştir. Medih şiirlerinden sonra bu denli mersiye şiirlerinin çok olmasına, şairin hayatında üstlenmiş olduğu diplomatlık, başmüftülük ve başmüderrislik gibi

¹⁹⁴ M. Faruk Toprak, "Mersiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2004, XXIX, 216.

¹⁹⁵ Cahiliye döneminde ve İslam'ın ilk yıllarında mersiye temalı nazmedilen şiirler için bk. 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, Dâru Şâdir, Beyrut, ts., 69-70; Ebû Muhammed Cemâluddin b. Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîre*, nşr. Mustafa es-Sekkkâ, Beyrut, 1985, III, 8, 45, 55-56; Toprak, "Mersiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 215.

¹⁹⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, II, 638.

¹⁹⁷ Dayf, *Funûnu'l-Edebî'l-'Arabî el-Fennu'l-Ğinâî II: er-Rişâ*, 12, 54, 86.

vazifeleri yapmış olması gerekçe gösterilebilir. Tunus içerisinde itibar edilen mevkiye sahip olması, pek çok üst düzey devlet ricali ve ilim erbabı ile tanışmasını ve irtibat halinde olmasını gerektirmiştir. Bu durum söz konusu kişiler hakkında medih şiirleri kaleme almasının çokluğuna delalet ederken aynı zamanda hayatta iken tanışmış olduğu bu kişilerin vefatına şahit olması nedeniyle mersiye nazmetmesine de sebep olmuştur. Hepsinden önce dönemin ortalama yaş skalasının üstünde, 83 yaşında vefat etmiştir. Bu ise pek çok kişinin ölümüne tanıklık etmesi açısından mersiyelerini kaleme almadaki en temel sebeptir.

Şair, nazmettiği 30 adet mersiye şiirinden 29’unda tarihlendirme sanatını kullanmıştır. Bu mersiyelerin son beytinin acuz kısımlarında ölen kimsenin vefatını tarihlendirerek salt bir mersiye şiiri olmanın yanında şahısların vefat tarihlerini bir biyografi eseri gibi not düşmüştür. Tarihlendirme sanatı ile ilgili ayrıntılı bilgi ilerleyen kısımlarda ayrı bir başlık olarak değerlendirilecek olup söz konusu bölümde sadece vefat tarihleri üzerinde durulacaktır. Son tahlilde bu başlık altında, mersiye Arap edebiyatında nazmedilme gayelerine ve şiir eleştirmenlerince yapılan mersiye tanımlarına göre er-Riyâhî’nin şiirleri incelenecektir.

2.2.1. Alimlere ve Hocalarına Mersiye

er-Riyâhî’nin mersiye şiirleri içerisinde 13 tanesi dönemin alimlerine, 5 tanesi de kendi hocalarına olmak üzere toplam 18 adet mersiyesi bulunmaktadır. Bunlar arasında en kısa mersiyesi hocası Salih Hoca’ya nazmettiği 3 beyitlik mukatta’ası, en uzununu ise 22 beyitten oluşan hocalarından eṭ-Ṭâhir b. Mes’ûd’a (ö. 1234/1818) yazmış olduğu mersiyesidir. Geriye kalan şiirlerinin sayısı değişiklik arz etmektedir. İlk olarak Tunus’un önemli fakihlerinden ve Türk bir aileye mensup Mustafa ed-Dunguzlî (ö. 1234/1819) için kaleme aldığı mersiye, akabinde er-Riyâhî’nin en sevdiği ve sıkı ilişkilerinin bulunduğu hocası eṭ-Ṭâhir b. Mes’ûd için kaleme aldığı mersiyesi ele alınacaktır.

2.2.1.1. Mustafa ed-Dunguzlî'ye Mersiyesi

Mustafa ed-Dunguzlî, er-Riyâhî'nin mersiye yazdığı üç Türk kökenli alimden biridir. Diğerleri ise Hüseyin Bernâz¹⁹⁸ (ö. 1228/1813) ve Ahmed Bû 'Abdeh'tir (ö. 1222/1808).¹⁹⁹ Tunus'un idaresi için Türk aileler gönderildiğini ve yine Tunus'un güvenliğini sağlamak adına iki bin civarında Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen Yeniçeri birliği bulundurulduğunu, süreç içerisinde yerel halk ile evlenmeleri sonucu Türk varlığının devam ettiğini Tunus'un içtimai yapısının aktarıldığı *Sosyal Hayat* bölümünde bahsedilmiştir. Söz konusu alim Mustafa ed-Dunguzlî ve diğer alimlerin tabakât eserlerinde مِنْ أَبْنَاءِ جُنْدِ التُّرْكِ / *Türk askerleri soyundan* şeklindeki bir ifade ile Türk oldukları belirtilmektedir.²⁰⁰ Mustafa ed-Dunguzlî, lakabından anlaşılacağı üzere ailesi Denizli²⁰¹ şehrinden gelmiştir. İlim tahsilini Zeytûne Medresesi'nde yapmış, yine burada eğitim vermiş, aynı zamanda Yusuf Dayı Camisi'nde imamlık görevlerinde bulunmuştur. Kaynaklarda ilmî yetkinliğe sahip, güzel ahlaklı, iffetli ve yumuşak huylu bir karaktere sahip, Hanefî fakihlerinden biri olarak aktarılmaktadır.²⁰² er-Riyâhî'nin, Mustafa ed-Dunguzlî için kaleme aldığı 11 beyitlik mersiyesi şu şekildedir:²⁰³ [Kâmil]

1. Ölüm, mahlukata oklarıyla nişan almıştır, herkesi kendi ehlinden/ailesinden alıkoymuştur.
2. Genç biri asaletinin en üst seviyesine ulaşsa bile (bu dünyada) hiçbir kimse kalmadı ve kalmayacak da.

¹⁹⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 89. Şiir, 113-114; Hüseyin Bernâz'ın hayatı hakkında ayrıntılı olarak bk. İbn Ebî'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 84-85.

¹⁹⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 69. Şiir, 91-92; Ahmed Bû 'Abdeh'in hayatı hakkında ayrıntılı olarak bk. İbn Ebî'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 56.

²⁰⁰ Ta'tîr, I, 47, İbn Ebî'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 56, 84-85; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, III, 21.

²⁰¹ İbn Battûta, Denizli'nin Selçuklular zamanında şehirde bulunan Leodikya antik kentine nispeten "Lâdik" olarak resmi kayıtlara geçtiğini, ilerleyen süreçte "Lâdik" isminin yanı sıra "Düngüzla" yani "بلدة الخنازير" / *Domuzlar bölgesi*" şeklinde yerel halk tarafında ifade edildiğini aktarır. Kanaatimizce Arapça'da "Düngüzla" olarak ifade edilmesi, Osmanlıca'da yer alan nazal "nûn" (دونوزلي / Doñuzlu) harfinin telaffuzunun, transkripyon edilmesinden kaynaklandığı pek muhtemeldir. Bk. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tâncî, *İbn Battûta Seyehatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2004, I, 408.

²⁰² İbn Ebî'd-Đıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 112; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, III, 21.

²⁰³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 142. Şiir, 186-187.

3. Öyle ki gencin eylemlerini takip eden amelden ve ilim olarak ortaya koyduklarından başka bir şey (kalmayacaktır).
4. Kendi asrındaki meşhur alim imam gibi zaman da ona benzer bir şekilde cimrilik etti.

İlk üç beyitte ölümün bütün canlılar için geçerli olduğu, gençlik, soy ve asalet sahibi olmanın ölüm karşısında etkisiz olduğu, ancak kişinin ölümünden geriye amellerinin ve ilminin kalacağı hatırlatılmaktadır. 2. ve 3. beyitlerde özellikle vurgulanan الفَتَى kelimesi ile ed-Dunguzlî'nin genç yaşta vefat ettiği anlaşılmakta, bu sebeple 4. beyitte geçen "بَحْلُ الزَّمَانُ /Zaman cimrilik etti" terkihi ile genç yaşta vefat etmesinden dolayı duyulan üzüntü belirtilmekte ve nedb bölümü süslü bir ifade ile aktarılmaktadır.

5	هُوَ الْأَفَنْدِي مُصْطَفَى دُنْفُزِي مَنْ	عَيْنٌ عَلَى الْأَحْكَامِ نُسْحَةٌ عَدْلِهِ
6	أَعْنَى بِبَهْجَتِهِ الزَّمَانُ عَنِ الصُّحَى	وَبِوَابِلٍ مِنْ عِلْمِهِ عَنْ طَلِّهِ
7	وَلَكُمْ أَجَادَ وَجَادَ مِنْ تَقْرِيرِهِ	بِعَجَائِبٍ مِنْ نَقْلِهِ أَوْ عَقْلِهِ
8	وَلَكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ عَاشَ تَمْسُكًا	مِنْ حُسْنِ تَوْفِيقٍ بِأَوْثَقِ حَبْلِهِ

5. Mustafa ed-Dunguzlî Efendi ki adaletin timsali, (verilen) hükümleri gözeticiidir.
6. Zaman, onun mutluluğu sayesinde kuşluk vaktine (günün aydınlanmasına), yine onun ilminin sancağı sayesinde yağmurun çilemesine muhtaç olmadı.
7. Kendisinin naklettiği ya da aklettiği harikalarla birlikte kendi içtihatlarından nice ustalıklar ve iyilikler yaptı.
8. Allah'tan sakınarak, muvaffakiyetlere (mazhar olmuş) bir şekilde, (Allah'ın) en sağlam ipine tutunarak ne de güzel yaşamıştır.

İlk dört beytin ardından 5. beyitle birlikte Mustafa ed-Dunguzlî'nin üstünlüklerinin anlatıldığı te'bîn bölümüne geçilmektedir. Mustafa ed-Dunguzlî'nin adil hükümler veren bir kadı olması, ilmî derecesinin yüksek olması, özellikle akıl ve nakil ilimleri yönünden yetkin ve takva sahibi biri olması gibi üstün vasıfları

övlmektedir. Burada dikkat çeken bir husus da 5. beyitte yer alan الأَفندي ibaresidir.

Bu tabir Tunus'ta Mâlikî kadılar ile Hanefî kadılar arasında ayrımı vurgulamak için Hanefî Kadılara verilen unvandır. Hanefî Kadılar da genellikle Türk oldukları için Türkçe'den geçen bir tabir olarak Tunus'ta kullanılmaktadır.

9 ثُمَّ اسْتَجَابَ لِرَبِّهِ مُتَرَجِّياً مِنْهُ الْجَزِيلُ مِنَ الْقَرَى فِي نُزْلِهِ
10 وَاللَّهُ أَجْدَرُ أَنْ يُبْلَغَ آمِناً مِنْ فَضْلِهِ مَا يَرْجِيهِ بِنُبْلِهِ
11 وَلِذَاكَ إِذْ قَوِيَ الرَّجَا أَدْخَلْتُ فِي تَارِيخِهِ: وَسَمَتُ سَحَابُ فَضْلِهِ

1234

9. Sonra ziyafetinde çokça misafirperverliğini umarak Rabbinin davetine icabet etmiştir.
10. Allah, şanıyla lütfundan emin bir şekilde uman kimseyi isteğine ulaştırmaya daha layıktır.
11. Bunun için temenniler güçlendiğinde, (ölüm) tarihini yerleştirdim: “ve onun fazilet bulutları semayı kaplasın” (1234)

Son üç beyitte ise Allah'ın huzurunda bol ikramlarla ağırlanması, O'nun lütfuna ermesi temenni edilerek teselli cümlelerine yer verilmiştir. Son beytin acuz kısmında فَضْلِهِ سَحَابُ فَضْلِهِ/ve onun fazilet bulutları semayı kaplasın ifadesi ile merhuma hem duada bulunulmakta hem de vefat tarihi, tarihlendirme sanatı ile hicrî 1234 olarak düşünülmektedir. Böylelikle er-Riyâhî, mersiyeyle teselli ve dua ifadelerinin yer aldığı 'azâ' bölümü ile sonlandırmaktadır.

2.2.1.2. eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd'a Mersiyesi

er-Riyâhî'nin, Zeytûne Medresesi'nde eğitim aldığı en önemli hocalarından biri olan eṭ-Ṭâhir b. Mes'd, aynı zamanda İstanbul'da bulunan Süleymaniye Medresesi'nde de müderrislik yapmış birisidir. eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd, Zeytûne Medresesi'nde dinî ilimlerin yanında nahiv, beyan ve mantık dersleri de vermiştir. Kaynaklarda talebeleri arasında er-Riyâhî'nin ayrı bir yeri olduğu ifade edilmektedir.

Şairin bu mersiyesini eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd'un mezar taşına nakşedilmek üzere kaleme aldığı aktarılmaktadır.²⁰⁴ Bu sebeple mersiye'nin son üç beytinde kabri ziyaret edenlere seslenerek sonlandırmaktadır:²⁰⁵ [Kâmil]

1 كَأْسُ الْحِمَامِ الْمُرِّ دَائِرَ مَمَّ يَأُلُّ فِي شَقِي الْمَرَائِرِ
2 آلى بِصِدْقِ أَلِيَّةٍ يَسْقِي الْأَوَائِلَ وَالْأَوَاخِرَ

1. Ölümün acı kadehi, acıları parçalamayı ihmal etmeden dolanıyor (etrafta).
2. Dürüst bir yemin etmiştir ki, öncekilere de sonrakilere de tattıracaktır (ölümü).

Şairin hocasına nazmettiği bu mersiye'de nedb bölümünün kısa tutulduğu görülmektedir. Ancak kasidenin devam eden kısımlarında ara ara kişinin ölümünden dolayı duyulan üzüntüler, te'bîn ifadelerinden sonra tekrar dile getirilmektedir. Akabinde kişinin te'bîn kısmına geçilerek fazilet sahibi olması, güzel hüner ve övgüleri ihtiva etmesi ve nebevi bir ahlaka sahip olması gibi vasıflar 3. ile 6. beyitler arasında zikredilmektedir.

3 لَوْ كَانَ يُسَلِّمُ فَاضِلًا لِأَقَامَ فِي النَّاجِينَ طَاهِرًا
4 ذَاكَ الْإِمَامِ الْمُرْتَضَى حَاوِي الْمَائِرِ وَالْمَفَاخِرِ
5 مِنْ حَقِيقِ نُورِ أُسْرَةٍ طَلَعَتْ بِهِ حَسَنَ السَّرَائِرِ
6 وَشَمَائِلِ نَبَوِيَّةٍ رِيحُ الصَّلَاةِ يَهْنُ عَاظِرِ

3. Eğer fazilet sahibi birisi kurtuluşa erenler arasında olacak olsa, muhakkak o Tahir olurdu.
4. Bu kendisinden razı olunan imam, hünerler ve övünçler barındıran kişidir.
5. Çehresinden süzülen bir nur ile güzel kalpleri aydınlattı.
6. Nebevi ahlakı ki, rahmet esintisi onlarla hoş koku (yaymaktadır).

Şair, bu kısımda vefat eden kişinin güzel ve iyi yönlerinden bahsetmektedir. Ancak devam eden beyitlerde tekrar üzüntülerini dile getirmektedir. Ölümüyle

²⁰⁴ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muelliḥine't-Tûnisiiyyîn*, IV, 327; İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 108-109.

²⁰⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 52. Şiir, 67-68.

insanlarda bir acı yaşattığı, bu duruma sabretmenin zor olduğu, hayatta iken parlak bir ışıltı olarak vâsıf ettiğı kişinin artık kabirlere taşındığını 7., 8. ve 9. beyitlerde dile getirir.

7 جَرَحَ الْقُلُوبَ مُصَابُهُ مَا كَانَ يَجْرَحُ بِالْمَنَابِرِ

8 يَا جَامِعَ الرَّيْتُونَةِ أَلْ بَيْتَ الْعَتِيقِ أَنْتَ صَابِرٌ

9 وَسِرَاجِكَ الْوَهَّاجِ قَدْ نَقَلُوهُ عَنْكَ إِلَى الْمَقَابِرِ

7. Onun başına gelen, minberlerde açtığı yara gibi gönüllere yara açmıştır.

8. Ey Zeytûne Câmii, o kadim ev, sen sabırlı mısın?

9. Işıl ışıl parlayan nurun, senden kabirlere taşındığında,

Şair, tekrardan ölen kişinin üstünlüklerinden bahsetmeye devam eder. 10. ve 14. beyitler arasında ilmî yetkinliğine, iyi bir eğitimci olmasına, yetiştirmiş olduğu öğrencilerinin yetkinliğine vurgu yapmaktadır.

10 مَنْ كَانَ فِيكَ يَقُومُ مِنْ تَعْلِيمِهِ نَشَرَ الْعَنَابِرِ

11 مَنْ كَانَ فِيكَ عُلُومُهُ بَجَلُو بِصَيِّقَلِهَا الْبَصَائِرِ

12 إِنَّ قَالَ: قَالَ اللَّهُ قَالَ كَشَّافٌ لِلْأَسْرَارِ حَاضِرٌ

13 أَوْ قَالَ: قَالَ الْمُصْطَفَى فَاسْمِعْ إِلَى تِلْكَ الْجَوَاهِرِ

14 أَوْ قَالَ مَذْهَبُ مَالِكٍ بُهِتَ الْمُسْلِمُ وَالْمَنَاظِرُ

10. O ki, verdiği eğitimden güzel kokular yayılmıştır.

11. O ki, onun ilimlerinin parıltısından basiretler aydınlanır.

12. Şayet “Allah buyurmuştur ki” derse, işte sırların kâşifi oradadır.

13. Ya da “Mustafa (sav) buyurmuştur ki” derse, o vakit (ondan sadır olan) cevherleri dinle.

14. Ya da “Mâlikî mezhebi (şöyle demiştir) derse, kabul eden kişi de tartışan kişi de şaşakalır.

Şiirin bu kısımdan itibaren ‘azâ’ bölümüne geçmektedir. eṭ-Ṭâhir b. Mes‘ûd’un geride bıraktığı övgü ve güzellikler ile teselli ve temenni ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca bu mersiye, eṭ-Ṭâhir b. Mes‘ûd’un mezarına nakşedildiğı için hâtime kısmı

diğer mersiyelerinde olduğu üzere dua cümleleriyle değil de mezarı ziyaret edenlere seslenerek sonlandırılmıştır.

15	لَهْفَ	الْمَدَارِسَ	وَالْمَسَا	جِدَ	وَالْمَنَابِرَ	وَالْمَحَابِرَ
16	عَطَّلَتْهَا	فِيمَنْ	تُرَى	يَا	نَجَلَ	مَسْعُودٍ
17	لَهْفُ	الْأَنَامِ	مُضَاعَفٌ	وَلَدَيَّ	حَظُّ	مِنْهُ
18	لَكِنَّ	يُهِوُّنُ	بَعْضُهُ	رِضْوَانٌ	أَنْتَ	إِلَيْهِ
19	خَلَفْتُ	حَمْدًا	نَاصِعًا	وَوَجَدْتُ	مَا	تُحْوَى
20	يَا	زَائِرًا	يَهْنِيكَ	مَا	قَدْ	نَلْتِ
21	ابْشِرْ	وَسَلْ	مَا	تَبْتَعِي	فَاللَّهُ	جَلَّ
22	وَأَعْجَبَ	لِقَوْلِ	مُؤَرِّخٍ:	تَبْكِي	السَّمَاءِ	لِقَدِّ
						طَاهِرِ

1234

15. Medreseler, mescitler, minberler ve mihraplar hasretini çekmektedir.
16. Onları işlemez hale getirdin, ey uzun ömürlü Mes'ûd'un oğlu acaba kiminle işler hale (gelecek)?
17. Bütün insanlığın üzüntüsü katlanmış haldedir ve ben de ondan bol bol pay aldım.
18. Senin varacağıın güzel bir yerden dolayı üzüntünün bir kısmı hafifler.
19. Arkanda saf bir övgü bıraktın ve gönüllerin arzuladığı şeyi buldun.
20. Ey ziyaretçi! Ziyaret ettiğin kişiden elde ettiklerinden dolayı seni kutlarım.
21. Sevin ve dilediğini iste! Çünkü Allah (cc) buna kadirdir.
22. Tarihi atan kişinin şu sözüne de şaşır: "Gökyüzü Tâhir'in yokluğuna ağlıyor" (1234)

Sonuç olarak, Mustafa ed-Dunguzlî ve eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd'a yazılan mersiyelere bakıldığında ikisinin de nedb kısımlarının birkaç beyitten oluşacak şekilde kısa tutulduğu görülmektedir. 'Azâ' bölümünün nispeten daha uzun, ölen kişinin vasıflarının bahsedildiği te'bîn bölümünün ise en çok yer verilen kısım olduğu görülmektedir. Bu kısa nedb ve 'azâ' bölümleri olmasa, kişilerin güzel ve iyi

vasıflarından bahsetmesinden dolayı medih şiiri olarak değerlendirilebilirdi. İbn Sînâ iki şiir teması arasındaki bu farkı güzel bir şekilde açıklamaktadır:²⁰⁶

Onlar medihi ağır/ciddi bir şarkı olarak söylerlerdi; önce başlangıç yapılır ve orada erdemler ve iyilikler/güzellikler zikredilir, sonra bunlar bir kişiye izafe edilirdi. Eğer bu kişi hayatta değilse beyitlerin uzunluğu arttırılır ya da melodilerine, mersiye ve ağıt olduğuna delalet eden nağmeler (ibareler) eklenirdi.

Görüldüğü üzere mersiye, ölen kişinin de ardından övgülerin nazmedildiği bir şiir türü diyebiliriz. Ancak ölümden dolayı duyulan üzüntü ya da sabır tavsiyeleri gibi nedb ve ‘azâ’ bölümlerinin bu mersiyelerde olduğu gibi kısa olması, mersiye olarak nazmedildiğini göstermesi açısından yeterli görünmektedir. Diğer yandan er-Riyâhî’nin mersiyelerinde ölüm, yas ya da teselli kısımları yer almasa bile şiirlerinin son şatırlarında ölen kişinin vefatını tarihlendirmesi bu şiirlerin mersiye olduğunun anlaşılması açısından yeterli olabilirdi.

2.2.2. Oğluna ve Dostlarına Mersiyesi

er-Riyâhî’nin yazmış olduğu mersiyeler arasında, dostlarından Vezir Muhammed Arabî²⁰⁷ (ö. 1238/1822), Vezir Sâhibu’-t-Ṭâba²⁰⁸ (ö. 1230/1815), oğlu eṭ-Ṭayyib er-Riyâhî²⁰⁹ (ö. 1266/1850), ez-Zâkir Muhammed Ğurbâl²¹⁰ (ö. 1222/1807), Kâri Ahmed Sîda²¹¹ (ö. 1222/1807), tüccar eş-Şerîf Mahmud en-Nakḳâş²¹² (ö. 1234/1819) ve ismi tam olarak bilinmeyen ancak son şatırdaki tarihlendirmeye göre h. 1223 ya da h. 1232 yılında vefat ettiği anlaşılan bir kadına²¹³ yazılan şiiri mevcuttur.

Bu çalışmada incelemek üzere tahlili yapılacak şiirler ise şairin oğlu eṭ-Ṭayyib er-Riyâhî ve Vezir Muhammed el-‘Arabî’nin ardından yazmış olduğu mersiyeleri olacaktır. Bu iki şiirin seçilmesindeki temel amaç, birinin şairin oğlu olması diğerinin ise, çok yakın dostu olarak bilinen aynı zamanda başarılı bir şekilde görev yapmış olan

²⁰⁶ İbn Sînâ, *Kitâbu ’ş-Şifâ: Poetika*, Nşr.-Çev. Ferruh Özpilavcı, Litera Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2020, 76-77.

²⁰⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 29. Şiir, 47-48.

²⁰⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 77. Şiir, 102-104.

²⁰⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 68. Şiir, 90-91.

²¹⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 94. Şiir, 123-124.

²¹¹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 95. Şiir, 124.

²¹² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 152. Şiir, 195.

²¹³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 67. Şiir, 89.

dönemin vezirlerinden olmasıdır. Bu sebeple er-Riyâhî'nin bu iki mersiyesinde acı, hüzn ve keder gibi derunî duygularını edebî incelikte yansıttığı görülmektedir.

2.2.2.1. Oğlu Muhammed eṭ-Ṭayyib er-Riyâhî'ye Mersiyesi²¹⁴

Şairin iki oğlundan biri olan Muhammed eṭ-Ṭayyib er-Riyâhî, ilk eğitimini babasının yanında almıştır. Yüksek tahsilini Zeytûne Medresesi'nde tamamlayan oğul er-Riyâhî, nahiv alanındaki yetkinliği ile tanınmıştır. el-Maḥallî'nin, eṣ-Şuyutî'nin *Hemau'l-Hevâmi* adlı eserine yazdığı şerhine ve el-'Uşmûnî'nin İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sine yazdığı şerhine haşiyeler yazmıştır. Ayrıca babası gibi kendisi de şair olan oğul er-Riyâhî'nin şiirlerini, Muhammed es-Senûsî'nin *Mecmau'd-Devâvîn* adlı eserinde topladığı bilinmektedir.²¹⁵

er-Riyâhî'nin bu şiirinde diğerlerine nazaran nedb ve 'azâ' bölümleri ağır basmaktadır. Şair neredeyse şiirin tamamında oğlunun vefatına duyduğu üzüntüyü aktarmakta, son altı beyitte 'azâ' kısmına geçmektedir. Kaynaklarda yer alan bilgilerden oğlunun geçmişte yaygın olan kolera hastalığından vefat ettiği anlaşılmaktadır.²¹⁶ Şairin, uzun ve elem dolu bir hastalıktan sonra oğlunun ölümüne şahit olması mersiye'nin nedb kısmının uzun olmasını açıklamaktadır. Dolayısıyla şiirde de görüleceği üzere duygu yoğunluğu fazlasıyla hissedilmektedir.

İlk 12 beyitte dünyanın faniliği, oğlunun vefatına sebep olan kolera hastalığından dolayı çektiği sıkıntılardan, tedavisi için bütün çarelere baş vurmasından, ölümün bir hakikat olmasından ve oğlundan ayrılması sebebiyle içine düştüğü sıkıntılı durumdan bahsedilmektedir.²¹⁷ [Basît]

1	إِلَى مَتَى اللَّهُ وَالْأَحْبَابُ قَدْ رَحَلُوا	يَا مَنْ بِفَائِيَةِ اللَّذَاتِ يَشْتَغِلُ؟
2	كَمْ جَرَعْتِكَ كُؤُوسَ الْبَيْنِ مِنْ عُصَصٍ	فَالْعَيْنُ بَاكِئَةٌ وَالْقَلْبُ مُشْتَعِلٌ
3	وَكَمْ نَحَبْتَ عَلَيَّ صَبِّ عَلَمْتِ بِهِ	وَأَصْدِقَاءَ سُؤِيدَا الْقَلْبِ قَدْ نَزَلُوا

²¹⁴ İbn Ebî'd-Ḍıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VIII, 75; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 339; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifine't-Tûnisıyyîn*, II, 402.

²¹⁵ İbn Ebî'd-Ḍıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VIII, 75; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 339; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifine't-Tûnisıyyîn*, II, 402.

²¹⁶ İbn Ebî'd-Ḍıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VIII, 75; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 339; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifine't-Tûnisıyyîn*, II, 402.

²¹⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 68. Şiir, 90.

4	قَدْ سَافَرُوا سَفَرًا جَدَّ الْمَسِيرِ بِهِمْ	فِيهِ فَلَيْسَ إِلَى رُجْعَاهُمْ أَمَلٌ
5	وَبَدَّلُونَا بِسُكْنَى حُفْرَةٍ قَبِحَتْ	وَحَلَّفُونَا وَدَمَعُ الْعَيْنِ مُنْهَطِلٌ
6	وَعَادَ حُسْنُهُمْ فُبْحًا وَأُنْسُهُمْ	وَحَشَاً وَحُزْنُهُمْ نَامٍ وَمُنْصِلٌ
7	فَالنُّطْقُ مُنْطَبِقٌ وَالْجُنْفُ مُنْعَلِقٌ	وَاللَّوْنُ مُنْمَحِقٌ وَالْوَصْلُ مُنْفَصِلٌ
8	وَالْأُذُنُ فِي صَمِّ وَالسَّاقُ فِي سَكَنِ	وَالْيَدُ فِي سَدَلٍ فَالْكُلُّ مُنْحَدِلٌ
9	يَا مَنْ تُرَى مَا لِدَاكَ الْحُسْنِ مُنْحَسِفًا	وَمَا دَهَاهُ وَحَارَتْ عِنْدَهُ الْحَيْلُ
10	دَهَاهُ أَمْرٌ عَظِيمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ	قَضَى بِهِ اللَّهُ وَالْإِنْسَانُ يَحْتَمِلُ
11	يَحِقُّ لِلْعَيْنِ أَنْ تَبْكِيَ لِفِرْقَتِهَا	أَحَبَّةً لَيْسَ فِي دَهْرِي لَهُمْ بَدَلٌ
12	خَلَّوْا فُؤَادِي كَثِيْبًا بِالْفِرَاقِ وَقَدْ	تُوطِنُوا حُفْرَةَ سَوْدَاءَ تُبْتَدَلُ

1. Ey fani lezzetlere dalan kimse! Sevgililer göçüp gitmişken boş eğlencelerle ne zamana kadar meşgul olacaksın?
2. Bu kötü ayrılık kadehleri sana ne cefalar çektirdi, bu sebepten gözler ağlar durur, kalp yanıp tutuşur.
3. Tutulduğun âşık için ve kalbin derinliklerine yerleşen dostlar için ne feryatlar ettin!
4. Yollar onları hızlıca götürüp aldı, ki onların dönüşünden umut bile yoktur.
5. Ve bizi çirkin bir çukur yerle değiştirdiler ve bize gözlerden oluk oluk akan yaş bıraktılar.
6. Onların güzelliği çirkinleşti, dostlukları yalnızlığa döndü ve üzüntüleri de büyüyüp devam etmektedir.
7. (Vefatından dolayı) Nutk tutulur/söz düğümlenir, göz kapakları kapanır, renkler solar, vuslat ise uzaklaşır.
8. Kulaklar sağır, bacaklar diz çökmüş, eller salınmış ve hepsi artık çaresizdir.
9. Batıp kararmakta olan bu güzelliğe acaba ne dersin? Ona ne oldu da hileler (bile) tükendi?
10. Onun geri çeviremeyeceği büyük bir durum/emir gerçekleşti, Allah (c.c.) hakkında hükmünü verdi ve insan da (buna) katlanacaktır.

11. Yerini tutamadığım sevdiklerini terk etmenden dolayı alınyazımda gözlerin ağlamaya hakkı vardır.

12. Adi bir kara deliğe konulmuşken ayrılıkla kalbimi buruk bıraktılar.

Beyitlerde bir babanın çaresiz serzenişleri işitilmektedir. Hissetmiş olduğu acı ve keder karşısında bitap düşmüş bir insanın tasviri mısralara yansımaktadır. Mersiyenin geriye kalan 6 beytinde, şairin bir nevi kendisini teselli etmeye çalıştığı görülmektedir. Dünyanın faniliğinin yanı sıra ahiret için çalışmanın gerekliliğine, ilim ve amelin bu yolda faydalı olduğuna, dünya malının ölümle icbaren insanın kendisinden ayrılacağına dikkat çekilmektedir. Öte yandan ölümün hak ve yakın olduğu anlatılmaktadır.

Mersiyede dikkat çeken bir husus 16. beyitte görülmektedir. O beyitte er-Riyâhî günümüzde de yaygın olarak dile getirilen, evlatların evden ayrılışlarının tasvirini bir teselli olarak ifade etmektedir. Kız çocuklarının genel olarak evlilikle, erkek çocuklarının ise bir müddet daha kalıp iş bulmak suretiyle yuvadan ayrılışını anlatır. Şair, son beytin son şatırında, *عَنْ قَرِيبٍ إِلَيْكُمْ نَحْنُ نَرْجُلُ* /Kısa bir süre sonra size geleceğiz ifadeleriyle kendisi için de ölümün yakın olduğunu ifade ederek mersiyeyi sonlandırmaktadır. Nitekim oğul er-Riyâhî, 13 Rebûlevvel 1266/1850 tarihinde, baba er-Riyâhî ise 27 Ramazan 1266/1850 tarihinde yani oğlunun ölümünden altı ay sonra vefat etmiştir:²¹⁸ [Basî]t]

13	فَكِرْ فَإِنَّ نَعِيمَ الْأَمْرِ مُنْتَقِلُ	وَأَعْمَلٌ لِمَلِكٍ عَظِيمٍ لَيْسَ يَنْتَقِلُ
14	فَمَا يَسُرُّ امْرَأًا أَهْلًا وَلَا وُلْدًا	وَلَيْسَ يَنْفَعُ إِلَّا الْعِلْمُ وَالْعَمَلُ
15	الْأَهْلُ تُلْقَى بَدِيلًا بَعْدَ مِيَّتِهَا	وَالْمَالُ لِلْغَيْرِ قَهْرًا عَنْكَ يَنْتَقِلُ
16	وَالْبِنْتُ تَمْشِي لِيَعْلَ عَنْكَ ذَاهِبَةً	وَالْإِبْنُ يَبْقَى زَمَانًا ثُمَّ يَشْتَغِلُ
17	بِاللَّهِ يَا رَاحِلًا نَحْوَ الْأَحْبَةِ سَلْ	عَنْهُمْ وَسَلِّمْ عَلَيْهِمْ بَعْدَ إِذْ تَصِلُ
18	وَقُلْ لَهُمْ إِنَّا عَنْكَ أُسَارَى أَسَى	وَعَنْ قَرِيبٍ إِلَيْكُمْ نَحْنُ نَرْجُلُ

²¹⁸ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 68. Şiir, 90-91.

13. (Dünya) işinin nimetlerinin geçici olduğunu düşün ve geçici olmayan yüce mülk için çalış.
14. O halde birini sevindiren şey ne aile ne evlattır, fayda sağlayacak olan ilim ve ameldir.
15. Eşin ölümünden sonra yerini alacak bulunur, malın ise senden başkasına mecburen aktarılır.
16. Kız çocuğu senden ayrılarak kocaya gider, oğlan çocuğu ise bir süreliğine kalır sonra kendi işleriyle meşgul olur.
17. Allah aşkına, ey sevdiklerine giden (oğlum)! Onların halini sor ve onlara selam söyle.
18. Ve onlara de ki: “Biz, senden gelen ıstırapın tutsaklarıyız ve kısa bir süre sonra da size geleceğiz”.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin bu mersiyesinde diğerlerinden farklı olarak yaşadığı acı ve üzüntü yoğun olarak hissedilmektedir. Bunun sebebi ise ölen kişinin çok sevdiği iki oğlundan biri olmasıdır. Diğer yandan, te'bîn kısmının olmaması yani ölen kişinin üstün vasıflarının zikredilmemesi şairin yaşadığı acının ne derece büyük olduğunun göstergesi olarak ifade edilebilir. Göze çarpan üçüncü husus ise, diğer mersiyelerinden farklı olarak oğlunun vefatını tarihlendirmemiştir. Mevcut haliyle nedb ve 'azâ' bölümlerinin gerekli şartları taşıdığı söylenebilir.

2.2.2.2. Vezir Muhammed el-'Arabî'ye Mersiyesi

Vezir Muhammed el-'Arabî'nin, Bâce şehrinin ileri gelenlerinden olduğu ve Seyyid bir ailenin soyundan geldiği kaynaklarda aktarılmaktadır. Babasının rahle-i tedrisinde yetişen el-'Arabî, ilerleyen süreçte babasına vekaleten Bardo şehrinin inşaa ve imarını üstlenmiştir. Soylu bir aileye mensup olması ve Emîr Hammûde Paşa'nın eşinin de süt kardeşi olması sebebiyle, Hammûde Paşa'nın yakınındaki kişilerden olmuştur. Nitekim Hammûde Paşa, el-'Arabî'yi kendi meclisine üye olarak seçmiş, akabinde önemli vazifeler vermiştir. Bunlar arasında Kâf kalesinin ıslahı ve restorasyonu, Tunus'taki kule ve surların onarımı gibi görevler bulunmaktadır. Öyle ki bu vazifeler sonucunda Emîr Hammûde Paşa'nın sağ kolu olan ve başarılarıyla ün salmış Vezir Sâhibu't-Ṭâba' ile yarışır bir konuma geldiği aktarılan bilgiler

arasındadır. Vezir Sâhibu't-Ṭâba'nın vefatından sonra yerine el-'Arabî'nin getirilmesi de bunun açık bir göstergesi olmuştur.²¹⁹

el-'Arabî, bir devlet adamı olmasına rağmen şair ile yakın dostluk ilişkileri içerisinde olmuştur. er-Riyâhî ile samimi ve yakın ilişkiler içerisinde olan bir diğer kişi de yine uzun yıllar vezirlik görevinde bulunmuş olan Sâhibu't-Ṭâba'dır. Dolayısıyla bu iki devlet adamı için kaleme aldığı mersiyeler, dostlarına nazmettiği mersiyeler başlığı altında zikredilmiştir.

Söz konusu mersiyenin ilk üç beytinde, ölümün er ya da geç herkes için gerçekleşecek bir olgu olduğu aktarılmaktadır. Yas ifadelerinin yer aldığı bu kısımda özellikle makam sahiplerinin de ölümden kurtuluşunun olmadığı hatırlatılmaktadır. Bu ifadeler, bir önceki yöneticilere nazmedilen mersiyelerde de görülmektedir. Muhammed el-'Arabî'nin de sağlığında görev yapan bir vezir olmasından dolayı benzer ifadelerin onun hakkında da kullanıldığına şahit olunmaktadır. Çünkü er-Riyâhî, sûfî geleneğe sahip zühd yaşamını benimsemiş birisidir. Devlet adamlarına ithafen yazdığı şiirlerinde sahip olduğu düşüncenin gereği olarak dünyanın faniliğine, ölümün hakikatine, kibir ve gururun güzel olmadığına dair vurguları özellikle yaptığı görülmektedir.²²⁰ [Kâmil]

1 لَا بُدَّ مِنْ سَكْنَى الْقُبُورِ فَرِيداً يَا مَنْ يُؤَمِّلُ أَنْ يَعِيشَ مَدِيداً
2 هَلْ هَذِهِ الْأَرْوَاحُ إِلَّا جَوْهَرٌ أبدأ يُرَى بِيَدِ الْحِمَامِ نَضِيداً
3 لَوْ أَنَّ ذَا شَرَفٍ وَعِزٍّ مَكَانَةً يَنْجُو نَجاً هَذَا الْوَزِيرُ مَحِيداً

1. Ey uzun yaşamayı umut eden kimse! Elbette kabirler tek başına kalınan yerlerdir.
2. Bu ruhlar, ölümün kollarında dizilmiş birer özden/cevherden başka bir şey değil mi ki?
3. Şayet şeref ve yüce makam sahipleri (ölümden kurtulacak olsaydı) bu vezir uzak durarak kurtulurdu.

²¹⁹ İbn Ebî'd-Dıryâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 130.

²²⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 29. Şiir, 47.

Mersiye'nin dördüncü beyti ile birlikte el-'Arabî'nin yiğit, cesur, girişken, tedbirli, saygın ve üstün bir yönetim anlayışına sahip olduğu vurgulanmaktadır. Erdem ve faziletlerin anlatıldığı te'bîn kısmından sonra 9. beyit dikkatleri üzerine çekmektedir. Çünkü şair burada, el-'Arabî'nin kabre defnedilirken o durumunu kınına sokulmuş bir kılıca benzeterek heybet ve azametini tasvir etmekte ve bu durumu geride kalanlar için bir teselli unsuru olarak kullanmaktadır. Akabinde dua ve tarihlendirme ile de 'azâ' kısmı nihayete ermektedir:²²¹ [Kâmil]

4	هَذَا الْهُمَامُ مُحَمَّدُ الْعَرَبِيِّ الَّذِي	جَمَعَ السِّيَادَةَ طَارِفًا وَتَلِيدًا
5	قَدْ كَانَ لِلتَّدْبِيرِ قُطْبَ مُدَارَةٍ	وَبِرَائِهِ دَارَ الزَّمَانِ سَعِيدًا
6	مَلَأَ الْبَسِيطَةَ صَيْتُهُ وَلَكُمْ لَهُ	خَضَعُ الْأَفَاضِلِ رَمْعًا وَسُجُودًا
7	مَا قَالَ كَانَ، وَكُلُّ مَا لَمْ يَرْضَهُ	. هَيْهَاتَ . كَانَ مِنَ الْوُجُودِ بَعِيدًا
8	كَمْ قَدْ أَحَاطَ بِهِ سُرَادِقُ عِزِّهِ	وَعَلَيْهِ كَانَ مِنَ الْوَرَى مُحْسُودًا
9	ثُمَّ انطَوَى فِي قَبْرِهِ فَكَأَنَّهُ	سَيْفٌ غَدَا فِي جَفْنِهِ مَغْمُودًا
10	فَارْحَمَهُ يَا أَهْلَ الْمَرَاحِمِ فَهُوَ فِي	تَارِيخِهِ: <u>وَإِنِّي عَلَاكَ شَهِيدًا</u>

1238

4. Bu yiğit Muhammed el-'Arabî, egemenliğin üstünlüğünü kadim-u ceditte birleştirendir.
5. Şüphesiz o tedbir açısından girişkenliğin (cevvaliğin) merkez noktasıydı ve onun görüşü sayesinde zaman mutlu bir şekilde deveran etmekteydi.
6. Yeryüzü onun şan ve şöhreti ile dolmuştur ve nice saygın kişiler ona hürmetle boyun eğmişlerdir.
7. Söylediği şeyler oldu (gerçekleşti), istemediği şeyler ise heyhat! Var olmaktan bile uzaktı.
8. İzzetin surları nasıl da onu kuşatmaktadır ve bu bütün insanlık tarafından kiskanılmaktadır.
9. Sonra kabrine dürüliip konduğunda sanki kınına sokulmuş bir kılıç gibiydi.

²²¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 29. Şiir, 48.

10. Ey merhamet etmeye layık olan! Ona merhamet et, çünkü o şu tarihte (vefat etmiştir): “Şehit olarak senin yüce huzuruna varmıştır” (1238)

2.2.3. Yöneticilere ve Yakınlarına Mersiyeler

er-Riyâhî'nin devlet ricaline ve yakınlarına toplamda 5 adet mersiyesi bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Emîr Hammûde Paşa'ya²²² (ö. 1229/1814), biri Emîr Mahmud Bay'a²²³ (ö. 1239/1824), bir tanesi Vezir Şâkîr el-Kebîr'e²²⁴ (ö. 1253/1837), bir tanesi Mahmud Bay'ın kızı Emîre Azize Hanım'a²²⁵ (ö. 1255/1839) sonuncusu ise yine Mahmud Bay'ın eşi Emîre Âmine Hanım'a²²⁶ (ö. 1238/1822) nazmedilmiştir. İncelemeye tabi tutulacak söz konusu mersiyeler ise, dönemlerinin önemli şahsiyetleri olmasından dolayı Emîr Hammûde Paşa'ya ve Emîre Azize Hanım'a nazmedilen şiirler olacaktır.

2.2.3.1. Emîr Hammûde Paşa'ya Mersiyesi

Tabakât kaynaklarından ve er-Riyâhî'nin kaleme aldığı methiyelerden, ölmeden önce Hammûde Paşa ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu sebeple şairin diğer mersiyelerine nazaran nedb bölümünü biraz daha uzun tuttuğu görülmektedir:²²⁷ [Kâmil]

1	حُكْمُ الْمَنِيَّةِ نَافِذُ الْأَحْكَامِ	وَالدَّارُ مَا جُعِلَتْ بِدَارِ مَقَامِ
2	كَمْ فَتَتَّ كَبِدًا وَكَمْ أَبَكَّتْ دَمًا	وَرَفِيعَ عَرْشٍ ثُلَّ بَعْدَ نِظَامِ
3	وَلَرَبَّمَا هَانَ الْمُصَابُ وَأَنْتَ يَا	حَمُودَةَ جَلَّلَ عَلَى الْأَيَّامِ
4	يَفْنِي الزَّمَانَ وَرُزُّهُ فَقَدِكَ حَادِثُ	يُتَلَى عَلَى الْأَفْوَاهِ وَالْأَقْلَامِ
5	إِنْ تَسْحُ جَامِدَةٌ الْعُيُونِ بِدُرِّهَا	فَلَطَالَمَا رَوَيْتَ بِكَاسِ مَنَامِ
6	أَوْ تَلْبَسِ الدُّنْيَا عَلَيْكَ حِدَادَهَا	فَعُرُوبُ سَمْسِكَ مُؤَذِّنُ بَطْلَامِ

²²² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 75. Şiir, 100-101; Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 100. Şiir, 131.

²²³ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 113. Şiir, 152-153.

²²⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 51. Şiir, 67.

²²⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 35. Şiir, 52-53.

²²⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 117. Şiir, 157.

²²⁷ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 75. Şiir, 100-101.

1. Ölüm hükmü, (bütün) kararlara nüfuz eder, dünya ise kalıcı yurt olarak kılınmamıştır.
2. (Bu ölüm) nice ciğerler parçaladı ve kan ağlattı, yönetiminden sonra nice yüksek makam sahibinin tahtını yıktı.
3. Musibetler (başımıza) kolay gelir fakat sen ey Hammûde, (senin musibetin) günlerimize zor geldi.
4. (Artık) Zaman geçip gider ama senin elim irtihalin (bütün) ağızların ve kalemlerin dilinde olan bir hadisedir.
5. Donuk gözler (sana ağlamak için) incilerini saçarsa, (artık o gözler) uyku kadehi ile sulanır.
6. Ya da dünya senin yasına bürünürse, senin güneşinin batışı karanlığın habercisi (olur).

Mersiye'nin ilk altı beytinde ölümün Allah'ın bir hükmü olduğu, ardından bıraktığı sevenlerini mateme boğduğu, ölümünün uzun süren hükümdarlığının yanında bir değeri olmadığı ancak buna rağmen yokluğunun büyük bir felaket olduğu aktarılmaktadır. Özellikle bu durum, 4. beyitteki *فَقَدِكَ* /"Bu elim irtihalin/seni kaybetme felaketi" ifadesiyle açık bir şekilde görülmektedir. Nedb bölümünün son beyti olan 6. beyitte ise Hammûde Paşa'nın ölümüne duyulan matem ve yas net bir şekilde ifade edilmiştir.

Mersiye'nin 7. beyti ile birlikte Hammûde Paşa'nın iyi ve güzel işlerinden bahsedildiği te'bîn bölümüne geçildiği görülmektedir.

7	لَكِنَّ مَا أَثْرَكَ الَّتِي حَلَّدَهَا	أَبَقْتُ سَنَاكَ وَأَنْتَ تَحْتَ رُجَامِ
8	السُّورُ مَا سَوَّاهُ إِلَّا عَزْمُهُ	وَمُشَيِّدُ الْأَبْرَاجِ تَحْتَ ضِرَامِ
9	أَمَّا التُّعُورُ فَأَيُّهَا غُصَّصُ الْعِدَا	وَشِفَا الصُّدُورِ لِأُمَّةِ الْإِسْلَامِ
10	وَلَكُمْ سَقِيَتِ الرَّعْبِ مَنْ شَقَّ الْعَصَا	وَمَرَجَتْ كَأَسِ سُرُورِهِ بِحِمَامِ
11	مِنْ بَعْدِ مَا بَالَعْتَ فِي إِرْشَادِهِ	وَعَضَّضْتَ جَفْنَ الْحَلْمِ غَضَّ كِرَامِ
12	حَتَّى أَطَاعَكَ فِيهِمُ النَّصْرُ الَّذِي	خَضَعُوا بِهِ قَسْرًا خُضُوعَ لِقَامِ

13	وَبَلَّغْتَ أَتَّكَ إِن رَأَوْا لَكَ عَسْكَرًا	هُزِمُوا بِإِلَّا طَعْنٍ وَسَلِّ حُسَامِ
14	وَعَدْتِ بِذَلِكَ تُونِسُ تَفْتَرُ فِي	حُلَلِ الْهِنَّا عَن ثُغْرَهَا الْبِسَامِ
15	مَحْسُودَةً كَعُقَابِ جَوِّ مَنَعَةٍ	بِشْمُوخِهَا وَكَمِيَّهَا الضَّرْعَامِ
16	وَالآنُ فَهِيَ لِفَقْدِهِ مَحْزُونَةٌ	تَبْكِي عَلَيْهِ بِكُلِّ طَرْفِ دَامِي
17	فَكَأَنَّمَا عَيْنُ الْحَوَاسِدِ فَوَّقَتْ	لِحِمَاهَا عَن قَوْسِهَا بِسِهَامِ

7. Fakat yapmış olduğun sonsuz güzel işler, sen mezar taşının altında iken nurunu baki kılacaktır.
8. İnşa edilmiş kuleler ateş altındayken sadece azmiyle surlar dikmiştir.
9. Hudutlar ise şüphesiz düşmanlara keder, İslam ümmeti için gönüllere şifa (olmuştur).
10. Nice baş kaldıranlara korku saldın ve (baş kaldıranın) sevinç kadehini ölümünle karıştırdın.
11. Doğru yola yönlendirme konusunda çok çaba sarf ettikten sonra ve asiller gibi aldırış etmeden (karıştırdın).
12. Ta ki sana alçakların zorla boyun eğdikleri zafer, onları sana itaat ettirdi.
13. Ve sen bir mertebeye ulaştın ki, asker olarak seni gördüklerinde hücum etmeden ve bir kılıç dahi çekemeden kaçarlar.
14. Ve bununla Tunus, sevinç elbiseleri içerisinde güzel tebessüm eden ağzını gösterdi.
15. Düşmanların ulaşamayacağı gökteki kartal gibi büyüklükleri ve aslanlarının yiğitliği ile kıskanılır (oldu).
16. Şimdi ise (Tunus), onu kaybettiği için üzgün ve bütün kanlanmış gözler ile ona ağlıyor.
17. Sanki kıskananların gözleri, güzelliklerinden dolayı yayına ok yerleştirmiş gibi (ok atmaya hazırdır).

Ḥammûde Paşa'nın üstün ve iyi özelliklerinin aktarıldığı te'bîn bölümünün, 11 beyitle en uzun kısım olduğu görülmektedir. Ölen kişinin yüceliği, askeri anlamda inşa ettirmiş olduğu kule ve surların, düşmanlarına korku salan bir heybete sahip olmaları ve Ḥammûde Paşa'nın silah kullanmadan düşmanını yenecek kadar askerî zekaya

sahip olması aktarılan övgüler arasındadır. Ayrıca Tunus'ta inşa ettirdiği sur ve kulelerin haricinde pek çok medrese, cami, su çeşmesi gibi Tunus'un ihtiyacı olan yapıları inşa ettirmesinden dolayı Tunus'un imarına sağladığı katkılara atıfta bulunmaktadır. Öte yandan zikredilen bu hususlar, yoğun kullanılan teşbih ve mecazlar ile ustaca tasvir edilmekte ve okuyucunun zihninde canlanmasını sağlamaktadır.

Mersiye'nin son üç beyti ile Hammûde Paşa'ya duada bulunularak 'azâ' kısmıyla şiirin tamamlandığı görülmektedir. Diğer mersiye'lerinde olduğu gibi Hammûde Paşa'nın da ölüm tarihine son beytin acuz kısmında yer verilmiştir.

18 لَمَّا دَعَا دَاعِيَ الرَّضَى فَأَجَابَهُ مُسْتَسْلِمًا لِلَّهِ فِي الْأَحْكَامِ
 19 فَافْسَحْ لَهُ اللَّهُمَّ عِنْدَكَ مَنْزِلًا وَأَسْمَحْ لَهُ بِزِيَادَةِ الْإِنْعَامِ
 20 وَلَقَوْلِي حَقِّقْ بِفَضْلِكَ فِيهِ إِذْ أَرَّحْتُ قَيْلَ ادْخُلْ لَنَا بِسَلَامِ

18. (Ölüm hükmüne) rıza gereği Allah'ın hükmünü teslim ederek icabet etmiştir.

19. Allah'ım, katındaki yerini ona geniş kıl ve ona bol nimetler ihsan et!

20. Şu sözüm ile kereminle gerçekleştirdim, zira (vefatını) tarihlendirdim: "Huzur içerisinde bize katıl" (1229)

Sonuç olarak, mersiye'nin nedb, te'bîn ve 'azâ' olmak üzere üç ana bölümünü barındıran bu şiirde, diğer mersiye'lerine nazaran ölünün ardından duyulan üzüntü ve matem aktarıldığı nedb kısmının daha uzun tutulduğu görülmektedir. Ayrıca şairin hem yakın ilişkilerinin olması hem de Tunus emîri olması sebebiyle üstün yönlerini, ustaca kullanılan edebî sanatlarla aktarıldığı te'bîn kısmı da büyük bir yekûn tutmuştur. Bütün bu unsurlar göz önüne alındığında Hammûde Paşa'ya yazılan bu mersiye'nin klasik Arap şiirinin genel formlarını taşıdığı söylenebilir.

2.2.3.2. Mahmud Bay'ın Kızı Emîre Azize Hanım'a Mersiyesi

Mahmud Bay'ın (1170/1757-1239/1823) kızı Azize Hanım (ö. 1255/1839), aynı zamanda Mahmud Bay'ın veziri Süleyman Kâhya'nın (ö. 1254/1838) eşidir.

Süleyman Kâhya'nın kaynaklarda aslen بلادُ القَرَجِ yani günümüzde Gürcistan'ın

başkenti olan Tiflis şehriden olduğu aktarılmaktadır. Hammûde Paşa döneminde devlet ricali içerisinde yetişen Süleyman Kâhya, zamanla kıdemli bir idareci olmuş ve Bâce şehrinin Ocak Ağa'sı olarak atanmıştır. Bununla birlikte bazı isyan ve kalkışmaları başarılı bir şekilde bastırması Tunus emîri nezdinde itibarını arttırmıştır. İlerleyen süreçte dönemin emîri Mahmud Bay, onu kızı Azize Hanım ile evlendirerek akrabalık kurmuş ve Süleyman Kahya'yı veziri yapmıştır.²²⁸

Kaynaklarda Azize Hanım hakkında ise pek fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Azize Hanım'ın vefatı, on yıl kadar emirlik yapmış olan Mahmud Bay'ın kızı olması ve önemli askeri başarılar elde etmiş olan Vezir Süleyman Kâhya'nın eşi olması sebebiyle Tunus'ta gündem olmuş ve bu sebeple de şairin mersiye kaleme alması için dikkatini çekmiştir.

er-Riyâhî'nin bu şiirinde, Hammûde Paşa'ya nazmettiği mersiyesinden farklı olarak nedb bölümünün çok kısa olduğu görülmektedir. Nitekim ölüm ya da duyulan acının bahsedildiği bu kısmın sadece ilk beyitte olduğu görülmektedir. Şayet şiirden bu beyit çıkarılmış olsa, geriye kişinin üstün özellik ve faziletlerinin aktarıldığı te'bîn kısmı ile bir medih şiiri olduğu ifade edilebilirdi. Söz konusu mersiye'nin matla'ı şu şekildedir:²²⁹ [Kâmil]

1 أَكْرَمَ بِهَا مِنْ رَوْضَةِ لِرُقَادِ سَمَوُهُ رَمَسَ عَزِيرَةَ الْأَجْوَادِ

1. Uzandıği yerde cennetten ona ikramlarda bulun, ki onu cömertlerin Azize'sinin mezarı olarak isimlendirmişlerdir.

Mersiye'nin 2. ile 7. beyitleri arasında Emîre Azize Hanım'ın soylu bir aileden geldiği, salih, ibadetlerini aksatmayan âbide birisi olduğu, fakirlere ve kendisine sığınan kimseleri geri çevirmeyen, aynı zamanda onlara karşı çok merhametli birisi olduğu ve konumunu bir üstünlük vasıtası olarak kullanmak yerine mütevazı bir yaşam sürdürdüğü vurgulanmaktadır:

2 بِنْتِ الْمُلُوكِ الصَّيِّدِ سَادَاتِ الْوَرَى وَكَرِيمَةِ الْأَبَاءِ وَالْأَجْدَادِ

3 نَشَأَتْ بِعِزِّ بَادِخٍ وَجَرَتْ عَلَى سُنَنِ الصَّوَالِحِ مَنْهَجِ الْعِبَادِ

²²⁸ İbn Ebî'd-Dıryâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VIII, 39-40.

²²⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 35. Şiir, 52.

4 لَمْ تَأَلْ فِي صَوْمٍ وَفِي ذِكْرٍ وَفِي صَدَقَاتِهَا رِيُّ الْفُقَرَاءِ الصَّادِي
 5 أَحْنَى عَلَى الْفُقَرَاءِ وَاللَّاجِي لَهَا مِنْ ذَاتِ إِشْفَاقٍ عَلَى الْأَوْلَادِ
 6 لَمْ يَثْنِهَا عِزُّ الْمُلُوكِ عَنِ التَّقَى وَنَزُودٍ مِنْ هَذِهِ لِمَعَادِ
 7 رِيحَتْ بِحَارَتِهَا فَبَاعَتْ فَانِيًا بِشَرِيفٍ مَا يَبْقَى بَعِيرٍ نَفَادِ

2. İnsanlığın efendisi, iktidarı yüksek olan kralların kızı, babalarının ve dedelerinin kerimesine (ikram da bulun).
3. Yüce bir izzet ile büyümiş ve salihlerin arkasından âbidlerin yolunu (kendisine düstur) edinmiştir.
4. Ne orucunu ne zikrini ne de susuz kalmış kalplere sulamak adına sadakasını ihmal etmiştir.
5. Fakirler ve kendisine sığınanlara, (bir annenin) çocuklara gösterdiği şefkatten daha da fazla merhamet göstermiştir.
6. Kralların şanı, izzeti onu ahireti için takvadan ve bu dünyadan (ahirete) azık edinmek için uzak tutamamıştır.
7. O, alışverişinde kazançlı çıkmıştır, ki fani hayatı da tükenmek bilmeyen, baki olan şerefine karşılık satmıştır.

Şiirin son dört beyti ile Azize Hanım'ın ardında bıraktığı güzel işler ve iyilikler sayesinde ahirette de güzel bir konuma intikal edeceği hatırlatılarak geri kalan yakınlarına tesellide bulunmaktadır. Nitekim bu durum vefatını tarihlendirdiği son satırda da vurgulanmaktadır:

8 وَمَضَتْ إِلَى حُسْنِ الْمَأْبِ وَخَلَّفَتْ
 9 وَعُيُونُ مَنْ كَانَتْ تُفِيضُ عَلَيْهِمْ
 10 لَا عَزْوُ أَنَّ اللَّهَ يُسْعِدُهَا بِمَا
 11 فَلِذَا بِحُسْنِ الظَّنِّ قُلْتُ مُؤَرِّخًا
 حُسْنَ الثَّنَا يُثَلَّى كَمَا الْأَوْزَادِ
 فَاصَتْ بِذَاكَ الْفَيْضِ مِنْ إِفَادِ
 قَدْ قَدَّمْتُهُ بِصَادِقِ الْمِيعَادِ
 قَدْ أَسْعَدْتِ وَلَهَا الْهَنَا بِمُرَادِ

1255

8. Ne de güzel bir yere göçüp gitmiştir ve arkasında zikirler gibi okunan güzel övgüler bırakmıştır.

9. Yardım olarak bu ihsan ile cömertlik yaptığı kimselerin gözleri de taşmıştır.
10. Ne var ki yaptıklarından dolayı sadık vaadinin gereği Allah'ın onu hoşnut etmesine şaşmamalı!
11. Bundan dolayı (Allah'ın) yakîn bilgisine göre (vefatını) tarihlendirmek için şöyle dedim: "Muhakkak ki o mesud olmuştur ve (biz de) onun için mutluluğu murad ederiz." (1255)

Azize Hanım'a nazmedilen bu mersiyede klasik Arap şiirinde bulunan nedb, te'bîn ve 'azâ bölümlerini taşıdığını, ancak nedb kısmının bir beyit kadar kısa olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak er-Riyâhî, mersiyelerini ekseriyetle alimlerin ve hocalarının vefatı üzerine kaleme almış, akabinde sırasıyla muhtelif kişilere, devlet adamlarına ve onların yakınlarına yazmıştır. Bazı mersiyelerde nedb bölümü bir beyit kadar kısa, te'bîn kısmı ise uzundur. Bu durumun altında yatan temel sebep ise, vefat edenin iyi ve güzel yönlerini daha uzun dile getirme arzusudur. Ancak tespitler neticesinde er-Riyâhî'nin şiirlerinde bu durumun tercih sebebinin daha çok vefat edenle arasındaki samimiyet ilişkisi ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Şairin bir menfaat ya da para karşılığı şiir nazmetmediği de göz önünde bulundurulursa, samimi ilişkiler içerisinde olduğu hocalarına, yöneticilere ve dostlarına nazmettiği mersiye temalı şiirlerinin diğerlerine nispeten daha uzun, bu uzun mersiyelerin de te'bîn kısımlarının kendi içerisinde uzun tutulduğuna şahit olunmaktadır. Ancak bu duruma mukabil oğlu ya da çok yakın bir dostunun acısını ve kederini derinden yaşadığı kişilerin vefatının ardından nazmettiği mersiyelerde, nedb kısmının mersiye'nin büyük bir bölümünü kapsadığı, te'bîn bölümünün ise asgariye indiği görülmektedir. Diğer yandan 'aza' bölümlerinde genellikle bir dua cümlesi ile tarih düşüldüğü görülmektedir. Bu durumun eleştirmenlere göre bir zayıflık göstergesi olduğu söylenebilir. Ancak İslam geleneğinde ölenlerin ardından hayır duasında bulunmak hem ölen kişi için hem de yakınları için yapılabilecek olumlu davranışlardan biridir. Dolayısıyla 'aza' kısmında duaya yer verilmesi bir çeşit teselli olarak düşünülebilir. Ayrıca biri hariç bütün mersiyelerinde vefat edenin ölüm tarihini düşmesi, er-Riyâhî'nin kendine has bir üslubu olarak zikredilebilir.

2.3. Dinî Şiir

Dinin, hayatın bütün unsurlarını etkileyen bir olgu olarak edebiyatta varlığını göstermesi kaçınılmazdır. Arap şiirinin en eski örneklerinde dinî inancın yansımaları görülmüştür. Câhiliye döneminde Allah inancının yanı sıra aracı olarak kutsiyet atfedilen putlar ve yine Allah'ın oğulları ve kızları olarak inanılan melekler birer motif olarak şiirlere konu edilmiştir.²³⁰

Bir din olarak İslam'ın da edebiyatta etkilerini göstermesi fazla vakit almamıştır. Genel olarak İslam, şiire karşı olmamış aksine ilerleyen dönemlerde gelişmesini sağlamıştır. Câhiliye döneminin ahlak, inanç ve hakkaniyet bağlamında yerleşmiş olan ölçsüz yanlarını sınırlandırmıştır.²³¹ İslam sonrası oluşan Arap şiir geleneğinde dinî şiirlerin odak noktasını Hz. Peygamber'e övgü, Allah'a yakarışların olduğu münâcât, zühd, hikmet, takva, tasavvuf ve tevessül şiirleri oluşturmuştur. Bu bağlamda er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan dinî şiirlerin muhtelif konuları barındırdığı görülmektedir. Özellikle başlangıçta Şâzelî daha sonraları Ticâniye tarikatına intisap eden sûfî bir şair olması, dinî türden şiirleri çokça kaleme alma sebeplerindendir. Nitekim münâcât, tevessül ve tasavvuf konulu şiirler sûfî gelenek içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tespitler neticesinde er-Riyâhî'nin dinî şiirlerini, şiir ve beyit sayısına göre şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Tablo 2.3. Dinî Şiirlerin Tasnifi

Konu	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
1 Fıkhî Meseleler	11	56
2 Münacât	5	111
3 Hz. Peygamber'i Methi	7	121
4 Tevessül	4	72
5 Diğer	3	11
TOPLAM	30	371

²³⁰ Ali Bulut, "Câhiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler", *On dokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. 18, sy. 19, 2005, 216-233.

²³¹ Mehmet Yalar, "İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009, 62-65; Ayrıca bk. Sedat Şensoy, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bûrînî ve Dinî Şiirleri*, Palet Yay., Konya, 2019.

Tablodan anlaşılacağı üzere *Dîvân* 'da 371 beyitten oluşan toplam 30 dinî şiir mevcuttur. Zikredilen sıralama üzere örnek olarak verilecek şiirler ekseninde tahliller yapılacaktır.

2.3.1. Fıkhî Meseleler

er-Riyâhî'nin kaleme aldığı dinî şiirler içerisinde şiir sayısı olarak en fazla yekûnu, çeşitli fıkhî konular üzerine nazmettiği şiirleri oluşturmaktadır. Şairin dinî şiirleri arasında fıkhî şiirlerinin çok olmasında, uzun süre Tunus Mâlikî başmüftüsü olarak görev yapması başat rol oynamaktadır. Bu sebeple şairin fetva makamında olması, bu durumun temel sebebi olarak zikredilebilir. Fıkhî konuları ele aldığı şiirler; imam ve cemaat için namazı bozan haller, imsak ve iftar vakitleri, fıkıh usulü, alış-veriş akdi, diyet, miras, nafaka ve mezheplere göre aklın yeri gibi konular etrafında temerküz etmektedir. Bu şiirler, meselelere fıkhî açıdan cevaplar taşıdığından son derece sade ve kısa şiirlerdir. Bu sebeple beyit sayıları 2 ilâ 10 beyit arasında değişmektedir. İlk olarak alış-veriş akdi ile ilgili şiiri aktarılabilir:²³² [Tavîl]

فَإِنْ كَانَ بِالتَّاجِيلِ فَاَمْنَعُهُ مُطْلَقًا	1 إِذَا بَعْتَ مَطْعُومًا بِمَطْعُومٍ آخَرَ
يَكُونَا ذَوِي قُوْتٍ وَذُخْرِ فَيُتَّقَى	2 وَيُحْرَمُ فِي الْجِنْسِ التَّقَاضُلُ إِنْ هُمَا
وَالنَّسَاءُ فَاَمْنَعُ حَيْثُمَا الْجِنْسُ مَا التَّقَى	3 وَحَرَمُهُمَا فِي النَّقْدِ وَالْجِنْسِ وَاحِدٌ
سِوَى الْجِنْسِ بِالتَّاجِيلِ وَالْفَضْلِ يُنْتَقَى	4 وَمَهْمَا تَبِعَ عَرَضًا بِعَرَضٍ فَإِنَّهُ
بِجِنْسٍ هُنَا فَاحْفَظْ فَلَا زِلْتَ دَا تُقَى	5 وَأَجْرُ اخْتِلَافِ النَّفْعِ مَجْرَى مَخَالَفِ

1. Bir yiyeceği bir diğer yiyeceğe karşılık satarsan, (bil ki) onu erteleyerek satışı yapmak kesinlikle yasaktır.
2. (Satılan şeyin) cinsindeki fazlalık haram olur, eğer o ikisi depolanabilir azık ve yiyecek ise sakınılır.
3. Tek bir cins paradaki (fazlalığı) da haram kıl ve aynı cins olursa nesîeyi (vadeli satışı da) menet.
4. Herhangi bir malı, (başka) bir mal karşılığında satarsan ve farklı bir cinsten olursa vade ve fazlalıktan ârî olmalı.

²³² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 124. Şiir, 166.

5. *Farklı cinste oldukça malın değişimindeki fazlalığı alabilirsin, buna riayet et ki takva sahibi olasın.*

er-Riyâhî, bu şiirinde alış-verişin hangi durumlarda helal veya haram olabileceğini açıklamaktadır. Aynı cinsten mallar, vadeli satış gibi durumları Mâlikî mezhebinin görüşleri doğrultusunda aktarmaktadır. İslam hukukunda haram olarak görülen ribânın oluşmaması için bu konu hakkında açıklayıcı bir şiir kaleme almıştır.

Bir diğer şiiri ise, İbn Âsım'ın şiirinde ifade ettiği fikhî bir meseleye karşı luğaz olarak kaleme aldığı şiiridir. Ebû Bekr İbn Âsım (760/1359-829/1426), Gırnata doğumlu Endülüs'ün ünlü fıkıh alimlerinden. Fıkıh ilminin yanı sıra nahiv, mantık, matematik ve şairliği ile de tanınmıştır.²³³ İbn Âsım, fikhî konuları recez olarak kaleme almış ve toplamda 1698 beyitten oluşan *Tuhfetu'l-Hukkâm fi Nuketi'l-Ukûd ve'l-Ahkâm* adlı eserinde şu beyitlerle diyet konusuna değinmiştir.²³⁴ [Recez]

1617 وَدِيَةٌ الْجُرُوحِ فِي النِّسَاءِ كَدِيَّةِ الرَّجَالِ بِالسَّوَاءِ

1618 إِلَّا إِذَا زَادَتْ عَلَى ثُلُثِ الدِّيَةِ فَمَا لَهَا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ تَسْوِيَةٌ

1617. *Kadın için yaralama diyeti erkeğin diyeti ile aynıdır.*

1618. *Ancak diyetin üçte birini aşarsa, bu durumda kadın (erkek ile) eşit değildir.*

İbn Âsım, kadın ve erkeğin yaralanma diyetleri hususunda Mâlikî mezhebinin görüşlerini dile getirmiştir. er-Riyâhî ise İbn Âsım'ın bu konudaki görüşlerini luğaz olarak anlatmaya çalışmıştır. Luğaz edebiyat terimi olarak, sözü anlaşılır ya da açık bir şekilde anlatmak yerine anlaşılması güç bir halde anlatmaktır.²³⁵ er-Riyâhî'nin söz konusu şiiri ise şu şekildedir:²³⁶ [Tavîl]

1 أَحَا الْفُقْهَ هَلْ تَهْدِي إِلَى الرَّشْدِ سَائِلًا تَحَيَّرَ فِي أَمْرِ عَوِيصِ الْمَسَالِكِ

²³³ M. Kâmil Yaşaroğlu, "İbn Âsım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1999, IXX, 327.

²³⁴ Muhammed b. Muhammed Ebû İbn Âsım el-Kaysî el-Gırnâfî, *Tuhfetu'l-Hukkâm fi Nuketi'l-Ukûd ve'l-Ahkâm*, thk. Muhammed Abdusselam Muhammed, Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kahire, 1432/2011, 111.

²³⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Muahammed İbn Sinan el-Hafâcî, *Sirru'l-Feşâha*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, 226.

²³⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 125. Şiir, 167.

2 أَمَا قَرَّرُوا أَنَّ الْجُرِيمَةَ مِثْلَهَا يَكُونُ الْجُرَا عَدْلًا لَدَى كُلِّ نَاسِكٍ
3 وَيَزْدَادُ إِنْ زَادَتْ وَلَكِنْ قَدْ أَتَى بِنُقْصَانِهِ فِي الرَّيْدِ مَذْهَبُ مَالِكٍ

1. Fakih kardeşim, bilinmeyen konularda oldukça karmaşık bir meselede şaşırtıcı bir soru sorarak hakka kılavuzluk eder misin?
2. Suçun, her bir işleyen için aynı olduğuna karar vermediler mi?
3. (Diyet miktarı) Aşarsa artar, fakat Mâlikî mezhebi bu artışta bir azaltma yapmıştır.

er-Riyâhî'nin, İbn Âsım'ın kadın ve erkeklerde yaralama diyeti hakkında dile getirdiği Mâlikî mezhebinin görüşünü daha kapalı bir üslupla bir bilmeceye çevirerek sorduğu görülmektedir. Fıkıh talebelerine hitaben kaleme aldığı anlaşılan bu şiirinde söz konusu fikhî meseleye değinmiştir.

Bu başlık altında aktarılabilecek bir diğer şiiri ise aklın yeri konusunda Mâlikî ve Hanefî mezheplerin görüşlerine yer verdiği iki beyitlik şiiri olacaktır. Bu konuyla ilgili ihtilafa da vurgu yaparak mezheplerin görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:²³⁷ [Recez]

1 أَلْعُقْلُ فِي الْقَلْبِ بِقَوْلِ مَالِكٍ وَجُلُّ أَهْلِ الشَّرْعِ قَالَ ذَلِكَ
2 وَمَذْهَبُ النُّعْمَانِ فِي الرَّأْسِ كَمَا مَشَى عَلَى ذَلِكَ جُلُّ الْحُكَمَاءِ

1. Mâlik'in görüşüne göre akıl kalptedir ve büyük fıkıhçılar da bu şekilde demiştir.
2. Numan'ın (Hanefî) mezhebine göre ise baştadır tıpkı bu görüş üzere filozofların çoğunun yol tutması gibi.

Görüldüğü üzere er-Riyâhî, aklın konumu ile ilgili Mâlikî ve Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vermektedir. Şiirden anlaşılan ve bir Mâlikî olarak er-Riyâhî'nin de benimsediği görüşün, aklın kalpte bulunduğuudur. Hanefî fıkıhçılara göre ise aklın başta bulunduğunu aktarmaktadır. er-Riyâhî'nin fikhî şiirler örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak konunun anlaşılması açısından bu kadarı yeterli olacaktır.

²³⁷ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 141. Şiir, 185.

Sonuç olarak, er-Riyâhî bazı şiirlerinde farklı fikhî meseleleri ele almıştır. Kaleme aldığı bu şiirlerin beyit sayısının az olduğu görülmektedir. Fikhî mesele merkeze alınarak açıklamaya gidilmektedir. Bu sebeple konuyu açıklayan net ifadelerle şiirlerin kısa, anlaşılır ve edebî sanat kaygısı taşımadığı görülmektedir.

2.3.2. Münâcât

Münâcât, Arapça *نجو* kökünden türemiş olup *gizlice söylemek, fısıldamak, canını kurtarmak ve kurtulmak* anlamlarına gelmektedir.²³⁸ Bir edebiyat terimi olarak ise, manzum veya mensur eserler olarak Allah'a yakarışı konu edinir.²³⁹ Türk-İslam edebiyatında da yaygın olarak münâcât türü şiirler kaleme alınmıştır. Bu sebeple münâcâtı Şemseddin Sâmî; “Allah’a dua ve niyaz etme, Cenab-ı Hakk’a hitaben dua ve niyazı mutazammin şiir”²⁴⁰ olarak tarif ederken Muhammed Salâhî; “Bir kimseye *fısıldamak* manasındadır. *Lisanımızda dergâh-ı ilahiye dua, niyaz etmek, yakarmak* manasında kullanılır ki, bu misüllü dua ve niyaza münâcât itlakı *ihfa cihetiyle olduğu Kâmûs-ı Kebîr’de mezkurdur.*” şeklinde açıklar.²⁴¹ Tanımlardan anlaşılacağı üzere Allah’a olan yakarış, münâcât şiirlerinin özünü teşkil etmektedir. Bu sebeple münâcât, Allah’ın isim ve sıfatlarıyla O’na yapılan niyaz ve yakarışı konu edinmektedir. Yakarışın ön planda olması, Arap edebiyatında münâcâtların sanat endişesi taşımamasının bir sebebi olarak görülmüştür.²⁴²

Münâcât, sûfî gelenek içerisinde kendisine geniş yer bulmuştur. Arap edebiyatındaki kökenleri ise, bu sûfî gelenek ile bağlantılı bir şekilde ilk dört halifeye kadar ilişkilendirilmektedir. Özellikle Hz. Ebû Bekir’e isnat edilen *Kaside-i Ebû Bekir* ismiyle okunan münâcât, tasavvuf dergahlarında icra edilen evrad ve zikirlerin başında gelmiştir.²⁴³ er-Riyâhî’nin de sûfî bir şair olması dinî şiirleri arasında münâcât temalı şiirlerinin geniş yer bulmasına sebep olmuştur. Bu şiirler arasında; veba salgınından

²³⁸ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şîhâh*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Atfâr, Dâru’l-‘İlmi’l-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987, VI, 2501; Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdirrezâk ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhri’l-Kâmûs*, Dâru’l-Hedâye, 1965-2001, XL, 22.

²³⁹ Muhsin Macit, “Münâcât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2020, XXXI, 562

²⁴⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, h. 1317, s. 1407.

²⁴¹ Muhammed Salâhî, *Kâmûs-i Osmânî*, İstanbul, 1313.

²⁴² Macit, “Münâcât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, 563.

²⁴³ Söz konusu münâcâta, Hz. Ömer ve Hz. Ali’ye ait olduğu ifade edilen münâcât örneklere ulaşmak bk. Abdülhakim Koçin, *Türk Edebiyatında Münâcât*, TDV Yay., Ankara, 2011, 23.

kurtulmak için ve hasta olan bir yakınının şifa bulması için istiğâsede bulunduğu şiirleri mevcuttur.

er-Riyâhî'nin bu başlık altındaki şiirlerini ve beyit sayılarını tablo üzerinde aktarmak daha yararlı olacaktır:

Tablo 2.4. Münâcât Şiirleri

Muhteva	Şiir No	Beyit Sayısı
1 İstiğâse	2	35
2 Münâcât	3	16
3 Münâcât	18	4
4 İstiğâse	120	53
5 Münâcât	145	3
TOPLAM		111

Bu kısımda ele alınacak ilk şiir, er-Riyâhî'nin uyku halinde iken kendisine sadır olduğu akabinde uyanır uyanmaz yazıya döktüğü şiiri olacaktır. Bu olayın kaynaklarda el-Mersâ denilen bir mevkide şairin bahçesinde uyduğu bir sırada gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu sebeple söz konusu şiiri daha çok *Kaside-i Nevmiyye* olarak bilinmektedir:²⁴⁴ [Muhalla]

1	أَلْحَمْدُ لِلَّهِ وَهُوَ حَسْبِي	وَفَازَ مَنْ حَسْبُهُ الْحَسِيبُ
2	يُخْصُّ مَنْ شَاءَ لَا بِشَيْءٍ	إِلَّا بِجُودٍ لَهُ صَبِيبُ
3	ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى الْمُنْبَأِ	وَأَدَمَ طِينُهُ لَزِيبُ
4	وَالْأَلِ وَالصَّحْبِ وَالْمَوَالِي	مِنْ كُلِّ مَنْ فِي الْهَدَى نَجِيبُ
5	وَبَعْدُ يَا خَالِقِي فَإِنِّي	أَدْعُو بِكُلِّ الَّذِي تَجِيبُ
6	أَنْ يَجْمَعَ الشَّمْلَ وَهُوَ فَرَقُ	يَجْمَعُهُ الْمُصْطَفَى الْحَبِيبُ
7	أَلْفَاتِحُ الْخَاتِمِ الْمَرْجَى	لِسَاعَةِ هَوَاهَا مُشِيبُ
8	السَّيِّدُ الْكَامِلُ الْمُعَلَّى	الطَّاهِرُ الطَّيِّبُ الْمَطِيبُ
9	كَنْزُ الْكَمَالِ الَّذِي لِكُلِّ	وَإِنْ عَلَا قَدْرُهُمْ- نُصِيبُ

²⁴⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 3. Şiir, 25-26.

10	مَنْ مَدَحَهُ فِي الْكِتَابِ يُنَلَى	مَاذَا عَسَى يَمْدَحُ الْأَدِيبُ
11	هُوَ الرَّؤُوفُ الرَّحِيمُ جَاءَ	فِي تَوْبَةٍ نَصُّهَا عَجِيبُ
12	فَيَا رُؤُوفُ وَيَا رَحِيمُ	مَا غَيْرُ وَصْلِكَ لِي طَيِّبُ
13	إِنْ أَمْ تُدَارِكُ حَلِيفَ سَقَمٍ	فَعَيْشُهُ بَعْدَ ذَا غَرِيبُ
14	هَذَا بُكَائِي بَدَا مَدِيحًا	وَذَا اشْتِيَاقِي وَذَا التَّحِيبُ
15	عَلَيْكَ مَنْ ذِي الْعُلَا صَلَاةٌ	مِنْ عَرْفَهَا مِسْكُنًا يَطِيبُ
16	كَذَاكَ يَصْحَبُهَا سَلَامٌ	عُصْنُ الدَّوَامِ لَهُ رَطِيبُ

1. Hamd Allah'a mahsustur ve O bana yeter... Kendisine Allah yeten kimse kazançlıdır.
2. O, sadece kendisinden dökülen keremini dilediğinin hizmetine kılar.
3. Salat ise Nebi'ye (as) ve çamuru yapışkan olan Adem'e (as),
4. Onun âline, ashabına, tabi olanlara hidayete ermiş asil olan herkese olsun.
5. Ey beni yaratan! Şüphesiz senin icabetini karşılayacak bütün (isimlerinle) dua ediyorum.
6. Ayrılmış toplumumuzu birleştir ki, bu da sevgili Mustafa'nın birleştirmesiyle olsun.
7. (O Mustafa ki) Fâtih, Hâtim ve korkusundan yaşlandıran o günde müracaat edilendir.
8. Yüce, kâmil, ulu, temiz ve (Allah'ın) güzelleştirdiği kimsedir.
9. -Onların mertebesi ne kadar yüksek olsa da- herkesten üstün olan kemâlâtın hazinesidir.
10. O ki, kitapta methedilmiştir; edib daha neyini övebilir ki?
11. Onun raûf ve rahîm olan vasfı, Tevbe suresinde muazzam bir şekilde betimlenerek geçmiştir.
12. Ey Raûf, ey Rahîm, sana kavuşmaktan başka tabibim yoktur.
13. Hastalıkla müptela olanı iyileştirmezsen, onun hayatı bundan böyle garip olacak.
14. Bu ağlayışım, bu özlemim ve bu feryadım bir övgü olarak görünmektedir.

15. Hoş kokusundan miskimizin güzelleştiği salat, yücelik sahibinden sana olsun.

16. İşte böyle her zaman dalları nemli bir selam ona (salata) eşlik eder.

Münâcâtlar, sanat kaygısı taşımadığı için en samimi ve içten duyguların açığa çıktığı şiirler olmuştur. er-Riyâhî'nin bu kasidesinde de o yakarışın vermiş olduğu his sezilebilmektedir. Diğer yandan af ve mağfiret talebinde bulunulması sebebiyle Allah'ın bağışlayıcılığında söz eden isim ve sıfatlardan çokça bahsedilmesi ve aynı şekilde Allah'ın af ve mağfiretini vurgulayan ayet ve hadislerin iktibas edilmesi, Hz. Peygamber'e, ailesine, ashabına salât ve selam getirilerek şiire son verilmesi belirli özellikleri arasındadır.²⁴⁵

Zikredilen bu hususlar temelinde er-Riyâhî'nin bu şiiri değerlendirildiğinde, kasidenin son iki beytinde Hz. Peygamber'e salât ve selam getirilerek bitirilmekle birlikte kasidenin başlangıcında da salât ve selam getirildiği görülmektedir. Kasidenin 1. ve 2. beyitlerinde Allah'a hamd ve tazim ile başlanmakta akabinde 3. ve 4. beyitlerinde Hz. Peygamber'e, âline, ashabına ve kıyamete kadar O'na tabi olacak olanlara salât ve selam getirilerek giriş yapılmaktadır.

Girizgahtan sonra 5. beyitte *وَبَعْدُ يَا خَالِقِي* ifadesiyle münâcâta giriş yapıldığı görülmektedir. Bu kısımda yakarış ifadelerine geçmeden önce, 5. ilâ 10. beyitler arasında Allah'ın yaratıcılığına, kemâl sıfatına, güç ve kudreti karşısında övgülerin yetersizliğine tazimde bulunmaktadır. Münâcâta temel teşkil eden yakarış ifadeleri 12. beyit ile başlamakta ve bu beyitte Allah'ın *الرَّؤُوفُ* ve *الرَّحِيمُ* ismi yakarışa konu edilmektedir. 13. beyitte günahkâr bir kul olarak hastalığına şifa olması yani başışlanması dile getirilmektedir. Münâcât şiirleri her ne kadar sanat kaygısı taşımasa da şairin bu iki beyitte tabîb-hasta benzetmesiyle ifadesini güzelleştirdiği görülmektedir. Yakarış ve yalvarma, en net bir biçimde 14. beyitte hissedilmektedir.

²⁴⁵ Sultan Şimşek, "Kenan Demirayak, Arap-İslam Edebiyatı Manzum Münâcâtlarda Şekil ve Muhteva, Erzurum Fenomen Yayıncılık, Aralık 2018", *Istanbul Journal of Arabic Studies*, c. 2, sy. 1, 2019, 142.

Şair burada النَّحِيبُ، اَشْتِيَاقِي، اَشْتِيَاقِي، اَشْتِيَاقِي ifadeleriyle ağlayışından, kavuşma özleminden ve feryadından bahsetmekte, bütün bunları ise Allah'a birer övgü olarak görmektedir. Geriye kalan son iki beyitte ise salât ve selam getirerek kasidesini bitirmektedir.

er-Riyâhî'nin münâcât şiirleri içerisinde aktarılacak bir diğer şiiri belirli bir konu hakkında yardım dilemeyi konu edinen istiğâse şiirlerinden biri olacaktır. er-Riyâhî'nin istiğâsede bulunduğu iki adet şiiri mevcuttur. Bunlardan ilkinin, veba salgını üzerine nazmeder. İkincisini ise, Şâzelî şeyhlerinden el-Beşîr el-Zevvâvî'nin hastalığına şifa bulması için nazmeder. Benzer özelliklere sahip olmalarından dolayı bu kısımda aktarılacak kaside, veba salgını üzerine kaleme aldığı şiiri olacaktır. 1233/1818 yılında Tunus, büyük bir veba salgını ile karşı karşıya kalır. Bu salgında Tunus'ta pek çok insan hayatını kaybeder. er-Riyâhî, bu salgın esnasında Allah'a sığınarak onun rahmet ve inayetiyle salgının son bulması için yakarışını dile getirmek üzere şiirini kaleme alır. Münâcât şiirlerinde bulunan özelliklere dikkat çekmek üzere şiirin ilgili beyitleri aktarılacaktır.

Münâcât ve yakarışın en yoğun bir şekilde hissedildiği bu şiirde, Allah'ın Rahmân ve Rahîm isimleri rahmet dilenme noktasında çokça kullanılmakta, salgından dolayı sığınılacak ve şifa dilenilecek tek makam olması kaside boyunca vurgulanmaktadır. Nitekim şair, kasidenin girizgahını şu şekilde yapmaktadır:²⁴⁶
[Hafîf]

يَا رَحِيمًا بِالْمُؤْمِنِينَ إِذَا مَا ذَهَلَتْ عَنْ أُنْبَائِهَا الرَّحْمَاءُ
1 يَا إِلَهِي وَأَنْتَ نِعْمَ اللُّجَاءُ عَافِنَا وَاشْفِنَا فَمِنْكَ الشِّفَاءُ
2 إِنَّ هَذَا الطَّاعُونَ نَارٌ تَلْظَى لِقُلُوبِ التَّوْحِيدِ مِنْهَا اصْطِلَاءُ

*Ey müminlere karşı merhametli olan! Şefkatli olanlar (anneler) evlatlarını unuttuğunda...*²⁴⁷

²⁴⁶ Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 2. Şiir, 22

²⁴⁷ er-Riyâhî, bu beyti hocalarından Muhammed el-Bûşîrî'ye ithafen yazdığı, akabinde münâcât şiirine geçtiği Dîvân'da belirtilmiştir. Bu sebeple şiirin beyit sayısının dışında tutularak aktarılmaktadır.

1. *Yâ İlâhî! Sen ne güzel sığınılacak olansın, bizi bağışla, bize şifa ver çünkü şifa sendendir.*
2. *Şüphesiz bu salgın, tevhid (dolu) kalpleri yakıp kavuran bir ateştir.*

Münâcât şiirlerinde sıklıkla günahları dile getirme, pişmanlık duyma gibi ifadelere rastlanmaktadır. Bu duygulardan dolayı Allah'ın isimleriyle O'na sığınma hissiyatı dile getirilen taleplerdendir: [Hafîf]

7	ذَٰكَ مِنْ ذَنْبِنَا الْعَظِيمِ كَمَا قَدْ	جَاءَنَا عَنْ نَبِينَا الْأَنْبَاءِ
8	يَعْضَبُ اللَّهُ بِالذُّنُوبِ فَتَسْطُو	حِينَ تَطْعَى بِوُحْزِهَا الْأَعْدَاءِ
9	هُوَ لَا شَكَّ رَحْمَةً غَيْرَ أَنَّا	يَا قَوِيَّ عَنْ حَمَلِهَا ضَعْفَاءِ
10	كَمْ وَكَمْ رَحْمَةً لَدَيْكَ وَتُعْطِي	هَا بِلَا مِحْنَةٍ إِذَا مَا تَشَاءِ
11	رَبَّنَا رَبَّنَا إِلَيْكَ التَّجَانُّا	مَا لَنَا رَبَّنَا سِوَاكَ الْبِجَاءِ

7. *Bu (veba salgını) bizim büyük günahlarımızdandır, tıpkı Peygamberimizden gelen haberlerin gelmesi gibi.*
8. *Allah, aşırıya kaçıldığında günahlara öfkelenir; bundan dolayı düşmanlar da (silahlarıyla) musallat olur.*
9. *Şüphesiz o (veba), bir rahmettir ancak biz -ey güç sahibi!- onu taşımaktan aciziz.*
10. *Nice nice rahmetin vardır ve onları sıkıntısız bir şekilde dilediğine verirsin.*
11. *Ey Rabbimiz! Ey Rabbimiz! Sana sığındık ey Rabbimiz! Senden başka sığınacak yoktur.*

Münâcât şiirlerinde ayet ve hadislerden sıkça iktibaslar yapıldığı zikredilmiştir. Şair; kâfiye, vezin veya seci gibi zaruretlerden dolayı ufak değişikliklerle hadisten iktibas yapmıştır. Söz konusu beyitler şu şekildedir: [Hafîf]

20	رَبَّنَا جَاءَ مِنْ نَبِيِّكَ وَعَدُّ	فِي حَدِيثِ رُوَاثِهِ أَمْنَاءِ
21	إِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُمُ اللَّهُ	هُ تَعَالَى وَتَرْحَمِ الرَّحْمَاءِ

20. *Rabbimiz, ravileri güvenilir olan hadiste Nebi'nden bize bir vaat gelmiştir*

21. “Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki Allah Teâlâ da size merhamet etsin”²⁴⁸ ve merhamet sahipleri de rahmet görür

Ayetlerle ilgili bir iktibas ve bir de telmih bulunmaktadır. Bedî sanatlarından olan telmih, göndermede bulunarak değinmeyi ifade eder. Sıklıkla yakarışların devam ettiği şiirde ilk olarak 26. beyitte İnşirah suresinin 5. ve 6. ayetlerine telmih yapılmıştır. Hemen ardından gelen 27. beyitte ise Talak suresinin 7. ayeti iktibas edilmiştir: [Hafîf]

25 ضَاقَ أَمْرُ الْوَرَى وَأَنْتَ الْمَرْجَى وَسَطًا ذَا الْوَبَا وَعَزَّ الدَّوَاءُ

26 وَالْكِتَابُ الْعَزِيزُ بَشَّرَ بِالْيُسْرِ رَيْنَ فِي عُسْرِنَا وَمِنْكَ الْوَفَاءُ

27 وَكَفَانَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ يُسْرًا بَعْدَ عُسْرٍ وَالْوَعْدُ مِنْكَ لِقَاءُ

25. İnsanlık zora düşmüştür, sen sığınılansın, bu veba kırıp geçirdi, ilaç ise ulaşılmaz oldu.

26. Bu aziz kitap, zorluklarımızda iki kolaylığı müjdelemiştir ve bu sözü yerine getirmek de sana aittir.

27. “Allah bir güçlüğü ardından bir kolaylık sağlayacaktır” bize yeter ve senin vaadin gerçekleşecektir.

Kasidenin sonlarına yaklaşırken salât ve selam kısmı başlamaktadır. 29. beyit ile başlayan bu kısım, 35. beyitte bütün müminlere tavsiye ile son bulmaktadır. Bu bölümde dikkati çeken bir diğer husus Hz. Peygamber’in şefaatçi olmasına vurgu yapılmasıdır. Aynı şekilde ailesine, ashabına ve bütün müminlere salât ve selama yer verilmektedir:

29 وَصَلَاةُ الْإِلَهِ ثُمَّ سَلَامٌ لِلْإِمَامِ الَّذِي بِهِ الْإِفْتِدَاءُ

30 أَحْمَدَ الْمُصْطَفَى الشَّفِيعِ إِذَا مَا قَالَ كُلُّ نَفْسِي وَإِيَّيَّ بَرَاءُ

31 إِذْ يَقُولُ الرَّسُولُ وَالْحَمْدُ شَعْلٌ فَيُنَادَى لَكَ أَهْنَا وَالرَّحَاءُ

32 يَا لَهُ مَوْقِفًا عَزِيزًا بَجَلَّتْ عَنْ جَمِيعِ الْوَرَى بِهِ الضَّرَاءُ

²⁴⁸ Söz konusu hadis, اَرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمُكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ, Bk. Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmi‘u’s-Şağîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî, Dâru’l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1423/2003, I, 131.

- 33 وَرِضَاهُ الْأَنْتُمْ يُهْدَى لِيَصْحَبِ بَعْدَ آلٍ وَمَنْ حَوَاهُ الْعَبَاءُ
 34 وَلِكُلِّ الْأَتْبَاعِ فِي كُلِّ قَرْنٍ مَا لَهُ بِانْقِضَا الزَّمَانِ انْقِضَاءُ
 35 أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ تُوْبُوا جَمِيعاً أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ

29. Rabbimizin salât ve selamı tabi olduğumuz imama olsun.
 30. Herkes: şüphesiz ben (bu işten) sorumlu değilim (beriyim) dediği vakit o, şefaata eden, seçilmiş, Ahmed'dir.
 31. Zira Peygamber, Allah'a hamd etmekle meşgul iken, sana kutlu ve afiyetler olsun diye seslenilir.
 32. (Peygamberin) konumu (şefaati) ne yücedir ki onunla bütün insanlığın sıkıntısı giderilmiştir.
 33. Onun en mükemmel hoşnutluğu ailesinden ve Ehl-i beytinden sonra ashabını doğru yola iletsin.
 34. (Bu hoşnutluk) bütün asırlarda zaman tükense de tabi olan herkesin üzerine olsun.
 35. Ey müminler! Hepiniz tövbe edin, ey insanlar! Sizler muhtaç olanlarsınız.

Sonuç olarak, er-Riyâhî'nin münâcât şiirlerinin klasik Arap şiirinde ele alınan formlara uygun olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle af, mağfiret ve bağışlanma talebi ile günahlardan pişmanlık duyma unsurlarının dile getirilmesi, Allah'a Rahmân ve Rahîm isimleriyle iltica vurgusu yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Arap edebiyatında münâcât şiirleri genel olarak sanat kaygısı taşımasalar da er-Riyâhî'nin farklı teşbihlerle kısmen ifadelerini süslediği görülmektedir.

2.3.3. Hz. Peygamber'i Medih

Medih şiirleri, İslam öncesi dönemden itibaren Arap edebiyatının en köklü konuları içerisinde yer almıştır. İslam ile birlikte gayesi övgü olan bu şiirlerin, kutsal olan unsurların etrafında kendini göstermesi doğal bir süreç olarak ifade edilebilir. Memlûklerin ikinci asrında ortaya çıkan ve bu dönemde yaygınlık kazanan Hz. Peygamber'e methiyeler, yine o asırda Arap şiirinin diğer konularına galip gelmiştir. Memlûklü sultanların hac, dinî bayram ve törenlere ayrı bir ihtimam göstermeleri, tasavvufî düşünceye sahip olmaları ya da bu düşünceyi desteklemeleri toplum

nezdinde peygamber methiyelerinin yer edinmesini sağlamıştır. Özellikle mevlid-i nebî haftasında sultanlar bizzat halkın arasına iniyor; yiyecek, erzak ve para dağıtımında bulunuyorlardı. Bu haftada pek çok yazar ve şairin, ödül elde etmek için Hz. Peygamber’i metheden şiir ve yazılar kaleme alarak yarıştıkları aktarılmaktadır.²⁴⁹ Diğer yandan peygamber methiyeleri, sûfî gelenek içerisinde önemli bir yere sahiptir. Zaman içerisinde bu alanda müstakil divanlar telif edilmiş²⁵⁰ ve peygamber methiyelerinin farklı türleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında na’t, mevlid ve bedî’iyyât yaygınlık kazanmış olanlarıdır. Türk edebiyatında daha çok na’t olarak isimlendirilen Hz. Peygamber’i medih şiirleri, ona duyulan sevginin yoğun olarak işlendiği şiirlerdir.²⁵¹ Mevlidler, Hz. Peygamber’in doğumu münasebetiyle kaleme alınan mensur veya manzum eserlerdir.²⁵² Bedî’iyyât türü peygamber methiyeleri ise, her beytinde en az bir bedî’ sanatının bulunduğu kasidelere verilen isimdir.²⁵³ Zikredilen bu türler özünde duygu yüklü kalplerin birer ürünü olarak Hz. Peygamber için yazılan methiyelerdir.

Osmanlı döneminde de kendine büyük yer bulan peygamber methiyelerinde şairler, bazı unsurlara yer vermiştir. Genel itibariyle; Hz. Peygamber’in doğumuna, güzel ahlakına, fizikî güzelliğine, insanlığı aydınlatan bir nur olmasına, mucizelerine, şefaatine ve ona duyulan özleme yer vermişler ve yine ona, Ehl-i beytine, ashabına ve ona tâbî olanlara salât ve selam getirmişlerdir.²⁵⁴

er-Riyâhî’nin kaleme aldığı toplamda 121 beyitten oluşan yedi adet peygamber methiyesi mevcuttur. Beyit sayıları 2 ile 38 arasında değişen bu şiirlerinde, Hz. Peygamber hakkında kâinatın var oluş sebebi, mahlukatın ve övülenlerin en hayırlısı gibi nitelermelere yer verilmektedir. Hâtıme kısmında ise Hz. Peygamber’e, Ehl-i beytine ve inananlara salât ve selam getirilmektedir. Bu bölümde *Dîvân*’da خَيْرَ

²⁴⁹ Kandıll, *eş-Şi’ru’l-‘Arabî fi’l-‘Aşri’l-Memlûki’s-Sânî*, 237.

²⁵⁰ Divanların listesine ulaşmak için bk. Kandıll, *eş-Şi’ru’l-‘Arabî fi’l-‘Aşri’l-Memlûki’s-Sânî*, 238

²⁵¹ Mustafa Çiçekler, “Na’t”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2006, XXXII, 435.

²⁵² Durmuş, “Mevlid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 480.

²⁵³ Hulusi Kılıç, “Bedüiyyât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1992, V, 323; Ayrıca bk. Muhammet Vehbi Dereli, *Osmanlı Dönemi Bedüiyyât Şairlerinden Âişe el-Bâüniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Gece Kitaplığı Yay., 2014.

²⁵⁴ M. Mesut Ergin, “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri (1517-1798)”, *Marife*, c. 7, sy. 1, 2007, 120.

سَيِّدَ الْوُجُودِ olarak isimlendirilen kasidesi aktarılabacaktır. er-Riyâhî, bu şiirini

hac farizasını yerine getirirken Hz. Peygamber'in kabri karşısında nazmeder:²⁵⁵ [Basît]

- 5 مِسْكُ الصَّلَاةِ وَأَعْطَارُ السَّلَامِ تَلِي
6 يَا رَحْمَةً أَهْدَيْتَ لِلْعَالَمِينَ هُدَى
7 يَا سَيِّدِي يَا شَفِيعَ الْخَلْقِ قَاطِبَةً
8 إِنَّا أَتَيْنَاكَ فِي ظَلَمٍ لِنَفْسِنَا
9 فَنَظُرُ لِزُورِكَ وَاسْتَعْفِرُ لَهُمْ كَرَمًا
10 إِنَّا ضَيُّوفُكَ يَا خَيْرَ الْأَنَامِ قِرَى
11 جِئْنَاكَ مِنْ شَاسِعِ الْأَقْطَارِ يَحْمِلُنَا
12 لَمْ نَعْدِمِ الْفَضْلَ مِنْ بَعْدِ فَكَيْفَ وَقَدْ
13 يَا رَحْمَةَ اللَّهِ فِي كُلِّ الْعَوَالِمِ يَا
14 أَتَيْتَ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِ الْإِلَهِ فَمَا
15 جَاهَدْتَ حَقَّ جِهَادٍ فِي رِضَاهُ إِلَى
16 وَقُمْتَ لِلَّهِ فِي تَبْلِيغِ مِلَّتِهِ
17 حَتَّى غَدَتْ مِلَّةُ الْإِسْلَامِ ظَاهِرَةً
18 وَذَاكَ مِصْدَاقُ مَا يُتْلَى لِيُظَهِّرَهُ
19 طُوبَى لِمَتَّبِعِ نُورًا أَتَيْتَ بِهِ
- عَلَيْكَ تَعُدُّوْهُمَا الْأَطْيَابُ فِي حَجَلِ
لَوْ لَمْ تَكُنْ لَمْ يَكُنْ كَوْنٌ بَدِيعِ حُلِيِّ
إِذْ قَوْلُ كُلِّ رَسُولٍ لَيْسَ ذَلِكَ لِي
مُسْتَعْفِرِينَ مِنَ الْأَثْقَالِ فِي وَجَلِ
فَإِنَّ فَضْلَكَ بِالْإِقْبَالِ لَمْ يَزَلْ
ذُووْهُ افْتِقَارٍ إِلَى مَا مِنْكَ مِنْ نُزُلِ
حُسْنِ الرَّجَاءِ إِلَى إِحْسَانِكَ الْهَطَلِ
صِرْنَا بِقُرْبِكَ مِثْلُ الشَّمْسِ فِي الْحَمَلِ
مُحَمَّدٌ، أَحْمَدُ، يَا أَفْضَلَ الرُّسُلِ
أَخْلَدْتَ فِيهِ إِلَى عَجْزٍ وَلَا كَسَلِ
أَنْ أَشْرَقَ الدِّينُ فِي سَهْلٍ وَفِي جَبَلِ
لَمْ تَخْشَ يَوْمًا وَمَنْ تَحَقَّلَ بِمُنْحَدِلِ
تَعْلُو عَلَى سَائِرِ الْأَدْيَانِ وَالْمَلَلِ
بِرِعْمِ مَعْطَسِ أَهْلِ الْكُفْرِ وَالْحَبَلِ
يُشْشَى بِهِ فِي رِيَاضِ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ

²⁵⁵ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 60. Şiir, 76-78; er-Riyâhî bu methiyesinin ilk dört makta'ını değiştirmiştir. Ancak muhakkik ilk kez kaleme aldığı ilk dört beyti başlangıç olarak kabul etmekte, akabinde *Dîvân*'da bu kasidenin başına değiştirildiği notunu düşmektedir. Söz konusu beyitler şu şekildedir: [Basît]

1	عليك أركى سلام يا ضيا المقل	ومن رضاء علينا غاية الأمل
2	عليك أشرف تسليم وأطيبه	بحيث تغدو له الأعطار في حجل
3	عليك أجمل تسليم وأكمله	وهل لقدرك إلا كل فكتمل
4	يا سيدي يا شفيع الخلق قاطبة	يوماً إليها يد الإرسال لم تصل

- 20 وَوَيْلٌ مَنْ لَمْ يُقِمَّ رَأْسًا بِهِ فَعَدَاً
 21 هَا نَحْنُ بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكَ نَشْهَدُ أَنْ
 22 وَأَنَّكَ الرَّحْمَةُ الْمُهْدَاةُ مِنْهُ لِمَنْ
 23 وَأَنَّ كُلَّ الَّذِي بَلَغَتْ مِنْ نَبَا
 24 هَذَا شَهَادَتُنَا ذُخْرِي لَدَيْكَ وَمَنْ
 25 نَعَمْ وَوَيْ حَاجَةٌ فِي الْقَلْبِ تَعْلَمُهَا
 26 نَعَمْ وَأُخْرَى وَقَدْ جَلَّتْ وَلَسْتُ هَا
 27 يَا كَمْ قَصَدْتُ هَا مِمَّنْ يَضُنُّ بِهَا
 28 وَالْآنَ جِئْتُكَ لَا أُلْوِي عَلَى أَحَدٍ
 29 أَنْظُرْ لِدَلِّي بِسُقْمِ الْحُبِّ عَنْكَ فَإِنَّ
 30 وَارْحَمِ فُوَادَاً بِنَارِ الْفَقْدِ مُصْطَلِيَاً
 31 طَالَتْ لِيَالِي الْجَفَا مِئِّي وَقَدْ قَصَرَتْ
 32 يَا سَيِّدِي الْعُمُرُ قَدْ وُلَّى وَمَا ظَفِرَتْ
 33 إِيَّيْ تَوَسَّلْتُ بِالْأَسْمَاءِ وَأَعْظَمِهَا
 34 هَبْ لِي وَصَالاً عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي لِكَيْ
 35 عَلَيْكَ صَلَّى الَّذِي فِي الذِّكْرِ قَالَ لَنَا
 36 وَسَلَّمِ اللَّهُ تَسْلِيمًا يُفَوِّحُ لَهُ
 37 ثُمَّ الرِّضَى عَنْ أَبِي بَكْرٍ وَعَنْ عُمَرَ
 38 وَكُلُّ مَنْ بِكَ يَا خَيْرَ الْأَنْامِ لَهُ
- مِنْ حُسْرِهِ فِي مَهَاوِي الرِّينِغِ وَالزَّلَلِ
 لَا رَبَّ لِلْخَلْقِ إِلَّا الْوَاحِدَ الْأَزَلِي
 سِوَاهُ كَيْ يَسْتَقِيمَ الْأَمْرَ عَنْ مَيْلِ
 حَقٌّ وَصِدْقٌ عَلَى التَّفْصِيلِ وَالْجَمَلِ
 يَسْتَوْدِعُ الْمُصْطَفَى مَا خَابَ فِي أَمَلِ
 لَا عَيْشَ لِي دُونَهَا فَاسْمَحْ بِعَيْشِكَ لِي
 أَهْلًا وَأَنْتَ الَّذِي نَرْجُوهُ لِلْجَلَلِ
 فَكُنْتُ أَقْنَعُ بَعْدَ الْيَأْسِ بِالْقَفَلِ
 أَنْتَ الْجَوَادُ الَّذِي يُعْطِي بِلَا مَهَلِ
 تَنْظُرُ رَفَلْتُ بِعِزِّ الْوَصْلِ فِي حُلَلِ
 وَأَنْظُرُ لِدَمْعٍ مِنَ الْخُسْرَانِ مُنْهَمِلِ
 يَدَايَ عَنْ نَزْعِ مَا أُلْبَسْتُ مِنْ عِلَلِ
 يَدِي بِنَيْلِ الَّذِي أَعَيْتَ لَهُ حَيْلِي
 وَكُلَّ أَمْرٍ يُرَى مِنْ أَعْظَمِ الْوَصْلِ
 أَمُوتَ وَالْقَلْبُ فِي سُكْرِ مِنَ الْجَذَلِ
 صَلُّوا بِدَمْعٍ مَعَ التَّسْلِيمِ مُنْصَلِ
 مِسْكَ الْحَيْتَامِ مَعَ الْإِشْرَاقِ وَالطَّفَلِ
 وَذِي الْحَيَاءِ أَبِي عَمْرٍو كَذَاكَ عَلَيَّ
 تَعَلَّقْ بِانْتِسَابٍ غَيْرِ مُنْفَصِلِ

5. Hoş kokuları mahcup bırakacak şekilde misk kokulu salât, güzel kokulu selam sana sıra sıra gelsin.

6. Ey alemlere hidayet olarak bahşedilen rahmet, sen olmasaydın eşsiz, harika kâinat olmazdı.

7. *Ey efendim! Ey mahlukatın şefaatchisi! Öyle ki bütün elçilerin sözü “bunlar benim için değildir” dediğinde,*
8. *Biz kendimize zulmederek ve korku içerisinde yüklerimizden bağışlanma dileyerek sana geldik.*
9. *Bu yüzden seni ziyaret edenlere bak ve onlar için kereminden bağışlanma dile, ki senin lütfun sürekli devam etmektedir.*
10. *Ey yaratılmışlara ikramda en iyi olan! Biz ki senin misafiriniz senden gelen ikrama ihtiyacı olanlarız.*
11. *Senin sağanak yağmur gibi bol ihsanını (elde etmek) için güzel dileklerin bizi taşınmasıyla uzak diyarlardan geldik.*
12. *Uzakta iken (senin) lütfundan yoksun olmadık, nasıl koç burcu (zamanı) (dünya) güneşe yakın ise biz de sana yakın olduk?*
13. *Ey bütün alemlerde Allah'ın rahmeti (olan)! Ey en çok övülen Muhammed! Ey elçilerin faziletlisi!*
14. *Tanrının katından hakkı getirdin ne acizliğe ne de tembelliğe meylettin.*
15. *Sen, din engebesiz yerde de dağda da doğana kadar Allah'ın rızasına uygun hakkıyla cihat ettin.*
16. *Bir gün olsun korkmadan, umutsuzluğa aldırış etmeden Allah'ın dinini tebliğ ettin,*
17. *Ta ki İslam dini, diğer dinlerden inançlardan üstün bir durumda ortaya çıktı.*
18. *Bu ise, ahmak ve küfür ehline rağmen, ortaya çıkması için tilavet edilenlerin tasdikidir.*
19. *Onunla getirdiğin, ilim ve amel yolunda yürünen ışığa tabi olanlara ne mutlu!*
20. *Ve yazıklar olsun onunla başını kaldıramayan kimselere ki sapkınlık ve hataların derin çukurları içerisinde zayı olmuşlardır.*
21. *İşte buradayız, huzurunda şahitlik ediyoruz, ki bir ve ezelî olandan başka ilah yoktur.*
22. *Ve sen, (peygamberlik) görevini sapmadan dosdoğru yapmak üzere Allah tarafından diğer insanlara bahşettiği rahmetsin.*
23. *Vahiyden ilettiğin her şey, ayrıntılı ve bütünüyle, hak ve doğrudur.*

24. *İşte bu bizim şahitliğimiz sendeki azığımızdır, Mustafa'ya emanet veren kişi hayal kırıklığına düşmez.*
25. *Evet, kalbimde senin bildiğin (bir isteğe) ihtiyaç vardır, onsuz bana hayat yoktur, ki böylece hayatınla (onu) bana bahşet.*
26. *Evet, bir başka (ihtiyaç da) vardır ve yücelmiştir ne kadar onlara ehil olmasam da umduğumuz kişi sensin.*
27. *Ne kadar onları hakkıyla yerine getiremeyenlere yöneldim ise de kendimi ümitsizlikten sonra geri dönmekle kanaat getiriyordum.*
28. *Ve şimdi hiçbir kimseye yüz çevirmeden sana geldim, sen ki geciktirmeden veren cömert birisin.*
29. *Senin aşkının hastalığından dolayı düştüğüm rezalete bak, şayet bakarsan vuslatın vermiş olduğu şeref ile uzun elbiseler içerisinde caka satarak yürümekteyim.*
30. *Bu yitirmişliğin ateşi ile yanar haldeki kalbe merhamet et ve bu hüsrandan dolayı boşalan göz yaşına bak.*
31. *Cefalı geceler benden dolayı uzadı, büründüğüm hastalıkları (illetleri) kaldırmaya gücüm kalmadı.*
32. *Ey efendim! Ömrüm tükendi ve çarelerimi de aciz bırakan şeyleri de elde edemedim.*
33. *Şüphesiz Allah'ın isimleriyle en büyükleriyle, en yüce bağlar ile görünen her durumu vesile kıldım.*
34. *Bana, geçirdiğim geceler hatrına (sana) kavuşmayı ihsan et ki kalb(im) neşe dolu bir sarhoşluk içerisinde iken öleyim.*
35. *Bize kitapta: "Göz yaşlarıyla muttasıl olan selamımız" diyenin sözüyle salat sana olsun.*
36. *Güneşin batışı ve doğuşu ile yayılan misk-i hitâm ile ona esenlik versin.*
37. *Sonra Ebû Bekr'e, Ömer'e ve haya sahibi Ebû Amr'a ve aynı şekilde Ali'ye,*
38. *Bütünü baylara ve sana nesep ile ayrılmaz bağı olan herkese selam olsun.*

Kasidenin ilk dört beytinde Hz. Peygamber'e salât ve selam getirilerek girizgâh yapıldığı görülmektedir. er-Riyâhî, bu methiyesini Hz. Peygamber'in kabri karşısında

kaleme aldığından 11. beyte kadar olan kısımda, Hz. Peygamber'in huzuruna varışını vurgulayan *إِنَّا ضَيْفُوكَ/Senin misafiriniz, أَتَيْنَاكَ/Sana geldik, لَزُورِكَ/Seni ziyaret eden için, جِئْنَاكَ/Sana geldik* gibi ifadeleri sıklıkla kullanmaktadır.

Kasidenin ana temasının aktarıldığı 13. ilâ 29. beyitler arasında Hz. Peygamber'i öven nitelemeler görülmektedir. Bu kapsamda 13. beyitte *يَا رَحْمَةَ اللَّهِ/Ey Allah'ın Rahmeti, يَا مَحْمُودًا/Ey övülmüş kimse, يَا مَحْمُودًا/En çok övülen, يَا أَفْضَلَ الرُّسُلِ/elçilerin en faziletlisi* ifadeleriyle methe giriş yapılmaktadır. Bunların haricinde 10. beyitte *يَا حَيْرَ الْأَنَامِ/Ey Mahlukatın en hayırlısı, 22. beyitte الرِّحْمَةُ الْمُهْدَاةُ/Hidayet bahşedilen rahmet, 24. beyitte الْمُصْطَفَى/seçkin-seçilmiş ve 28. beyitte أَنْتَ الْجَوَادُ/Sen ki cömertsin* gibi farklı nitelemelerde bulunmaktadır.

Peygamber methiyelerinde bazı hususlar sıklıkla dile getirilmektedir. Bu kapsamda şairin, Hz. Peygamber'in nübüvvet görevini yerine getirmesi üzerinde durduğu görülmektedir. Bu ifadeler arasında 14. beyitte *أَتَيْتَ بِالْحَقِّ/Hakkı getirdin, 15. beyitte وَقُفِّمْتَ لِلَّهِ فِي جِهَادٍ حَقٍّ/ Hakkıyla cihad ettin/çabaladın, 16. beyitte لَمْ تَخْشَ يَوْمًا/Bir gün bile korkmadın* ifadeleri, 23. beyitteki *بَلَّغْتَ مِنْ نَبِيٍّ/Vahiyden tebliğde bulundun* ifadeleri Hz. Peygamber'in elçilik görevini hakkıyla ve korkmadan yaptığını aktaran övgülerdir.

Kasidenin hatime kısmına geçmeden önce şairin bazı yakarışlarda ve duada bulunduğu görülmektedir. 29., 30. ve 34. beyitlerde *أَنْظُرْ لِدُنِّي/(Şu) Rezil halime bak, وَأَرْحَمْ فُؤَادًا/Kalb(ime) merhamet et ve وَصَلَاً لِي وَصَلَاً/Sana kavuşmayı bahşet bana*

ifadelerinde bu durumu görmek mümkündür. Bu kasidede dikkatleri çeken bir husus da er-Riyâhî'nin 33. beyitte *تَوَسَّلْتُ بِالْأَسْمَاءِ وَأَعْظَمَهَا* /Şüphesiz ben Allah'ın isimleriyle ve onların en ulularıyla tevessülde bulundum şeklinde tevessülde bulunmasıdır. Ancak bu şiiri tevessül şiirleri kapsamında değerlendirmem uygun olacaktır. Çünkü tevessül şiirlerinin merkezinde aracı kılınan kişi vasıtasıyla Allah'a yakarıştta bulunma ve şefaata dilenme vardır. er-Riyâhî'nin bu kasidesinin odağında, Hz. Peygamber'in muhtelif yönlerden methi bulunmaktadır. Bu sebeple tek bir yerde zikredilen tevessül ifadesi, şiiri tevessül başlığı altında değerlendirmeye imkân sağlamamaktadır.

Methiyenin son kısmına bakıldığında, salve ile bitirildiği görülmektedir. Öncelikle Hz. Peygamber başta olmak üzere akabinde dört halife Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali sırasıyla zikredilmektedir. Son olarak kendi döneminde yaşayan Bayları da unutmuyarak salve kısmına eklemiştir.

Bu bölümde aktarılan bir diğer kaside, er-Riyâhî'nin sahip olduğu sûfi gelenek içerisinde güzel bir şekilde yorumladığı peygamber methiyesi olacaktır. Tunus mûsikî makamlarının isimlerini kasideye mezcettiği methiyesi, dinî mûsikî türüne de güzel bir örnektir.²⁵⁶ [Basît]

1	قَلْبِي عَلَى هَجْرٍ مَنْ أَهْوَاهُ فِي أَلَمٍ	وَحَالَتِي بَعْدَهُ نَارٌ عَلَى عِلْمٍ
2	رَفَّتْ لِحَايِي أَصْلَادُ الصُّحُورِ وَمَا	رَأَيْتُ لِحَايِي وَمَا آوَى إِلَى سَقَمِي
3	أَنْشَدْتُهُ عَدَبَ الْحَايِي أَلَيْنُهَا	وَالدَّمْعُ وَالْوَجْدُ فِي فَيْضٍ وَفِي ضَرَمٍ
4	لَعَلَّ كَأْسَ الرَّهَاوِي أَنْ يُعْطِفَهُ	وَيَقْتَضِي مِنْهُ مَا يُبْرِي مِنَ الْأَلَمِ
5	وَحُرْمَةَ الدَّيْلِ لَا وَاللَّهِ أَقْصِدُهَا	فَالرَّصْدُ لِلدَّيْلِ أَمْرٌ لَيْسَ مِنْ شِيَمِي
6	وَهَبْ لِسَانِي مَزْمُومًا عَلَيْهِ أَمَا	هُوَ الْحُسَيْنُ الَّذِي يُبْرِي مِنَ اللَّمَمِ
7	بِالْأَصْبَعَيْنِ لَوْ أَنَّ الْبَحْرَ يَبْرُكُهُ	أُعَدِّدُ الرَّمْلَ مَا لَا أَنْ يَعِزَّ دَمِي
8	وَلَوْ أَرَى سِيكَةَ تَدْبِي مَوَدَّتُهُ	كَانَ الْعِرَاقُ عَلَى مُلْكِي وَمَنْ خَدَمِي

²⁵⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 70. Şiir, 93.

9	يَا كَمْ رَسَى رَصْدُ مَيِّ لِعُرَّتِهِ	كَالْأَصْبَهَانَ أَنَاخُ الْعَيْسِ بِالْأَلَمِ
10	أَشْكُو النَّوَى وَلَكُمْ جَرَى دَمِي فَسَقَى	رَمَلَ الصَّحَارِي وَرَمَلَ الْمَايَا الْأَكْمِ
11	فُقُولُوا لَهُ صَبُّكَ الْمَلْهُوفُ فِي هَفِّ	وَ مَائَةٍ فَاعْفُ وَاصْفَحْ يَا أَحَا الْكَرَمِ
12	هُوَ الَّذِي بَشَّرْتَ تَوْرَاهُ مُوسَى بِهِ	وَبِاسْمِهِ صَرَخَ الْإِنْجِيلِ لِلْأُمَمِ
13	هُوَ الَّذِي دُونَهُ الرُّسُلُ الْكَرَامُ وَمَنْ	دَانَتْ لَهُ النَّاسُ مِنْ عُرْبٍ وَمِنْ عَجَمِ

1. *Kalbim sevdiğim kişinin ayrılığı sebebiyle acı içerisinde, ondan sonraki durumum ise her yere malum olmuştur.*
2. *Sert kayalar bile halime acımışken, o ise ne halime acıdı ne de hastalığıma baktı.*
3. *(Kulağa) hoş gelecek şekilde yaptığım tatlı bestelerimi ona yazdım, ateşli ve tutkulu bir şekilde göz yaşlarım ve aşkı (vardır içerisinde).*
4. **Rahâvî**'nin kadehi belki ona hoş gelir ve o da acıya şifa verecek sebep olur.
5. **Zeyl**'in hürmetine, evet Allah'a yemin olsun ki onu kastediyorum, **er-rasdu li zeyl** (alçak olanın/kuyruğun peşine düşmek) hiç adetim değildir.
6. Dilime **mezmûmu** bahşet, zira o küçük sıkıntılardan uzak olan **Hüseyn** (makamıdır).
7. **Aşbi'ayn** ile (iki parmakla) şayet deniz onu terk ederse, (o makamla) kanımı kabartmayan/coşturmayan **remli** (kumu) sayarım
8. Şayet onun sevgisini bana yaklaştıracak **sike**'yi görürsem, **'Irâk** da benim mülküm ve hizmetçim olur.
9. Onun zülfünü **rasd** etmek (görmek) ne de çok yer etmiştir bende, **aşbehân** gibi güzel bir dişi devenin acısı ile çökmüştür (içime).
10. **Nevâ**'dan (uzaklıktan) şikayetçiyim, ne kadar çok kanım akmış ve tepelerden oluşan **ramle'l-mâya**'yı (ağaçları) da sulamıştır.
11. Ona şöyle söyleyin: "Ey cömertlik sahibi, senin hasretini çeken aşığın üzüntü ve **mâya** (hastalık) içerisinde, bu sebepten (onu) bağışla ve affet.
12. O ki, Musa'nın Tevrat'ının kendisiyle müjdelediği, (bütün) ümmetlere **İncil**'in adını beyan ettiği.

13. O ki, bütüin peygamberlerin üstünüdür, Arap olan ve olmayanların kendisine itaat ettiği kimsedir.

er-Riyâhî, Hz. Peygamber'e duyduğu sevgiyi Tunus bölgesinde yaygın olarak kullanılan dinî mûsikî makamları ile ifade etmiştir. Hz. Peygamber'e kavuşma özlemi içerisinde çekmiş olduğu acı, şairin arzı halini ortaya koymaktadır. 3. beyitte *أَشَدُّهُ*

عَذْبَ الْحَبَانِي ifadesiyle bu methiyeyi hoş bir beste halinde nazmettiğini belirtir. Bu

sebeple 5. ilâ 11. beyitler arasında Tunus musikisinde kullanılan bazı makamların adını zikrederek izahlarda bulunur. Bu makamlar; *rahâvî*, *zeyl*, *raşd*, *mezmûm*, *hüseyn*, *aşbi'ayn*, *reml*, *irâk*, *aşbehân*, *ramle'l-mâya*, *mâya* 'dır. Tunus'ta var olan dinî mûsikî içerisinde bazı makamlar oluşmuştur. Özellikle zikredilen makamlarda söylenmesi için peygamber methiyeleri nazmedilmektedir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre bu makamları şiirinde ilk zikreden şair Muhammed ez-Zarîf et-Tûnisî (ö. 787/1385)

olmuştur.²⁵⁷ Tunus dinî mûsikîsi içerisinde *الطُّبُوع* ya da *نَاعُورَةَ الطُّبُوع* olarak ifade edilen bu makamlar toplamda 19 adetten oluşmaktadır.²⁵⁸ Peygamber methiyelerinde ilgili makamın zikredildiği beyit, o makama uygun bir şekilde okunmaktadır. Böylelikle peygamber methiyeleri dinî musikide icra edilen eserler olmaktadır.²⁵⁹

Sonuç olarak, er-Riyâhî'nin Hz. Peygamber için kaleme alınan diğer kasideleri de göz önüne alındığında peygamber methiyelerinde genel itibariyle; kâinatın nuru, yaratılmışların en hayırlısı, rahmet peygamberi, aydınlığın kaynağı olmasından ve ona duyulan özlem, nübüvvet ve tebliğ görevlerinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda ona

²⁵⁷ en-Neyfer, *Unvânu'l-Erîb*, I, 331-332.

²⁵⁸ Muhammed eş-Şâdik er-Rızkî, *el-Ağâni't-Tûnisiyye*, Dâru't-Tûnisiyye, 2. Baskı, Tunus, 1967, 192-193.

²⁵⁹ Dinî mûsikî içerisinde Türk ve Arap unsurlar pek çok etkileşim içerisinde bulunmuştur. Tunus mûsikîsi içerisinde yer alan 'Uşşâk, Hüseyînî, Raşd gibi makamlar bunlardan bir kaçıdır. Kurân-ı Kerim'in, ezanın, mevlidin ve peygamber methiyelerinin okunuşunu bu makamların dışında düşünmek mümkün değildir. Türk mûsikîsi ve Arap mûsikîsi arasındaki etkileşim de bu bağlamda düşünülmelidir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mücahit Küçüksarı-Murat Ak, "Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yûsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtu'l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi'l-İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 26, sy. 2, 2022, 885 vd.; Maya Saidani, *La musique du Constantinois: contexte, nature, transmission et définition*, (Thèse de doctorat soutenue), Sorbonne Université, Paris, 2001; İsmail Hakkı Özkan, "Makam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, XXVII, 410-412.

duyulan sevgi, aşk ve muhabbetin dile getirildiği görülmektedir. *Dîvân*'da yer alan altı adet şiiirden ikisi²⁶⁰ hariç diğer dört²⁶¹ methiyede salvele bölümü olmadığı bir farklılık olarak ifade edilebilir. Dile getirilen hususlar itibariyle Arap şiiirinde ele alınan konuları ihtiva etmektedir.

2.3.4. Tevessül Şiiirleri

Tevessül, *وَسْل*/*vesl* kökünden türemiş ve sözlükte “*manevî ya da maddî derecesi yüksek birine bir aracı vasıtasıyla yaklaşmayı istemek; güzel amellerle Allah'a yakınlaşmayı umut etmek*” anlamına gelmektedir.²⁶² Tevessül ya da vesile, yardım istemek anlamındaki istiğâse, istimdâd ve istiâne kelimeleri ile aynı manada kullanılmıştır. Aracı kılınan kişiye göre Allah'ın zâtı, isimleri ve sıfatları; peygamberler veya Hz. Peygamber ile, amel-i salih, muttakî ve salih müminlerin duası veya hayatta olan velîler ve salih kişilerle ya da ölümlerinden sonra olmak üzere tevessülde bulunulduğu kaynaklarda aktarılmaktadır. Bu bağlamda zikredilen hususlar etrafında Arap edebiyatına konu olan tevessül şiiirlerinin örnekleri bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı dönemi Arap şairlerinden Ebu'n-Necâh'ın (ö. 1172/1759) tamamı tevessülden oluşan *et-Tevessül bi Şuhedâ'i Bedr* adlı bir divân kaleme aldığı bilinmektedir.²⁶³

Arap edebiyatında tevessülün en yaygın biçimi, Hz. Peygamber ile tevessül yapılan şiiirler olduğu ifade edilmektedir.²⁶⁴ Bu doğrultuda er-Riyâhî'nin şiiirlerinde tevessül edilenlere bakıldığında *Dîvân*'da yer alan 4 adet tevessül şiiiri bulunmaktadır. 19. şiiirde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve soyundan gelenler ile bütün ashab-ı kiramın vesile kılındığı, 97. şiiirde sadece Hz. Peygamber'e, 106. şiiirde ise Mağrib alimlerinden Muhammed et-Tehâmî'ye tevessülde bulunduğu görülmektedir.²⁶⁵

²⁶⁰ Bk. *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 59. Şiiir, 75; 60. Şiiir, 76.

²⁶¹ Bk. *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 9. Şiiir, 30; 70. Şiiir, 93; 82. Şiiir, 107; 109. Şiiir, 147.

²⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 724.

²⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLI, 6-8; Kenan Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tevessül/Şefaât Dileme ve Yakarış Şiiirleri”, *AİÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. I, 2015, 49-76.

²⁶⁴ Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tevessül/Şefaât Dileme ve Yakarış Şiiirleri”, 51.

²⁶⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 19. Şiiir, 37-38; 97. Şiiir, 127-128; 106. Şiiir, 142-144.

Zikredilen kasideler benzer özellikleri taşımaktadır. Bu sebeple incelenecek şiir, 18 beyitten oluşan Ehl-i beyt, ashab, Hz. Peygamber'in soyundan gelen pek çok önemli şahsiyete tevessülde bulunulan kaside olacaktır. er-Riyâhî bu kasidesini Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti sırasında nazmetmiştir:²⁶⁶ [Tavil]

1	عَلَى بَابِ خَيْرِ الْخَلْقِ أَوْقَفَنِي قَصْدِي	1	لِعَلْمِي بَانَ الْمُصْطَفَى وَاسِعُ الرِّفْدِ
2	وَقَدْ جِئْتُهُ لَا عِلْمَ عِنْدِي وَلَا تُقَى	2	وَلَكِنَّ كُلَّ الْحُبِّثِ يَا سَيِّدِي عِنْدِي
3	فَيَا مَنْ وُجُودُ الْكَائِنَاتِ بِأَسْرِهَا	3	بِهِ أَتَرَى غَيْبِي وَعِنْدَكُمْ رُشْدِي
4	وَنَفْحَةُ جُودِ مِنْكَ يَا أَجُودَ الْوَرَى	4	لَعَمْرِي وَجَدُ مَا لَهُ بَعْدُ مِنْ فَقْدِ
5	تَوَسَّلْتُ بِالصِّدِّيقِ حَلِّكَ وَالَّذِي	5	مِرَاراً أَتَى التَّنْزِيلُ وَفَقَّ الَّذِي يُبْدِي
6	وَعَثْمَانُ ذِي الثُّورَيْنِ مَنْ حَيَّيْتُ لَهُ	6	مَلَائِكُ فَاسْتَحْيَيْتَ مِنْ وَجْهِهِ الْوَرْدِي
7	وَحَمْرَةَ وَالْعَبَّاسُ وَالصَّحْبُ كُلُّهُمْ	7	وَلَا سِيَّمَا آلِ خُصُوصاً ذَوِي وَدِّ:
8	أَبَا حَسَنِ بَابِ الْعُلُومِ وَمَنْ أَتَى	8	بَنُوهُ بُحُوراً عَذْبُهَا دَائِمُ الْمَدِّ
9	بِهِمْ جِئْتُ يَا خَيْرَ الْوَرَى مُتَوَسِّلاً	9	أَرَى أَنِّي أَلْحَحْتُ فِي مَطْلَبِي جَهْدِي
10	وَحَاشَا لَهُمْ أَيُّ أَحْيَبُ وَقَدْ أَتَى	10	بِأَسْمَائِهِمْ نَظْمِي فَرَائِدَ فِي عِقْدِ
11	أَدْرْتُ بِهِمْ أَفْلَاكَ أَمْرِي كَمَا تَرَى	11	بُرُوجاً وَلَكِنَّ كُلَّهَا مَطْلَعُ السَّعْدِ
12	هُمُ حَسَنٌ ثُمَّ الْحُسَيْنُ وَنَجْلُهُ	12	عَلِيُّ الَّذِي زَانَ الْعِبَادَةَ بِالرُّهْدِ
13	وَبَاقِرٌ عِلْمٌ وَهُوَ وَالِدُ جَعْفَرِ	13	أَبِي الْكَاطِمِ الْقَرَمِ الْهَمَامِ بِلَا جَحْدِ
14	عَلِيُّ الرِّضَا ثُمَّ الْجُوَادُ مُحَمَّدٌ	14	عَلِيُّ التَّقِيِّ وَالْعَسْكَرِيُّ أَبُو الْمَهْدِي
15	وَسَيِّدُنَا الْمَهْدِي الَّذِي سَوْفَ تُنْجَلِي	15	بِهِ ظُلُمَاتُ الْجُورِ وَالزَّبْعَ عَنْ حَدِّ
16	فَهَا أَنَا مُدَلٌّ يَا كَرِيمُ بِجَاهِهِمْ	16	وَحَاشَا لَهُمْ أَيُّ أَقَابِلُ بِالرِّدِّ
17	وَصَلَّى عَلَيْكَ اللَّهُ مَا أَنْتَ أَهْلُهُ	17	وَسَلَّمَ تَسْلِيماً تَقَدَّسَ عَنْ عَدِّ
18	وَأَلِّكَ وَالْأَصْحَابُ طُرّاً وَتَابِعَ	18	وَبَعْدُ فَذَا ذُلِّي لِجِدْوَاكَ يَسْتَجْدِي

²⁶⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 19. Şiir, 37-38.

1. *Mustafa (as)'ın ihsanının bol olduğunu bildiğim için amacım beni yaratılmışların en hayırlısının kapısının önünde durdurdu.*
2. *Ne bir bilgi/ilim ile ne de bir takva ile ona vardım ama (biliyorum ki) ey efendim bütün kötülükler bendedir.*
3. *Ey bütün kâinatın kendisiyle var olduğu kimse! Görüyor musun yoldan saptığımı, hidayete ermem sizinle değil midir?*
4. *Ey mahkukatın en cömerdi! Hayatım üzerine ant olsun (bu) senden yüce bir nefestir, ki (benim için) bir kazançtır ve bundan sonra hiçbir kayıp olmayacaktır.*
5. *Senin dostun Siddik ve defalarca vahyin getirdiğini onaylayan kimse (Ömer) ile,*
6. *Meleklerin kendisinden utandığı zî'n-nûrayn Osman ile ki sende al yanaklarından dolayı utanmıştın,*
7. *Hamza, Abbas ve bütün ashab ile özellikle sevgili Ehl-i beytin ile,*
8. *İlimlerin kapısı Ebû Hasan ve tatlılıkları daim olan denizler gibi gelen oğulları ile tevessül ettim.*
9. *Onları aracı kılarak sana geldim ey insanlığın en hayırlısı! (Bütün) gayretimle talebimde ısrar ettiğimi görüyorum.*
10. *Başarısız olursam onları haşa (suçlamam) (çünkü) şiirimde onların isimleri bir gerdanlıktaki mücevherler gibi (dizilerek) geldi.*
11. *Ben onlarla bu işin yörüngesini burç yaptım, fakat onların yükseleni ise mutluluktur.*
12. *Onlar ki, Hasan, Hüseyin ve dünyadan elini çekerek ibadetlerini süsleyen oğlu Ali,*
13. *(İmam) Bâkır bir nişandır ve o tartışmasız yiğit Kazım'ın babası olan Cafer'in babasıdır.*
14. *Ali er-Rıza sonra Muhammed el-Cevad, Ali en-Nakî²⁶⁷ ve mehdinin babası el- 'Askerî'dir.*

²⁶⁷ *Dîvân*'da Ali en-Nakî'nin ismi علي التقي /Ali et-Taî olarak geçmektedir. Şii gelenek içerisinde on iki imamdan biri olarak zikredilen Ali en-Nakî'nin lakabının tahkik esnasında yanlış yazılması mümkündür. On iki imam hakkında ayrıntılı olarak bk. Ethem Ruhi Fırlalı, "İsnâşeriyye", TDV *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XXIII, 143.

15. Efendimiz mehdi ki, o haksızlığın karanlıklarını ve haddi aşmayı kendisinin (gelişiyle) giderecektir.
16. İşte (sadece) ben onların şanlarını öne sürenim! Nasıl olur da onları bundan sonra olumsuz bir şekilde karşılarım.
17. Allah sana layık olan salata etsin ve sayılara sığmayan yüce bir selam olsun.
18. Ehline, ashabına ve peşi sıra tabi olanlara selam olsun, işte bu benim acziyetim senin lütfunu/hayrını dilenmektedir.

Tevessül, özünde Allah'a yakarışın farklı bir şeklidir. Bu kapsamda münâcâttan ayrılan yönü; duası reddedilmeyecek, makbul görülecek önemli bir şahsiyet vesile kılınarak Allah'tan şefaath dilenmesidir. Aynı şekilde burada Hz. Peygamber'in de şefaath talebi edilmektedir. Tevessül şiirleri, münâcâtlarda olduğu gibi yakarışın derin bir şekilde hissedildiği şiirler olmuştur. Bu bağlamda söz konusu kasidenin ilk dört beyti bu duruma güzel bir örnektir. Kaside *وَاسِعُ الرَّفْدِ، خَيْرِ الْخَلْقِ* ve *يَا أَجْوَدَ الْوَرَى* gibi Hz. Peygamber'e övgü hitapları ile ona muhtaç olmasından

bahsederken diğer yandan *لَا تُقَى، لَا عِلْمَ* ve *يَا سَيِّدِي عِنْدِي* gibi ifadelerle şairin kendisini yermesi ile başlamaktadır. Şefaath dilenilenin büyüklüğünü ifade etmek için şairin acziyetini dile getirmesi bir yakarış, muhatap için de bir övgü ve tazimdir.

Şair, acziyetini ifade ettiği ilk dört beyitten sonra 16. beyte kadar uzun süren tevessül kısmına geçmektedir. Toplamda 12 beyit süren bu bölüm *تَوَسَّلْتُ بِالصِّدِّيقِ*

حَلِّكَ şeklinde başlamaktadır. Burada muhatap Hz. Peygamber olduğundan tevessül edilenler ashab, Ehl-i beyt ve soyundan gelenlerden oluşmaktadır. Sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Hamza, Hz. Abbas, bütün sahabeler, Ehl-i beytten Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların soyundan gelen İmam Bakır, İmam Cafer, Ali er-Rıza, Muhammed Ali el-Askerî ve beklenen mehdî zikredilmektedir.

Burada şairin, Şîî gelenek içerisinde önem atfedilen 12 imamın tamamını zikretmesi dikkatleri çekmektedir. Şairin itikadî olarak Sünnî, amelî olarak Mâlikî mezhebine müntesip olduğunu bilinmektedir. er-Riyâhî, 12 imamı zikrettiği için Şîî olabileceği akıllara gelebilir. Fakat Moğol istilasından sonraki sünnî geleneğinde de 12 imama yönelik bir edebiyatın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde sünnî alimler, 12 imamı Şîîlerin yüklediği akidevî manadan tecrid ederek sünnî geleneğe taşımaya çalışmışlardır. Nitekim sünnî düşüncenin önde gelen isimlerden ve döneminde Şîîler tarafından nefret edilen Nakşibendî geleneğinden Molla Câmî (817/1414-898/1492) ve yine ondan önce yaşamış olan Nakşîlerin önde gelen isimlerinden Muhammed Pârsâ (749/1348-822-1420), 12 imamın isimlerinin zikredildiği eserler telif etmişlerdir. Gelişen siyasî durumlar karşısında, söz konusu kişilerin Şîî akidesini benimsediklerini söylemek mümkün değildir. Bilakis bu tarz yaklaşımlar 12 imamın isimlerinin istismar edilmesini önleme çabası olarak atılan stratejik hamleler şeklinde görülmüştür.²⁶⁸ Diğer yandan pek çok tasavvuf tarikatı, soy olarak silsilesini Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e dayandırmaktadır. Bir sūfî olarak er-Riyâhî'nin de bu silsileyi zikretmesi sūfî gelenek içerisinde normal görülebilir. Ayrıca 12 imamın zikredilmesi, Ehl-i beyt soyunu tazim etmek için kuzey Afrika bölgesinde kullanılan yaygın ifadeler arasında olduğu muhakkik tarafından aktarılmaktadır.²⁶⁹ Zira er-Riyâhî'nin Şîî inancını benimsemediğini ilk dört halifenin isimlerini zikretmesinden de anlamak mümkündür.

16. beyitte *وَحَاشَا هُمْ أَنِّي أَقَابِلُ بِالرَّدِّ* zikredilen bu kişilerin dualarının geri çevrilmeyeceği ifade edilmektedir. Kasidenin son iki beytinde er-Riyâhî, Hz. Peygamber'e, âline, ashabına ve bütün tabi olanlara salât ve selam getirerek kasideyi sonlandırmaktadır.

Sonuç olarak, er-Riyâhî'nin diğer tevessül şiirleri de göz önüne alındığında Arap edebiyatında var olan Hz. Peygamber, ashabı kiram ve duası kabul edileceği inanılan muttakî, salih kişiler ile tevessülde bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda

²⁶⁸ Halil Işlak, *Safevîler Dönemi İmâmiyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*, Ankara Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2022, 18-45.

²⁶⁹ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 19. Şiir, 38.

tevessül şiirlerinin formlarına uygun olduğu söylenebilir. Ancak *Dîvân*'da 97 numarada yer alan tevessül şiirinin kapanışını selam ve salât ile değil de övgü ile yapması bir farklılık olarak zikredebilir.

2.3.5. Farklı Konulardaki Dinî Şiirler

Dinî şiirler arasında zikredilen tasnifler dışında kalan ama dinî birtakım unsurları barındırması sebebiyle dinî şiirler arasında yer verilen bazı şiirler bu başlık altında toplanmış bulunmaktadır. Bu kapsamda *Dîvân*'da yer alan iki nütfe ve bir kaside bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kur'ân-ı Kerîm'de var olan şifa ayetlerinden bahsetmektedir. er-Riyâhî, Kur'ân'da şifa ayetleri olarak tabir edilen altı ayet hakkında nütfe kaleme almıştır. Bu şiir aynı zamanda *Dîvân*'ın ilk şiiri olma özelliğini de taşımaktadır:²⁷⁰ [Tavîl]

1 وَيَشْفِي شِفَاءً ثُمَّ فِيهِ شِفَاءٌ وَنُزْلُ يَشْفِينِي هُدًى وَشِفَاءٌ
2 فَذِي سِتِّ آيَاتٍ إِذَا مَا كَتَبْتَهَا لَدِي مَرَضٌ مُضْنِي فَهَنَّ شِفَاءً

1. Deva (Kur'ân) şifa dağıtıyor ki onda şifa(lar) vardır, bu deva doğru yolu göstererek bana şifa veriyor.
2. Altı ayet vardır ki onları ağır bir hastalığı bulunanlar için yazarsan şifa olurlar.

er-Riyâhî, şifa ayetleri olarak bilinen bu altı ayeti yazarak şifa bulunulacağını ifade etmektedir. Söz konusu ayetler ise şu şekildedir:

1. *Tevbe Suresi 14. Ayet:*

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ

“Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin, sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın”

2. *Yunus Suresi 57. Ayet:*

²⁷⁰ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 1. Şiir, 21.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ
لِلْمُؤْمِنِينَ

“Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.”

3. Nahl Suresi 69. Ayet:

يُخْرِجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ

“Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır.”

4. İsrâ Suresi 82. Ayet:

فَاتْلُوهُمْ يُعَدِّبَهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْرِجُهُمْ وَيُنصِّرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ

“Biz Kur’an’dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece ziyanını arttırır.”

5. Şuarâ Suresi 80. Ayet:

وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ

“Hastalandığım zaman bana şifa verendir.”

6. Fussilet Suresi 44. Ayet:

قُلْ هُوَ الَّذِي آتَانَا هُدًى وَشِفَاءً

“De ki: “O, inananlar için bir rehber ve şifadır”

Son olarak aktarılacak şiir, Dîvân’da tasavvuf temalı olarak değerlendirilen nütfesidir:²⁷¹ [Tavîl]

²⁷¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 37. Şiir, 55.

- 1 لَقَدْ كُنْتُ قَدَمًا قَبْلَ أَنْ يُكْشَفَ الْعِطَا إِحَالِكَ أَيَّ حَامِدٍ لَكَ شَاكِرٌ
2 فَلَمَّا بَحَلَّى الْأَمْرُ أَصْبَحْتُ مُوقِنًا بِأَنَّكَ مَذْكُورٌ وَذِكْرٌ وَذَاكِرٌ

1. Şüphesiz ben (sır) perdesi kalkmadan önce eskiden, sana ben hamd ve şükrediyor zannediyordum.
2. Bu durum açık bir şekilde tecelli olunca senin (Allah'ın) zikredilen, zikir ve zikreden olduğuna emin oldum.

Şair, bu şiirinde kendine tecelli olan bir durum hakkında bilgi vermektedir. Tecelli, açık ve zahir olmak anlamına gelmektedir. Tasavvuf terimi olarak, gaybdan gelen ve kalpte ortaya çıkan nur olarak ifade edilmiştir. Sûfî gelenek içerisinde tecellinin tecelli-i esma, tecelli-i rahmânî, tecelli-i ef'âl gibi farklı tasnifleri yapılmıştır.²⁷² Şair kendisine sâdır olan bu durumu söz konusu nütfe ile dile getirmiştir. İlk beyitte tasavvufta çokça kullanılan gayb ya da sır perdesinin kalktığını ifade etmektedir. Bu sebeple perdenin kalkması neticesinde tecellinin meydana geldiğini *الأمْرُ بَحَلَّى* ifadesi ile belirtmektedir. Nitekim söz konusu ifadeden dolayı bu nütfe kaynaklarda *tecelliyât* olarak isimlendirilmektedir.

er-Riyâhî'nin pek çok şiiri tasavvufî açıdan ele alınabilir. Hemen hemen her türden şiirlerinde bunun izlerini görmek mümkündür. Bunun altında yatan en temel sebep ise, kendisinin dönemin ünlü sûfîlerinden olmasıdır. Ancak şiirleri incelendiğinde merkezinde tasavvufun yer aldığı bir adet şiiri mevcuttur. O da *tecelliyât* olarak bilinen bu şiiridir.

Sonuç olarak, er-Riyâhî'nin dinî temalı şiirlerinin önemli bir yekûna sahip olduğu görülmektedir. Toplamda 30'u bulan dinî temalı şiirlerinin beyit sayısı 371'dir. Bunlar arasında 121 beyit sayısı ile en fazla yekûnu Hz. Peygamber'e methiyeleri oluşturmaktadır. Dikkatleri çeken bir diğer husus ise er-Riyâhî'nin dinî şiirlerinin çeşitliliği olmaktadır. Kendisinin Malîkî fakîhi ve başmüftüsü olmasının yanı sıra başlangıçta Şâzelî daha sonraları Ticâniyye tarikatının önemli mutasavvıflarından

²⁷² Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kelam Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2006, 1024; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., 1. Baskı, Ankara, 1997, 700; Semih Ceyhan, "Tecellî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 241-243.

olması peygamber methiyesi, münâcât ve tevessül türünden şiirleri yoğun bir şekilde kaleme almasının bir sebebi olarak zikredilebilir. Hz. Peygamber'e methiyesi haricindeki fikhî, münâcât ve tevessül şiirlerinde şairin edebî kaygıyı ikinci planda tuttuğu ifade edilebilir. Çünkü bu şiirlerde, fikhî bir meseleye açıklık getirmek adına cevap niteliği taşıması ya da bir şifa talebinde bulunmak üzere yakarıştaki ve tevessülde bulunulması sanat endişesi taşımanın önüne geçmektedir. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında Arap edebiyatındaki özellikle Osmanlı dönemi Arap edebiyatındaki dinî temalı şiirlerin özelliklerinden uzaklaşmadığı söylenebilir.

2.4. İhvâniyyât

İhvâniyyât, rasâil ya da mükâtebe olarak ifade edilen yazışma kültürünün sonucu olarak ortaya çıkan bir edebî türdür. Kaynaklarda yazışmalar, dîvâniyyât (resmî) ve ihvâniyyât olmak üzere muhteva bakımından iki tasnife tabi tutulmuştur. Bu bölümün konusu olan ihvâniyyât ise, temelinde samimi dostluk ilişkilerinin yer aldığı, şiir veya nesir olarak kaleme alınan özel yazışmalardır.²⁷³ İhvâniyyât, nesirleri de içerisine alan geniş bir alanı kapsamaktadır. İbnu'l-Eşîr (ö. 637/1239), şiir haricinde ihvâniyyât türünden kaleme alınan eserleri gazel ve nesîb türündeki şiirler mesabesinde görmektedir. Bu durumu ise, gazel şiirlerinde sevgiliye duyulan aşk, muhabbet ve iştîyaka karşılık ihvâniyyâtta dostu duyulan özlem, arzu, istek ve kavuşma gibi duyguların var olması olarak açıklamaktadır.²⁷⁴

İhvâniyyâtın ilk örneklerinin insani ve sosyal ilişkilerin bir yansıması olarak Abbâsîler döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu dönemde öne çıkan dostluklar övülen bir haslet olarak kendini göstermiş ve edebî bir tema olarak nesir ve şiirlerde yer bulmuştur.²⁷⁵ İhvâniyyât türünde ilk şiir örneğinin Ahmed b. Yusuf'un, Halife Me'mûn'u tebrik etmek (tehânî) için nazmettiği şiiri olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.²⁷⁶ Aynı şekilde kendi dönemine kadar yaşamış olan şairleri ve şiirlerini

²⁷³ Mahmud Rızk Selim, *el-Edebu'l-'Arabî ve Târîhuhu fî 'Aşri'l-Memâlik ve'l-'Uşmâniyyîn ve'l-'Aşri'l-Hadis*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Mısır, 1377/1957, 30-31, Maflûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, I, 120.

²⁷⁴ Nasrullah b. Muhammed Dıyâuddîn İbnu'l-Eşîr, *el-Meselu's-Sâir fî Edebî'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hüfî, Dâru Nahdatu Mısır, Kahire, ts., IV, 9.

²⁷⁵ Murat Ataman-Adnan Arslan, "Klasik Arap Edebiyatında Övülen ve Yerilen Hasletler", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, c.6, sy. 2, 2020, 1277.

²⁷⁶ Muhammed İsa İbrahim Kandıil, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-'Aşri'l-Memlûki's-Sânî*, Dâru's-Şurûk, Dubai, 2007, 315-316.

ele alan eş-Se‘âlebî (ö. 429/1038) de *Yetîmetu’d-Dehr* adlı eserinde bu türden şiir örneklerini ihvâniyyât başlığı altında toplamıştır.²⁷⁷ Bu dönem içerisinde medih şiirlerinden sonra ihvâniyyât temalı şiirlerin, sayısal açıdan ikinci sıraya yükseldiği ifade edilmektedir.²⁷⁸

İhvâniyyât temalı şiirler, sosyal hayatın etrafında cereyan eden yaşamın doğal işleyişi içerisindeki olgular üzerinde kendini göstermektedir. Bu nedenle şair, kendi toplumu ile arasında geçen insanî ve içtimâî ilişkileri bütün unsurları ile hassas bir şekilde resmetmektedir. Nitekim uzak diyarlarda bulunan ve sık görüşme imkânı bulunmayan bir dosta duyulan özlem, aynı meclislerde geçirilen hoş sohbetlerin hatıralarda bıraktığı duygular, kırgınlıkların giderilmesi için özrün dile getirilmesi, şikayetçi olunan bir durumu muhatabına dert yanması ya da elde edilen güzelliklerden dolayı tebrik ve kutlama amacı taşınması ihvâniyyât şiirlerinin temel konuları arasındadır. Merkezinde bu denli toplumsal olgu ve ilişkilerin yer almasından dolayı bazı kaynaklarda ihvâniyyât şiirlerine, *الشِّعْرُ الإِجْتِمَاعِيّ / Toplumsal Şiir* veya *شِعْرُ الْمُنَاسَبَاتِ / İlişkiler Şiiri* şeklinde de ifade edildiği aktarılmaktadır.²⁷⁹ Ayrıca İbn Hacer el-‘Askalânî’nin üçüncü bir isimlendirme yaptığı dîvânında görülmektedir. Dost ve arkadaşlık ilişkileri bağlamında *الصَّاحِبِيَّاتِ / Dostluklar* şeklinde ifade etmiş ve ihvâniyyât şiirlerini bu başlık altında toplamıştır.²⁸⁰

Osmanlı dönemi incelendiğinde Arap edebiyatında ihvâniyyât temalı eserlerin ön plana çıktığı ifade edilmektedir.²⁸¹ Bu durum, Osmanlı döneminde toplumsal ilişkilerin giderek artan bir olgu olduğunu göstermektedir. İhvâniyyât, başlangıç itibarıyla ilk örneklerini tebrik, kutlama, özür dileme, şikâyeti arz etme veya ‘iţâb (kınama) gibi mukayyed konular üzerinde ilerlerken farklı sosyal ilişkiler bağlamında

²⁷⁷ Ebû Mansûr Abdulmelik eş-Se‘âlebî, *Yetîmetu’d-Dehr*, thk. Müfid Muhammed Kumeyme, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1403/1983, IV, 365-369; Selim, *el-Edebu’l-‘Arabî ve Târîhuhu*, 30-31; Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî ‘Aşru’l-‘Abbâsi’l-Evvel*, 491.

²⁷⁸ Kandı, *eş-Şi’ru’l-‘Arabî fi’l-‘Aşri’l-Memlûki’s-Sânî*, 316.

²⁷⁹ Kandı, *eş-Şi’ru’l-‘Arabî fi’l-‘Aşri’l-Memlûki’s-Sânî*, 315.

²⁸⁰ Ebu’l-Fağl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-‘Askalânî, *Dîvânu Şeyhi’l-İslâm İbn Hacer el-‘Askalânî*, thk. Firdevs Nur Ali Hüseyin, Dâru’l-Fağîle, Kahire, ts., 157.

²⁸¹ Selim, *el-Edebu’l-‘Arabî ve Târîhuhu fi’l-‘Aşri’l-Memâlik ve’l-‘Usmâniyyîn ve’l-‘Aşri’l-Hadîs*, 94.

ilerleyen süreçte çeşitlilik göstermiştir. Bunların nazmedilme alanını en geniş şekilde tespit eden ise Kalkâşendî (ö. 821/1418) olmuştur. O, ihvâniyyâtı bir çerçevede değerlendirmiş ve toplamda on yedi olarak zikrettiği unsurları şu şekilde sıralamıştır:

Kutlama, taziye, hediyeleşme, şefaât dileme, özlem, ziyaret-davet, evlenme teklifi, ara buluculuk talebi, şefkat gösterme, özür beyanı, şikâyet, teşekkür, kınama, bayramlaşma ve hastalığın durumunu sorma, durumlardan haberdar olma, şakalaşma ve ihtiyaçların karşılanması için talepte bulunma.²⁸²

er-Riyâhî'nin şiirlerine bakıldığında 335 beyitten oluşan 37 adet ihvâniyyât şiiri tespit edilmiştir. Bu şiirlerin nazmedilme sebeplerini ise yedi kısımda tasnif etmek mümkündür:

Tablo 2.5. İhvâniyyât Şiirlerinde Muhteva

İhvâniyyât Türü	Müfred	Nütfe	Mukatta‘	Kaside	Toplam
1 Murâselât	3	3	5	8	19
2 Tebrik/Kutlama	-	-	-	5	5
3 Takrîz	-	-	1	3	4
4 İcâzet	-	-	-	4	4
5 Sitem	-	-	2	1	3
6 Ödünç Kitap Talebi	-	-	1	-	1
7 Barışma	-	1	-	-	1
TOPLAM ŞİİR	3	4	9	21	37

2.4.1. Murâselât

Şairlerin samimi ilişkiler içerisindeki dostlarına karşı sevgi, saygı ve özlem gibi duygularını ifade ettikleri şiirsel yazışmalardır. Şairler, muhatabına duyduğu muhabbetin yanı sıra dilsel beceri ve kabiliyetlerini de sergileme gayreti içerisinde

²⁸² Ahmed b. Ali b. Ahmed Kalkâşendî, *Şubhu'l-A'şâ fi Şinâ'ati'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., IV, 4-227, Ayrıca bk. Ahmed Ahmed Bedevî, *Ususu'n-Nakdi'l-'Arabî 'inde'l-'Arab*, Ed. Dalyâ Muhammed İbrahim, Dâru Nahdati Mısır, 8. Baskı, Kahire, 2011, 531-534; Durmuş, "Mektup: Arap Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 15.

olmuşlardır. Aynı zamanda ilmî bir konudaki yetkinliklerini şiir ile aktarmaya çalışmaları bu yazışmaların bir diğer yazılma sebebini oluşturmuştur.²⁸³

er-Riyâhî'nin şiirleri incelendiğinde 18 adet murâselât şiiri kaleme aldığı görülmektedir. Bunlar, öğrencileri veya akranı olan alim ve şairler arasında cereyan eden yazışmalardan oluşmaktadır. er-Riyâhî ile muhatapları arasında geçen bu yazışmalarda, kimi zaman karşılıklı sevgileri ifade edilmekte kimi zaman da yaşadıkları dönemdeki sosyal yozlaşmayı içeren bazı olaylar konu edilmektedir. Bunlar arasında, insanların ahlakî olarak yozlaşmasından bahsettiği şiirleri ise dönemin sosyolojisini anlamak açısından kayda değerdir. Diğer yandan kendisinden özür dileyen dostuna yazmış olduğu duygu yüklü şiirler ile vuzuha kavuşması için soru ve cevapların bulunduğu bazı yazışmalar bu şiirler içerisinde tespit edilenler arasındadır. Bu şiirlerin bazıları *Dîvân*'da *مُجِيباً* / *cevaben* ya da *أُرْسَلٌ* / *göndermiştir* şeklinde yer alan başlıklar altında aktarılmıştır. Diğerleri ise er-Riyâhî'nin şiirlerine yer veren tabakât eserlerinde diğer şairlerle yapmış olduğu yazışmalar taranarak tespit edilmiştir. er-Riyâhî'nin kendisini öven başka bir şairin aradan geçen belli bir zaman sonrasında cevaben onun da muhatabını övdüğü bazı şiirleri mevcuttur. Ancak bu çalışmada bu tarz şiirler, dostlarını övdüğü methiye şiirleri içerisinde değerlendirilmiştir. Şairin, söz konusu şiirlerde yakın ilişkiler içerisinde muhatabına gösterdiği samimi duygulardan ârî olarak daha resmî ve mesafeli bir üslup kullanması böyle bir tasnifte bulunmaya sebep olmuştur.

er-Riyâhî'nin şiirsel yazışmaları arasında ele alınacak ilk şiiri Muhammed b. el-Faķîh es-Selâvî'ye (1220/1805) göndermiş olduğu şiiridir. es-Selâvî, Fas'ın Selâ şehrinde doğmuş, dönemin önemli alimlerinden icâzet almış ve ilmî yetkinliğini Fas ve Kuzey Afrika bölgesinde kanıtlamış birisidir. Kaynaklarda bölgenin en önemli hadis ve fıkıh alimlerinden biri olarak zikredilmektedir.²⁸⁴ er-Riyâhî'nin es-Selâvî'den icâzet aldığı da yine kaynaklarda ifade edilmektedir. Şairin es-Selâvî ile tanışıklığı ise Tunus elçisi olarak Fas Sultanlığı'na yapmış olduğu ziyarete (1804) dayanmaktadır. O

²⁸³ Kândil, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-'Aşri'l-Memlûki's-Sânî*, 316 vd.; Mehmet Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sy. 21, 2006, 47; Durmuş, "Mektup: Arap Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 14-16.

²⁸⁴ Maḥlûf, *Şeceretu'n-Nûri'z-Zekiyye*, I, 538.

sırada Fas'ın Selâ şehrinde yaşayan es-Selâvî, humma hastalığına yakalanır. Bunun üzerine başkent Rabat'ta bulunan er-Riyâhî'nin ziyaretine gelemeyeceğini belirttiği 30 beyitten oluşan özür şiirini gönderir. es-Selâvî'nin er-Riyâhî'den özür dilediği ve akabinde ona olan sevgi, saygı ve selamlarını iletildiği şiirinin ilk dördlüğü ile son beyti şu şekildedir:²⁸⁵ [Kâmil]

1	إِسْمَعْ أَبَا إِسْحَقَ قَوْلِي وَاعْدِرِ	فَلِعَلَّةٍ قَدْ كَانَ عَنْكَ تَأْخِرِي
2	أُمَّمٌ وَعَافَاكَ الْإِلَهَ يَلْمُ بِي	فِي كُلِّ أُسْبُوعٍ مِرَارًا يَعْتَرِي
3	مَا ذَابُ مِثْلِي أَنْ يَعْضُ جُفُونَهُ	عَنْ مِثْلِ سُودُودِكَ الْمُنِيفِ الْأَشْهُرِ
4	عِنْدِي إِلَى لُقْيَا الْأَحَبَّةِ مِثْلِكُمْ	شَوْقُ الْجَدِيدِ إِلَى السَّحَابِ الْمُمْطِرِ
...		
30	وَتَلَا مُحِبُّكُمْ الْمُخِلُّ بِحَقِّكُمْ	إِسْمَعْ أَبَا إِسْحَقَ قَوْلِي وَاعْدِرِ

1. Şu sözümü işit ey Ebû İshak: Mazur gör (beni), çünkü bir hastalık sebebiyle sana varamadım.
2. Allah onu senden uzak tutsun (çünkü) o acı, her hafta defalarca başıma geliyor.
3. Benim gibi (birinin) neyi var ki, senin meşhur yüce şanını-şerefini görmezden gelsin.
4. Sizin gibi sevdiğime kavuşmam, kuraklığın yağmurlu bulutlara hasreti (gibidir).

.....

30. Sizin hakkınıza riayet edemeyen dostunuzu okuyun ve şu sözümü işitin: Ey Ebû İshak mazur gör beni!

Bunun üzerine es-Selâvî ile karşılaşamayacağını anlayan er-Riyâhî, en derin muhabbetlerini ve hastalığından dolayı duyduğu üzüntüsünü cevaben şu şekilde dile getirmiştir:²⁸⁶ [Kâmil]

²⁸⁵ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 32; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 288-387.

²⁸⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 45. Şiir, 63-64.

- 1 رُوحي فِدَاكَ مِنَ الْمِلْمِ الْمُعْتَرِي
 2 وَأَنَا الَّذِي بَتَخَلُّفِي أَصْبَحْتُ فِي
 3 يَا خَيْرَ مَنْ حَسَدُ الْعُقُودِ قَرِيضَهُ
 4 وَأَجَلٌ مَنْ دَانَ الْقَرِيضُ لِطَبْعِهِ
 5 وَأَرَقُّ مِنْ سَارِي التَّسِيمِ إِذَا انْبَرَى
 6 أَعْنِي الْهُمَامَ ابْنَ الْفَقِيهِ مُحَمَّدًا
 7 وَمِنَ الْعُلُومِ بِنَقْدِهِ وَذِكَايِهِ
 8 الدَّرْسُ لَا يَهْوَى سِوَى تَقْرِيرِهِ
 9 وَإِذَا لِثَامُ الْجَهْلِ غَطَّى مُشْكَلًا
 10 بِبِرَاعَةٍ مِنْ دُونَ نَيْلِ أَفْلَهِهَا
 11 يَا عَادِلِي فِي حُبِّهِ قَصِّرْ فَمَا
 12 مَا كُنْتُ فِيهِ مُقَلِّدًا غَيْرَ الْهَوَى
 13 إِنْ كُنْتُ تَسْمَعُ مَا سَمِعْتُ فَإِنِّي
 14 تُسْلِيكَ مِنْهُ فُكَاهَةٌ فَكَاثَمًا
 15 لَيْسَ الْعَرِيبُ بِأَنْسِهِ فِي غُرْبَةٍ
 16 حَيٌّ مُعَاهَدٌ أَنْسِهِ بَرَقَ الْحَيَا
 17 بَلَدٌ بِهِ سَطَعَتْ لَوَامِعُ نُورِهِ
 18 لَا زَالَ مِنْهُ الْعَرَبُ مَشْرِقَ شَمْسِهِ
 19 وَعَلَيْهِ مِنْ مَحْضِ الْوِدَادِ حَيَّةٌ
 20 مَا قَالَ ذُو وَجْدٍ بِحُبِّكَ ذَاعِيًا
- وَلَوْ أَنَّهُ يُبْتَاعُ كُنْتُ الْمُشْتَرِي
 نَدِمَ فَيَا وَيْلَاهُ إِنْ لَمْ تَغْفِرْ
 فَتَنَانَتْ مِنْهَا صِحَاحُ الْجَوْهَرِ
 وَبَنْتَرِهِ سَحَرَ النُّهَى إِنْ يُنْتَرِ
 لُطْفًا وَأَسْوَعُ مِنْ زُلَالِ الْكُوثَرِ
 شَيْخِ الْهُدَاةِ وَقِدْوَةِ الْمُسْتَبْصِرِ
 تَزْهَوُ عَلَى الْحَوْرِ الْحِسَانِ وَتَجْتَرِي
 وَسِوَاهُ لَا تَهْوَى مَرَاقِي الْمَنْبَرِ
 كَشَفَ اللَّثَامَ عَنِ الْجَبِينِ الْمُسْفِرِ
 حَزْبُ الْبَسُوسِ وَهَوْلُ يَوْمِ الْمُحْشَرِ
 أَنَا عَنْ هَوَاهُ الْمُسْتَلَدِّ بِمُقْصِرِ
 فَأَطِلْ مَلَامَكَ بَعْدَ ذَا أَوْ قَصِرِ
 مِنْ حُسْنِهِ أَبْصَرْتُ مَا لَمْ تُبْصِرِ
 رَاحَ بِرَاحَةٍ أَعْيَدِ مُتَبَحَّرِ
 بَلْ مَنْ بَرُؤِيَّةٍ وَجْهَهُ لَمْ يُظْفِرِ
 وَسَقَى سَلَا صَوْبُ الْأَعْرِ الْمُمْطِرِ
 فَعَدَا بِوَجْهِ ضَاغِكِ مُسْتَبْشِرِ
 وَسَلَا بِهِ أَجْهَى وَأَجْحَجَ مُنْظِرِ
 أَدْكِي مِنَ الْمِسْكِ الْعَتِيقِ وَعَنْبِرِ
 رُوحي فِدَاكَ مِنَ الْمِلْمِ الْمُعْتَرِي

1. (Senin) başına gelen dertten dolayı ruhum sana feda olsun, şayet o satılabilir olsaydı müşterisi olurudum.

2. Geride kalan ben ki, pişmanlık içerisindeyim; şayet bağışlamazsan vay benim halime, yazıklar olsun!

3. *Ey şiirini yılların kıskandığı hayırlı kimse! Ondan Cevherî'nin Şihâh'ı (gibi inciler) saçılmaktadır.*
4. *Ve ey şiirin kendisine uyduğu kişi! Nesri de yayıldığında (yazıldığında) büyüler zihinleri.*
5. *(Onun şiirleri ve nesirleri) letafet yönünden bir meltem esintisinden daha hassas ve Kevser'in o tatlı suyundan daha içilesidir.*
6. *Bu yiğidi, yol gösterenlerin ve basiret arayanların rehberi olan cesur Muhammed İbnu'l-Fakîh'i kastediyorum.*
7. *İlimlerin tenkidi ve zekasıyla güzel hurilere övündüğü ve cesaret bulduğu kimse,*
8. *Ders, onun takririnden başka bir şey arzu etmez ve minberin basamakları da ondan başkasını arzulamaz.*
9. *Cehalet perdesi müşkil bir meseleyi örtse, yüzdeki peçeyi kaldırır.*
10. *Besûs Savaşı²⁸⁷ ve mahşer gününün korkusu onun hünerini elde etmekten daha kolaydır.*
11. *Ey aşkından dolayı beni kınayan dur artık, onun leziz aşkından vazgeçmiş değilim.*
12. *Onun hakkında sevmekten başka bir şeye uyacak da değilim, bundan sonra da (beni) kınamanı ister uzun tut ister kısa.*
13. *İşittiklerimi duyduysan artık ben onun güzelliğinden senin görmediğini gördüm.*
14. *Sanki kendini beğenen bir genç kızın verdiği huzur misali şarap gibi ondan bir zarafet seni teselli eder.*
15. *Gariban, (Fakihin) huzurunda/sevgisinde olmakla garip olmaz bilakis onun yüzünü göremeyen gariptir.*
16. *Naif bir haya ile muhabbet meclislerine hayat vermiştir, Selâ şehrini bol ve bereketli yağmurla sulamıştır.*

²⁸⁷ Câhiliye devrinde Güney Arapları Kahtânîler ile Kuzey Arapları Adnânîler arasında meydana gelen önemli savaşlardan biridir. Besûs savaşı gibi pek çok önemli savaşın cereyan ettiği bilinmektedir. Kaynaklarda bu savaşlar Eyyâmü'l-'Arab olarak ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-'Arab", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1995, XII, 14.

17. *Nurunun parıltısının yayıldığı bir şehirdir ki mutlu, gülümseyen bir yüze dönüşmüştür.*
18. *Batı (Fas), hala onun güneşiyle doğmaya devam etmektedir, Selâ ise onunla çok güzel ve en hoş görünüme sahiptir.*
19. *Yıllanmış miskten ve anberden daha kokulu en saf sevgilerle ona selam olsun.*
20. *Aşkınla yanan kişi (sana) “Ruhum sana feda olsun ey dert sahibi” dediği müddetçe (selam olsun).*

er-Riyâhî'nin Muhammed İbnu'l-Faķîh es-Selâvî'ye cevaben yazmış olduğu bu şiirde dikkati çeken ilk husus, şiirin aynı vezin ve kafiye de olmasıdır. İbnu'l-Faķîh, şiirini kâmil vezinde ve râ kafiyesinde yazmıştır. er-Riyâhî de söz konusu şiirini aynı kafiye ve vezinde cevaben nazmetmiştir. Murâselât şiirlerinde şairler hem şekil hem de üslup yönünden uyum sağlama gayreti içerisindeyler. Dolayısıyla es-Selâvî'nin şiirine bakıldığında ilk beyitte *إِسْمَعُ أَبَا إِسْحَاقَ قَوْلِي وَأَعِذِرْ* özür ifadesi ile başlamakta ve son beytini de aynı özür cümlesi ile bitirmektedir. er-Riyâhî de aynı üslubu kullanarak, şiirine *الْمُعْتَرِي فِدَاكَ مِنْ الْمَلِيمِ الْمُعْتَرِي* beyti ile başlamış ve yine aynı beyitle şiirini bitirmiştir. Ayrıca bu ifade, er-Riyâhî'nin es-Selâvî'ye karşı teveccühünü ve mütevazî üslubunu da göstermektedir. Bununla birlikte es-Selâvî'nin özür ve hastalığını beyan ederek giriş yapmasına karşın er-Riyâhî de hasta olmasından dolayı duyduğu üzüntüyü ilk beyitte dile getirmektedir. Diğer yandan yine bu beyitte zikredilen *الْمُعْتَرِي* kelimesini, es-Selâvî'nin ifade ettiği *يَعْتَرِي* kelimesine mukabil olarak zikredildiği, bu sebeple aynı kökten olan fiil veya isimle cevap vermeye çalıştığı görülmektedir. es-Selâvî, 3. ve 4. beyitlerde er-Riyâhî'yi şan, şeref ve ilmî yetkinlik bakımında överken er-Riyâhî'nin de 3. ve 4. beyitlerde es-Selâvî'nin şiirlerinin güzelliğine ve gıpta edilen kişiliğine vurgu yaparak övdüğü ve karşılıklı olarak dilsel becerilerini sergilemeye çalıştığı görülmektedir.

Zikredilen örnekleri es-Selâvî'nin 30 beyitlik şiirine yer vererek çoğaltmak mümkündür. Ancak diğer murâselât şiirlerini de değerlendirmek için yeterli olacaktır.

Bir diğerk murâselât şiiri, İbrahim Bû ‘Allâk et-Tevzîrî (1240/1824-1303/1886) ile yapmış olduğu yazışmalarıdır. İbrahim Bû ‘Allâk, ülkenin güney batısında yer alan Tevzir şehrinde doğmuş ve eğitimini Zeytûne Medresesi’nde tamamlamıştır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre fakîh, edîb ve şair olarak ifade edilen İbrahim Bû ‘Allâk, erken yaşlarda irticalen şiir söylemekle ün salmıştır. Aynı zamanda Tevzir şehrinin başmüftülük görevini icra etmiştir.²⁸⁸

İbrahim Bû ‘Allâk’ın şair er-Riyâhî ile yakın dostluk içerisinde olduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. er-Riyâhî’nin *Dîvân*’ında Bû ‘Allâk’a gönderdiği iki murâselât şiiri mevcuttur. Bunlardan ilki, Bû ‘Allâk’ın zamanın bozulmasından bahsettiği şiirine cevaben, ikincisi ise yine yaşadıkları çağda insanların ahlakî olarak yozlaşmalarını konu edinen kasidesidir.²⁸⁹ Kaynaklarda Bû ‘Allâk’ın göndermiş olduğu şiirlere rastlanmamaktadır. Ancak er-Riyâhî’nin göndermiş olduğu şiirlerin satır aralarından Bû ‘Allâk’ın ne yazdığı anlaşılmaktadır. Burada 9 beyitten oluşan ilk kaside ele alınacaktır.²⁹⁰ [Tavîl]

1	كِتَابٌ كَرِيمٌ مُشْرِقٌ لِمَعَانِي	بِحُسْنِ مَعَانِيهِ وَحُسْنِ بَيَانِ
2	أَتَانَا مِنْ الْعَرَاءِ بِلَدَةِ تَوَزِيرِ	بِرَوْضَةِ آدَابٍ وَعَيْبَةِ عِرْفَانِ
3	بِأَعْرَابِهِ يُنْسِيكَ أَعْرَابَ يَعْرَبِ	وَيَسْحَبُ ذَيْلًا عَنْ فَصَاحَةِ سَحْبَانِ
4	أَتَى فِيهِ إِبْرَاهِيمُ يُطْرِي سَمِيَّةَ	بِأَوْصَافِهِ الْعُلْيَا وَمَا هِيَ مِنْ شَائِنِ
5	وَكُلُّ إِنَاءٍ بِالَّذِي فِيهِ رَاشِحٌ	كَمَا رَشَّحَ الْأَضْوَا لَنَا الْقَمْرَانِ
6	عَلَى أَنَّهُ فِي ضَيْقِ صَدْرٍ وَمِثْلُهُ	لِأَجْلِ فَسَادِ الْوَقْتِ صَاحِبُ أَحْرَانِ
7	عَلَى أَنَّ مَنْ تَشْكُو إِلَيْهِ فَمَا لَهُ	بِتَقْوِيمِ مُعَوِّجِ الْأُمُورِ يَدَانِ
8	وَمَنْ لَمْ يَكُنْ لِلْبَيْضِ وَالصُّفْرِ بَاذِلًا	بِوَفْتِكَ لَا تُصْغِي لَهُ الْأُدْنَانِ
9	فَدَاوِمْ عَلَى لَوْنِ الصَّلَاحِ تَفُزْ وَلَا	فُتُوطَ فَإِنَّ الدَّهْرَ صَاحِبُ أَلْوَانِ

1. *Güzel anlamlara ve açıklamalara sahip, aydınlatıcı, değerli bir kitap (geldi).*

²⁸⁸ Mahfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, III, 411.

²⁸⁹ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 66. Şiir, 88; 93. Şiir, 123.

²⁹⁰ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 93. Şiir, 123.

2. *Güzel Tevzir şehriden, bize ahlak bahçesi ve irfan heybesi olarak gönderilmiştir.*
3. *Fesahati ile sana, Ya 'rub'un (öz bedevi Arapların) fesahatini unutturur ve Sahbân'ın²⁹¹ fesahatinin izinden gider.*
4. *(Mektubun) içinde en güzel övgüleri adaşım İbrahim dile getirmiş ama ben bu vasıflara layık değilim.*
5. *Tıpkı Güneş ve Ay'ın ışığının üzerimize süzülmesi gibi her kap da kendi içindekini taşır.*
6. *Can sıkıntısına rağmen onun gibiler zamanın bozulmasından üzüdürler.*
7. *Fakat (bilesin ki) dertleştiğin kişinin de eğri büğrü işleri düzeltmeye gücü yoktur.*
8. *Senin zamanında gümüş ve altın harcamayan kimseyi kulaklar dinlemez.*
9. *Bu sebeple doğru renkten (yoldan) devam edin ki başarılı olasınız ve (asla) umutsuzluğa düşmeyin, çünkü zaman da bu renklere (durumlara) sahiptir.*

Şiirin ilk beytindeki *كِتَابٌ كَرِيمٌ مُشْرِقٌ* ifadesinden Bû 'Allağ'ın, şiirinin

yanında bir kitap gönderdiği, ikinci beyitte zikredilen *بَلَدَةٌ تَوَزَّرَ* ifadesinden ise

yazışmanın Tevzir şehri ile başkent Tunus arasında olduğu anlaşılmaktadır. İlk iki beyitle söz konusu kitap övülmekte, 3. ilâ 5. beyitler arasında ise Bû 'Allağ, fasih bir dile sahip, ilmî birikimi ve yetkinliği ile kendisinden istifade edilecek bir şahsiyet olarak anlatılmaktadır. Şiirin sadece ilk 5 beytine bakıldığında medih şiiri olduğu düşünülebilir. Ancak geriye kalan 4 beyit göz önüne alındığında muhatabın göndermiş olduğu şiire cevaben kaleme alındığı anlaşılmaktadır. 6. beyitte geçen *لِأَجْلِ فَسَادِ*

²⁹¹ Sahbân el-Vâilî, Câhiliye döneminde doğmuş, Vâil kabilesine mensup meşhur Arap şair ve hatiptir. Câhiliye devrinde ölüm sonrası hayata inanan ilk kişi olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. İslam ile birlikte Müslüman olmuş ancak Hz. Peygamber'i göremediği için muhadramûndan sayılmıştır. Sahbân, hem Câhiliye hem de İslâmî dönemde belâgatı, fesâhatı ve hitabeti ile ün salmış birisi olmuştur. Bu sebeple Arapça'da adına nispeten *أَبْلَغُ مِنْ سَخْبَانَ وَائِلَ، أَفْصَحُ مِنْ سَخْبَانَ وَائِلَ، أَحْطَبُ مِنْ سَخْبَانَ وَائِلَ، أَتَطَّقُ مِنْ سَخْبَانَ وَائِلَ* şeklinde fesâhatına ve belâgatına dair darbı meseller yapılmıştır. Bk. İsmail Durmuş-Mustafa Öz, "Sahbân el-Vâilî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2008, XXXV, 511-512.

حَزَانِ ifadesi ve 7. beyitte zikredilen تَشْكُو إِلَيْهِ ifadesi ile

Bû 'Allağ'ın şiirinde çağın içtimaî ve ahlakî sıkıntılardan dem vurduğu anlaşılmaktadır. Son iki beyitte ise er-Riyâhî'nin, samimi duygular içerisinde bu durumlara karşın dostuna hoş tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.

Bu şiirde iki dost arasında geçen samimi bir yazışmanın örneği görülmektedir. Yaşamış oldukları çağın içerisinde toplumda görülen yozlaşmaya dair fikir teatisinde bulunmaktadırlar. Bû 'Allağ'ın şiiri elimizde mevcut olmadığından biçimsel olarak tam bir kıyas yapmak mümkün değildir. Ancak er-Riyâhî'nin söz konusu şiirinden hareketle, Bû 'Allağ'ın şiirini tavîl vezninde ve nûn kâfiyesinde kaleme aldığı düşünülebilir. Çünkü er-Riyâhî, mevcut olan murâselât şiirlerinin tamamında aynı vezin ve kâfiye üzere cevap şiirlerini kaleme aldığı görülmektedir. Son olarak şiirin geneline hâkim olan üslup ve kullanımlara bakıldığında dilsel maharetini sergilemeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Nitekim er-Riyâhî, 5. beyitte كَمَا رَشَّحَ الْأَضْوَا لَنَا الْقَمْرَانَ ifadesiyle güzel bir teşbih yaparak dizlerini süslemektedir.

Bu kısımda zikredilecek son şiir, er-Riyâhî'nin bir konu üzerine soru-cevap şeklindeki yazışmaları hakkında olacaktır. Soru-cevap şeklinde *Dîvân*'da iki şiir mevcuttur. Bunlardan ilki Muhammed Bayram eş-Sâliş (1201/1787-1259/1843) ile *mellûse*²⁹² olarak ifade edilen Osmanlı kavuk çeşitlerinden olan sarığın giyilmesi hakkındadır. İkincisi ise, Muhammed Bayram er-Râbi' (1220/1805-1278/1861) ile Ticâniyye tarikatı lideri Ahmed et-Ticânî'ye atfedilen bir rüyanın doğruluğu hakkındadır. Burada ele alınacak şiir ise Muhammed Bayram er-Râbi' ile olan yazışması olacaktır.

Muahmmmed Bayram er-Râbi', Tunus'un Hanefî kadısı ve başmüftüsüdür. er-Riyâhî'nin yazıştığı ve daha önce zikredilen eş-Sâliş'in oğludur. er-Riyâhî'nin talebesi olan er-Râbi', dönemin diğer önemli hocalarından da eğitim almıştır. Zeytûne, 'Unkıyye ve Bâşiyye gibi medreselerde ders vermiştir. Tunus'ta iki mezhepli bir kadılık sistemi olduğu için Hanefî usul ve geleneğinin temsilcisi olarak babası eş-

²⁹² es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf*, I, 334.

Şâliş'ten sonra Hanefî başmütülügüne tayin edilmiştir.²⁹³ Söz konusu yazışma, şair er-Riyâhî'nin müntesibi olduğu Ticânîyye tarikatı lideri Ahmed et-Ticânî'ye nispet edilen bazı şâyialar hakkındadır. er-Râbi', yayılan bu haberlerin doğruluğunu şu kaside ile sormaktadır:²⁹⁴ [Tavîl]

1	أَيَا مَنْ رَقَى أَوْجَ الْمَعَانِي وَقَدْ غَدَتْ	إِلَيْهِ مَقَالِيدُ الْعُلُومِ تَسَلَّمَ
2	لَقَدْ ظَهَرَتْ رُؤْيَا هَا نِسْبَةً إِلَى	إِمَامٍ لَهُ بَيْنَ الْأَنَامِ تَقْدَمُ
3	هُمَامٌ عَلَى دَسْتِ الْمَعَالِي وَقَدْ عَلَا	مَرَاتِبُهُ مِنْ مَوْجِعِ النَّجْمِ أَعْظَمُ
4	مُلْحَصُهَا أَنَّ الْأَنَامَ جَمِيعَهُمْ	لِذَا الْقَرْنِ تُفْقَى دُونَ رَبِّ تَعْدُمُ
5	أَهْلٌ هُوَ مِمَّا صَحَّ عِنْدَكَ نَقْلُهُ	عَنِ الشَّيْخِ، أَمْ لِلْمَيْنِ فِيهِ تُوسِّمُ؟
6	أَجَبْنَا رَعَاكَ اللَّهُ عَنْ كُنْهِ أَمْرِهَا	فَأَنْتَ بِهَا مِنْ غَيْرِكَ الْيَوْمَ أَعْلَمُ
7	لِأَنَّكَ مِمَّنْ خَاضَ لِحَاةَ بَحْرِهِ	وَأَضْحَى بِتَحْقِيقِهَا يَتَرَمُّ
8	بَقِيَتْ لَنَا كَهْفًا وَلِلْحَقِّ نَاصِرًا	وَلِلصَّعْبِ مِنْ دَابِّ الْبُغَايَةِ تَحْسُمُ
9	وَيَطْلُبُ رَبُّ النِّظْمِ حُسْنَ دُعَائِكُمْ	أَلَا وَهُوَ الدَّاعِي مُحَمَّدٌ بَيْرُمُ

1. Ey güzel hasletlerin doruğuna çıkan ve ilimlerin anahtarları kendisine teslim edilen kimse!
2. İnsanlar arasında imama nispet edilen bir rüya ortaya çıkmıştır.
3. Yüksek bir mevkiye gelmiş yiğit kişi, mertebesini yıldızların konumundan daha yüce yapmıştır.
4. (Söylentinin) Özeti ise şüphesiz bu asır içerisinde insanların hepsinin (alemin) yok olup gideceği (hakkındadır).
5. Bunun Şeyh'ten (Ahmed et-Ticânî'den) nakledildiğine dair sende (bir bilgi) olduğu doğru mudur? Yoksa uydurulmuş yalan mıdır?
6. Allah seni korusun, bu işin sırrını cevapla çünkü sen bugün diğer (insanlardan) daha çok bilensin.
7. Çünkü sen onun denizinin derinliklerine dalan ve (rüyaların) gerçekleşmesi konusunda onları dillendirensin.

²⁹³ İbn Ebî'd-Dıryâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VIII, 124-125.

²⁹⁴ Ömer er-Riyâhî, *Ta'îru'n-Nevâhî*, I, 101; es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 336.

8. *Sen bizim için bir sığınak olarak kalasın ve hak için de bir yardımcı olasın; murada ulaşmak için zorlukları kararlı bir şekilde gideresin.*
9. *Bu şiirin sahibi sizin hayır duanızı ister. İyi bilin ki o duacınız Muhammed Bayram'dır.*

er-Riyâhî'nin talebesi olan er-Râbi', kasidenin 2. beytinde *لَقَدْ ظَهَرْتُ رُؤْيَا* halk arasında yaygın bir şekilde dolaşan ve Ahmed et-Ticânî'ye ait olduğu ifade edilen bir rüyadan bahsetmektedir. Bu rüyanın ne olduğu 4. beyitteki *لِذَا الْقَرْنِ تُفْنَى دُونَ رَبِّ* ifadesinden anlaşılmaktadır. Söz konusu şâyia, kıyamet vaktinin yaklaştığına ve alemin yok olacağına dair söylentidir. er-Râbi', hem hocası olması hem de er-Riyâhî'nin Ticâniyye tarikatının Tunus halifesi olması sebebiyle 5. beyitte *أَهْلٌ هُوَ* ifadesiyle haberin doğru olup olmadığını sormaktadır. Bu duruma karşın er-Riyâhî, söylentileri tekzip ederek şu kasidesini kaleme alır:²⁹⁵ [Tavîl]

1	أَيَا مَنْ سَبَى الْأَلْبَابَ لُطْفُ كَلَامِهِ	كَمَا أَنَّهُ فِي الْأَذْكِيَاءِ مُقَدَّمٌ
2	أَتَتْنِي مِنْ سِحْرِ الْبَيَانِ قَصِيدَةٌ	وَمَا هِيَ عِقْدٌ دُرٌّ مُنْظَمٌ
3	تُسَائِلُ عَمَّا شَاعَ فِي النَّاسِ ذِكْرُهُ:	أَهْلٌ لَهُ أَصْلٌ فِي الثُّبُوتِ مُسَلَّمٌ؟
4	نَعَمْ هُوَ رَبِّبٌ دُونَ مَيْنٍ وَمَا لَهُ	ثُبُوتٌ وَأَمْرٌ الشَّيْخِ أَعْلَى وَأَعْظَمٌ
5	جَزَى اللَّهُ خَزِيئًا مُفْتَرِيَهُ وَذِلَّةً	وَمَاوَاهُ إِنْ لَمْ يَعْفُ عَنْهُ جَهَنَّمُ
6	فَهَذَا جَوَابٌ لِلَّذِي هُوَ طَالِبٌ	حَقِيقَةً هَذَا الْأَمْرِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ
7	وَيَسْأَلُ إِبْرَاهِيمَ مِنْ فَضْلِ رَبِّهِ	لَكَ الْأَمْنُ فِي الدَّارَيْنِ وَهُوَ يُسَلِّمُ

1. *Ey sözlerinin inceliği zihinleri büyüleyen kimse ve zeki insanlar arasında öne çıkarılan kimse.*

²⁹⁵ Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 79. Şiir, 105-106.

2. *Bana açıklayıcılığı büyüülü ve sadece sıra sıra dizilmiş inci gerdanlık (gibi) bir kaside geldi.*
3. *“Gerçekliğine dair ona (Ahmed et-Ticânî’ye) ait olduğunun kabul edilmiş bir aslı var mıdır?” diye insanlar arasında yayılan söylentiye soruyor.*
4. *Evet -doğrusu- bu aslı olamayan bir şüphedir; Şeyh’in konumu ise en yüce ve en büyüktür.*
5. *Allah ona iftira edeni rezil ve zelil eylesin; eğer Allah iftira edeni bağışlamazsa gideceği yer Cehennem’dir.*
6. *Sonuç olarak bu işin hakikatini (bulmak) isteyene cevaptır ve Allah en iyi bilendir.*
7. *İbrahim ise senin iki cihanda Rabb’inin lütfuyla güvende olmanı ister ve o (sana) selam eder.*

er-Riyâhî’nin, söylentileri açık bir şekilde reddettiği görülmektedir. et-Ticânî’ye atfedilen söylentileri tekzip etmenin yanında, 5. beyitteki جَزَى اللّٰهُ حَزِيًّا جَزَى الله حَزِيًّا ifadesiyle bu söylentileri çıkaranlara beddua ederek kızgınlığını dile getirmektedir. Diğer murâselât şiirinde olduğu üzere aynı vezin ve kâfiyede nazmedilmiştir. er-Râbi‘, ilk matla’ında أَيَا مَنْ رَقَىٰ şeklinde er-Riyâhî’ye iltifat ederek başlamakta, er-Riyâhî de aynı üslup ile أَيَا مَنْ سَبَىٰ şeklinde karşılık vermektedir. 4. beyitte er-Râbi‘nin sorusunu sorduğu ve bu soruyu ifade ederken رُبِّ دُونَ رَبِّ terkinini kullandığı görülürken, er-Riyâhî de 4. beyitte sorunun cevabını verdiği ve رُبِّ دُونَ رَبِّ şeklinde benzer bir terkin ile cevap vererek söylentinin yalan olduğunu ifade ettiği görülmektedir. er-Râbi‘, sondan bir önceki beytinde meselenin hakikatini anlamak için حَقِيْقَةً لِلْحَقِّ kelimesini kullanmakta, er-Riyâhî de aynı beyit sayısına geldiğinde حَقِيْقَةً

kelimesi ile karşılık vermektedir. Ayrıca aynı beyitte er-Riyâhî, **جَوَابٌ لِلَّذِي هُوَ طَالِبٌ**,

حَقِيقَةً هَذَا الْأَمْرِ ifadesiyle hem öğrencisi olması hem de gerçeği arayan birisi olması

sebebiyle kinaye yaparak maharetini sergilemektedir. er-Râbi‘, kasidesini er-Riyâhî’ye duada bulunarak bitirmesine karşın, er-Riyâhî de aynı üslup ile şiirini talebesi Muhammed Bayram’a dua ederek sonlandırmaktadır.

Sonuç olarak *ihvâniyyât* temalı şiirler içerisinde yer alan yazışmaların, ikili ilişkilerin ortaya çıkardığı samimi duyguları yansıttığı görülmektedir. Bu bağlamda er-Riyâhî’nin murâselât şiirleri; kimi zaman dostunun özüne karşılık bir teselliye, kimi zaman çağın sıkıntıları konusunda hasbihal ettikleri bir mevzuyu içermekte, kimi zaman sorulan bir soruya karşın cevap niteliği taşımaktadır. Diğer yandan bu yazışmalarının hepsinde er-Riyâhî’nin aynı vezin ve kâfiye ile karşılık verdiği görülmektedir. Kendisine gönderilen kasidenin anlam bütünlüğü içerisinde şiirlerini ele almakta, bu bütünlüğü korumak için muhatabın kullanmış olduğu kelimelere mukabil şekilsel ya da anlamsal karşılığı yakalamaya çalışarak dilsel maharetini sergilediği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla klasik Arap edebiyatındaki murâselât şiirlerinin formlarını taşıdığını söylemek mümkündür.

2.4.2. İcâzet

İcâzet, İslam ilim geleneği içerisinde “*bir âlimin ilmini talebesine aktarması veya hocası tarafından herhangi bir konuda ehil olduğunu belirten izin*” olarak tanımlanmaktadır. Talebenin eğitiminin sonlanmasıyla birlikte ilmî yetkinliğini gösteren belgeyi ifade etmektedir.²⁹⁶ *İhvâniyyât* şiirlerinin nazmedilme sebeplerinden biri olarak icâzet, şairlerin icâzet istemek veya vermek için kaleme aldıkları şiirlerdir. er-Riyâhî’nin *Dîvân* ’ında kaleme aldığı 4 adet icâzet şiiri mevcuttur. er-Riyâhî, Tunus coğrafyasında ilmî yetkinliğini ispat etmiş, Zeytûne Medresesi’nin sayılı müderrisleri arasında yer edinmiş, Mâlikî başmüftülük vazifelerini yürütmüş ve ayrıca Ticâniye tarikatının Tunus halifesi olarak hayatını geçirmiş birisidir. Dolayısıyla rahle-i tedrisinde bulunan veya bulunmak isteyen pek çok talebe olmuştur. Bu sebeple

²⁹⁶ Bedevî, *Ususu'n-Nakdi'l-'Arabî 'inde'l-'Arab*, 540; Cemil Akpınar, “İcâzet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2000, XXI, 394, 398,399.

Dîvân'ında yer alan şiirleri, icâzet talebinde bulunmak için değil, icâzet vermek için kaleme aldığı şiirlerdir. Bu kapsamda *Dîvân*'da icâzet verdiği kişiler için nazmettiği şiirler, *مُجِيزاً* başlığı altında zikredilmektedir. er-Riyâhî'nin icâzet verdiği kişileri tablo halinde vermek daha yararlı olacaktır:

Tablo 2.6. İcâzet Talep Eden Kişiler ve Şiir Sayısı

İcâzet Talep Eden	Şiir No	Beyit Sayısı
1 Ahmed Şuveymi' ve Salim es-Serserî	30	10
2 Kadı Muhammed b. Selâme (1266/1850)	81	12
3 Salih eş-Şâmî	84	10
4 Ahmed Arif Hikmet (1276/1859)	103	19
TOPLAM		51

er-Riyâhî, tabloda zikredilen kişilerden Ahmed Şuveymi', Salim es-Serserî ve Salih eş-Şâmî ile hac yolculuğu esnasında tanışmıştır. Kadı Muhammed b. Selâme (1266/1850), Tunus'tan talebesidir. Ahmed Arif Hikmet Bey ise, İstanbul ziyareti esnasında tanıştığı Osmanlı şeyhülislâmlarındandır. er-Riyâhî'nin icâzet temalı şiirleri incelendiğinde benzer ifadelerin ve ortak noktalarının olduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple sadece Ahmed Arif Hikmet için kaleme aldığı kasidesini mercek altına almak yeterli olacaktır. Öte yandan benzer ifadeleri açıklamak için diğer şiirlerinden örnekler aktarılacaktır.

Şeyhülislâm Ahmed Arif Hikmet Bey, kaynaklarda soyu Hz. Hasan'a nispet edildiği için Seyyid olarak anılmaktadır. İstanbul'da doğan Şeyhülislâm Ahmed Arif, Osmanlı'nın son dönem önemli bürokratlarının olduğu bir aileye mensuptur. Büyük dedesi, I. Mahmud dönemi vezirlerinden olan İbrahim Paşa, dedesi I. Abdülhamid dönemi vezirlerinden Reîsülküttâb Râif İsmail Paşa (1776), babası ise III. Selim

dönemi kazasker ve nakîbüleşraflarından İbrahim İsmet Bey'dir (1807). Kendisi de Kudüs (1816), Mısır (1820), Medine (1823) kadılıklarında bulunmuş akabinde nakîbüleşraflık (1830), Anadolu (1833) ve Rumeli (1838) kazaskerliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Nihayetinde yedi buçuk yıl şeyhülislâmlık (1846) vazifesini yürütmüştür. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen Arif Hikmet Bey, pek çok şairle dostluk kurmuştur. Aynı zamanda şair kimliği ile de ön plana çıkan Ahmed Arif'in; Türkçe, Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı bir *Dîvân*'ı mevcuttur.²⁹⁷

er-Riyâhî, Arif Hikmet Bey ile İstanbul ziyareti esnasında tanışmıştır. Bu süre zarfında ikili, birbirinden ilmî ve manevî olarak istifadede bulunmuş ve aralarında samimi bir dostluk oluşmuştur. Bu durumun neticesi olarak Arif Hikmet Bey, er-Riyâhî'den icâzet talep etmiştir. er-Riyâhî, Arif Hikmet Bey'in kendisinden icâzet talep etmesini şaşkınlıkla karşılamış ve bu durumu kasidesinde dile getirmiştir.²⁹⁸

[Kâmil]

1	حَمْدًا لِمُكْرِمِنَا بِأَيِّ عَوَارِفَ	سَمَّحَتْ عَنِ الْإِحْصَا بِأَنْفِ آنِفِ
2	وَصَلَاتُهُ وَسَلَامُهُ أَبَدًا عَلَى	مُجْلِي الرَّجَا بِصَوَارِمَ وَعَوَارِفِ
3	وَلِكُلِّ مَنْ وَالَاهُ أَغْدَقَ رَحْمَةً	يَنْهَلُ دَائِمَهَا أَهْلَالَ الْوَائِفِ
4	هَذَا وَلَمَّا سَافِنِي الْقَدْرُ الَّذِي	مَا فِي وَقْعِ صُرُوفِهِ مِنْ صَارِفِ
5	نَحْوِ الْمُسْنَطِينِيَّةِ الْبَلَدِ الَّذِي	لَا يُسْتَطَاعُ جَمَالُهُ لِلْوَاصِفِ
6	نَفَحَتْ لِرُوحِي نَفْحَةً مِسْكِيَّةً	كَانَتْ مُسْكِنَةً لِقَلْبِي الْوَاجِفِ
7	وَأَنَارَ لِي مِنْهَا ضِيَاءَ خَاطِفٍ	خَلَّتْ الْبُيُوتَ سَمَاءَ ذَاكَ الْخَاطِفِ
8	فَسَأَلْتُ مَا هَذَا النَّسِيمُ وَذَا الضِّيَا	قَالُوا أَمْ تَسْمَعُ بِأَحْمَدَ عَارِفِ

²⁹⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 141; Mustafa L. Bilge, "Arif Hikmet Bey, Şeyhülislâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1991, III, 365-366.

²⁹⁸ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 103. Şiir, 138-139.

- 9 ذَاكَ الَّذِي أَحْلَقَهُ كَالرَّاحِ فِي
 10 أَوْ أَهَّكَ هَارُوتُ فِي سِحْرِ النُّهَى
 11 وَإِذَا رَأَيْتَ جَبِينَهُ مُتَهَلِّلاً
 12 وَإِذَا سَمِعْتَ عُلُومَهُ فَاسْمَعِ إِلَى
 13 قَسَمًا بِمَا يَحْوِيهِ مِنْ حَسَبٍ وَمِنْ
 14 لَوْ أَبْصَرَ النُّعْمَانُ بَهْجَةَ حُسْنِهِ
 15 هَذَا وَمِنْ عَجَبٍ رَأَيْتَ سُؤَالَهُ
 16 كَلَّا وَإِنِّي وَالَّذِي رَفَعَ الْعَلَا
 17 لَكِنِّي لَا أَسْتَطِيعُ خِلَافَهُ
 18 فَأَقُولُ إِنِّي قَدْ أَجَزْتُ لَهُ الَّذِي
 19 مُوصَىٰ لِإِبْرَاهِيمَ مِنْهُ بِدَعْوَةٍ
- لُطْفٍ يَلِدُ مَدَاقَهُ لِلرَّاشِفِ
 إِنَّ لَمْ نَقُلْ سِرٌّ سَرَىٰ مِنْ آصِفِ
 فَعَلَىٰ بُدُورِ التَّمِّ لَسْتُ بِأَسِفِ
 تِلْكَ الْبُحُورِ طَمَّتْ فَهَلْ مِنْ غَارِفِ
 نَسَبٍ وَفَضْلِ لَاحِقٍ أَوْ سَالِفِ
 لَاهْتَزَّ عِطْفًا كَاهْتِزَّازِ الْعَاصِفِ
 مِنِّي إِجَارَتُهُ كَشَيْخِ عَارِفِ
 أَحْرَىٰ بِأَنْ أُرْوِي عَلَيْهِ صَحَائِفِي
 وَعَلَيْهِ فِيمَا شَاءَ لَسْتُ بِخَالِفِ
 قَدْ صَحَّ لِي مِنْ تَالِدٍ أَوْ طَارِفِ
 يَرْجُو الرِّيَاحِي بِهَا أَمَانَ الْخَائِفِ

1. Sayılamayacak kadar yüksek kerametlerle bize ikramda bulunana hamdolsun.
2. Allah'ın salat ve selamı sonsuza dek iyilikler ve kılıçlarla yücelenlere olsun.
3. Ona (Nebi'ye) destekçi olan herkese bol bol rahmet yağdırsın, ki o rahmetler de sağanak bir şekilde yağsın.
4. Bu duruma, gerçekleşmesine engel bulunmayan kader beni sevk etmişken (yağsın).
5. Konstantiniyye şehrine (sevk etti) ki betimleyici için onun güzelliğini (tasvir etmek) imkansızdır.
6. (Konstantiniyye) titreyen kalbimi teskin edici (bir edayla) misk kokulu bir halde ruhuma esti.
7. Ondan (gelen) göz kamaştırıcı bir ışık beni aydınlattı, evleri bu göz kamaştırıcılığın seması sanmıştım.
8. Bunun ardından bu esinti ve ışık nedir? diye sordum, "Sen Ahmed Arif'i duymadın mı?" dediler.
9. Onun ahlakı, içen kimseye tadı lezzetli olan lütuftaki şarap gibidir.

10. Şayet (onun ahlakı) Âsaf'tan gizlice gelen bir sırdır demezsek, (ancak) Hârût'un akılları aldığı sihir (gibidir).
11. Parlayan bir halde çehresine baktığında, dolunayın (gitmesine) üzgün olmazsın.
12. Onun ilimlerini işitirsen, o taşmakta olan denizleri dinle, ki zaten avuçlayan kimse var mıdır?
13. Gelmiş ve gelecek şan, şeref ve erdem adına içerdiklerine yemin ederim ki,
14. Eğer Numan, onun sevindiren güzelliğini görseydi fırtınanın havaya uçurduğu gibi sevinçten havaya uçardı.
15. Bu (durum) yani Şeyh Arif gibi (birinin) icâzetini benden istemesini görmem ne de şaşırtıcıdır.
16. Hayır! Hayır! Şüphesiz ben gökyüzünü yükseltene yemin ederim ki, asıl ben ona sahifelerimi okumalıyım.
17. Fakat ben ona karşı koyamam ve bundan dolayı istediği şey konusunda muhalefet edecek de değilim.
18. Bu sebeple derim ki: "Şüphesiz ben eski ve yeni olandan tasdik ettiğim şeylerin (üzerine) ona icâzet verdim."
19. (Geriye) ondan İbrahim'e bir dua kalır; er-Riyâhî de onunla korkaklardan güvende olmasını diler.

er-Riyâhî'nin icâzet şiirlerinde karakteristik bazı özelliklerin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki şiirlerine hamdele ve salve ile başlamasıdır. Söz konusu kullanım diğer icâzet şiirlerine bakıldığında da göze çarpmaktadır. Ahmed Şuveymi' ve Salim es-Serserî için kaleme aldığı kasidede mukaddimeyi şu şekilde yapmaktadır:²⁹⁹ [Tavîl]

1 حَمَدْتُ إِلهِي وَهُوَ مُسْتَوْجِبُ الْحَمْدِ عَلَى نِعَمٍ جَلَّتْ عَنِ الْحُصْرِ وَالْعَدِّ
2 وَأُهْدِي سَلَامًا مَعَ صَلَاةٍ إِلَى الَّذِي أَتَى مُرْسَلًا بِالْحَقِّ لِلْحَرِّ وَالْعَبْدِ

1. Allah'a hamd ederim ve sayısız yüce nimetlerinden dolayı hamd ona yaraşır.

²⁹⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 30. Şiir, 48.

2. *Hür ve köleye hak üzere gönderilmiş olarak gelene salat ile selam hediye ederim.*

Öğrencisi Muhammed b. Selâme için kaleme aldığı icâzet şiirinin ilk iki beyti ise şu şekildedir:³⁰⁰ [Kâmil]

1 حَمْدًا لِمَنْ جَعَلَ الْإِجَازَةَ سُلْمًا يَرِثُ الْمُجَازُ بِنَيْلِهَا نَسَبًا سَمًا
2 وَصَلَاتُهُ وَسَلَامُهُ أَبَدًا عَلَى خَيْرِ الْوَرَى مُتَعَلِّمًا وَمُعَلِّمًا

1. *Bir basamak (yükselme aracı olarak) icâzeti var edene hamd olsun; icâzeti elde etmekle (bu) yol, uzun süren nesillerce miras kalır.*
2. *İlim sahibi ve öğreteni olarak mahlukatın en hayırlısına sonsuz kere salat ve selam olsun.*

Salih eş-Şâmî için nazmettiği şiirinin matla'ında da aynı durum söz konusudur:³⁰¹ [Kâmil]

1 حَمْدًا لِمَنْ يَجْزِيهِ فَضْلٌ أَنْعَمًا وَحُصُوصِ إِنْعَامِ بِمَا قَدْ عَلَّمَا
2 ثُمَّ السَّلَامُ مَعَ الصَّلَاةِ عَلَى الَّذِي لَوْلَاهُ مَا أَرْضَا رَأَيْتُ وَلَا سَمَا

1. *Lütfettiği keremi bol olana ve öğrettikleriyle lütfunu has kılana hamd olsun.*
2. *Salat ile selam ona olsun, ki o olmasaydı ne gördüğüm yeryüzü olurdu ne gökyüzü.*

er-Riyâhî'nin diğer şiirlerinde de girizgahı hamdele ve salvele ile yaptığı net olarak görülmektedir. Girizgahtan sonra ikinci karakteristik husus muhatabın önemine binaen kısa ya da uzun bir şekilde övülmesidir. er-Riyâhî, icâzet şiirleri arasında en uzun kasidesini Ahmed Arif Hikmet Bey için kaleme alır ve bu şiirinde 6. ilâ 14. beyitler arasında muhatabını; ahlak, ilim, şan ve soy bakımından uzun bir şekilde över. Öncesinde İstanbul'u tasvir etmekte, akabinde Ahmet Arif'in kişiliğini teşbih sanatıyla süsleyerek övgüde bulunmaktadır.

Göze çarpan üçüncü özellik, şiirin nazmedilme sebebi olan icâzetten bahsedilmesidir. Kasidenin 15. beytinde Arif Hikmet Bey'in kendisinden icâzet

³⁰⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 81. Şiir, 106-107.

³⁰¹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 84. Şiir, 109.

istemmesini şaşırtıcı olarak görmekte ama bu talebini de reddedemeyeceğini ifade etmektedir. İcâzet normal şartlarda hocanın talebesine vermiş olduğu bir yetkinliktir. Ancak er-Riyâhî ve Ahmet Arif arasında böyle bir ayırım yapmak zordur. Bilakis resmi statü olarak Ahmet Arif, Osmanlı Şeyhülislâmı olarak er-Riyâhî'den de üstün konumdadır. Ancak ilmî açıdan kendisini er-Riyâhî karşısında talebe olarak gören Arif hem mütevaziliğini hem de saygısını göstermiş olmaktadır. Bu sebepten şair, Ahmet Arif'in icâzet talebini şaşırtıcı bulmaktadır. 18. beyitte *أَجَزْتُ لَهُ* ifadesi ile icâzet verdiğini açık bir şekilde beyan etmektedir. Bu durum diğer şiiirlerinde *“أَجَزْتُ لِأَحْمَدٍ”*, *أَذِنَ* ya da *أَجَزْتُ لِصَالِحٍ*³⁰⁴ ve *أَجَزْتُ لَهُ*,³⁰³ *أَذِنْتُ لَهُ*³⁰² *إِذْنًا عَمِيمًا*, fiilleriyle ifade edilmektedir.

Şiiirlerin kaleme alınma sebebi açık bir şekilde aktarıldıktan sonra er-Riyâhî, kendi ismini zikretmekte ve akabinde muhataba tavsiye, dua, hamdele ve salvele ile kasideye son vermektedir. Diğer şiiirlerinde ise Ahmed Şuveymi³⁰⁵ ve Salim es-Serseri³⁰⁶ için *أَوْصَى بِهَا*, *وَاللَّهِ حَمْدٌ*, *وَصَلَّى إِلَهِی*, *وَأَوْصَيْهُمَا* için *ثُمَّ*, *وَالْحَمْدُ لِلْمَوْلَى الْعَظِيمِ*, *مُوصَى بِتَقْوَى اللَّهِ* için *وَاللَّهُ إِبْرَاهِيمَ يَحْمَدُ*, *الْقُرْآنَ* ifadelerini kullanarak kasidelerine son vermektedir.

Sonuç olarak er-Riyâhî, icâzet şiiirlerinde tespit edilen bu dört unsuru kullandığı görülmektedir. Kendisinin icâzeti veren taraf olması sebebiyle ya da bir diğer ifadeyle ilmî donanım olarak üstün görülmesi ve bu sebeple icâzeti talep edilen kişi olması sebebiyle şiiirleri kısa ve nettir. Çünkü icâzet talep edenlerin ilmî açıdan mertebeleri daha düşüktür. Dolayısıyla şiiirlerin girizgahında çeşitli tasvir veya betimlemelere,

³⁰² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 30. Şiir, 48.

³⁰³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 81. Şiir, 107.

³⁰⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 84. Şiir, 110.

³⁰⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 30. Şiir, 49.

³⁰⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 81. Şiir, 107.

³⁰⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 84. Şiir, 110.

muhabata uzun övgülere ihtiyaç duyulmadan kasidenin asıl kaleme alınma sebebine geçiş yapıldığı görülmektedir. Ancak her ne kadar kısa da olsa Kalkâşendî'nin vurguladığı şekilde; icâzet alanın güvenilirliğine, ilmine, zekasına ve yetisine övgülere yer verildiği gözlemlenmektedir.³⁰⁸

2.4.3. Takrîz

Arap edebiyatında تَقْرِيطٌ veya تَقْرِيطٌ; bir ilim dalında yazılan eser veya kasideye ve onun müellifine o ilim dalının ehil kimseleri tarafından yapılan övgüyü ifade etmektedir. Kalkâşendî, takrîzi salt bir övgüden ziyade, şairin belâgata dair becerisini sergilemesi olarak ifade eder.³⁰⁹ Bu sebeple takrîz sahibi edebî ve belâgî açıdan maharetini ortaya koymak için azamî özen göstermektedir.

er-Riyâhî'nin 4 adet takrîz şiiri mevcuttur. Bu şiirleri ve takrîz edilen eserleri tablo halinde vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır:

Tablo 2.7. Takîz Edilen Kişiler, Eserleri ve Şiir Sayısı

Eser Sahibi	Eser	Şiir No	Beyit Sayısı
1 Salih Hoca et-Türkî	<i>Sefîne</i> ³¹⁰	17	5
2 Muhammed Kuraşî es-Selâvî	<i>Dîvân</i>	92	13
3 Muhammed Bayram es-Sânî	<i>Risâle fî Rucûi 'l-Mûşî 'an Vaşiyyetihî</i>	99	25
4 Muhammed b. Salih el-Kevvâş	<i>er-Red 'ale Su 'ûdi 'l-Vahhâbî</i>	107	15
TOPLAM			58

er-Riyâhî'nin takrîz şiirleri benzer üslup ve ifadelere sahip olmasından dolayı burada Muhammed b. Salih için kaleme alınan takrîz incelenecektir. Bu şiirin seçilmesindeki temel sebep takrîz edilen eserin, o dönemde siyasî-itikadî hareket olarak ortaya çıkan Vahhâbîlere karşı yazılmış bir reddiye olmasıdır. Bu sebeple söz

³⁰⁸ Kalkâşendî, *Şubhu 'l-A 'şâ*, XIV, 367.

³⁰⁹ Kalkâşendî, *Şubhu 'l-A 'şâ*, XIV, 378; Ayrıca bk. Mustafa İsmet Uzun-Ahmet Turan Arslan, "Takrîz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, XXXIX, 472.

³¹⁰ İlmî konulardan veya şiirlerden oluşan küçük çaplı defter ya da mecmûlara verilen isim. Bk. *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 17. Şiir, 36.

konusu şiir vasıtasıyla Vahhâbî hareketine karşı er-Riyâhî'nin görüşlerini ve Tunus bölgesinde toplumsal algının yansımalarını görmek açısından önem arz etmektedir.

Tunus bölgesinin önemli alimlerinden biri olan Salih el-Kevvâş; tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi şerî ilimlerin yanında mantık alanında da söz sahibi olmuş bir alimdir. Zeytûne medresesinin önemli hocalarından olan el-Kevvâş, aralarında er-Riyâhî'nin de bulunduğu pek çok ünlü alimin hocası olmuştur. Bu sebeptendir ki biyografi eserlerinde kendisinden *hocaların hocası* şeklinde bahsedilmektedir.³¹¹ el-Kevvâş'ın oğlu Muhammed ise aynı ilmî gelenekten gelmiş, er-Riyâhî ile akran sayılabilecek yaşta, ilmî kişiliğe sahip birisidir. Muhammed b. Salih, ilk nüveleri XVIII. yüzyılın ortalarında görülen ve yankılarının Tunus'a kadar geldiği anlaşılan, siyasî-itikadî bir hareket olan Vahhâbîlere reddiye olarak bir eser telif etmiştir. Bu konu hakkında er-Riyâhî'nin de yazmış olduğu bir reddiyesi mevcuttur. Bu sebeple Muhammed b. Salih, er-Riyâhî'nin eserini daha iyi değerlendirebileceğini düşünmüş olacak ki eserini er-Riyâhî'ye göndermiştir. Son tahlilde er-Riyâhî'nin şiirinde yapmış olduğu olumlu değerlendirmeler bu kanıyı desteklemektedir. Muhammed b. Salih ve eseri hakkında kaleme aldığı kasidesi şu şekildedir:³¹² [Tavîl]

1	شُمُوسُ اهْدَى وَالْحَمْدُ لِلَّهِ شَارِقَةٌ	وَأَسْيَافُ أَهْلِ الدِّينِ بِالْحَقِّ بَارِقَةٌ
2	وَإِنْ حَرَسْتَ عَنْ نُصْرَةِ الدِّينِ أَلْسُنٌ	فَكَمْ أَلْسُنٍ مِثْلَ الأَسِنَّةِ نَاطِقَةٌ
3	مَتَى لَمَسْتَ كَفُّ العُوَاةِ سَمَاءُهُ	فَلَمْ تَرْمِهِمْ مِنْ حُرْسِ الشُّهْبِ صَاعِقَةٌ
4	وَلَا تَحْسَبُوا أَهْلَ الحِمَايَةِ قَدْ قَضَتْ	فَمَا سَبَقَتْ إِلَّا هُنَالِكَ لِاحِقَةٌ

1. Allah'a hamdolsun ki Hüdâ'nın güneşleri doğuyor ve gerçekten dini savunanların kılıçları ışık saçıyor.
2. Bu dinin zaferi hakkında diller sukut etse bile, nice diller vardır ki mızrak ucu gibi keskin (gerçeği) söyler.
3. Ne zaman yoldan sapmışların pençesi onun semasına dokunsa, yıldızların (göktaşların) bekçisi tarafından onlara yıldırım düşer.

³¹¹ es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf bi-Husni 't-Ta 'rif*, I, 254-255.

³¹² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 107. Şiir, 145-146.

4. Savunanları ölmüş gitmiş sanmayın ancak orada kovalayan (bekçiler) öne geçenerlerdir.

Şairin ifadelerinden kendisinin de Vahhâbî hareketine karşı olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Vahhâbî düşünce yapısının tasavvufa bakışı da göz önüne alındığında bir sûfi olarak er-Riyâhî'nin, Necid çölünde ortaya çıkan bu radikal akıma bakışının müsamahalı olması düşünülemezdi. Şair, onlara karşı durmanın dini müdafaa etmek olduğunu ve bu zihniyetin yoldan sapmış kişilerce savunulduğunu dile getirmektedir. Böylelikle ilk dört beyitte söz konusu hareketi sapkın olarak nitelemektedir.

5	وَلَا تَيَّأَسُوا مِنْ ذَلِكَ إِنْ مَاتَ صَالِحٌ	فَهَذَا ابْنُهُ رَأْيَانُهُ فِيهِ خَافِقَةٌ
6	أَلَمْ تَنْظُرُوا مَا أَطْلَعَتْهُ عُلُومُهُ	مِنَ الْحُجَجِ اللَّاتِي أَبَانَتْ حَقَائِقَهُ
7	كَأَنَّ سَنَاهَا فِي دُجَى الْبِدْعِ الَّتِي	بَدَتْ شَمْسَ أَفْقِ لِلْحَنَادِسِ خَارِقَةٌ
8	بَوَائِرُ أَمَّا شَهْمُهَا فَمُحَمَّدٌ	وَأَمَّا هَامُ الرَّائِعِينَ فَمَالِقَةٌ
9	لَعَمْرِي لَقَدْ حَلَّى مِنَ الدِّينِ جِيدَهُ	وَتَوَجَّحَ بِالتَّصْنِيفِ فِيهِ مَفَارِقَهُ
10	وَأَنْطَقَ مِنْ دَاعِيِ الْهُدَى مُتَكَلِّمًا	وَأَخْرَسَ مِنْ فَحْلِ الضَّلَالِ شَفَاشِقَهُ
11	وَذَاكَ بِيَمَنِ السَّيِّدِ الْأَسْعَدِ الَّذِي	لِنُصْرَتِهِ لِلدِّينِ حَمَلٌ عَاتِقَهُ
12	وَأَخْلَصَ فِي دَرِّهِ الْفَسَادِ طَوِيَّةٌ	أَدَارَ عَلَى قُطْبِي هُدَاهُ مَنَاطِقَهُ

5. Bu sebeple "Salih" ölmüş olsa bile ye'se düşmeyin, onun oğlunda dalgalanan (Salih'in) bayrakları vardır.
6. Görmediniz mi gerçekleri ortaya çıkaran delillerden oluşan ilimlerini ona aktardığını?
7. Onun ışıltısı, ortaya çıkan bidatin karanlığında (parlamaktadır) sanki ufuktaki güneşin, gecenin karanlıklarında parlaması gibidir.
8. Kılıcı keskindir, (karanlıkların) mert ve cesur olanı işte o Muhammed'dir; sapkınların ordusu ise dağılıp bölünecektir.
9. Hayatım üzerine yemin olsun ki gerdanını (göğsünü) dinden (ziynetler) ile süslemiştir ve farklı farklı şekillerdeki tasniflerle kitabını taçlandırmıştır.

10. Artık hidayet sahiplerine konuşmuş, şakımasıyla dalaletin önde gidenlerini ahraz etmiştir.

11. Bu (kitap), omuzunda taşır bir halde dini muzaffer kılmak için en mutlu efendinin bereketidir.

12. Bozgunculuğu savuşturma niyetinde halis olmuştur; sözlerini/delillerini de kendi yolunun iki kutbuna koymuştur.

er-Riyâhî, 5. beyitle başlayıp 12. beyte kadar devam eden kısımda eser sahibinin pek çok özelliğinden bahsederek övgülerini dile getirmeye başlamıştır. er-Riyâhî, 5. beyitte eser sahibinin babası Salih el-Kevvâş'ı zikrederek, onun yokluğunda oğlunu babası gibi ilmî manada değerli biri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Akabinde gelen beyitlerle bu durumu çeşitli övgülerle pekiştirdiği görülmektedir. 6. beyitte سَنَاهَا فِي دُجَى ifadesiyle ilmî yetkinliğini, 7. beyitteki أَطَّلَعَتْهُ عُلُومُهُ مِنَ الْحُجَجِ ifadesiyle bu zararlı ve karanlık akım içerisinde bir ışıltı olduğunu, 8. beyitte eser sahibinin ismini zikrederek بَوَاتِرٌ أَمَّا شَهْمُهَا فَمُحَمَّدٌ ifadesiyle cesur, mert ve keskin bir dile sahip olduğunu aktarmaktadır. 9. beyitte geçen وَتَوَجَّجَ بِالتَّصْنِيفِ فِيهِ مَفَارِقُهُ ifadesiyle yazılan risalenin içeriğine dair onun tasnif şeklinden bahsetmektedir. 10., 11. ve 12. beyitlerde risalenin, fesat olarak tanımladığı Vahhâbî düşünce yapısını çürüten bir eser olması nedeniyle onları savunmasız bırakacağı ve Muhammed b. Salih'in bu konudaki samimi gayreti vurgulanmaktadır.

13	هُوَ النَّاصِرُ الْمَنْصُورُ حَمُودَةُ الَّذِي	مُحَامِدُهُ فِي الشَّرِّقِ وَالْغَرْبِ عَابِقَةٌ
14	لَعْنٌ تُخْلِفُ الْأَيَّامُ أَنْ لَا تَرَى لَهُ	وَلَمْ تَرَ مِثْلًا فَهِيَ فِي ذَاكَ صَادِقَةٌ
15	فَدَامَتْ لَهُ الْأَيَّامُ وَهِيَ مَوَاسِمٌ	وَأَمَّا لَنَا فِيهَا بِهِ وَهِيَ وَارِقَةٌ

13. O nâsır (yardım eden) ve mansûr (kazanan) Hammûde (Paşa) ki doğuda ve batıda kendisine övgüleri yayılmıştır.

14. Günler, onun gibisini görmemeye yemin etse ve göremese de işte o zaman bu doğru olur.

15. Mevsimler (geçerken) günler onun lehine daim olsun ve umutlarımız da filizlenerek o günlerde onunla birlikte olsun.

Son üç beyitte şair, sözü dönemin emîri Hammûde Paşa'ya getirmektedir. er-Riyâhî'nin, Hammûde Paşa ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu devlet adamlarına söylemiş olduğu methiyeler kısmında zikredilmişti. Bu ilişkinin şair açısından bir menfaat beklentisi olmaksızın dostane bir süreç içerisinde olması, şiirde eser sahibinin yanında sözü emîre bağlamasına sebep oluştur. Diğer yandan, sapkın bir hareket olarak gördüğü Vahhâbilere karşı koyacak bir otorite olarak kabul etmesi ve bu sebeple sözü emîre getirmesi şeklinde de yorumlanabilir.

Sonuç olarak, o dönemde neşvünema bulan Vahhâbî hareketine reddiye olarak yazılan risaleye ve sahibine övgüleri konu alan bu şiirde, öncelikle eserin sapkın düşüncelere karşı önemli set olduğuna dikkat çekilmiştir. Ardından eser sahibi, ilmî geleneğin devamı olarak hüccet sahibi ve ilmî yetkinliğini elde etmiş biri olarak tasvir edilmektedir. Bu tasvirler dile getirilirken eser sahibinin adının açıkça zikredildiği gözlemlenmektedir. Müellifi, sapkın düşüncelere karşı karanlığın karşısında aydınlığı temsil eden bir parıltıya, bir güneşe benzetmektedir. Söz konusu harekete karşı çıkmasını farklı tasvirlerle dile getirmektedir. Bu teşbih ve tasvirler ile er-Riyâhî'nin, belâgata dair hünerlerini sergilemeye çalıştığı görülmektedir. Bu bakımdan Arap edebiyatında yer alan taqrîz şiirlerinin özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Diğer yandan eser sahibinin övülmesi, eserin içeriğinden bahsedilmesi ve eser sahibinin adının zikredilmesi bakımından *Dîvân*'da bulunan diğer taqrîz şiirleri ile üslup birliği olduğu gözlemlenmektedir.

2.4.4. Tebrik/Tehânî

Tebrik şiirleri; şairlerin dostlarını, yakınlarını ve yönetici konumundaki kişileri özel günlerde kutlamak için kaleme aldıkları şiirleridir. Kutlama sebepleri farklı amaçlar taşımaktadır. Bunlar arasında bir göreve atanma, hac farizasından dönüş, yolculuğa çıkma, mevsimlere geçiş, bayram, evlilik, doğum, sünnet gibi sosyal hayatın içinde cereyan eden hadiseler yer almaktadır.³¹³ er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında beş adet tebrik şiiri mevcuttur. Bu şiirler ve kutlama sebepleri şu şekildedir:

³¹³ Bedevî, *Ususu'n-Nakdi'l-'Arabî 'inde'l-'Arab*, 532.

Tablo 2.8. Tebrik Edilen Kişiler ve Sebepleri

Tebrik Edilen	Tebrik Sebebi	Şiir No	Beyit Sayısı
1 Ömer el-Maḥcûb (1222/1807)	Görev	44	29
2 Zeyne'l-Âbidîn	Doğum	46	15
3 Muhammed el-Ḥaşâyîşî (1236/1821)	Evlilik	47	7
4 Muhammed Bayram es-Sâliş	Evlilik	57	8
5 Ahmed et-Ticânî	Tasavvuf	72	8
TOPLAM			67

İlk şiirde kutlamaya konu olan kişi Ömer el-Maḥcûb, er-Riyâhî'nin Zeytûne Medresesi'nden hocasıdır. Kaynaklarda Tunus'un önemli alim ve edîplerinden biri olarak ifade edilmektedir.³¹⁴ er-Riyâhî'nin şiiri kaleme alma sebebi ise Ömer el-Maḥcûb'un Tunus Mâlikî Başmüfütülük görevine atanmasıdır. Ömer el-Maḥcûb'un vefatından sonra bu vazifeyi er-Riyâhî devralmıştır. er-Riyâhî şiirinde, hocası Ömer el-Maḥcûb'u tebrik etmeden önce onun şan, soy, ahlak ve ilmî yetkinliğini över. Daha sonra görevin önemi ve bu göreve olan uygunluğu gibi üstün özelliklerini vurgular. 24 beyitten oluşan uzun bir medih bölümünün ardından göreve atanmasını şu sözlerle kutlayarak şiirini sonlandırır:³¹⁵ [Tavîl]

25 وَمَنْ بَارَكَ الْمَوْلَى عَلَى الدَّهْرِ كَلِّهِ
بِحُطَّتِهِ الْمَيْمُونَةِ السِّرِّ وَالْجَهْرِ
26 وَمَنْ نَشَرَ الرَّحْمَانَ مِنْ رَحْمَاتِهِ
عَلَيْنَا بِهِ مَا لَمْ يَكُنْ قَبْلُ فِي نَشْرِ
27 وَمَنْ سَطَعَتْ بِيضًا دَلَائِلُ بَيْنِهِ
فَأَصْبَحَتِ الْعَرَاءُ فِي حُلَلِ حُضْرِ
28 فَيَهْنِي الْوَرَى عَيْشٌ بِعَيْشِكَ أَرْغَدُ
وَإِسْعَادُ دَهْرٍ عَنِ سَعُودِكَ مُفْتَرِّ
29 وَعِزُّ وَتَأْيِيدٌ بِكُلِّ عِنَايَةٍ
وَأَمْرُكَ مَسْمُوعٌ وَعِزُّكَ فِي نَصْرِ

25. O ki, Allah'ın gizli ve açık hayırlı vazifesiyle bütün zamanı mübarek kıldığı kimse.

26. O ki, Rahman'ın daha önce üzerimize yaymadığı bir şekilde rahmetlerini onun vasıtası ile yaydığı kimse.

³¹⁴ İbn Ebî'd-Dıyâf, *İthâfu Ehli'z-Zamân*, VII, 52.

³¹⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 44. Şiir, 62-63.

27. O ki, bereketiyle delillerinin aydınlığı yayılmış, kıraç topraklar yeşil elbiseye bürünmüştür.

28. Senin varlığıyla güzel bir hayat ve yayılan sevincinle mutlu zamanlar insanlığa kutlu olsun.

29. Her türlü ihtimama sahip şan ve desteğin, itaat edilen emrin ve muzaffer kudretin (insanlara kutlu olsun).

İkinci şiir, doğum sebebiyle tebrik için kaleme alınmıştır. Ancak bahsedilen bebek ve ebeveynleri hakkında ne şiirde ne de kaynaklarda bilgiye rastlanmaktadır.

Sadece şiirin 14. beytinde geçen *أَمَّامًا وَ خَالًا* /Amca ve dayı olarak bu

yüceliğe kim sahip olursa ifadesinden er-Riyâhî'nin yeğeni olabileceği çıkarımını yapmak mümkündür. Yeni doğan bebeğin adının Zeynelâbidin olduğu ise er-

Riyâhî'nin son beytin son şatırında *بِزَيْنِ الْعَابِدِينَ نَمَّا فَخَارُ* (h. 1208) ifadesinde doğumu tarihlendirmesi ile anlaşılmaktadır.³¹⁶

er-Riyâhî'nin evlilik vesilesi ile kaleme aldığı iki şiiri mevcuttur. Bunlardan ilki Muhammed el-Hasâyîşî'nin oğlunun evlenmesi üzerinedir.³¹⁷ Diğerini ise Muhammed Bayram eş-Şâliş'in evliliği üzerine kalem almıştır. Bu iki şiir arasındaki benzerlikten dolayı, Muhammed Bayram eş-Şâliş'i kutladığı ikinci şiir aktarılacaktır. Muhammed Bayram eş-Şâliş, dönemin Tunus Hanefî başmüftüsüdür. er-Riyâhî ile akrayan olan eş-Şâliş, er-Riyâhî ile birlikte Zeytûne Camisi'nde hem müderrislik hem nâzırlık hem de başmüftülük vazifelerini beraber yürütmüşlerdir.³¹⁸ Bu evliliği, yakın arkadaş olmalarının yanı sıra önemli kılan bir diğer husus, eş-Şâliş'in eşinin dönemin emîri Muhammed Bay'ın kızı olmasıdır. Dolayısıyla eş-Şâliş'i tebrik etmenin yanında emîr ailesini de bu evlilikten dolayı kutlamış olmaktadır.³¹⁹ [Vâfir]

1 سَلَامٌ طَيِّبٌ كَالْمِسْكِ صَائِكٌ عَلَى الْعَلَمِ الشَّهِيرِ وَمَنْ هُنَالِكَ

³¹⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 46. Şiir, 64-65.

³¹⁷ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 47. Şiir, 65-66.

³¹⁸ es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf*, II, 87-96; Ahmet Özel, "Muhammed Bayram III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. Ek-2, 299-300.

³¹⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 57. Şiir, 73.

2	وَاللّٰهُ الَّذِي هَتَّكَ حَمْدًا	عَلَى تَيْسِيرِهِ صَعَبَ الْمَسَالِكِ
3	فَإِنَّكَ قَدْ رَكِبْتَ مِنَ الْمَعَالِي	فُنُونًا غَيْرَ صَاحِبِهِنَّ هَالِكِ
4	فَقُمْتَ هَا قِيَامَ ذَوِي اهْتِمَامٍ	هَمٌّ فِي نَيْلِ أَفْضَلِهَا مَدَارِكِ
5	وَبِاللّٰهِ اسْتَعْنَتْ فَكَانَ عَوْنًا	وَأَهْلُ الْعِلْمِ مِثْلَكَ أَهْلُ ذَلِكَ
6	فَجَاءَتْ مِثْلَ مَا يَهْوَى مُحِبُّ	يُنَادِي بِالذُّعَا: اَللّٰهُمَّ بَارِكْ
7	فَيَا لَكَ مِنْ هِنَاءٍ نِلْتَ مِنْهُ	سُرُورُ الْوَصْلِ مِنْ حُبِّ مُتَارِكِ
8	أَدَامَ اللّٰهُ عِزَّكَ فِي مَزِيدِ	وَحُسْنِكَ فِي الْوُجُودِ بِلَا مُشَارِكِ

1. (Yayılan) misk kokuları gibi o meşhur kişiye ve orada bulunanlara hoş selamlar olsun.
2. Seni mutlu eden Allah'a zor yolları kolaylaştırdığı için hamd olsun.
3. Çünkü sen, insanların cüret edemediği çeşitli yüksek meziyetleri üstlendin.
4. Büyük bir ihtimamla o meziyetleri icra ettin, onların en üstününi elde etmek için çaba gösterenler (gibi).
5. Allah'tan yardım diledin, O da (sana) yardım etti; senin gibi ilim ehli de buna layıktır.
6. Böylece "Allah'ım mübarek kıl!" diye seslenen bir aşığın sevmesi gibi geldi.
7. Terk edilmiş sevgiden kavuşma sevincini elde ettiğin mutluluktan dolayı,
8. Allah izzetini, şanını daha da arttırarak daim eylesin ve varlıktaki iyiliğini ortaksız/rakipsiz sürekli kılsın.

er-Riyâhî, muhatabını öven uzun medih kısmı ile giriş yapmak yerine kısa ve öz bir şekilde asıl konuyla başlayarak tebriğini kaleme almıştır. Bu durum 2. beyitte 6. beyitte **هَتَّكَ**, 6. beyitte **اَللّٰهُمَّ بَارِكْ** ve 7. beyitte **فَيَا لَكَ مِنْ هِنَاءٍ** geçen ifadelerden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak er-Riyâhî, hocası Ömer el-Maḥcûb için kaleme aldığı şiir haricinde, tebrik içerikli şiirlerinde uzun medih kısmına yer vermeden söze asıl mesele olan tebrik ve kutlama ile başlamayı tercih etmiştir. Ayrıca Muhammed Bayram eş-Sâliḥ için kaleme alınan şiir haricinde, muhatabın isimlerinin zikredildiği

gözlemlenmektedir. Genel itibariyle tebrik şiirleri muhatabın mutlu anını paylaşmayı, sevincine ortak olmayı gösteren şiirlerdir. er-Riyâhî de bu sevinçli anları şiirlerinde güzel bir şekilde yansıtmaktadır.

2.4.5. Diğer İhvâniyyât Şiirleri

İhvâniyyât temalı şiirler içerisinde yukarıda zikredilen türler haricinde er-Riyâhî'nin farklı gayelerle kaleme aldığı şiirleri de mevcuttur. Bunlar arasında ödünç kitap talebi, barışma, herhangi bir konudaki istek veya görüşlerini ifade eden şiirler yer almaktadır. er-Riyâhî'nin zikredilen konularda 3 ve 2 beyitten oluşan birer adet şiiri bulunmaktadır. Ele alınacak ilk şiiri İstanbul ziyareti sırasında Ahmed Arif Bey'den ödünç kitap talebinde bulunduğu mukatta'sı olacaktır. Ahmed Arif Bey, son dönem Osmanlı Şeyhülişlâmlarından ve önemli münevverlerinden birisidir. Ahmed Arif Bey'in 12 bin ciltlik bir kütüphaneye sahip olduğu ve bunun 5 bin kadarını Medine'de Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında yaptırmış olduğu kütüphaneye bağışladığı, kaynaklarda ifade edilmektedir. er-Riyâhî, Ahmed Arif Bey'den Muhammed b. Haîruddîn el-'Atîâr'a ait *el-Cevâhiru'l-Humus* adlı eseri ödünç almak ister:³²⁰ [Basît-Muḥalla']

1 يَا عَارِفًا مِنْهُ فَاحَ عَرَفْتُ فِي أَنْفِ أَهْلِ الْوُجُودِ عَاطِرُ
2 لَوْ لَمْ تَكُنْ فِي الْعُلُومِ بَحْرًا لَمْ نُؤْتْ مِنْ عِنْدِكَ الْجَوَاهِرُ
3 فَوَفِّ بِالْوَعْدِ مَعَ رَسُولِ أَتَاكَ إِلَيَّ بِذَاكَ شَاكِرُ

1. Ey kendisinden varlık ehlinin burnuna hoş, güzel kokular yayılan Arif!
2. İlimlerin deniz (gibi) olmasaydı senden “Cevâhir (mücevherler)” toplamazdık.
3. Sana gelen elçinin vasıtasıyla sözünü yerini getir, şüphesiz ben de buna müteşekkir olurum.

Ahmed Arif Bey ise, kitabı ödünç verirken şairi de ziyaret edememesini çok naif bir dille aktarır:³²¹ [Basît-Muḥalla']

³²⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 43. Şiir, 60-61.

³²¹ es-Senûsî, *Musâmerâtu 'z-Zarîf*, I, 314.

1	يَا مَنْ غَدَا نَظْمُهُ الْجَوَاهِرُ	وَنَثْرُهُ	لِللَّيْلِ	نَاثِرُ
2	وَالْعِلْمُ رَوْضٌ دَكَا شَدَاهُ	بِنَشْرِ	أَنْفَاسِكَ	الْعَوَاطِرُ
3	لَوْ لَمْ أَكُنْ فِي فُيُودِ رَسْمِ	لَزُرْتُكُمْ	مِنْ	وَرَا
4	فَاسْمَحْ وَحِّ يَا سَمِيرَ بَدْرِ	عَلَيَّ	إِيَّيْ	لِذَاكَ
5	لَا تَأْتِبَهُ يَا مُحِيطَ فَضْلِ	فَالْبَحْرُ	يَجْرِي	عَلَى

1. Ey nazmı “Cevâhir/mücevherler” olan ve nesri inciler saçan kimse.
2. İlmin de hoş kokulu nefesinle güzel kokular yayan bir bahçedir.
3. Resmî bir kısıtlama içerisinde olmasaydım dalgalanan denizlerin ardından sizi ziyaret ederdim.
4. Ey geceleri dertleşen kimse, (bu sebepten) bağışla beni ve bana uğra ki şüphesiz ben de bundan dolayı müteşekkîr olayım.
5. Aldırma ey erdemleri çepe çevre kuşatan/fazilet okyanusu! Çünkü deniz mücevherlerin üzerinde akar.

er-Riyâhî'nin bir diğer şiiri, Muhammed Bayram er-Râbi' ile aralarında geçen bir diyalog üzerinedir. Kaynaklarda, er-Riyâhî'nin Muhammed Bayram için nesir olarak bir icâzet gönderdiği ancak daha önce aralarında geçtiği anlaşılan bir konu hakkında sitem ve tavsiyesini içeren şu dizeleri kaleme aldığı aktarılmaktadır:³²² [Kâmil]

1	أَحْمَدُ قَدْ حُزَّتْ كُلُّ فَضِيلَةٍ	قَدَمًا	شَهِدْتُ	بِجُودِكَ	الْمَعْلُومِ
2	فَأَمْنُنْ بِفِطْرِ مَنْ طَعَامِكَ إِنِّي	أَصْبَحْتُ	لِلتَّرِيدِ	كَالْمَقْطُومِ	
3	وَاعْلَمْ بِأَنَّكَ إِنْ بَحَلْتَ بِأَكْلِهِ	عُوقِبْتَ	مِنْ	صَبْرِ	التَّهَابِ

1. Ey Muhammed! Bütün erdemlere nail oldun, eskiden beri senin bilinen gayretine şahit oldum.
2. Fakat yediğinden sadaka olarak ihsan et çünkü ben süttten kesilmiş (çocuk) gibi yiyemez oldum.

³²² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 80. Şiir, 106.

3. *Şunu bil ki sen yemeğinde cimrilik yaparsan, zehirli bir iltihaba/sürekli gelen sıcak rüzgâra sabretmek zorunda kalırsın.*

er-Riyâhî'nin bu şiirinde göndermiş olduğu icâzetten dolayı isteksiz olduğu ama yine de bazı tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Bir diğer şiir ise, er-Riyâhî'nin sevincini dile getirmiş olduğu şiiridir. Başkatip Muhammed el-Aşram ile Mâlikî kadılarından Muhammed b. es-Selâme arasında bir binanın duvarı hakkında büyük bir tartışma geçmiştir. er-Riyâhî, bu tartışmadan sonra barıştıklarını öğrenmiş ve şu şiiri kaleme almıştır:³²³ [Kâmil]

1 مَا بَيْنَ نَاطِرِ مُقَلَّتِي وَجُفُونَهَا وَقَعَ الْقِدَى فَأَطَارَ ذَاكَ مَنَامِي
2 فَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي قَدْ سَرَّنِي بِزَوَالِهِ فَشَفَى بِذَاكَ سَقَامِي

1. Gözüm ve kapakları arasına toz kaçmıştı, o da benim uykumu kaçırmıştı.
2. Allah'a hamdolsun ki tozun (tartışmanın) giderilmesi beni sevindirdi ve bu hastalığıma şifa oldu.

Sonuç olarak, dostluk ilişkilerinde gündelik hayatta karşılaşılan ödünç kitap isteme, barışma ya da sitem gibi hususlar sayılarının az olması sebebiyle diğer başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu şiirlerde anlatılmak istenen mevzuya direkt olarak giriş yapıldığı, kısa nitelermelerle daha az beyit sayılarından oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple şiirler genellikle üç beyti aşmamaktadır.

2.5. Tarih Düşürme Şiirleri/Tevârîh

Şiirle tarih düşürme, “önem verilen ya da dikkat çeken bir olayın yılını veya tarihini göstermek üzere, ebced hesabıyla bir cümle, bir mısra ya da beyit söyleme sanatı”³²⁴ olarak tanımlanmakta, bu amaçla kaleme alınan manzumeler ise tarih düşürme şiirleri olarak ifade edilmektedir.

Konuları bakımından tarih düşürme şiirleri ele alındığında, tıpkı ihvâniyyât şiirlerinde olduğu gibi sosyal hayatın farklı alanlarını yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tarih düşürme şiirleri hayatın hemen hemen her alanına dair konuları

³²³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 83. Şiir, 109.

³²⁴ Kenan Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri Ya Da Şiirle Tarih Düşürme”, *Şarkiyat Mecmuası*, c. 25, sy.2, 2014, 88; Turgut Karabey, “Tarih Düşürme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 80-82.

ihtiva etmektedir. Diğer yandan tarih düşürme şiirleri kaleme alındıkları dönemdeki önemli olayların tarihini tescil etmekte, tarihçiler tarafından kayıt altına alınmış olayları ise doğrulamaktadır. İhtiva ettikleri konuların başında *doğum, ölüm, padişahların tahta çıkışı (cülûs), savaş, barış, görevden azledileme, evlenme, sünnet, cami, mescit, saray, muhtelif binalar, onarımları ve çeşmeler* gelmektedir.³²⁵

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında tarih düşürme sanatını kullandığı şiirler ile tarih düşürme amacıyla kaleme aldığı şiirleri birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Çünkü Arap edebiyatında bir edebî sanat olarak kullanılması, söz konusu şiirin yazılış amacını oluşturmamaktadır. Dolayısıyla er-Riyâhî, toplamda 39 şiirinde tarih düşürme sanatını kullanmıştır. Ancak bu şiirlerinden 29 tanesi mersiye şiirlerinden oluşmaktadır. Kaleme aldığı toplamda 30 mersiyeden biri hariç hepsinde vefat edenlerin ölümlerini tarihlendirdiği görülmektedir. Öte yandan doğum ve cami inşaatı sebebiyle tebrik için kaleme aldığı *ihvâniyyat* temalı iki kasidesinde de tarih düşürme sanatını kullanmıştır. Dolayısıyla bu şiirlerin ana teması mersiye ve *ihvâniyyat* olması sebebiyle tarih düşürme şiiri olarak değerlendirilmemektedir. Bu başlık altında ele alınacak şiirler, er-Riyâhî'nin döneminde karşılaştığı olaylar hakkında ve söz konusu olayların tarihini tescil etmek maksadıyla temel amacı tarih düşürme olan şiirleri olacaktır.

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan 8 adet tarih düşürme şiiri mevcuttur. Bunlar arasında su çeşmesi, cami, mescit ve halvethaneden oluşan altı adet binanın ve iki adet vefat eden kişinin tarihi düşülmüştür. İlgili şiirler ve beyit sayıları şu şekildedir:

Tablo 2.9. Tarih Düşürme Şiirleri ve Konuları

	Konu ve Tarih (Hicrî)	Şiir No	Beyit Sayısı
1	Su kuyusu-1209	4	7
2	Su çeşmesi-1221	25	15
3	Mescit-1227	33	10
4	Ev-1234/1243	40	2
5	Su çeşmesi-1219	76	7
6	Şâzelî halvethanesi-1231	90	25

³²⁵ en-Nablûsî, *Nefahâtu'l-Ezhâr*, 495; Karabey, "Tarih Düşürme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 80-82; Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri", 94.

7	Ḥammûde Paşa'nın vefatı-1229	100	1
8	Salih el-Kevvâş'ın vefatı-1218 ³²⁶	114	2
TOPLAM			69

Tabloda görüldüğü üzere mescit, ev, su çeşmesi gibi yapıların tarihini düşmek için bu şiirler kalem alınmıştır. Yapıların tarihlerinden bahseden şiirlerde öncelikle inşa ettirene dair bazı bilgilere yer verilmektedir. Bânînin isminin zikredilmesi, güzel hasletlerinden bahsedilmesi ve yapmış olduğu hayırdan dolayı teşekkür edilmesi şiirlerde yer verilen unsurlardandır. Vefat tarihi düşülen şiirler ise 2 beyti geçmeyecek kadar kısa olmak birlikte ölüm günü veya tarihine şahitliği ifade eden ve yahut birkaç kelime ile iyiliklerinden bahsedilen kısa şiirlerdir. Bu bağlamda er-Riyâhî'nin tarih düşürme şiirlerini iki kısımda incelemek uygun olacaktır. İlk olarak binalar için düşülen tarih düşürme şiirleri, ardından vefat için kaleme alınan tarih düşürme şiirleri incelemeye tabi tutulacaktır.

Bu kapsamda, 1209/1794 yılında Emîr Ḥammûde Paşa döneminde Vezir Yusuf Şâhibu't-Ṭâba' tarafından inşa ettirilen su kuyusu hakkında kaleme aldığı şiiri güzel bir örnektir. Vezir Şâhibu't-Ṭâba', başkent Tunus'un Cebel-i Menâr mevkiinde bugünkü adıyla Sîdî Bûsaîd olarak ifade edilen alanda su kuyusu inşa ettirmiştir. Bunun üzerine şair er-Riyâhî şu kasidesi ile çeşmeye tarih düşmüştür:³²⁷ [Recez]

1	ذَا مَوْرِدُ جَادَ بِهِ	رَاجِي ثَوَابِ رَبِّهِ
2	يُوسُفُ حُوجَةٌ الرِّضِيِّ	صَاحِبُ طَابِعِ البُهَيِّ
3	فَخرِ العُلا حُمُودَةٍ	بَاشَا فَدَا مِنْ سَيِّهِ
4	مِنْ عَبدِليَّةِ زَها	بِطِيبِهِ وَفُقرِهِ
5	بِحُسنِ نَيَّةِ وَمِنْ	إِخْلاصِهِ فِي رَبِّهِ
6	جَازَاهُ رَبِّي جَنَّةَ	وَكُوثُراً فِي شُربِهِ

³²⁶ Söz konusu nütfenin, tarih düşürme şiiri olduğu *Dîvân*'da yer alan başlıktan anlaşılmaktadır. Ancak ilgili kısmın mefkût olduğu bilinmemektedir. Bu sebeple Salih el-Kevvâş'ın vefatı zikredilmemektedir.

³²⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 4. Şiir, 26.

7 يَا وَارِدًا فَادْعُ وَقُلْ
تَارِيحُهُ بَشِيرٌ بِهِ

1209

1. Bu, Rabbinin mükafatını uman kimsenin lütfettiği/iyilik ettiği bir kaynaktır.
2. Zarafet sahibi/Sâhibu 't-Ṭâba' (kendisinden) razı olunan Yusuf Hoca,
3. Yüce Hammûde Paşa'nın gururu, bu onun ihsanındandır.
4. İyiliği ve yakınlığı ile övünen Abdeliyye Sarayı³²⁸ tarafından,
5. İyi niyetlerle ve rabbine karşı ihlası ile (inşa etmiştir).
6. Rabbim onu cennetin ile ve Kevser havuzundan içmek ile mükafatlandır.
7. Ey (bu kuyuya) gelen kişi, (ona) dua et ve şöyle de: -tarihi- "Onu (cennetle) müjdele" (1209).

İnşa edilen veya onarımı yapılan binalar için tarih düşülen şiirlerde bânîye karşı teşekkür ve övgü dolu sözlere doğal olarak yer verilmektedir. İnsanlara fayda sağlayan eserler yaptırınları hayır ve dua ile yad etme, İslam kültürü içerisinde yaygındır. er-Riyâhî'nin, bu yapıdan dolayı devlet eşrafına müteşekkir olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Onların iyi niyet ve ihlas sahibi olmaları gibi manevî özelliklerine de vurgu yapmaktadır.

Şiirin son beytinin acuz kısmında iki kelime ile inşa edilen bu su kuyusunun tarihi düşülmüştür. Beyitte ifade edilen بِشِيرٌ بِهِ /Onu müjdele cümlesi ile şiirin sibakına uygun bir şekilde tamamlandığı görülmektedir. Çünkü bir önceki beyitte vezirin cennetle ve kevser havuzu ile mükafatlandırılmasından bahsedilmektedir.

Bir diğer kaside er-Riyâhî'nin Testûr şehrinde inşa edilen mescit için kaleme aldığı kasidesidir. Testûr, şair er-Riyâhî'nin doğduğu şehirdir. Bu sebeple doğduğu şehirde inşa edilen binalara kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Kaynaklarda söz konusu cami ve onu inşa eden kişi hakkında bilgilere rastlanmasa da *Dîvân*'da bu kaside için

³²⁸ Abdeliyye Sarayı, Tunus'un kıyı şeridinde bulunan Mersâ şehrinde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Baylar tarafından sayfiye olarak kullanılan saraydır. Tunus idaresi tarafından sıklıkla kullanılan bir saray olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed el-Fâdıl b. 'Âşûr: <http://www.communemarsa.tn/palais-abdelia/?lang=ar>, (Erişim Tarihi: 10.06.2022).

not düşülen başlıkta caminin Muhammed eş-Şuğayyar el-Endelüsî tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tarih düşürme şiiri şu şekildedir:³²⁹ [Kâmil]

1	أَنْظُرْ لَهُ نُورًا بَدَا مَشْهُودًا	يَأْوِي لَهُ رَجُلٌ غَدَا مَسْعُودَا
2	فِي ظُلْمَةِ الْأَسْوَاقِ لَاحَ كَأَنَّهَا	نَشَرَ الصَّبَاحَ عَلَى الظَّلَامِ بُنُودَا
3	يَا رَنَّةَ الشَّيْطَانِ مِنْهُ إِذَا النَّدَا	نَادَى فَوَلَّى حَاسِبًا مَطْرُودَا
4	وَعَنِيْمَةَ السُّعْدَا إِذَا لَمْ يُلْهِهِمْ	شَيْءٌ فَلَبَّوْا رُكْعًا وَسُجُودَا
5	قَرَّتْ بِهِ لِدَوِي الدِّيَانَةِ أَعْيُنٌ	وَعَدَا بِهِ حِزْبُ الشَّقَا مَفْعُودَا
6	لِلَّهِ أَسَّسَهُ الَّذِي هُوَ آمِلٌ	أَنْ سَوْفَ يُحْرِزُ أَجْرَهُ الْمَوْعُودَا
7	رَبِحَتْ تِجَارَتُهُ فَأَنْفَقَ فَايْنًا	لِيَنَالَ فِي دَارِ النَّعِيمِ حُلُودَا
8	فَلِمِثْلِ هَذَا الصُّنْعِ تُسْتَبِقُ النَّهْيُ	وَعَلَيْهِ تَنْفَطِرُ الْكِرَامُ كَبُودَا
9	فَأَقْبِلْهُ مِنْ بَانِيهِ يَا رَبِّ الْوَرَى	مَنْ لَا يُجِيبُ لِأَمِلٍ مَقْصُودَا
10	وَأَجِبْ بِفَضْلِكَ دَعْوَتِي إِذْ قُلْتُ فِي	تَارِيخِهِ جَاوَزَى الصُّعَيْرِ جُودَا

1227

1. (Tarihe) tanıklık eden bir aydınlık olarak bak ona, mutlu olmuş bir adam sığınyor ona.
2. Sanki sabahın, karanlığın üzerine büyük sancakları yayması gibi çarşının karanlığında göze çarpmaktadır.
3. Ey şeytanın çılgığı! Ondan (ezan) sesi yayıldığında, aşağılanmış ve kovulmuş bir şekilde kaçmaktadır.
4. (Ezan sesi yayıldığında) bahtiyar olan kimselerin kazançlarına da (bak), hiçbir şey kendilerini oyalamamıştır ki bu yüzden rükû ve secdeye varmışlardır.
5. Onunla din ehli için göz aydınlığı olmuş, bedbahtlar grubunun ise canları yanmıştır.

³²⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 33. Şiir, 50-51; Ömer er-Riyâhî, Ta 'îru 'n-Nevâhî, I, 77-78.

6. Onu, vaat edilen karşılığa nail olmak için ümit var olan kimse Allah için inşa etmiştir.
7. Onun ticareti kazançlı çıkmıştır ve nimetler yurdunda (cennette) ebediyeti elde etmek için fâni olanı infak etmiştir.
8. Bu türden bir yapı için akıl (sahipleri) yarışır ve cömert kimselerin ise (böylece) ciğerleri parçalanır.
9. Ey ümit var olanının (güzel) niyetini boşa çıkarmayan bütün mahlukatın Rabbi! Onu inşa ettirenden kabul et.
10. Ve benim duamı da lütfunla kabul et, zira onun tarihini söylemiş bulunmaktayım: “eş-Şuğayyar’ı bolluk, cömertlik ile mükafatlandır” (1227).

Şair bu kasidesiyle, söz konusu yapının bir cami olmasından dolayı bazı özelliklerini dile getirmektedir. İnşa edilen yapının hem fizikî konumu hem de hizmet edeceği amaçları sıralanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 2. beyitte فِي ظِلْمَةِ الْأَسْوَاقِ ifadesiyle caminin etrafında bedesten tarzı bir çarşının olduğu ve aynı beytin devamında o çarşının ortasında her yönüyle kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. 1. ve 5. beyitler arasında ibadet edenler için mutluluk, kurtuluş ve göz aydınlığı olması gibi caminin manevî yönü vurgulanmaktadır. 6. ve 8. beyitler arasında bânî hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bu camiyi yaptırmasından dolayı elde edeceği sevaptan ve bundan dolayı kazançlı bir ticaret yapmasından bahsedilmektedir. Geriye kalan son iki beyitte ise bânîye hayır duada bulunularak acuz kısmında caminin yapım tarihi düşülmektedir. Söz konusu tarih جَزَى الصَّغِيرِ جُوداً / eş-Şuğayyar’ı bolluk ile mükafatlandır ifadesi ile hicrî 1227 olarak düşülmüştür.

er-Riyâhî, su çeşmesi, su kuyusu, halvethane ve cami gibi yapıların yanında önemli kişilerin vefatlarının tarihini de şiirlerde düşmüştür. *Dîvân*’da yer alan 7 adet şiirin başlığı “... مُنَارِحاً وَفَاةً” şeklinde aktarılmıştır. Ancak bu şiirlerden 5’inin bir mersiyede bulunması gereken *nedb*, *te’bîn* ve ‘*aza*’ bölümlerini taşımasından dolayı bunların mersiye şiirleri kategorisinde değerlendirilmesi uygundur. Bu bölümün

başlangıcında da aktarıldığı üzere er-Riyâhî'nin, tarih düşürme sanatını kullandığı 39 şiirden 29'u mersiye den oluşmaktadır. Bu sebeple mersiye şiirinin özelliklerini taşımayan ve sadece vefatı tarihlendirmek için kaleme aldığı iki adet şiiri bulunmaktadır. Bunlardan ilki tek beyitten oluşan Emîr Hammûde Paşa'nın vefatı üzerinedir.³³⁰ [Kâmil]

1 لَمَّا ارْتَقَى أَرْحَتُهُ
إِنِّي شَهِيدٌ الْجُمُعَةَ

1229

1. (Arşı âlâya) yükseldiğinde onu tarihlendirdim: “Şüphesiz ki cuma günü (öldüğüne) şahidim” (1229).

Vefat tarihi düşülen bir diğer şiir ise er-Riyâhî'nin hocalarından Salih el-Kevvas'ın ölüm yılını düştüğü şiiridir.³³¹ [Kâmil]

1 كُلُّ إِلَى بَطْنِ الثَّرَى رُجْعَاءَ لَوْ بِالسَّمَاءِ تَمَسَّكَتْ يُمْنَاءَ
2 لَا فَضْلَ فِيهِ لِدِي كَمَالٍ إِمَّا يَرْجُو جَزِيلَ الْفَضْلِ فِي أُحْرَاءَ

1. (Vefat edenler) sağ eliyle gökyüzüne tutunsa bile herkes toprağa dönecek.
2. (Bu dünyada) olgunluk sahibi için herhangi bir lütf yoktur ancak öteki tarafta bol lütf umulur.

Muhakkik bu şiirin geri kalanı için eksik notunu düşmüştür. Geriye kalan kısmını herhangi bir eserde tespit edemediğini aktarmaktadır. Nitekim şairin تَارِيحُهُ veya مَأْرِحًا gibi tarih düşürme terimlerini kullanmaması, şiirin devamı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, *Dîvân*'da yer alan tarih düşürme şiirleri su çeşmesi, su kuyusu, mescit ve halvethane gibi yapılar ile vefat edenler için kaleme alınmıştır. Pek çok şiirinde tarih düşürme sanatını kullanırken, sadece tarih düşürme amacı taşıyan şiirlerinin sayısı 8 ile sınırlıdır. Tarih düşürme sanatının kullanımını üzerine detaylı

³³⁰ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 100. Şiir, 131.

³³¹ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 114. Şiir, 153.

inceleme bir edebî sanat türü olması açısından bu çalışmanın *Bedî' Sanatlarından Yararlanma* başlığı altında aktarılacaktır.

2.6. Hiciv

Hiciv/hicâ, Arap edebiyatında genellikle medihin (övgünün) zıttı olarak tarif edilmektedir. Bu sebeple hicâ, شَتْمٌ kelimesi ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Sözlükte “yermek, taşlamak, sövmek ve hicvetmek” anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte, Arap şiirinde hicvin yapılaş şekilleri vurgulanırken الذَّمّ/Zemmetmek; العِثْبُ/Azarlamak, sitem etmek; التَّأْنِيبُ/Kınamak gibi vb. fiiller ile yapılacağı ifade edilmektedir. Bu sebeple *Dîvân*'da yer alan zemm, itâb ve şikâyet temalı şiirler hiciv şiirleri içerisinde değerlendirilmiştir.³³²

Bu bağlamda er-Riyâhî'nin 3 adet hiciv şiiri mevcuttur. Bunlardan ilki, Fas merkezli 'Îseviyye³³³ tarikatını ve özellikle tarikat şeyhini hicvettiği şiiridir.³³⁴ İkincisi, *Dîvân*'da شُهُودَ الْوَيْفَةِ/ *Belgenin şahitlerini kınıyor* başlığı altında aktarılan ve yalancı şahitlik yapanlar hakkında olduğu anlaşılan şiiridir. Öyle ki şiirde bu durum açık olarak vurgulanmaktadır.³³⁵ Hiciv şiirleri arasında yer alan üçüncü şiir ise, öğrencilerinden Muhammed el-Baħrî'yi (ö. 1258/1842) Hz. Peygamber'in kabri karşısında şikâyet ettiği kasidesidir. Bu şiirin kaleme alınma hikâyesi hem şairin hayatında hem de dönemin Tunusluları nezdinde farklı bir yere sahip olmuştur. Bu sebeple er-Riyâhî'nin *Dâliyye* şiiri olarak meşhur olmuştur. Burada önemine binaen bu kasidenin aktarılması uygun görülmüştür.

Kasidenin kaleme alınma sebebine bakıldığında öğrencisi Muhammed el-Baħrî ile yapmış olduğu tartışma yatmaktadır. Biyografi eserlerinde bu olaya geniş yer

³³² Kudâme b. Cafer, *Naħdu 'ş-Şi'r*, 30; İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, XV, 353; İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî Vucûhi 'l-Beyân*, 135; Mañlûb, *Mu'cemu 'n-Naħdi 'l-'Arabiyi 'l-Ķadîm*, II, 421.

³³³ 'Îseviyye tarikatı, er-Riyâhî'nin mensup olduğu Ticâniyye tarikatı ile aynı topraklarda, Fas'ta ortaya çıkmıştır. XV. Yüzyılda Muhammed b. İsa tarafından kurulduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 400.

³³⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 15. Şiir, 34-35.

³³⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 49. Şiir, 49.

verilmiştir. Söz konusu tartışma ise yetimin bakımı ve mirası hakkındadır. Her hafta emîrin huzurunda şer'î meclis toplanmakta ve burada meclise gelen meseleler ele alınmaktadır. Öğrencisi Muhammed el-Baḥrî Hanefî, er-Riyâḥî ise Mâlikî Kadısı olarak bu mecliste bulunmaktaydılar. Söz konu mesele hakkında er-Riyâḥî mezheplere göre uygulamada meşhur olmayan ancak yetimin maslahatını önceleyen görüşün uygulanmasını savunur. Bunun üzerine öğrencisi kendi görüşünü haklı çıkarmak için orada var olan fıkıh kitaplarını er-Riyâḥî'nin önüne koyarak emîrden, er-Riyâḥî'nin bu kitaplardan ilgili meseleyi okuması talebinde bulunur. Bunu bir edepsizlik olarak addeden er-Riyâḥî, el-Baḥrî'ye *يا قَلِيلَ الْحَيَاءِ* / *Ey hayası az olan (utanmaz)* şeklinde

hitap ederek öfkesini belirtir ve tartışmanın alevi gittikçe artar. Emîr ise, Muhammed el-Baḥrî'nin görüşünü uygulamaya koyarak tartışmayı sonlandırır. Yaşanan bu olay neticesinde er-Riyâḥî kadılık görevinden istifa ederek hac bahanesiyle Tunus'tan ayrılır.³³⁶ Kendisine yapılan bu saygısızlık şairi derinden yaralamış olmalı ki Hz. Peygamber'in kabrini ziyaretinde Muhammed el-Baḥrî'yi meşhur *dâliyyesi* ile hicvetmiştir:³³⁷ [Tavîl]

1	إِيَّاكَ رَسُولَ اللَّهِ جِئْتُ مِنَ الْبُعْدِ	أَبُتُّكَ مَا بِالْقَلْبِ مِنْ شِدَّةِ الْوَفْدِ
2	بَغَى وَطَعَى مُسْتَكْبِرًا مُتَشَبِّهًا	بِوَهْمٍ يُقَوِّدُ النَّفْسَ لِلْحَطِّ الْمَرْدِي
3	وَصَارَ رَقِيبًا مُبْعَضًا مُتَجَسِّسًا	يُقَصِّرُ طَوْلَ اللَّيْلِ بِالرِّدِّ وَالنَّقْدِ
4	وَعَبْدُكَ يَا خَيْرَ الْبَرِيَّةِ غَافِلٌ	ظَنَنْتُ بِهِ خَيْرًا لِمَا مَرَّ مِنْ وَدِّ
5	تَرَفَّعَ لِلدُّنْيَا بِحُفْضِي جَاهِدًا	مُعَانًا بِجَهَالِ عَرِيَيْنَ عَنْ رُشْدِ
6	وَبَالَغَ فِي حُفْضِي إِلَى أَنْ غَدَا عَلَى	لِسَانِ الْوَرَى يُتْلَى بِلَا جَحْدِ
7	وَلَمْ يَزَعْ أَيَّامًا يُرَانِي شَيْخَهُ	وَمُرْشِدَهُ الْهَادِي وَمُنْعِمَهُ الْمُهْدِي
8	وَلَا خَافَ لَوْمًا فِي الْقَطِيعَةِ لَا وَلَا	عَقَابًا مِنَ الْمَوْلَى عَلَى نَاكِثِ الْعَهْدِ
9	فَهَذَا رَسُولَ اللَّهِ إِجْمَالٌ مَكْرَهُ	وَتَفْصِيلُهُ يَا سَيِّدِي لَيْسَ فِي جَهْدِي
10	أَلَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا تَذَلُّلِي	إِيَّاكَ فَحُذْ بِالنَّارِ يَا مُنْتَهَى الْقُصْدِ

³³⁶ Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 390-391.

³³⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâḥî*, 20. Şiir, 38-39.

- 11 أَلَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ضَيْفُكَ سَائِلٌ فَهَلْ ضَيْفُ أَهْلِ الْجُودِ يُكْرَمُ بِالطَّرْدِ
 12 أَلَا يَا رَسُولَ اللَّهِ بَرِّدْ جَوَانِحِي بِدَائِرَةِ تَسْعَى إِلَيْهِ بِلَا بُعْدِ
 13 عَلَيْكَ صَلَاةُ اللَّهِ يَا مُنْتَهَى الرَّجَا وَأَزْكَى سَلَامٍ دُونَهُ فَوْحَةُ النَّدِّ
 14 وَالْأَصْحَابُ طَرًّا وَتَابِعٌ وَبَعْدُ فَذَا دُلِّي لِحِدْوَاكَ يَسْتَجِدِّي

1. (Ey) Allah'ın Rasûlü, şiddetlice yanıp tutuşan kalb(imdekileri) açmak üzere sadece sana geldim uzaklardan.
2. O, kibirlenerek ve nefsi büyük hataya götüren bir vehimde inat ederek haksızlık ve zorbalık etti.
3. Red ve eleştiriyile gecenin uzunluğunu kısaltan, kusurları gözeten, nefret eden, casusluk eden biri oldu.
4. Ey mahlukatın en hayırlısı, kulun gafil birisidir, (aramızda) geçen muhabbetten dolayı onun iyi olduğunu düşünmüştüm.
5. Doğruluktan uzak cahillerin desteğiyle beni alçaltarak dünya(lık) adına kendini yükseltmeye çabalamıştır.
6. Beni alçaltmada o kadar ileri gitti ki, şüphesiz insanların dilinde dolaşır oldu.
7. Beni; nimetlendiren, hidayete erdiren, mürşidi ve hocası olarak gören günleri gözetmedi.
8. Ne bağın kopmasından dolayı kınanmadan ne de ahde sadık kalmayıp Mevlâ tarafından cezalandırılmaktan korktu.
9. İşte bu, ey Allah'ın Rasûlü, (onun) kurnazlığının özetidir ki onu detaylandırmaya ey efendim benim takatim yoktur.
10. Ey Allah'ın Rasûlü, bu sana olan yakarışımdır, bu yüzden ey ümitlerimin vardığı kişi intikam al.
11. Ey Allah'ın Rasûlü, misafirin (senden) dilenir, zira cömertlik ehlinin misafirine sürgün ile mi ikramda bulunulur?
12. Ey Allah'ın Rasûlü, uzak olmadan onu saracak bir bela ile içimi soğut.
13. Ey umut kapısı, Allah'ın salâtı ve dengi olmayan güzel kokulara sahip en saf esenlikler sana olsun.

14. *Ve ailene, ashabına ve tâbiine, hepsine olsun; artık bu yakarışım senin yardımını diler.*

Şairin ilk beyitlerden itibaren el-Bahrî'yi çok sert bir şekilde eleştirdiği açık olarak görülmektedir. 2. beyitteki *بَعَى وَطَعَى مُسْتَكْبِرًا مُتَشَبِّهًا* ifadeleriyle muhatabını hedef almaya başlamaktadır. Ardından 3. beyitte söz konusu kişinin *مُبْغِضًا مُتَجَسِّسًا* ifadeleriyle nefret edilen biri olduğunu, 4. beyitte *ظَنَنْتُ بِهِ خَيْرًا* hakkında iyi düşünmekten dolayı pişmanlığını, 5. ve 6. beyitlerde *بِخَفْضِي* ifadesiyle kendisini küçük düşürdüğünü, 8. beyitte de hicvedilenin bunları yaparken ne kınanmaktan ne de Allah'tan korktuğunu ifade etmektedir.

Kasidenin geri kalan kısmı Hz. Peygamber'e şikâyet ve ardından salâtü selam ile sonlanmaktadır. 9. beyitte *إِجْمَالٌ مَكْرَهٌ* terkihi ile söz konusu şikâyet ifadesi görülmektedir. er-Riyâhî, 10. beyitte *فَحْدٌ بِالنَّارِ* ifadesiyle sertliğin dozunu biraz daha arttırarak Hz. Peygamber'in kabri karşısında ondan intikam alınmasını ister. Nitekim 12. beyitteki *بَرْدٌ جَوَانِحِي بِدَائِرَةِ* ifadesiyle beddua ederek intikam alınmadan rahat edemeyeceğini vurgulamaktadır. Son iki beyti ise salât ve selam ile bitiren er-Riyâhî, son beytin acuz kısmında tekrar küçük düşürülme konusunda Hz. Peygamber'den yardım ister.

Dîvân'da yer alan diğer hiciv şiirlerinde er-Riyâhî'nin bu sert üslubuna rastlanmamaktadır. Şair açısından değerlendirildiğinde, bir insan olarak öğrencisinin er-Riyâhî'ye yapmış olduğu küçük düşürücü bu davranışa karşılık verdiği tepkide haklılık payı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yüzlerce talebe yetiştirmiş, Zeytûne Medresesi baş müderrisliği ve Tunus Mâlikî başmüftülüğü görevinde bulunmuş biri olarak yapılan davranışın kabul edilmesi mümkün değildir. Ayrıca şer'î meclisin uzun süredir üyesi olan er-Riyâhî, bu gibi meselelerle çok fazla

karşılaşılabileceğini ve özellikle Mâlikî mezhebine tabi bir tebaanın olduğu coğrafyada farklı fikhî içtihatların olabileceğini iyi bilmektedir. Ancak yapılan bu küçük düşürücü davranışa müsaade edilmekle birlikte, diğer görüşün yürürlüğe konmasının şairin onurunu rencide ettiği görülmektedir. Diğer yandan er-Riyâhî, bu olayın etkisinde çok kalmış olacak ki konu hakkında müstakil bir risale dahi kaleme almıştır. Şairin eserleri kısmında zikredilen *Risâletu Raf'i'l-Licâc fî Nâzileti İbni'l-Hâc* adlı eser, cereyan eden bu olayın merkezindeki fikhî meseleyi ele almaktadır.

er-Riyâhî'nin hac ziyareti dönüşünde Tunus'a yakın bir mevkide hicvedilen öğrencisi Muhammed el-Bahrî ve Emîr Mustafa vefat eder. Kaynaklar, Tunus halkının bu vefatları er-Riyâhî'nin bedduası ile ilişkilendirdiğini yazmaktadır. Bu yüzden vefat eden emîrin yerine geçen oğlu I. Ahmed'in şair er-Riyâhî'den daima çekindiği ve gönlünü almaya çalıştığı kaydedilir.³³⁸

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin bu hicivleri, daha çok Abbâsî devrinde ortaya çıkan bir topluluğu veya kabileyi hicveden şiirler yerine şahsı hedef alan hicivler arasında yer almaktadır. Diğer yandan son derece ağır yerme ifadelerinin yer alması ve hicvedilen kişilere intikam beslenmesi bahsedilecek bir diğer husustur. Bu olay, biyografi eserlerinde şairin kişiliği hakkında yer alan bilgilerin aksine bu tarz durumlarda şairin onuruna ne kadar düşkün olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

2.7. VASF

Arap edebiyatında vaf, Câhiliye döneminden bu yana şiirin nazmedilme gayeleri arasında yer almıştır.³³⁹ Vaf, şairin herhangi bir eşyanın veya durumun, hissî veya manevî özelliklerini görüp güzelliğini hissettiği unsurlarını bulunduğu durum itibarıyla zikretmesi olarak tanımlanmaktadır.³⁴⁰ er-Riyâhî'nin *Dîvân*'da yer alan vaf temalı şiirleri diğer temalara nazaran az sayıdadır. Bunlar arasında dostluk meclisinin, dostlarıyla yapılan sohbet gecesinin ve İstanbul'un tasvir edildiği 3 adet şiiri yer

³³⁸ es-Senûsî, *Musâmerâtu'z-Zarîf*, I, 305-306; Maḥfûz, *Terâcimu'l-Muellifîne't-Tûnisîyyîn*, II, 390-391.

³³⁹ İbn Raşîk, *el-'Umde*, II, 294; Maṭlûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ḳadîm*, II, 439.

³⁴⁰ Kudâme b. Cafer, *Naḳdu'ş-Şi'r*, 41; Abdulazîm Ali Ḳanâvî, *el-Vaşf fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Mektebet-u Mustafa, 1. Baskı, Mısır, 1368/1949, 42, 54; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I: Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yay., 3. Baskı, Kayseri, 2014, 145.

almaktadır. İlk olarak, şairin Tunus elçisi olarak hilafetin merkezi İstanbul'a girişinde gemide iken şehri görür görmez tasvir ettiği nütfesi aktarılabilir:³⁴¹ [Kâmil]

1 بَلَدُ الْخِلَافَةِ فِي الْجَمَالِ فَرِيدٌ وَلِشَأْنِهِ عَرْضٌ مَدَاهُ بَعِيدٌ
2 مَنْ ظَنَّ يُحْسِنُ وَصْفَهُ فَكَأَنَّمَا نَحْوُ الصُّعُودِ إِلَى السَّمَاءِ يُرِيدُ

1. Hilafetin şehri güzellikte eşsizdir; onun konumu geniştir (arza yayılmıştır), kapladığı alan ise uzundur.
2. Kim ki onun tasvirini iyi yapmayı hayal ederse, sanki göğe çıkmayı arzulamış gibi olur.

Şairin, İstanbul'dan بَلَدُ الْخِلَافَةِ/Hilafetin şehri olarak bahsettiği görülmektedir.

Şair, bu nütfeyi İstanbul'a ilk kez girerken kaleme almıştır. Bu sebeple dilinden dökülen ilk nitelemeler فِي الْجَمَالِ فَرِيدٌ/Güzellikte eşsizdir şeklinde olmuştur. Akabinde İstanbul'un geniş bir alana yayılmasından bahsetmekte ve İstanbul'un güzelliğini gerektiği gibi tasvir etmeyi göklere çıkmakla bir tutarak beytini sonlandırmaktadır.

er-Riyâhî'nin vâsif temalı şiirlerinden bir diğeri de dostlarıyla beraber sohbet ederek geçirdiği gecenin tasvirini yaptığı mukatta'sıdır. O geceyi, her ikisi de şair ve edîp olan Muhammed Mâdûr (ö. 1226/1812) ve Muhammed el-Mes'ûdî (ö. 1263/1847) ile birlikte geçirmiştir. Aralarında hoş ve derûnî sohbetlerin geçtiği, bu şiirinden anlaşılmaktadır:³⁴² [Tavîl]

1 تَلَقَّيْتُ مِنْ أَحْبَابِكُمْ كُلَّ طُرْفَةٍ أَنْظَمَهَا فِي جَيْدِ أَسْمَارِنَا عِقْدًا
2 وَكُنْتُ بِتَشْنِيفِ الْمَسَامِعِ أَكْتَفِي وَأَكْبِرُ بِبَشَارًا بِمَا قَالَهُ جَهْدًا
3 وَلَمَّا نَمَا شَوْقِي وَزَادَ تَوْهِي سَرَيْتُ لَكُمْ لَيْلًا أَبْتُكُمْ وَجَدًا
4 وَمَا كَانَ لِي هَادٍ سِوَى نُورِ حُسْنِكُمْ إِلَيْكُمْ فَلَمْ أَعْدَمْ بِقَوْلِكُمْ رَشْدًا
5 وَحَيْثُ إِلَى الْمَسْعُودِ كَانَ انْتِهَائُونَا زَجَرْتُ فَكَانَ الرَّجْرُ يَسْتَتِجُ السُّعْدَا

³⁴¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 22. Şiir, 41.

³⁴² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 31. Şiir, 49.

6 فَبِتُّ وَمَا لَيْلِي سِوَى لَمَحِ بَارِقٍ وَإِنْ طَالَ مِنْ دَهْرِي تَنَقُّسُهُ الصَّعْدَا

1. Sizin durumlarınızdan gelen, güzel gece sohbetimizi gerdanlık olarak nazmettiğim her nükteyi yakaladım.
2. (Sohbette geçenleri) Kulaklara küpe yapmakla yetiniyor ve Beşşâr'ın dediğini tüm gayretimle takdir ediyordum.
3. Arzum büyüdüğünde, tutkum da arttığında size aşkıma açtığım bir gece size yürüdüm.
4. Bana rehberlik edecek şey ancak sizin güzelliğinizin nurudur, bu yüzden sözlerinizle doğru yolu yitirmedim.
5. Varışımız Mes'ûd'a (bahtiyar olan kimseye) olduğunda bineğimi hızlandırdım ki bu hızlandırma da mutlulukla sonuçlanmıştı.
6. Bu yüzden, benim ömrümün derin nefes alışması uzun olsa da şimşegin çakması kadar kısa geceledim.

Şairin bu altı beyitlik şiirinden hayranlık duyduğu bir geceyi tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki 1. ve 2. beyitte dostlarıyla birlikte geçirdiği bu gecede konuşulanların her birini كُلِّ طَرْفَةٍ الْمَسَامِعِ ve بِتَشْنِيفِ diyerek dikkate değer anı olarak tasvir etmektedir. 4. beyitte nasıl bir aşk ve tutku ile o gece dostlarına gittiğini, 5. beyitte onların güzellikleri ve sözleriyle doğruyu bulduğunu, 6. beyitte ise o geceki muhabbetin son bulmasından dolayı üzüntüsünü tasvir etmekte, son beyitte ise وَمَا

hoş sohbetten dolayı nasıl hızlı geçtiğini güzel bir teşbih ile tasvir etmektedir.

2.8. Diğer Konular

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan 153 şiirden 146'sı medih, mersiye, dinî şiir, ihvâniyyât, tarih düşürme, hiciv ve vasf temalarından oluşturmaktadır. Geriye kalan 7 şiir ise kendi içerisinde birer farklı temayı içermektedir. Bu sebeple kendi konu türlerinde bir başlık altında zikredilemeyecek kadar az olmaları sebebiyle *Diğer*

Konular başlığı altında aktarmak uygun görülmüştür. Bu muhtelif konuları bir tablo halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tablo 2.10. Muhtelif Konularda Kaleme Alınan Şiirler

Konu	Şiir No	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
1 Gazel	146	1	18
2 Özür	129	1	3
3 Fahr	50	1	2
4 Musikî	55	1	3
5 Hüsnü Hat	86	1	3
6 Kimya/Simya	136	1	19
7 Mulğaz	111	1	6
TOPLAM		7	54

Görüldüğü üzere en fazla beyit sayısını, simya üzerine yazdığı şiiri ile er-Riyâhî'nin müstakil olarak kaleme aldığı tek gazel şiiri oluşturmaktadır. Geri kalan şiirleri ise 2 ve 3 beyit arasında değişmektedir. Öncelikle önemine binaen müstakil olarak kaleme alınan tek gazel şiiri aktarılacaktır. er-Riyâhî; aşk, özlem ve ayrılık konularını daha çok medih temalı şiirlerin nesîb bölümünde işlemektedir. Bunun haricinde bazı ihvâniyyât şiirlerinin nesîb bölümlerinde de bu konuları işlediği görülmektedir. Nesîb bölümleri ve gazel türlerine dair detaylı bilgiler konu bütünlüğünün sağlanması için çalışmanın ikinci bölümünde kaside yapılarının incelendiği *Mukaddime* başlığı altında aktarılacaktır. Söz konusu gazel şiiri, aşkın nitelikleri ve etkileri üzerinde duran ve Arap edebiyatında *Afif Gazel*³⁴³ olarak tarif edilen kasidesidir. Şair, 18 beyitten oluşan bu kasidede ayrılık ve özlem konularını işlemektedir.³⁴⁴ [Tavîl]

1	تَذَكَّرْتُ أَيَّامَ الْوَصَالِ بِقُرْبِكُمْ	فَهَيَّجَنِي وَالْقَلْبُ فِيهِ هَيْبُ
2	وَوَاصِلُهُ مَا كَانَ الْفِرَاقُ بِخَاطِرِي	وَلَكِنَّ تَصْرِيفَ الزَّمَانِ عَجِيبُ
3	فَفَارَقْتُكُمْ بِالرَّغْمِ مِنِّي أَحَبَّتِي	فَلَا تَهْجُرُونِي قَدْ أَمُوتُ غَرِيبُ

³⁴³ Yusuf Hüseyin Bekkâr, *İtticâhâtü'l-Gazel fi'l-Karni's-Sâni'l-Hicrî*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1971, 266-269.

³⁴⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 146. Şiir, 190-191.

وَعَادَ سِهَامُ الْبَيْنِ مِثِّي يُصِيبُ	4 جَرَى قَلَمُ الْبَارِي عَلَيَّ بِبُعْدِكُمْ
بِمُصَوِّحِ الْأَجْوَانِ وَعَادَ صِيبُ	5 وَأَجْرِيْتُ دَمْعِي فَوْقَ حَدِّي لِأَجْلِكُمْ
وَأَطِيبَهَا بِالْقُرْبِ فِيهَا حَبِيبُ	6 سَلَامِي عَلَى أَيَّامِكُمْ مَا أَلَدَّهَا
بِلَدَّةِ عَيْشٍ وَاللِّدَادُ يَطِيبُ	7 لِيَالِي بِالْوِصَالِ شَهْدُهَا
بِنَائِي كَذَا ذَابُ الزَّمَانِ يَرِيبُ	8 جَنَّتَنِي اللَّيَالِي بَعْدَ طِيبِ وَدَادِهَا
وَيَلْتَمُّ شَمْلُ بِالْحَبِيبِ قَرِيبُ	9 أَلَا لِيَزْمَانٍ لَوْ يَعُودُ كَمَا مَضَى
فَيَا رَبِّ هَلْ يَلْقَى الْحَبِيبَ حَبِيبُ	10 لَكُنْتُ أَصُومُ الشَّهْرَ وَالِدَّهْرَ دَائِمًا
وَحُبُّكَ فِي قَلْبِي فَلَيْسَ يَغِيبُ	11 حَيَالُكَ فِي جَفْنِي وَذِكْرُكَ فِي فَمِي
كَأَنِّي عَلِيلٌ وَالتَّسِيمُ طِيبُ	12 وَاسْتَنْشَقُ الْأَرْيَاحَ مِنْ نَحْوِ أَرْضِكُمْ
فَإِنَّ أَحْمَدَ فِي الْقُلُوبِ قَرِيبُ	13 فَإِنْ كَانَتْ الْأَجْسَادُ عَنَّا تَبَعَّدَتْ
عَلَى كُلِّ كَلِمٍ شَاهِدٌ وَرَقِيبُ	14 وَإِنْ كَانَتْ الْأَعْوَادُ فِينَا تَكَلَّمَتْ
وَلَيْسَ لَنَا فِي الْإِجْتِمَاعِ نَصِيبُ	15 وَوَلِي أَسْفُ مِثِّي عَلَى الْعُمْرِ يَنْقُضِي
وَلَا جَنَى ذَنْبًا فَلَيْسَ يَتُوبُ	16 يُقُولُونَ مَسْكِينٌ يَتُوبُ عَنِ الصَّبَا
فَهَذَا إِلَى ذَنْبِي لَيْسَ عَنْهُ أَتُوبُ	17 فَإِنْ كَانَ لِي ذَنْبٌ سِوَى أَنْ أَحْبُبُكُمْ
عَلَيْكُمْ وَإِنِّي عَاشِقٌ لَكُمْ وَكَيْبُ	18 سَلَامٌ وَتَسْلِيمٌ وَأَلْفُ تَحِيَّةٍ

1. Size yakın olmaktan dolayı kavuşma günlerini hatırladım, bu yüzden beni duygulandırdı ve kalbime de ateş düştü.
2. Ona kavuşurken ayrılmak (hiç) aklıma gelmezdi, fakat zamanın getirdiği musibetler tuhaftır.
3. Sizden kendime rağmen ayrılmıştım sevgililerim, bu yüzden yalnız bırakmayın (çünkü) yalnız bir şekilde ölebilirim.
4. Yaratanın kalemi benim sizden uzak olmamı takdir etti ve oradaki ayrılığın okları bana isabet etmek üzere döndü.

5. Göz yaşlarımı yanaklarımdan sizin için akıttım ve kuru göz kapaklarım sağanak bir hale döndü.
6. O günlerinize selam olsun, sevgiliye yakinken ne hoş ne tatlı günlerdi.
7. Yaşamının tadını ve zevklerini aldığım kavuşmakla (nice) gecelere şahit oldum.
8. O tatlı sevdadan sonra geceler bana uzak olmakla karşılık verdi, işte bu zamanın alışkanlığı (insanı) şaşırtır.
9. Ah keşke o zaman eskisi gibi geri dönse ve sevgili ile yakında buluşsak.
10. (Olacağını bilsem) Ay boyunca ve tüm zaman boyunca oruç tutardım; ya rabbi (bunu yaptığımda) seven sevdiğine kavuşur mu?
11. Suretin gözümde, zikrin dilimde, sevgin de kalbimde asla kaybolmaz.
12. Sizin memleketinizden gelen rüzgarları kokluyorum, sanki ben hasta o esinti de doktordur.
13. Şüphesiz bedenler birbirinden uzaklaşmış olsa da Ahmed/en çok övülen kalplerde hazırdir/yakındır
14. Düşmanlar bizim hakkımızda konuşmuşsa (bilinsinler ki) her sözün bir şahidi, gözeteni vardır.
15. Buluşmaya nasip olmayışımıza ve geçip giden ömrüme üzgünüm.
16. “O zavallı aşktan tövbe edecek” diyorlar, (ancak) günah işlemediği için tövbe etmez.
17. Sizi sevmek günahımsa bu, tövbe etmeyeceğim günahım olsun.
18. Benden size esenlik, barış ve binlerce selam olsun; şüphesiz ben size aşığım ve derin üzüntü içerisindeyim

Bu kasidede, عاشق/Âşık ve حبيب/Sevgili arasındaki ilişkinin meyvesi olan

حُب/Aşk'ın etkisi قُرْب/Yakınlık, وصال/Vuslat, فراق/Ayrılık, لَيَالٍ/Geceler, أَيَّام/Günler,

قَلْب/Kalp ve ذَنْب/Günah kavramları ile güzel bir şekilde özetlenmektedir.

Şair, vuslat günlerini hatırlayarak hüznlenmekte ve ayrılığın getirmiş olduğu acı ile canı yanmaktadır. Ayrılık acısı, kendisini sürekli vuslat günlerini, gecelerini

hatırlamaya sevk etmektedir. 11. ve 12. beyitler de bu durumu güzel bir şekilde açıklamaktadır. Şair, 14. beyitten itibaren sitemini dile getirmektedir. Kınayıcıları düşmana benzeterek sitemde bulunmaktadır. Sevgiliye duyduğu aşkı günah metaforu ile açıklayan er-Riyâhî, hissetmiş olduğu aşktaki kararlılığını tövbe etmeme üzerinden açıklamaktadır.

Bu başlık altında aktarılacak bir diğer şiir er-Riyâhî'nin fahr temalı nütfesi olacaktır. Şair, İbn Ebî 'Uyeyne'nin (80/700-141/758) şiirinden tazmin yaparak kaleme almıştır:³⁴⁵ [Tavîl]

1 وَإِنِّي وَإِن رَامَ الْعَدَاءُ مُهَانَتِي بِإِفْكِ لَبَدَّرَ فِي الظَّلَامِ يُبِيرُ
2 وَمَا قَوْلُهُمْ إِلَّا طَيْنُ دُبَابَةٍ أَطَيْنُ أَجْنِحَةَ الدُّبَابِ يَضِيرُ

1. Düşmanlar iftira atarak aşağılanmamı istese de şüphesiz ben, karanlıkta aydınlatan bir dolunayım.
2. Ve onların söyledikleri bir sineğin vızıltısından başka bir şey değildir, sineğin kanatlarının vızıltısı hiç zarar verir mi?

Kaynaklarda kim için kalem aldığı belirtilmeyen bu nütfeyi, şairin kendisi hakkındaki iftiralara karşı nazmettiği ilk beyitten anlaşılmaktadır. İftira atanları sineğe, iftiralarını ise sinek vızıltısına benzeterek yermekte kendisini de karanlığı aydınlatan dolunaya benzeterek övmektedir.

er-Riyâhî'nin hayatı ve kişiliği hakkında daha önce vurgulanan kadı, müderris ve elçilik gibi vazifeleri bir arada üstlenmesi neticesinde, günlük hayatın akışı içerisinde bazı olayların şiire yansımaları olmuştur. Onlardan biri ise şimdi aktarılacak şiiridir. Şair dönemin veziri Mustafa Haznedâr Efendi (1232/1817-1295/1878) ile yazışırken göndereceği evrakta kendi mührünü, Mustafa Haznedâr Efendi'nin isminin üzerine yanlışlıkla basar. Yaptığının resmi protokol açısından yanlış olduğunu bilen er-Riyâhî, Mustafa Haznedâr Efendi'den özür dilemek için şu mukatta'ayı kaleme alır:³⁴⁶ [Kâmil]

1 أَلْحَنُّمُ أَدْرَكَ أَنَّ قَدْرَكَ جَلَّ أَنْ يَخْتَارَ لِاسْمِكَ أَنْ يُصَيِّرَ أَسْفَلَ

³⁴⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 50. Şiir, 66.

³⁴⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 129. Şiir, 170-171.

2 حَافَ الْوُقُوعَ عَلَى اسْمِكَ الْأَعْلَى إِذَا فَوْقَ الْكِتَابَةِ لَوْ تَوَسَّطَ فَيَصَلَا
3 أَحْطَأْتُ فِي ظَنِّي فَكَانَ صَنِيعُهُ فَضْلاً يَجِلُّ بِهِ مَقَاماً أَفْضَلاً

1. Mühür, senin makamından dolayı isminin daha aşağıya konmayacağını anladı.
2. O vakit yazının üstünde bir ayraç bulunsa bile senin yüce isminin üzerine düşmekten korktu.
3. Düşündüğüm şeyde bir hata yaptım fakat (düşündüğünün tersi) onun yaptığı daha yüksek bir makamla yücelten bir lütuf oldu.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan çok az sayıda muhtelif konulardaki şiirleri bu kısımda değerlendirilmiştir. Bu konular arasında gazel, fahr, özür, mûsikî, hüsn-ü hat, mulğaz ve kimya temalı birer adet şiirinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrılık ve özlem temalı afif gazelin, Arap eleştirmenlerce ifade edilen konuları ihtiva etmesi açısından klasik Arap şiirine uygun olduğunu söylemek mümkündür. Aktarılan diğer şiirler kısa olsa da fahr ve özür konularını içermesi açısından birer örnek olarak aktarılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ER-RİYÂHÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

3.1. er-Riyâhî'nin Şiirlerinde Şekil Özellikleri

er-Riyâhî'nin şiirleri, şekil özellikleri bakımından çeşitlilik arz etmektedir. *Dîvân*'da yer alan şiirlerin yapısal şekil ve özelliklerine bakıldığında uzunluk kısalık bakımından nazım türleri, kullanılan vezinler ve kâfiyeler zengin bir içeriğe sahiptir. Bu kapsamda vezin ve kâfiye kullanımı göze çarpan ilk şekil özelliklerindedir.

3.1.1. Vezin ve Kâfiye

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan 153 şiir, klasik Arap şiirinde kullanılan arûz vezinleri ile kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere eski Arap şiiri 16 bahirden oluşmaktadır. er-Riyâhî, söylediği şiirlerinde tavîl, kâmil, basît, hafif, recez, remel, vâfir, mütekârib ve serî' olmak üzere 9 çeşit vezin kullanmıştır. Kullanılan vezinlerin tablo hali şu şekildedir:

Tablo 3.1. Şiirlerin Muhteva ve Bahirleri

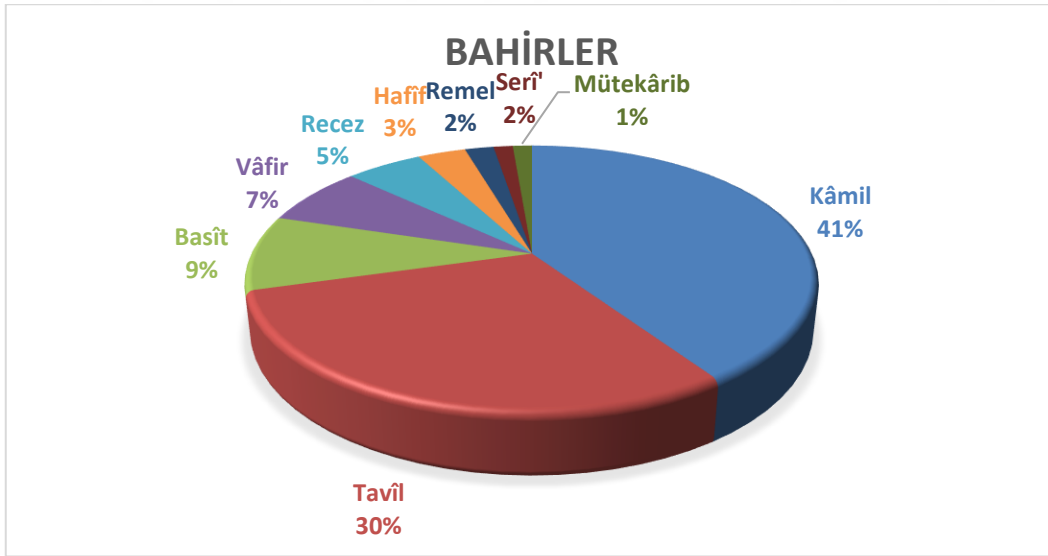
Şiir	Bahir	Konu	Şiir	Bahir	Konu
1	Tavîl	Dinî	78	Vâfir	Medih
2	Hafif	Münacât	79	Tavîl	Murâselât
3	Muhalla	Münacât	80	Kâmil	Sitem
4	Recez	Tarih Düşürme	81	Kâmil	İcâzet
5	Basît	Vasf	82	Kâmil	Peygamber Methiyesi
6	Kâmil	Murâselât	83	Kâmil	Barışma
7	Kâmil	Fıkıh	84	Kâmil	İcâzet
8	Kâmil	Mersiye	85	Vâfir	Medih
9	Kâmil	Peygamber Methiyesi	86	Reml	Hüsn-ü Hat
10	Kâmil	Fıkıh	87	Hafif	Mersiye
11	Kâmil	Mersiye	88	Kâmil	Mersiye
12	Kâmil	Mersiye	89	Kâmil	Mersiye
13	Basît	Murâselât	90	Kâmil	Tarih Düşürme
14	Kâmil	Murâselât	91	Kâmil	Medih
15	Tavîl	Hiciv	92	Basît	Takrîz
16	Tavîl	Sitem	93	Tavîl	Murâselât
17	Serî'	Takrîz	94	Kâmil	Mersiye
18	Basît	Münacât	95	Kâmil	Mersiye
19	Tavîl	Tevesül	96	Hafif	Medih
20	Tavîl	Hiciv	97	Tavîl	Tevesül
21	Basît	Medih	98	Tavîl	Medih
22	Kâmil	Vasf	99	Tavîl	Takrîz
23	Tavîl	Medih	100	Kâmil	Tarih Düşürme
24	Kâmil	Medih	101	Kâmil	Medih
25	Kâmil	Tarih Düşürme	102	Tavîl	Medih
26	Vâfir	Medih	103	Kâmil	İcâzet
27	Vâfir	Fıkıh	104	Tavîl	Medih
28	Tavîl	Murâselât	105	Kâmil	Medih
29	Kâmil	Mersiye	106	Recez	Tevesül
30	Tavîl	İcâzet	107	Tavîl	Takrîz
31	Tavîl	Vasf	108	Tavîl	Murâselât

32	Kâmil	Murâselât	109	Vâfir	Peygamber Methiyesi
33	Kâmil	Tarih Düşürme	110	Basît	Medih
34	Kâmil	Mersiye	111	Kâmil	Mulğaz
35	Kâmil	Mersiye	112	Vâfir	Peygamber Methiyesi
36	Kâmil	Mersiye	113	Kâmil	Mersiye
37	Tavîl	Tasavvuf	114	Kâmil	Tarih Düşürme
38	Kâmil	Medih	115	Tavîl	Medih
39	Tavîl	Medih	116	Kâmil	Mersiye
40	Tavîl	Tarih Düşürme	117	Kâmil	Mersiye
41	Kâmil	Medih	118	Reml	Medih
42	Kâmil	Medih	119	Reml	Medih
43	Muhalla	Ödünç Kitap	120	Recez	Münacât
44	Tavîl	Tebrik	121	Tavîl	Fıkıh
45	Kâmil	Murâselât	122	Tavîl	Fıkıh
46	Vâfir	Tebrik	123	Tavîl	Fıkıh
47	Kâmil	Tebrik	124	Tavîl	Fıkıh
48	Tavîl	Murâselât	125	Tavîl	Fıkıh
49	Basît	Hiciv	126	Tavîl	Murâselât
50	Tavîl	Fahr	127	Mütেকârib	Murâselât
51	Kâmil	Mersiye	128	Tavîl	Murâselât
52	Kâmil	Mersiye	129	Kâmil	Özür
53	Kâmil	Mersiye	130	Basît	Medih
54	Kâmil	Murâselât	131	Vâfir	Tevevül
55	Vâfir	Mûsikî	132	Tavîl	Murâselât
56	Tavîl	Medih	133	Tavîl	Medih
57	Vâfir	Tebrik	134	Vâfir	Medih
58	Tavîl	Mersiye	135	Kâmil	Medih
59	Seri'	Sitem	136	Recez	Kimya
60	Basît	Peygamber Methiyesi	137	Recez	Murâselât
61	Haffif	Medih	138	Kâmil	Medih
62	Kâmil	Medih	139	Tavîl	Fıkıh
63	Kâmil	Medih	140	Recez	Fıkıh
64	Kâmil	Medih	141	Recez	Fıkıh
65	Tavîl	Murâselât	142	Kâmil	Mersiye
66	Kâmil	Murâselât	143	Basît	Mersiye
67	Tavîl	Mersiye	144	Tavîl	Murâselât
68	Basît	Mersiye	145	Tavîl	Münacât
69	Tavîl	Mersiye	146	Tavîl	Gazel
70	Basît	Peygamber Methiyesi	147	Kâmil	Mersiye
71	Haffif	Medih	148	Tavîl	Medih
72	Kâmil	Tebrik	149	Tavîl	Dua
73	Kâmil	Medih	150	Kâmil	Peygamber Methiyesi
74	Tavîl	Medih	151	Recez	Mersiye
75	Kâmil	Mersiye	152	Kâmil	Mersiye
76	Mütেকârib	Tarih Düşürme	153	Kâmil	Mersiye
77	Kâmil	Mersiye			

Tabloya göre en çok kullanılan bahir kâmildir. Öyle ki şairin; 23 mersiye, 13 medih, 13 ihvâniyyât, 5 tarih düşürme, 5 dinî, 1 özür, 1 mulğaz ve 1 vasf olmak üzere toplamda 62 şiirini bu bahirde kaleme aldığı görülmektedir. Kâmil bahri, Arap şiirinde şairler tarafından en çok rağbet gören vezindir. Kâmil bahrinin akıcı özelliği nedeniyle şiirlere uygun düşen bir formda olması onu çok kullanılan bir vezin türü haline

getirmiştir.³⁴⁷ Şairin en çok kullandığı ikinci bahir tavîldir. Zira 15 ihvâniyyât, 13 dinî, 10 medih, 3 mersiye, 2 hiciv, 1 gazel, 1 tarih düşürme ve 1 vâfir temalı olmak üzere toplamda 46 şiirini tavîl bahrinde kaleme aldığı görülmektedir. er-Riyâhî'nin üçüncü olarak en çok kullandığı bahir basîttir. Kâmil ve tavîl bahirlerinde olduğu gibi başta medih olmak üzere mersiye, ihvâniyyât, vâfir ve münâcât gibi muhtelif konularda 14 şiirini bu vezinde söylediği görülmektedir. Bunlardan münâcât ve ihvâniyyât temalı şiirlerini kısa bahirlerden olan muhallau'l-basît vezninde kaleme aldığı görülmektedir. Kâmil, tavîl ve basît vezinleri Arap şiirinde inceliği ve akıcılığından dolayı en çok kullanılan bahirler olarak bilinmektedir.³⁴⁸ er-Riyâhî'nin de bu üç bahri en fazla kullanması, bu tespitin bir tezahürü olarak ifade edilebilir.

er-Riyâhî'nin bu üç bahrin dışında sırasıyla 11 vâfir, 8 recez, 5 hafif, 3 remel, 2 serî ve 2 tane de mütekârib bahrinde şiirlerini söylediği görülmektedir. İlk üç bahirde olduğu gibi er-Riyâhî, bu bahirleri de belli konulara hasretmeyip *Dîvân*'da yer alan hemen hemen bütün konularda kullanmaktadır. Zikredilen bahirlerin kullanım sıklığını yüzdelerle grafik üzerinde görmek konunun anlaşılması açısından uygun olacaktır:

Şekil 3.1. Bahirlerin Yüzdelerle Dilimleri

³⁴⁷ Emîl Bedî' Yakûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûni's-Şi'r*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1411/1991, 114; Celâl el-Hanefî, *el-'Arûd: Tehzîbuhû ve İ'âdetu Tedvînihî*, Matba'atu'l-Ânî, Bağdat, 1398/1978, 371-427.

³⁴⁸ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Kâmil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XIV, 280-281.

Grafikten de anlaşılacağı üzere er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan şiirlerinin %71'lik kısmı kâmil ve tavîl bahirlerinden oluşmaktadır. Geriye kalanlar arasında basît bahri başta olmak üzere vâfir ve recezi kullandığı görülmektedir. Bunların haricinde az da olsa hafif, remel ve serî' bahirlerini tercih etmektedir.

Bahirler uzunluk bakımından ele alındığında şairin daha çok uzun bahirleri tercih ettiği görülmektedir. Kısa vezinlerden ise, muhallau'l-basit, remel ve serî'yi kullanmaktadır. Uzunluk-kısalığına göre bahirlerin şiir ve beyit sayıları şu şekildedir:

Tablo 3.2. Şiir ve Beyit Sayılarına Göre Bahirler

Uzun Bahirler	Kâmil	Tavîl	Basît	Vâfir	Recez	Hafif	Mütেকârib
Şiir Sayısı	61	46	12	11	8	5	2
Beyit Sayısı	961	457	213	110	137	125	9
Kısa Bahirler	Remel	Serî'	Muhallau'l-Basît	Meczû'u'l-Kâmil			
Şiir Sayısı	3	2	2	1			
Beyit Sayısı	40	24	19			27	

er-Riyâhî, 148 şiirini Arap şiirinde kullanılan kâfiye sistemine uygun bir şekilde nazmetmiştir. Arap şiirinde son beyitte yer alan sahîh harfe revî denmektedir.³⁴⁹ Dolayısıyla 153 şiirden 5 urcûze hariç, 148 şiirde 20 harfin baştan sona kafiye düzeni korunarak revî halinde kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan revîler ve şiir sayılarını gösteren tablo şu şekildedir:

Tablo 3.3. Revî Harflerine Göre Şiir Sayıları

Revî	Şiir Sayısı	Revî	Şiir Sayısı
Dâl (د)	24	Qâf (ق)	4
Lâm (ل)	22	Kâf (ك)	4
Mîm (م)	22	Hâ (ه)	4

³⁴⁹ Abdülaziz 'Atîk, *İlmu'l-'Arûd ve'l-Kâfiye*, Dâru'l-Nahđati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1407/1987, 137; İsmail Durmuş-Mürsel Öztürk-İskender Pala, "Kâfiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XIV, 149-153.

Râ (ر)	17	Yâ (ي)	3
Bâ (ب)	10	Cîm (ج)	3
Nûn (ن)	8	Hemze (ء)	2
Tâ (ت)	5	Hâ (ح)	2
'Ayn (ع)	5	Zây (ز)	2
Fâ (ف)	5	Şâd (ص)	1
Sîn (س)	4	Vâv (و)	1

Tablodan da anlaşılacağı üzere şair, en fazla sırasıyla د (dâl), ل (lâm) ve م (mîm) harflerini kafiye olarak kullanmıştır. Akabinde sırasıyla ر (râ), ب (bâ), ن (nûn), ت (tâ), ع ('ayn) ve ف (fâ) harflerinin gelmektedir. Diğer taraftan ث (se), ذ (zâl), خ (ha), ش (şîn), ض (dâd), ظ (zâ), غ (ğayn) harflerinin ise hiç kullanılmadığı görülmektedir. Arap şiirinde revî harflerinin kullanım sayısı incelendiğinde er-Riyâhî'nin sıklıkla kullanmış olduğu harflerle örtüşmektedir. Bu ise er-Riyâhî'nin tercihlerinin, Arap şiirinde kullanılan revî harflerinin geleneksel yapısına uygun olduğunu göstermektedir.³⁵⁰

3.1.2. Nazım Türleri

Klasik Arap şiiri, iki şatırdan oluşan beyitlerden meydana gelir. Dolayısıyla nazmedilen şiirlerin anlam bütünlüğünü sağlayan en küçük birimi beyit olmaktadır. Ancak edebî türler içerisinde eski Arap şiirinin ilk formu denildiğinde her mısraı tek şatırdan oluşan *recez* ile karşılaşmaktadır. Aynı zamanda klasik Arap şiirinde kullanılan on altı bahirden biri olan *recez* vezninde tertip edilen her beytin tek şatırdan oluştuğu, kafiye ile son bulan bir nazım türü olarak kaynaklarda belirtilmektedir.³⁵¹

³⁵⁰ İbrahim Enîs, *Mûsîka 'ş-Şi'r*, Mektebetu'l-Anglo el-Mışriyye, 2. Baskı, Kahire, 1952, 246.

³⁵¹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 55.

Sözlükte devede bulunan bir hastalıkla ilişkilendirilen recez, *devenin ayağa kalktığında ayaklarının bir saat kadar titremesi* olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda hem biçim itibariyle hem de vezin itibariyle de kısa, süratli ve ritmik bir titremeyi anımsatmasından dolayı bu ismin verildiği ifade edilmektedir.³⁵² Ayrıca bu titremeye bağlı olarak, devenin titreyen ayağını kaldırarak üç ayağının üzerinde durmasından dolayı recezin de çoğunlukla meştûr olarak gelmesi sebebiyle üç tef'ileden oluşması gibi bir benzetmeye gidildiği de aktarılmaktadır.³⁵³

Ebu'l-Ferec el-İşfahânî, İslamiyet'ten önce Arapların savaş, hîdâ ve atışmalar esnasında recez vezninde basit şiirler söylediklerini zikreder. Arapların günlük hayatta seyahat ederken, kuyudan su çekerken, ninni söylerken veya savaş alanlarında meydan okurken atışma için özellikle hîdâ ile söyledikleri kaynaklarda belirtilmektedir.³⁵⁴ Hîdâ; *deve üzerinde iken ezgi eşliğinde deveyi ritimli koşturmak* anlamına gelmektedir. Burada zikredilen ezgi, mâni veya şarkıyı el-Halîl b. Ahmed hîdâ ile recez arasında direkt bağlantı kurarak “*Hâdinin deve arkasında recez söylemesi*” şeklinde izah etmiştir.³⁵⁵ Son tahlilde recez, günlük yaşamın içerisinde ani ilhamların bir ürünü olarak irticalen söylenen kısa şiirler olarak ifade edilmiştir.

Recezin hemen akabinde bahsedilmesi gereken nazım türleri *karîd*, *kaşîd* ve *kaside* olacaktır. *Karîd*, “*recezden kesilmiş şiir biçimi*” olarak tanımlanan ve şiir için kullanılan en eski tabirlerden biridir. Bu tabir h. III. asırdan sonra mutlak manada şiir ve nazımın karşılığı olarak kullanılmıştır.³⁵⁶ *Kaşîd* ise üzerinde düşünülmüş, emek mahsulü, her beyti iki şatırdan oluşan, beyit sonları birbiri ile kâfiyeli kısa şiirler için kullanılmıştır. *Kaşîd* ile birlikte Arap şiirinin recezden farklı olarak sanatsal kaygıları taşıyan bir üst forma evrildiği ifade edilmektedir. Zaman içerisinde bu sanatsal kaygı, kendisini daha da üst formlara taşımış olacak ki *kaşîd* ile aynı kökten türeyen kasidenin oluşmasını sağlamıştır. Kaside ise muayyen mevzuların, belirli tertip ve nizam içerisinde üzerinde düşünülmüş ve belirli bir amaç için söylenmiş uzun formdaki şiirlere denmektedir. Her iki kelimenin kökeni “*kastetmek, bir şeye doğru yönelmek,*

³⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, r-c-z md., V, 349.

³⁵³ el-Hanefî, *el-'Arûd*, 490.

³⁵⁴ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Brill, Leiden 1937, 23; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 55-56.

³⁵⁵ el-Halîl, *Kitabu'l-'Ayn*, II, 326.

³⁵⁶ Durmuş, “Şiir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2010, XXXIX, 147.

azmetmek” anlamına gelen k-ş-d fiilinden türemektedir. Dolayısıyla bu durum edebî sanatların daha ustaca ele alındığı nazım türünün oluşması anlamına gelmektedir.³⁵⁷

Şu ana kadar üzerinde durulan Arap şiirin ilk formlarına dair yapıları İbn Raşîk (ö. 456/1064) şöyle özetler: “*Râvilere göre Arap şiiri recez ve kıtadan ibarettir. Hâşim b. ‘Abd Menâf döneminde kaside doğmuş, ilk kaside örneğini ise Muhellil ve İmru’l-Kays ortaya koymuştur.*”³⁵⁸ Önemli dilcilerden ez-Zebîdî ise (ö. 1205/1790), Arap şiir sanatının en eski formunun vezinden yoksun nesirlerde kullanılan seci olduğunu daha sonra bu sanatın kolay dinlenmesi ve ezberlenmesinden dolayı recez formuna dönüştüğünü ifade eder.³⁵⁹ Aktarılan bilgilerin ışığında Arapların nesirden seciye, seciden receze, recezden kaşîde, kaşîdden kaside formuna kademeli olarak ulaştıklarını söylemek mümkündür. Zira kaside, Arap şiirinin tekâmül süreciyle birlikte vezin, kâfiye gibi şekilsel yapısının yanı sıra muhteva açısından da şiirin en gelişmiş hali olarak bilinmektedir.³⁶⁰ Dolayısıyla bir şiirin kaside olarak adlandırılabilmesi için muayyen beyit sayısına ulaşması Arap dilciler tarafından şart koşulmuştur. Bu görüşler arasında en az yedi beyitten müteşekkil olması genel kabul görmüş kanıdır. Bu sayının altındaki üç ilâ altı beyitten oluşanlara mukatta‘a, iki beyitten oluşanlara nütfe, tek beyte ise yetim adı verilmiştir.³⁶¹ Zikredilen türler tasnif edildiğinde er-Riyâhî’nin *Dîvân*’ında şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 3.4. Dîvânda Yer Alan Nazım Türleri

Nazım Türü	Şiir Sayısı	Toplam Beyit Sayısı
Yetim	4	4
Nütfe	18	36
Mukatta‘a	25	104
Kaside	101	1858
Recez/Urcûze	5	85
TOPLAM	153	2087

³⁵⁷ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 59-60; Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XXIV, 562.

³⁵⁸ İbn Raşîk, *el-‘Umde*, I, 189.

³⁵⁹ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I: Cahiliye Dönemi*, 113.

³⁶⁰ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 59-60.

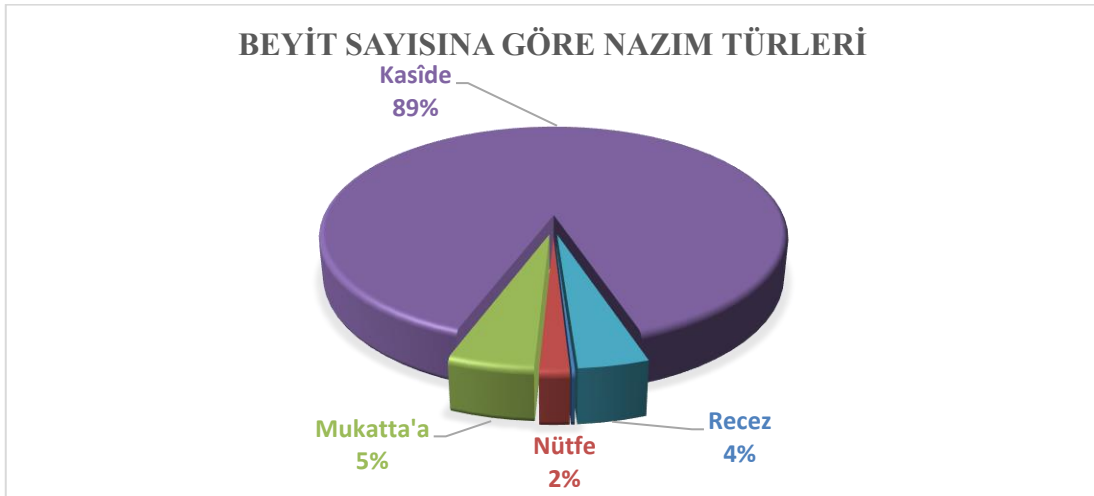
³⁶¹ Ahmed el-Hâşimî, *Mîzânü’z-Zeheb fî Şinâ‘ati Şi‘ri’l-‘Arab*, Dâru’l-Beyrûtî, 3. Baskı, Beyrut, 1427/2006, 31-32; Maţlûb, *Mu‘cemu’n-Nakdi’l-‘Arabiyyi’l-‘Kadîm*, I, 187-188.

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan şiirleri zikredilen bu formlar açısından değerlendirildiğinde 153 şiirden 101'ü kaside, 25'i mukatta'a, 18'i nütfe, 5'i urcûze, 4'ünün ise yetim beyitten oluştuğu görülmektedir. Beyit sayısı olarak türler ele alındığında urcûzeler üçüncü sıraya yerleşmektedir. Dolayısıyla şairin kısa şiirlerden ziyade daha çok uzun nazım türlerinde şiirlerini kaleme aldığını ifade etmek mümkündür. Nazım türlerinin *Dîvân*'da kapsadığı yüzdeler ise şu şekildedir:

Şekil 3.2. Nazım Türlerinin Yüzdeler Dağılımı

Şiir sayısı olarak urcûzeler ve yetim beyitler aynı yüzdeyi (%3) paylaşırsa da beyit sayıları bakımından toplamda 85 beyit ile urcûze şiirleri daha fazla yer tutmaktadır. Nitekim nazım türlerinin sayısı bakımından tablo böyle iken zikredilen türlerin toplam beyit sayıları bakımından *Dîvân* ele alındığında şu şekilde bir tablo ile karşılaşılmaktadır:

Şekil 3.3. Beyit Sayılarına Göre Nazım Türleri

Tabloda görüldüğü üzere *Dîvân*'da yer alan nazım türleri toplam beyit sayılarına göre değerlendirildiğinde %89'luk bir oranla kasidelerin başı çektiği görülmektedir. Ardından bunu sırasıyla %5 ile mukkatta'a, %4 ile urcûze, %2 ile nütfe takip etmektedir. Geriye kalan toplamda 4 şiirden oluşan yetim beyitler ise *Dîvân*'da yer alan şiirlerin toplam beyit sayılarına oranla %1 kadar bile yer teşkil etmediği için tabloda zikredilmemiştir.

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında yer alan nazım türlerine dair aktarılan verilerin ışığında kendi içerisinde bazı kısımlara ayrılması açısından kasidelerin ve eski Arap şiirinin ilk örneklerini temsil etmesi açısından da urcûzelerin yapıları ve genel özellikleri üzerinde durulacaktır.

3.1.2.1. Kaside

Kaside; yedi ve üzeri beyitten oluşan, vezin ve kâfiye düzeni içerisinde medih, mersiye, fahr, hiciv vs. gibi muayyen konularda belirli bir amacı taşımak üzere kaleme alınmış nazım türüdür.³⁶² Kasidenin kaç beyitten oluşması ya da uzunluğu kısalığı hakkında Arap dili eleştirmenlerinin farklı görüşleri olduğu gibi kaç bölümden oluştuğuna dair de çeşitli görüşler vardır. Ekseriyetle Arap şiirinde kaside; giriş kısmı *mukaddime*, ana konuya geçişin yapıldığı *tehâlluş* ve kasidenin sonlandırıldığı *hâtime* bölümü olmak üzere üç ana kısımda ele alınmıştır.³⁶³

3.1.2.1.1. Mukaddime

Klasik Arap şiirinde kaside formunun genel itibariyle yukarıda zikredilen üç ana bölümden oluştuğu Câhiliyye dönemi şiirlerinde, bunlar üzerine inşa edilerek devam ede gelen Arap şiirinde ve ilk dönem Arap dili eleştirmenlerinin tespitlerinde görülmektedir. Mukaddime bölümü, giriş kısmı olması sebebiyle kasidenin önemli bir unsurudur. Bu sebeple İbn Raşîk; şiiri bir kilide, ilk beytini ise onun anahtarına benzeterek mukaddime kısmının önemini vurgulamaktadır.³⁶⁴ Dolayısıyla

³⁶² Maţlûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ķadîm*, I, 187 vd.; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 59 vd.

³⁶³ İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 217; Ebû Hilâl b. Abdillâh el-'Askerî, *eş-Şinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, *el-Mektebetu'l-'Unşuriyye*, Beyrut, h. 1419, 431, 445, 452; Bekkâr, *Binâu'l-Ķaşîde fi'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ķadîm*, Dâru'l-Endelüs, Beyrut, ts., 212-232.

³⁶⁴ İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 218.

mukaddimenin bir parçası olan ve matla‘ olarak adlandırılan ilk beyit de önem arz etmektedir. Böylelikle onun etkileyici ve dikkat çekici olması şiire olan ilgiyi artırarak akılda daha kolay kalmasını sağlayacaktır.³⁶⁵

İlk dönem Arap şiirinde bahsedilen unsurlara bakıldığında onun atlâl, yolculuk ve gazelden oluştuğu görülmektedir. Şair, atlâl kısmında sevgilinin kaldığı veya bulunduğu diyarda ağlayarak âdeta sevgilinin izini aramakta, ondan kalan hatıralardan ve ayrılıktan dem vurarak yakınmaktadır. Mukaddime kısmında görülen bir diğer husus, şairin çöl gecelerinde geçen uzun ve tehlikeli yolculuklardan, bu esnada binmiş olduğu deveden ya da sevgilinin yurdunu terk edişinden bahsetmesidir. Son olarak ise *nesîb* veya *teşbîb* olarak da adlandırılan gazel ile mukaddime yapılmaktadır. Şair, bu bölümde sevgiliye duyduğu özlemde, ona olan aşkının kuvvetinden, hissetmiş olduğu derûnî duygulardan bahsetmekte veya sevgilinin fiziksel özelliklerini tasvir etmektedir. Yapılan bu mukaddimedden sonra ise medh, fahr, ihvâniyyât gibi asıl konuya geçiş yapılmaktadır.³⁶⁶

Eski Arap şiirinin mukaddime kısmında daha çok işlenen konular bu üç tema olsa da şairler bu temaların dışında farklı konulara da değinmişlerdir. Bunlar arasında gençlik yılları, gençliğe özlem ve yaşlılığın getirmiş olduğu zorluklara dem vurmak gibi konular bahsedilenler arasındadır.³⁶⁷

Zikredilen hususlar kadim Arap şiirinin mukaddime kısmında bahsedilen muhtevalara dair bilgileri barındırmaktadır. Elbette ana konuya geçmeden önce dinleyicide etki uyandırmak için mukaddimenin ana tema ile uyumu, etkili lafız ve cümlelerle yapılması da bir o kadar önemlidir. Zira kolay anlaşılmayan sözcüklerin veya şiirin söylenmesindeki ana temaya hizmet etmeyen bir mukaddimenin edebî açıdan bir değeri olmayacağı eleştirmenler tarafından ifade edilmektedir.³⁶⁸

³⁶⁵ İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 215 vd; el-'Askerî, *eş-Şinâ'ateyn*, 431 vd.

³⁶⁶ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 60-61; Ali Eminoğlu, *Şekil ve Muhteva Yönünden Muallakât Kasideleri*, Aybil Yay., Konya, 2017, 50; Elmalı, “Kaside”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, 562.

³⁶⁷ Hüseyin 'Atvân, *Mukaddimetu'l-Kaşîdeti'l-'Arabîyye fi'ş-Şi'ri'l-Câhiliyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1970, 98.

³⁶⁸ Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî, *Kânûnu'l-Belâğa fî Nakdi'n-Nesri ve'ş-Şi'r*, thk. Muhsin Ğayyâd 'Uceyl, Muessesetu'l-Risâle, ts., 116-117; Ayrıca bk. Muhammed Tasa, *İbn Semmân ve Şiirleri*, Adal Ofset, Konya, 2007, 130.

er-Riyâhî'nin şiirlerine bakıldığında ise klasik Arap şiirinde var olan nesîbi bazı şiirlerinde tercih ettiği görülmektedir. Nitekim İbn Kuteybe gibi bazı tenkitçiler yukarıda zikredilmiş olan mukaddime kısmında aktarılan temalar ile giriş yapılmasını bir zorunluluk olarak ifade ederken, İbn Raşîk ise şehirli şairlerin mecazlı ifadeleri dışında İbn Kuteybe'nin bahsetmiş olduğu geleneğe uyma zorunluluğunun bulunmadığını, dönemin ve toplumun şartlarına göre temelleri Câhiliye döneminde atılan bu kalıbın dışına çıkılabileceğini söylemektedir.³⁶⁹ Bu açıdan bakıldığında er-Riyâhî'nin şiirlerinde hem geleneğe uygun mukaddime örneklerini görmek hem de İbn Raşîk'in bahsetmiş olduğu yenilikçi bir gayret içerisinde nesîb dışında ana konuya uygun giriş yaptığını görmek mümkündür. Gazel ile giriş yaptığı kasideleri şu şekilde sıralanabilir:

Tablo 3.5. Nesîb Bölümünde Yer Alan Konular

Şiir No	Mukaddime	Ana Konu
71	Aff Gazel-Atlâl-Özlem	Hocalarını Medih
78	Aff Gazel-Ayrılık-Uykusuzluk	Hocalarını Medih
91	Aff Gazel-Ayrılık	Hocalarını Medih
110	Aff Gazel-Ayrılık	Hocalarını Medih
70	Aff Gazel-Ayrılık	Hz. Peygamberi Medih
82	Aff Gazel-Kınayıcılara Sitem	Ehl-i Beyti Medih
109	Aff Gazel-Aff-Özlem	Hz. Peygamberi Medih
28	Hissi Gazel	İhvâniyyât
99	Aff Gazel-Ayrılık	İhvâniyyât
119	Aff Gazel-Aşkın Mahiyeti	Tasavvuf Büyüklerini Medih

Tablodan da anlaşılacağı üzere er-Riyâhî, sadece 10 kasidesinde geleneğe uygun bir mukaddime yazmış, geriye kalanlarında ise medih ile ana konuya giriş yaparak kasidelerini kaleme almıştır. Bu minvalde er-Riyâhî'nin hem geleneğe uygun olarak gazel ile giriş yapması hem de gelenekten farklı olarak nesîb bölümü olmadan ana konu öncesinde, muhatabın manevî üstünlüğünü ön planda tutarak doğrudan medih ile başlaması, Câhiliye şiir geleneğinden gelen formun dışına çıktığını

³⁶⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'ara*, I, 77; İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 226.

göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında İbn Raşîk'in bahsettiği klasik formun dışında yenilikçi bir uygulama içerisine girdiği söylenebilir.

Sultanlar, emîrlar ve diğar yöneticiler için kaleme aldığı medih şiirlerinin mukaddime bölümlerinde er-Riyâhî gazele hiç yer vermemektedir. Özellikle söz konusu memdûh sultan veya emîr ise güçlü övgü sözleriyle ana konuya giriş yapmaktadır. Bunun en bariz örneklerinden biri Sultan II. Mahmûd'un huzurunda söylemiş olduğu methiyesidir:³⁷⁰ [Basît]

1	أَلْعِزُّ بِاللَّهِ لِلْسُّلْطَانِ مُحَمَّدٍ	ابْنِ السَّلَاطِينِ مُحَمَّدٍ فَمَحْمُودٍ
2	خَلِيفَةَ اللَّهِ مَا أَعْلَاهُ مِنْ شَبِّهِ	بِأَدَمَ وَنَبِيِّ اللَّهِ دَاوُودٍ
3	مِنْ آلِ عُثْمَانَ سَادَاتِ الْمُلُوكِ وَمَنْ	جَاؤُوا كَعَقْدٍ مِنَ الْيَاقُوتِ مَنْصُودٍ
4	سَادُوا الْأَنَامَ وَشَادُوا الدِّينَ وَافْتَتَحُوا	مِنْ كُلِّ مَا فِيهِ خَيْرٌ كُلِّ مَسْنُودٍ
5	هُمُ السَّلَاطِينُ مَا ذَرَّتْ وَلَا غَرَبَتْ	شَمْسٌ عَلَى مِثْلِهِمْ فِي نَصْرِ تَوْحِيدِ

1. Allah'ın izzeti ile aziz olmak, sadece övülmüş sultanların oğlu övülmüş (Sultan) Mahmud içindir.
2. Allah'ın halifesi, Hz. Adem'e ve Allah'ın peygamberi Davûd'a benzerlik yönünden ne de yücedir.
3. O sıra sıra dizilmiş yakuttan gerdanlık gibi (sırayla) gelen ve padişahların efendileri olan Osman'ın soyundandır.
4. Cümle mahlûkata hâkim oldular, bu dini yücelttiler ve içerisinde hayır olan her şeyin önündeki bütün engelleri açtılar.
5. O sultanlar ki, tevhide yardım etme konusunda onlar gibi birisine güneş ne doğmuştur ne de batmıştır.

Şair, ilk beyitle birlikte memdûhu överek başlamaktadır. Ayrıca Sultan II. Mahmûd'un isminin anlamını da ustaca kullanarak kendi lehine çevirmektedir. Dolayısıyla matla' beyitle birlikte çarpıcı bir giriş yaparak muhababını etkilemektedir.

³⁷⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 21. Şiir, 39-41.

Aynı durum Fas Sultanı Mevlây Süleyman'ı, oğlunun hacdan dönmesi sebebiyle tebrik etmek için kaleme aldığı methiyesinde de görülmektedir:³⁷¹ [Kâmil]

1	هَذَا الْمُنَى فَاَنْعِمَ بِطَيِّبٍ وَصَالٍ	فَلَطَّالَمَا أَضْنَاكَ طُولَ مِطَالٍ
2	مَاذَا وَكَمْ أَوْلَيْتَنِي يَا مُحْبِرِي	بِقُدُومِهِ مِنْ مِنَّةٍ وَنَوَالٍ
3	بَشَّرْتَنِي بِابْنِ الرَّسُولِ لَوْ أَنَّمَا	رُوحِي مَلَكَتْ بَدَلْتُهَا فِي الْحَالِ
4	بَشَّرْتَنِي بِحَيَاتِي الْعُظْمَى الَّتِي	قَدْ كُنْتُ أَحْسَبُهَا حَدِيثَ حَيَالِ
5	بَشَّرْتَنِي بِسَلَالَةِ الْخُلَفَاءِ مَنْ	أَمْدَا حَهُمْ تُثْنِي بِكُلِّ مَقَالِ

1. Bu güzel kavuşmadan dolayı mutlu olsun sana, çünkü uzun süre beklemek seni dara düşürdü.
2. Ey onun gelişini haber verenim, bana nice iyilik ve ihsanda bulundun.
3. Beni Rasûl'un oğlu ile müjdeledin, keşke ruhuma sahip olsam da onu hemen kurban etsem.
4. Beni, hayal temennisi zannettiğim o büyük hayatımla müjdeledin.
5. Onları övmenin her sözü yücelttiği halifelerin soyuyla müjdeledin.

er-Riyâhî, bazı kasidelerin mukaddime bölümünde gazele yer vermiştir. Bu kasideleri sultan ve emîrler dışında çoğunlukla hocalarını ve Hz. Peygamber'i medih için yazmıştır. İhvanîyyât temalı bazı şiirlerinde de nesîb bölümü yer almaktadır. Genellikle şairin kendisine yakın hissettiği ve samimi gördüğü kişiler için kaleme aldığı kasidelerin mukaddimelerinde nesîb bölümünün olduğu gözlemlenmektedir. Zira yöneticilerle olan bağın samimiyetten uzak daha resmî bir yapıda olması ve kendisinin de bir devlet görevlisi olması bunun göstergesi olarak ifade edilebilir. Nitekim aşağıda verilecek örnekler bu görüşü desteklemektedir. Şairin Ahmed et-Ticânî için kaleme aldığı methiyelerinde söz konusu samimiyeti görmek mümkündür. Çünkü et-Ticânî, şairin müntesibi olduğu tarikatın şeyhidir. Bu sebeple gazelin en affif ve naîf haliyle karşılaşılmaktadır:³⁷² [Haffî]

1	أَتْرَى مُرْضِي دَرَى بِسَقَامِي	فَهِيَ إِنْ تُرْضِيهِ أَعَزُّ مَرَامِي

³⁷¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 62. Şiir, 80-84.

³⁷² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 71. Şiir, 94.

مَا اسْتَطَاعَتْ لِحِمْلِهَا مِنْ قِيَامٍ	2 مَا عَدَا هَجْرَهُ فَأَجْنَادُ صَبْرِي
أَيْنَ حِلْمِ النَّهْيِ وَصَفْحِ الْكِرَامِ؟	3 أَيُّهَا الْهَاجِرُ وَإِنْ كُنْتَ أَهْلًا
وَعَلَى مَنْ سِوَاكَ أَلْفُ سَلَامٍ؟	4 كَيْفَ يَا سَيِّدِي وَأَنْتَ مُرَادِي
لَكَ فِي قَلْبِهِ أَعَزُّ مَقَامٍ؟	5 كَيْفَ أَذَلَّتْ بِالْجَفَاءِ مُحِبًّا
لَكَ وَصَلًّا وَلَوْ بِطَيْفِ مَنَامٍ	6 صَارَ يُهْوَى مِنْ بَعْدِ طُولِ ائْتِلَافٍ
نَظَّمْتَ شَمْلَنَا بِأَيِّ اِنْتِظَامٍ	7 آهْ أَلْفًا عَلَى لَيَالٍ تَقْضَتْ
مَا لِدَارٍ فِي حُسْنِهَا مِنْ نِظَامٍ	8 حَيْثُ فَاسٌ قَرَارُنَا وَهِيَ دَارٌ
مَشَبَّهٌ لَا وَلَا الْعِرَاقِ وَشَامٍ	9 مَا لِمِصْرَ وَلَا لِبَعْدَادَ مَعْنَى
قَدْ قَطَفْنَا وَأَيُّ شُرْبِ مُدَامٍ	10 أَيُّ سِرِّ فِيهَا وَأَيُّ سُرُورِ
بِالْأَنْعَامِ يُهَاجُ وَعَرَامٍ	11 أَيُّ مَعْنَى وَأَيُّ لُطْفٍ وَظَرْفِ

1. Acaba beni hasta eden şu hastalıklarımı biliyor mu? Şayet (biliyor) da ondan razı ise bu benim en yüce arzumdur.
2. Onun hicranı dışında sabrım ayakta tutmak için (hastalığını) taşıyamıyor.
3. Ey terk-i diyar eden! Şayet müstahaksam (bunlara) nerde yumuşak anlayışın ve cömertkâr bağışlaman?
4. Ey efendim! Sen benim muradım iken nasıl (olur da) senden başkasına binlerce selam olur?
5. Kalbinde yüksek bir yere sahip seni seven birini nasıl da yüz çevirerek (kabalıkla) zelil ettin?
6. Ki o, uzun bir sevgiden sonra rüyada bile olsa sana kavuşmayı arzuluyordu.
7. Ah geçip giden binlerce geceye ki güzel bir şekilde bir araya gelmemizi sağladı.
8. (O geceler ki) bizim karargahımızın Fas olduğu ve içerisinde kendisinden başka güzelliklerin olmadığı bir yurt olan yerde (geçti).
9. Ne Mısır ne Bağdat ne Irak ne de Şam benzer bir anlama sahiptir.
10. İçinde (Fas'ta) ne sırlar ne sevinçler topladık ve ne şaraplar içildi.

11. Nağmelerle yükselen nice aşklar, zarafetler, incelikler ve anlamlar topladık.

er-Riyâhî, kasideye matla‘ beyitte soru ile giriş yapmakta, dikkatleri sevgiliye duyduğu aşka çekmektedir. Bu çarpıcı giriş ile aşkı bir hastalığa benzeterek buna sebep olan mâşûkunu arzulamaktadır. Öyle ki ona kavuşma arzusu içerisinde ayrılıktan dem vurarak onunla bir düş kadar bile kısa süreliğine bir arada bulunmanın insanı nasıl âşık ettiğini anlatmakta ve sözü et-Ticânî'nin yaşadığı şehir olan Fas'a getirmektedir. Mısır, Irâk, Şam, Bağdât gibi ülke ve şehirlerle kıyas etmekte ve orada geçirmiş olduğu güzel anıları tasvir ederek mukaddime bölümünü bitirmektedir. Şairin yaşamış olduğu güzel anıları dile getirmesi ise geçmişe olan özlemini göstermektedir. Bu sebeple mukaddimede ayrılık, hicran manasında gelen هَجْر ve kavuşma, birleşme anlamına gelen وَصْل kelimesi sıklıkla kullanılmıştır. Öte yandan sevgilinin bulunduğu diyarın tasviri yapılarak ondan kalan hatıralardan bahsedilmektedir.

er-Riyâhî'nin içten ve derin hislerini yansıttığı gazellerine, Hz. Peygamber için kaleme almış olduğu kasidelerde de rastlamak mümkündür. Daha önce aktarılmış olan methiyesinin mukaddimesi şu şekildedir:³⁷³ [Basît]

1	قَلْبِي عَلَى هَجْرٍ مَنْ أَهْوَاهُ فِي أَلَمٍ	وَحَالَتِي بَعْدَهُ نَارٌ عَلَى عِلْمٍ
2	رَقَّتْ لِحَالِي أَصْلَادُ الصُّحُورِ وَمَا	رَثَى لِحَالِي وَمَا أَوَى إِلَى سَقَمِي
3	أَنْشَدْتُهُ عَذْبَ الْحَانِي أَلَيْنَهَا	وَالدَّمَعُ وَالْوَجْدُ فِي فَيْضٍ وَفِي ضَرَمٍ

1. Kalbim sevdiğim kişinin ayrılığı sebebiyle acı içerisinde, ondan sonraki durumum ise her kese malum olmuştur.
2. Sert kayalar bile halime acımışken, o ise ne halime acıdı ne de hastalığıma baktı.
3. (Kulağa) hoş gelecek şekilde yaptığım tatlı bestelerimi ona yazdım, ateşli ve tutkulu bir şekilde göz yaşlarım ve aşkı (vardır içerisinde).

³⁷³ Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 70. Şiir, 93.

Bir diğerk methiyesinde de şairin aynı derinlikte hissiyatını dile getirdiği görölmektedir.³⁷⁴ [Kâmil]

1	زَمَنَ التُّمَى اغْرُبَ مَا عَلَيكَ مَلَامٌ	تَقْوَى الْمُتَيَّمِ لَوْعَةً وَعَرَامٌ
2	مَنْ يَرْجِي عَدْنَا بِفَضْلِ تَنْسُكٍ	فَالنَّاسُ فِي سُبُلِ الْهُوَى أَفْسَامٌ
3	وَتَوَلَّعِي بِمُحَمَّدٍ وَبَالِهِ	حَظِّي وَيَا كُلَّ الْخُطُوطِ سَلَامٌ
4	قُلْ لِلْعَوَازِلِ فِيهِمْ أَحْسَنُكُمْ	إِنَّ الْمَلَامَةَ فِي الْعَرَامِ مُدَامٌ
5	حَاوَلْتُمْ بِالْعَدْلِ نَزَعَ مُحِبَّةٍ	ثَمَلْتُ بِهَا يَوْمَ الْخِطَابِ نِدَامٌ
6	عَافَرْتُهَا صِرْفًا كَمَا شَاءَ الْهُوَى	وَمِرَاجُهَا يَا حَبْدَا الْأَنْعَامِ
7	فَهُنَاكَ لِي طَابَ الشَّرَابُ وَلَمْ يَكُنْ	فِي كَأْسِهِ لَعُوٌّ وَلَا آثَامٌ
8	إِنْ تَطَلَّبُوا التَّقْلِيدَ مِنِّي فِي الْهُوَى	فَلِمِثْلِي التَّقْلِيدُ فِيهِ حَرَامٌ

1. (Ey) takvanın çağı ayrıl, (bundan dolayı) sana bir kınama yoktur (çünkü) aşğın takvası bir aşk acısı ve aşktır.
2. Kim züht hayatı içerisinde Adn cennetini arzularsa, insanlar aşk yollarında çeşit çeşitlerdir.
3. Muhammed'e ve ehline olan aşkı; (bu ise) benim alın yazımdır, bütün kaderlere selam olsun!
4. Onların içindeki kınayıcılara deki: "Siz iyisiniz, iyi yaptınız"; şüphesiz aşk için kınanmak da aşk şarabıdır.
5. Sıkıntı gününde kadeh arkadaşlarının sarhoş olduğu aşkı çekip almak istediniz.
6. Ben ise sek olarak (aşkın) müptelası oldum tıpkı canın arzuladığı gibi; onun karışımında ise ne de güzel ezgiler vardır.
7. İşte orada içmek bana hoş geldi, bardağında ise ne boş sözler ne de günah vardı.
8. Eğer aşkıta benim taklit etmemi isterseniz, (bilin ki) bu konuda taklit etmek bana haramdır.

³⁷⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 82. Şiir, 107.

Bu kasidenin matla' beytinde er-Riyâhî emir sığası kullanarak etkileyici bir giriş yapmaktadır. Böylelikle dikkatleri devamında aktaracağı sevgiliye duyduğu aşka çekmektedir. Diğer yandan son iki kasidede ana tema, Hz. Peygamber'e övgü olduğu için geçmişe özlem veya şehir tasvirlerinden ziyade hissedilen salt aşkın tarifi ve tasviri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sebeple aşk anlamına gelen محبة, وجد, غرام, هوى, ندامة, شراب ve مدام kelimelerine; aşk sarhoşluğunu ve arkadaşlığını ifade eden مدام, شراب ve مدام kelimelerine ve son olarak kınanma ve aşk acısını ifade eden ملامة, لوعة kelimelerine sıklıkla rastlanmaktadır.

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında 101 kaside yer almaktadır. Bunlar içerisinde sadece 9'unun mukaddime bölümünde nesîb kısmına yer verilmiştir. Toplam kaside sayısına bakıldığında bu rakamın çok az olduğu düşünülebilir. Bunun sebebi, kasidelerin muhtevalarından da anlaşılacağı üzere çoğunun mersiye, tevessül, takriz, tarihlendirme ve fikhî şiirlerden oluşmasıdır. Öyle ki gazel, atlâl, şehir tasvirleri, geçmişe özlem gibi aşk ve sevgiliye duyulan hisleri bu kasidelerde dile getirmenin uygun olmadığı görülecektir.

Şairin medih ve ihvâniyyât temalı kasideleri arasında yöneticiler ve yeni tanıştığı arkadaşları için kaleme aldığı şiirlerinde nesîb bölümüne yer vermediği, aksine en samimi duyguları hissettiği başta Hz. Peygamber'e, müntesibi olduğu tarikatın şeyhi Ahmed et-Ticânî'ye akabinde eğitim hayatında ve sonrasında çok büyük katkıları olan İsmail b. et-Temîmî ve eṭ-Ṭâhir b. Mes'ûd gibi hocaları için kaleme almış olduğu kasidelerinde nesîb bölümlerine yer verdiği görülmektedir. er-Riyâhî'nin kasideleri bahsi geçen iki husus üzerinden ele alındığında 7 kasidenin medih, diğer 2 kasidenin ise ihvâniyyât temalı olduğu görülecektir. Osmanlı döneminde bu iki temanın ana konu olarak kaleme alındığı kasidelerin mukaddimelerinde gazelin işlendiği ise yapılan çalışmalarla bilinmektedir.³⁷⁵

³⁷⁵ Tasa, *İbn Semmân ve Şiirleri*, 130, 132; Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017, 166-167.

Matla' beyitlerde istifhâm veya emir kalıbının kullanılması ya da memduhu etkileyici bir takım sanatların kullanılması kasidelere daha etkili bir girizgah yapılmasını sağlamıştır. Gazel teması işlenen mukaddimelerin sadece biri hissi gazel diğerleri afif gazel türünde kaleme alınmıştır. Afif gazelerde ele alınan konulara bakıldığında aşkın mahiyeti, aşk acısı, maşuka kavuşma arzusu, hicran, uykusuzluktan dem vurma ve göz yaşı gibi hususların kurgulandığı görülmektedir. Ayrıca gazel ile birlikte ikinci bir konunun işlendiği sadece bir kaside mevcut olup söz konusu kasidede Fas şehrinin tasviri ve oradaki hatıralara özlemin dile getirildiği atlâla yer verildiği görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere er-Riyâhî, mukaddimelerinde klasik Arap şiir planında yer alan çöl ve yolculuk temalarına yer vermemektedir. Bunun haricinde genel olarak mukaddimelerinde daha çok tercih ettiği formun medih olduğu ve muhataplarını överek şiirlerine başladığı ya da ana konuya direkt olarak geçiş yaptığı görülmektedir.

3.1.2.1.2. Tehalluş

Tehalluş, Arap şiirinde mukaddime bölümünden asıl konuya bağlantılar kurarak geçiş yapma sanatı olarak tarif edilmektedir. Mukaddime şairin dinleyicide dikkatleri çekmek ve zihinlerde etkili bir intiba bırakabilmesi için önemli bir yere sahiptir. Bu intibanın korunması ve hatta daha üst seviyelere taşınması şairin ustalığını göstermesinin yanında o şiirden alınacak edebî zevki de artıracak unsurlar arasında yer almaktadır. Nitekim mukaddimede işlenen muhtevanın kasidenin asıl konusundan fazla uzaklaşmadan geçişi, bir münasebet ekseninde naifçe yapması gerektiği belâgat alimleri ve şiir tenkitçileri tarafından dile getirilmiştir. Bu geçişin hoş ve güzel bir şekilde olması ise *hüsnü't-tehalluş* olarak adlandırılmıştır. Zira İbn Raşîk'in de özellikle vurguladığı güzel bir mukaddime güzel bir tehallusu, güzel bir tehallus da güzel bir hâtimeyi gerektirir sözü kasidenin geçişleri arasında etkinin önemine vurgu yapmaktadır. Böylelikle kaside muhatabın kulağında ve gönlünde kalıcı hale gelir.³⁷⁶

³⁷⁶ Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez Billah, *el-Bedi' fi'l-Bedi'*, Dâru'l-Cil, 1. Baskı, 1410/1990, 35; Muhammed b. Ahmed İbrahim Tabâtabâ, *'ÿâru ş-Şi'r*, thk. Abdulaziz b. Nâşir el-Mâni', Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, ts., 184; İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 217; Sadeddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mu'tavvel Şerhu Telhîşi Miftâhi'l-'Ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, 737.

Tehalluş, zikredilen bu yönleriyle ustalık gerektiren zor bir sanat olarak eleştirilenler tarafından ifade edilmiştir. Bu nedenle hüsnü't-tehallusun oluşabilmesi için bazı hususlar ortaya konmuştur. Dilcilere göre; mukaddimeden asıl konuya geçişler sade, net ve hoş ifadelerle dinleyiciye fark ettirmeden naif bir şekilde olmalı, iki bölüm arasında kopukluk olmadan bağlantı korunmalıdır.³⁷⁷ Söz konusu geçişin homojen olması bir başka ifade ile kopuk ve keskin ifadelerle yapılmaması eleştirilenlerin özellikle vurguladığı husustur. Bu durumu açık bir şekilde ilk dile getirenlerden biri olan Şa'leb, “(Geçişte) اذكر كذ, عد عن ذا, دع ذا *gibi tabirler*

olmadan aksine (beytin) başından sonuna kadar geçişi aşmaz.”³⁷⁸ şeklinde ifade eder. Şa'leb'in zikretmiş olduğu tabirler, ilk dönem Câhiliye şiirinde var olan hususlardır. Tehalluşun gereği geçişin sağlanması için aranan şartların oluşmaması Arap edebiyatında *iktidâb* olarak isimlendirilmektedir. Zira Câhiliye döneminde İmruu'l-Ğays, en-Nâbiğa ez-Zubyânî gibi şairlerin mukaddimeden asıl konuya geçiş yaparken, Şa'leb'in zikretmiş olduğu tabirlerden birini kullanarak veya bu lafızları kullanmasalar da keskin ve kopuk bir geçiş yaptıkları bilinmektedir.³⁷⁹

Diğer yandan İbn Raşîk ise tehalluşun şiire en yakışanını şairin, adeta raks eder gibi birkaç konu arasında geçişler yaptıktan sonra asıl meseleye dönmesi şeklinde açıklar. İbn Raşîk, tabii ki bunu bir kriter olarak zikretmemektedir. Hem şairin ustalığını göstermesi hem de bir şiirden alınacak edebî zevkin en üst düzeyde olması açısından ideal olanı zikretmektedir.³⁸⁰

er-Riyâhî'nin kasideleri incelendiğinde tehalluşu, İbn Raşîk'in de ifade ettiği şekilde genel olarak eleştirilenlerin ortaya koyduğu kuralları başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği görülmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisi en yakın

³⁷⁷ Şa'leb, *Ğavâidu's-Şi'r*, 56-57; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedi' fi'l-Bedi'*, 35; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-Feşâha*, 268; Tabâtabâ, *İyâru's-Şi'r*, 184.

³⁷⁸ Şa'leb, *Ğavâidu's-Şi'r*, 56.

³⁷⁹ Şa'leb, *Ğavâidu's-Şi'r*, 56; Eminoglu, *Şekil ve Muhteva Yönünden Muallakât Kasideleri*, 72; Mañlûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ğadîm*, I, 213; Durmuş, “Tehalluş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 317-319.

³⁸⁰ İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 237.

hocalarından biri olan İsmail et-Temîmî için kaleme almış olduğu kasidesidir:³⁸¹

[Vâfir]

1	خَلِيلِي هَلْ لِهَجْرِكَ مِنْ خِتَامِ	فَإِنَّهُ مِنْهُ مُخْتَصِرُ الْمَنَامِ
2	وَهَلْ تَدْرِي بِأَنَّكَ فِي فُؤَادِي	فَكَيْفَ تُذَيِّبُنِي كَأَسِ الْحِمَامِ
3	وَأَسْتُ بِمُعْظِمِ حَتْفِي لِشَيْءٍ	سِوَى خَوْفِ انْتِقَالِكَ مِنْ عِظَامِي
4	فَبِالْحُسْنِ الَّذِي أَوْلَاكَ رَقِي	وَأَوْلَانِي مُحَالَفَةَ السَّقَامِ
5	تَرْفُقُ بِي فَإِنِّي لَسْتُ مَمَّنْ	يَرَى حِلَّ التَّنْقُلِ فِي الْعَرَامِ
6	وَأَسْتُ بِمُذْنِبٍ إِلَّا بِوَجْدِي	إِذَا مَا الْوَجْدُ عُدَّ مِنَ الْحَرَامِ
7	وَصَلْبِي كَيْ تَرَى جِسْمًا نَحِيفًا	يَبِيْتُ مِنْ التَّسَهُّدِ فِي ضِرَاعِ
8	وَأَيُّ فِي الْعَرَامِ فَفِيهِ وَجْدِ	يَبِيْتُ مِنَ التَّقْفِهِ فِي مُدَامِ

1. Dostum, senin hicranının sonu yok mudur? Çünkü uyku(larım) yokluğundan dolayı kısıyor.
2. Sen, benim kalbimde olduğunu biliyor musun? O halde nasıl ölüm kadehini bana tattırırsın?
3. Hiçbir şekilde ölümü büyük görmem/dert etmem.
4. Hastalıklara karşı çıkmama sebep olan ve beni sana köle yaptıran güzelliğinle,
5. Bana karşı nazik ol, çünkü ben aşkta gönül gezdirmeyi helal görenlerden değilim.
6. Şayet bu sevda günah sayılırsa benim sevdalı olmamım dışında bir günahım yok.
7. Uyumadan yakarış içerisinde geceleyen nahif bir beden görmek için bana gel.
8. Şüphesiz ben, sevda içerisinde şarapla ustalaşmak için geceleyen bir aşk ustasıyım.

³⁸¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 78. Şiir, 104.

Şiirin ilk sekiz beytinde nesîb bölümü bulunmaktadır. Sevgiliye duyulan aşkı tarif eden şair, kalbinde derinden hissettiği sevdanın yansımalarını dizelerine aktarmıştır. Ancak ilerleyen kısımda şairin memduha karşı büyük bir tazim ve saygısını ifade ettiği, ilmîni üst seviyede konumlandığı beyitlere geçerken mukaddime bölümünde zikrettiği aşkın bağlamından kopmaz:³⁸² [Vâfir]

9 فَيَشْرَحُ مُبَهَمًا وَيَبَيِّنُ مَعْنَى وَيُبْدِي عِلَّةً وَفَقَّ الْعَرَامِ
10 وَيَسْلُكُ فِي مَسَالِكِهَا وَجُوهًا هَا وَجَهُ الْقَوَارِحِ فِي اغْتِمَامِ
11 وَيُعْرِبُ عَنْ ضَمَائِرِهَا بَلْفَظٍ بَدِيعِ الصُّنْعِ فِي سِحْرِ الْأَنَامِ
12 كَأَنَّ الشَّيْخَ إِسْمَاعِيلَ لَمَّا تَأَلَّأَ عِلْمُهُ يَوْمَ الْحِتَامِ

9. Müphemî açıklar, manaları izah eder ve bu aşka göre illeti gösterir.

10. Keder hususunda (müphemleri, manaları ve illetleri) mizaca uygun istikametleri açısından yollarına koyar.

11. Mahlukatı büyüleyecek şekilde harika bir sanatla, fasih bir sözle gizlenenleri açıklar.

12. Sanki Şeyh İsmail, (o hicranın) biteceği gün ilmi parladığında,

Görüldüğü üzere şair memduha ait övgü dolu özellikleri sıralamaya başlarken Görüldüğü üzere şair memduha ait övgü dolu özellikleri sıralamaya başlarken aşkın açıklayıcısı, tarif edeni olarak sözü memduha getirir. 12. beyitte ise memduhun ismini açıkça zikrederek asıl konuya geçiş yapar.

Şairin, şeyhi et-Ticânî için kaleme almış olduğu bir diğer kasidesinin ilk 6 beytinde aşkın mahiyetini ele aldığı gazel ile giriş yaptıktan sonra konuyu tarif ettiği aşkın müsebbibi olan memduha getirerek asıl tema olan methiye kısmına geçiş yaptığı görülmektedir:³⁸³ [Basît]

8 وَمَنْ أَنَا فِيهِ هَيْمَانٌ يُقَلِّبُنِي دَهْرِي بِأَنْوَاعِ تَهْيَامِي وَأَجْنَاسِ
9 وَمَنْ فُؤَادِي بِهِ مُضْنَى يُحْمِلُنِي مَا بَعْضُهُ ذِكُّ مِنْهُ الشَّمَاخِ الرَّاسِي

³⁸² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 78. Şiir, 104.

³⁸³ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 110. Şiir, 149.

10 ذَاكَ الَّذِي نَالَ مَا لَمْ يَجْوَهِ بِشَرِّهِ مِنْ الْعَطَايَا وَمَنْ يُعْرِفْ بِمِثْيَاسِ
11 غَوْتُ الْبَرَايَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ مَنْ مَعْنَاهُ أَعْظَمُ أَنْ يُجَلَى بِقِرْطَاسِ

8. *Ve ben ona öyle âşık oldum ki, alınyazım beni çeşitli aşklar ve türleriyle sınıyor.*
9. *Ve kalbim onun yüzünden yorgun düştü ki, onun bazısından yüksek dağlar ondan parça parça oldu.*
10. *O, hiçbir insanın elde edemediği ve ölçülemeyecek lütuflara (ahlaka) sahip olandır.*
11. *(İşte o) Mahlukatın gavısı Ebu'l-Abbâs Ahmed'dir ki onun anlamı bir kâğıda yazmaktan daha uludur.*

Burada ise şair, gazel şiirlerinde sıklıkla görülen هيمان, تهيام, فؤاد gibi kelimeleri kullanarak aşkından dolayı düşmüş olduğu durumu tasvir etmekte, 9. beyitle birlikte konuyu övgülerle maşuka getirmektedir. Akabinde ise memduhun ismini zikrederek asıl konu olan medih bölümüne geçiş yapmaktadır.

Tehalluş hakkında örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak verilen örnekler konunun anlaşılması açısından yeterli olacaktır. Sonuç olarak er-Riyâhî'nin asıl meseleye geçişlerde bir kopukluk hissi uyandırmadan yumuşak ve hoş lafızlarla geçişi sağladığı ve eleştirmenler tarafından ortaya konan ölçütleri başarılı bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir.

3.1.2.1.3. Hâtime

Hâtime, klasik Arap şiirinde kasidenin mukaddime ve tehalluş kısımlarının ardından gelen kısma verilen isimdir. İntihâ' olarak da ifade edilmektedir.³⁸⁴ Bu ayrım çağdaş edebiyat terminolojisi içerisinde giriş, gelişme ve sonuç olarak ifade edilmektedir. Zira ister mensur olsun ister manzum olsun bir edebî eserin bu üç kısmının güzelleşmesi oranında edebî kalitesi de artacaktır. Bu sebeple eleştirmenlerin bu kısımlara dair ayrıntılı tahlillerini kaynaklarda görmek mümkündür.

³⁸⁴ Maṭlûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, I, 239; Durmuş, "İntihâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2000, XXII, 346-347.

İbn Raşîk, mukaddime bölümünü kasidenin anahtarına, hâtime kısmını da kasidenin oturduğu temel üzerindeki kilide benzetmektedir.³⁸⁵ Çünkü akabinde herhangi bir söz söylenmeyeceğinden işitilen son sözler olması muhatabın zihninde kalıcı olarak yer eden kısım olarak kalmaktadır.

Diğer yandan belagat alimlerinden ed-Desûkî de güzel bir benzetme ile hâtimenin önemini vurgulamaktadır. O, hâtimeyi yemeğin sonunda yenen lezzetli bir tatlıya benzetmektedir. Eğer öncesindeki ana yemekte acı veya tuzlu bir şey varsa onların hepsini unutturarak güzel bir kapanış yapmayı sağlayacağını ifade etmektedir.³⁸⁶

Kaynaklarda söz konusu hâtimenin konuya uygun bir teşbih, darbı mesel, nükte, vecize veya bir dua ile bitirilmesi hüsnü'l-hâtime; son sözün bir kilit gibi kasidenin ardına baktırmayacak şekilde olmasına da berâat-i makta' veya ahsen-i intihâ olarak tarif edilmiştir. İbn Raşîk büyük şairler haricinde hâtimenin dua ile bitirilmesini bir zayıflık olarak ifade etmektedir. Bu durumun sebebi olarak kendi yaşadığı döneme kadarki Arap şiirinin özelliklerinden kaynaklandığı düşünülebilir. İslam ile birlikte dua, münâcât, tevessül gibi bir takım dinî unsurlar gelişerek Arap şiirinin ana teması olmuştur. Bu sebeple İbn Raşîk'in bu kriterini, dua ile bitirmekten ziyade ana konuya uymayan veya bir şairin bütün şiirlerini duaya bağlayarak bitirmesi şeklinde anlamak daha uygun olacaktır.³⁸⁷

er-Riyâhî, kaside yapısına uygun bir şekilde şiirlerini sonlandırırken şu üç özellikte karşılaşılmaktadır. Birincisi, mersiye ve tarihlendirme şiirleri konunun içeriğine göre anlamlı bir cümle ile tarih düşürülerek son bulmaktadır. İkincisi, kasidelerin geneli salât, selam veya dua ile bitirilmektedir. Üçüncüsü, hüsnü'l-hâtime örnekleri daha çok medih ve ihvâniyyât temalı kasidelerinde mevcuttur. Söz konusu tarih düşülen kasidelere bakıldığında dönemin müftülerinden Ahmed el-Bârûdî için kaleme aldığı mersiye'nin hâtime bölümü şu şekildedir:³⁸⁸ [Kâmil]

³⁸⁵ İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 239.

³⁸⁶ Muhammed b. 'Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muhtaşari'l-Me'ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, ts., IV, 300.

³⁸⁷ İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 241; ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî*, IV, 300.

³⁸⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 53. Şiir, 69.

12	إِنْ يَمُضِ فَهُوَ سَبِيلُنَا وَمَنْ الَّذِي	كَتَبْتَ لَهُ يُعْنَى الْخُلُودِ ظَهيراً
13	لَبَّى الْمُنَادِيَّ وَاسْتَجَابَ لِرَبِّهِ	يَرْجُو رِضَاهُ وَفَضْلَهُ الْمَوْفُوراً
14	يَا رَبِّ حَقِّقْ فِيهِ قَوْلَ مُؤَرِّخِ	أَلْقَاهُ وَجْهَكَ نَضْرَةً وَسُرُوراً

1229

12. Geçip gitse de o bizim yolumuzdur ve sonsuzluğun elinin kendisine ferman yazdığı kimdir?
13. Çağırana karşılık verdi ve Rabbine icabet etti onun bol lütuf rızasını umarak.
14. Ey Rabbim, tarih (attığım) şu sözü onun için gerçekleştir: “Senin yüzün (seninle karşılaşıp seni görmek) ona sevinç ve mutluluk versin.

Bilindiği üzere mersiyeler kendi içerisinde te’bîn, nedb ve ‘aza’ olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Son kısım olan ve ölünün ardından teselli cümlelerine yer verilen ‘azâ’ bölümünde er-Riyâhî genellikle dua cümlesi ile tarih düşürmektedir. Bu dualar ise genellikle ölünün ahiret hayatında saadeti elde etmesi veya cennet ehlinde olması üzerinedir.

Duanın haricinde ölüye duyulan acıyı ve matemi yansıtan hâtimeler de mevcuttur. Onlardan biri hocalarından Tahir b. Mes‘ûd’un vefatı üzerine kaleme aldığı mersiyedir:³⁸⁹ [Kâmil]

20	يَا زَائِراً يَهْنِيكَ مَا	قَدْ نِلْتَ مِمَّنْ أَنْتَ زَائِرٌ
21	ابْشِرْ وَسَلِّ مَا تَبْتَعِي	فَاللَّهُ جَلَّ عَلَيْهِ قَادِرٌ
22	وَاعْجِبْ لِقَوْلِ مُؤَرِّخِ:	تَبْكِي السَّمَاءَ لِفَقْدِ طَاهِرِ

1234

23. Ey ziyaretçi! Ziyaret ettiğin kişiden elde ettiklerinden dolayı seni kutlarım.
24. Sevin ve dilediğini iste! Çünkü Allah (cc) buna kadirdir.

³⁸⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 52. Şiir, 68.

25. Tarihi atan kişinin şu sözüne de şaşır: “*Gökyüzü Tahir’in yokluğuna ağlıyor*” (1234).

Bu beyitlerde görüldüğü üzere şair ardında kalanlara ve onun kabrini ziyaret edenlere seslenmekte ve şiir vefat edenin önemini anlatan beyitlerle son bulmaktadır.

Tarih düşülen *السَّمَاءُ لِفَقْدِ طَاهِرٍ* / *Gökyüzü Tahir’in yokluğuna ağlıyor* (1234)

cümlesinde edebî sanatlardan hüsn-i ta‘lîl kullanılarak hüsnü’l-hâtîme yapılmıştır. Ayrıca bu hâtîmeyi güzelleştiren bir diğer husus, defin esnasında insanlar ağlarken aynı zamanda yağmurun da yağdığı ifade edilmesidir. Şair, bu durumu da gözetip mukteza’l-hale uygun bir hâtîme yapmıştır.

Diğer kaside türleri ele alındığında çoğunlukla hâtîme bölümlerinin dua ile son bulduğu gözlemlenmektedir. Medih şiirlerinde söz konusu sultan, emîr veya üst düzey bir yönetici ise memduhun övülen özelliklerinin sürekliliği üzerine duaların yer aldığı görülmektedir. Söz konusu hâtîmelerdeki beyitler *دامت*, *فلا زال*, *أبقى دم*, *فلا زال*, *أبقى ودام* gibi kalıp ifadelerle son bulmakta ya da akabinde duruma göre sırasıyla ilk halifeler, Ehl-i beyt ve Hz. Peygamber’e salât ve selam ile nihayete ermektedir. Örneğin, Vezir Şâhibu’-t-Ṭâba‘ı tebrik etmek için kaleme aldığı kasidesinde öncelikle Vezire övgüde bulunur ve ardından Hz. Peygamber’e, ashabına ve Ehl-i beytine salât ile bitirir:³⁹⁰ [Hafîf]

20	صَاحِبِ الطَّابِعِ الْمُعَلَّى مُحِبِّ	فِيكَ يَبْغِي رِضَاكَ يَا حَيْرَ عَالِ
21	فُنُقُ صَالِحِ رُؤُوفٍ رَحِيمٍ	يَبْتَغِي مِنْ نَدَاكَ حُسْنَ الْمَالِ
22	فَاكْسُهُ مِنْ رِضَاكَ سِتْرًا عَمِيمًا	سَابِعًا ضَافِيًا وَيَّ الْكَمَالِ
23	وَصَلَاةً عَلَى الرَّسُولِ دَوَامًا	عَرَفُهَا شَامِلًا لِصَحْبٍ وَآلِ

20. *Ey Yüce Şâhibu’-t-Ṭâba ‘ seni seven biri, senin rızanı ister ey (makamı) yüce olanın en hayırlısı!*

21. *Mert, salih, şefkatli ve merhametli biri senin cömertliğinden hüsnü hâtîmeni ister.*

³⁹⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 61. Şiir, 78-80.

6 يَنْهِي إِشْتِيَاقًا بِالْفُؤَادِ مُلْحَصًا لَا يَسْتَطِيعُ الْكُتُبُ شَرْحَ غَرَامِهِ
 7 وَيُرْوَمُ مِنْكَ رِضَىٰ بِهِ أَرْوَاحُنَا مَاءُ الْمَزُونِ مُمَارِجٌ لِمَدَامِهِ
 8 دَامَتْ غَلَاكَ وَدَامَ سِرُّ طَرِيقِنَا كَأَسَ الرَّحِيقِ وَأَنْتَ مِسْكَ خِتَامِهِ

6. Kısacası kalbin çektiği hasretler içerisinde (sana), onun aşkının şerhini (kimse) yazamaz.
7. Ruhlarımız senden hoşnutluk umar ki, yağmurlu bulutların suyu onun şarabına karışmıştır.
8. Senin yüceliğin daim olsun, yolumuzun sırrı (seyri) da senin misk-i hitâm olduğun, aşk şarabının kadehi olarak daim olsun.

Son olarak, er-Riyâhî'nin hâtimelerinde sıklıkla görülen bir uygulama da matla' beytinin sadrı ile kasidesini sonlandırmasıdır. Bu tarz hâtimelere ya murâselât şiirlerinde ya da geçmişte yaşamış olan önemli şairlerin şiirlerine muâriz olarak kaleme aldığı kasidelerde rastlanmaktadır. Muâriz şiirlerindeki tek fark nazire yaptığı kasidenin ilk beytini matla'da bahsetmeden makta' kısmına alarak kasideyi sonlandırmasıdır. Örneğin, İbnu'l-Fâriq'in سَائِقِ الْأَطْعَانِ يَطْوِي الْبَيْدَ طَيًِّ şeklinde

başlayan meşhur *Kaside-i Yâiyye*'sine nazire olarak kaleme aldığı şiirini şu şekilde sonlandırır:³⁹⁴ [Remel]

19 فَلَكُمْ مِنِّي صَلَاةٌ كُلَّمَا أَمْطَرْتُ سَحْبٌ بِصُبْحٍ وَعَشِيٍّ
 20 وَكَذَا الْأَلِ مَعَ الْأَصْحَابِ مَا وَجَدَ الْحَيُّ فَتَىٰ فِي كُلِّ حَيٍّ
 21 وَاسْتَمَرَ الْمَدْحُ يَأْتِيكُمْ عَلَى "سَائِقِ الْأَطْعَانِ يَطْوِي الْبَيْدَ طَيًِّ"

19. Artık sabah akşam bulutlar yağmur yağdırdıkça salât olsun benden sizlere.
20. Ve aynı şekilde hayat her köşede bir genç buldukça ahabına, ailesine ve ahabına da (olsun).
21. Ve "Kervancı çölleri öyle bir kat ediyor ki" (kasidenize karşılık) sizlere övgü gelmeye devam etsin.

³⁹⁴ Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 118. Şiir, 159.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin kasidelerinde ana temadan uzaklaşmadan teşbih ve hüsn-i talîl gibi sanatları kullanarak kulağa hoş gelen ifadelerle hüsnü'l-hâtimeyi gerçekleştirdiği söylenebilir. Ayrıca hâtimeyi kasidenin ilk şatrı ile yapması ya da ana konuyla irtibatı koparmadan tarih düşürme sanatını kullanarak yapması kendine has bir üslup olarak zikredilebilir. Diğer yandan bazı eleştirmelerin zayıflık olarak gördüğü duaya sıklıkla yer vermesi bir kusur olarak ifade edilebilir. Ancak Arap şiirinin İslam'dan sonra dinî unsurlarla yaygın bir şekilde yoğrulduğu bilinmektedir. Başlangıçta eleştirmenler, ilk dönem Arap şiirine kıyasla duaya yer vermeyi bir kusur olarak ifade etseler de ilerleyen süreçte yaygın bir kullanım haline geldiğini yapılan çalışmalarda tespitlerden söylemek mümkündür.³⁹⁵ Özellikle er-Riyâhî gibi fakîh ve sûfi kişiliğe sahip birinin salât, selam ve duayı kasidelerinde kullanması normal olarak görülebilir. Ayrıca kullanmış olduğu dua cümlelerinin kasidenin ana temasından izler taşıdığını da özellikle belirtmek gerekir.

3.1.2.2. Recez/Urcûze

Recezin ilk formu için sanatsal bir ürün olduğunu söylenemez. Yukarıda zikredildiği üzere ani ilhamların sonucu olarak kısa bir yapıya sahip olması, üzerinde düşünülmüş ve edebî sanatların ustalıklı kullanıldığı bir yapı olmasını engellemiştir. Bu sebeple Câhiliye döneminde yaşamış meşhur şairlerin recez türünden şiirlerine rastlanmaz. Başlangıçta önemli bir sanat şekli sayılmayan recez, ilk kez el-Ağleb b. Cuşam el-'Iclî (ö. 21/641) tarafından uzun şiirler haline getirilmiştir.³⁹⁶ el-'Iclî'nin geliştirmiş olduğu yeni tip recezlere *urcûze* veya *erâciz*, söyleyenlere ise *râciz* veya *reccâz* denilmiştir.³⁹⁷ el-'Iclî'nin bu yeni tarzını İbn Kuteybe, daha önceleri şairlerin

³⁹⁵ Özellikle Osmanlı döneminde yaşamış Arap şairler hakkında yapılan araştırmalar incelendiğinde yaygın bir şekilde dua ile hüsnü'l-hâtime yapıldığı açıkça görülmektedir. Ayrıntılı olarak bk. İbrahim Fidan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2016; Mücahit Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017; Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017; Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yusuf el-Esir ve Şiiri*, Palet Yay., Konya, 2020; Sedat Şensoy, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bûrîni ve Dinî Şiirleri*, Palet Yay., Konya, 2019; Abdullah Esat Bağcı, *Arap Şairlerden Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*, Necmettin Erbakan Üni. SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2023.

³⁹⁶ İbn Sellâm, *Tabakatu Fuḥûli 'ş-Şu'arâ'*, II, 737; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'ara'*, II, 613; İbn Raşîk, *el-'Umde fî Meḥâsini 'ş-Şi'r ve Âdâbihî*, I, 90.

³⁹⁷ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV, 150; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 56.

iki-üç beyitle sınırlı bir şekilde söyledikleri recezi uzatıp *kaşîde* benzetip uzatması olarak izah eder.³⁹⁸

Klasik dönem eleştirmenleri recezi; kasıt ve niyet unsuru bulunmaması, halktan birinin kolayca söyleyebilmesi, beyit sayısının azlığı, meştûr ve menhûk olarak yapısal değişikliklerin büyük boyutlara ulaşması gibi teknik açılardan şiir olarak görmemişlerdir. İlk dönem şiir algısının dışında bir yapıya sahip olması sebebiyle recez, eleştirmenler nezdinde şiirin dışına atılmış olabilir ancak el-'İclî ile günlük yaşamın içerisinde söylenen kısa maniler formundan çıkartılmıştır. Nitekim İbn Kuteybe'nin, recezi *kaşîde* benzetip uzatması şeklindeki tespiti, artık recezi farklı bir nazım türü olarak yani kasidede olduğu gibi belirli bir amaç ve niyeti taşıdığına göstergesi şeklinde anlamak mümkündür. Diğer yandan ilk formu itibariyle de insanlarda şiirin bıraktığı etkiyi amaçladığı açıktır. Bir bedevînin etrafındaki unsurları konu edinmesi ya da savaş meydanlarında bir tahrik unsuru olarak kullanılması bunun göstergesidir. Ayrıca Arapların gözünde gerçek şiir olarak kabul edilen kasidenin varlığını receze borçlu olduğu unutulmamalıdır.

er-Riyâhî'nin *Dîvân*'ında toplamda 85 beyitten oluşan recez türünde kaleme alınmış 5 adet şiiri bulunmaktadır. Bu urcûzeler 2 ilâ 53 beyit arasında değişmektedir. Bu açıdan bakıldığında *Dîvân*'da yer alan en uzun şiirleri içerisinde 53 beyitle recez türündeki şiiri onlardan birisidir. *Dîvân*'da yer alan urcûzeleri daha anlaşılır kılmak için şu şekilde tablolandırmak mümkündür:

Tablo 3.6. Recez Şiirlerinde Muhteva ve Beyit Sayısı

Şiir No	Muhteva	Beyit Sayısı
120	İstiğâse	53
136	Kimya	19
137	Murâselât	6
140	Fıkhî	5
141	Fıkhî	2
TOPLAM		85

³⁹⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'ara*, II, 613.

Tablodan da anlaşılacağı üzere er-Riyâhî belirli bir amaç doğrultusunda farklı konularda urcûzeler kaleme almıştır. Örneğin Şâzelî şeyhlerinden el-Beşîr ez-Zevâvî'ye şifa talebinde bulunmak için kaleme aldığı istiğase temalı en uzun şiirinde okuyuculara recezin farklı yapısını hissettirmektedir.³⁹⁹ [Recez]

1	يَا مَنْ يَجِيبُ دَعْوَةَ الْمُضْطَرِّ	أَبْدِلْ إِلَهِي عُسْرَنَا بِالْيُسْرِ
2	الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُجِيبِ مَنْ دَعَا	وَفَاتِحِ الْبَابِ لِعَبْدٍ قَرَعَا
3	سُبْحَانَهُ مِنْ رَاحِمٍ رَحْمَانٍ	تَبَارَكَ اللَّطِيفُ مِنْ مَنَّانٍ
4	مَنْ ذَا الَّذِي مَا شَمَلَتْهُ رَحْمَتُهُ	وَأَيُّ خَلْقٍ لَمْ تَنْلُهُ مِنْتُهُ

1. Ey muhtaçların çağrısına icabet eden! İlâhî, zorluklarımızı kolaylığa çevir.
2. Dua eden kimseye icabet edene ve kula kapıyı açana hamd olsun.
3. Bağışlayıcı ve merhamet edici olarak onu tenzih ederiz, hesapsız nimetler veren lütufkâr olan yücedir.
4. Onun rahmeti kimi kuşatmamıştır ve hangi mahlukat onun sınırsız nimetlerinden nasibini almamıştır.

.....

Görüldüğü üzere her beyit kendi içerisinde secilerden oluşmaktadır. İstiğase temalı bir urcûze olmasından dolayı şair, Allah'ın ihsan ve lütfunu vurgulayan isimleriyle on bir beyitlik uzun bir giriş yapar. Sonra konuyu hasta şeyhi için şifa talebine getirerek geçmişte bazı peygamberlere vermiş olduğu mucizelere ve içine düşmüş oldukları zorlukların giderilmesine değinir: [Recez]

12	ثُمَّ بِذَاكَ الْجَاهِ وَالْقَدْرِ الْكَبِيرِ	نَسْأَلُ فِي شِفَا شَيْخِنَا الْبَشِيرِ
13	نَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ كَشَفَ ضُرِّهِ	وَبُرْءِ سُقْمِهِ وَنُجْحِ أَمْرِهِ
14	وَاجْمَعْ لَهُ بَيْنَ شِفَاءِ الْجَسَدِ	وَنَيْلِهِ حُسْنِ الْأَجُورِ فِي غَدِ
15	يَا مُنْجِيًّا مِنْ غَمِّهِ ذَا النُّونِ	مِنْ بَعْدِ مَا أَشْقَى عَلَى الْمَنُونِ
16	وَسَامِعِ الدُّعَاءِ مِنْ أَيُّوبَ	وَرَاحِمًا يُّوسُفَ يَعْقُوبَ

³⁹⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 120. Şiir, 161-164.

17 وَمُزِدَّ النَّارَ لِإِبْرَاهِيمَ وَمَنْحَ التَّنْزِيهِ لِلْكَلِيمِ

18 وَمُسْرِيًّا بِسَيِّدِ الْكُلِّ إِلَى مَا لَيْسَ يَرْجُوهُ ذُوو قَدْرِ عَالَا

12. Büyük şan ve kudretinle (senden) üstadımız Beşîr'e şifa istiyoruz.

13. Ey Allah'ım! Senden onun sıkıntısını gidermeni, hastalığını iyileştirmeni ve onun durumunu güzelleştirmeni istiyoruz.

14. Hem vücuduna şifa ver hem de yarın (ahirette) güzel ecirleri bir arada nasip eyle.

15. Ey ölümün eşiğine kadar geldikten sonra balık sahibini (Yunus'u) kederinden kurtaran!

16. Ey Eyyûb'un duasını işiten ve Yusuf'la Yakub'a merhamet eden!

17. Ey İbrahim'e ateşi soğutan ve Kelîm'i (Musa'yı atılan iftiraya karşılık) beri kılan!

18. Herkesin efendisini yüce makam sahiplerinin bile ummadığı bir yere geceleyin yukarı çıkarandan (yardım istiyoruz).

Şair, hocasının şifa bulması için Allah'a yakarmaktadır. Şairin sıklıkla Allah'ın rahmet, şefkat ve ihsan sahibi gibi isimlerini ön plana çıkardığı ve çeşitli peygamberlerin sıkıntılarını dile getirdiği görülmektedir. Böylelikle peygamberlere Allah tarafından yapılan yardımlarla atıfta bulunmaktadır. Yoğun bir şekilde yakarıшта bulunan talepkâr üslup devam etmektedir: [Recez]

47 أَغِثْ أَغِثْ أَنْتَ مُعِثُ الْمُسْتَعِثِ فَمَا لَنَا سِوَاكَ يَا رَبِّ مُعِثُ

48 وَأَعْفِرْ إلهِي لِلْجَمِيعِ مَا سَلَفَ وَأَمْنُنْ عَلَيَّ الْكُلِّ بِإِسْكَانِ الْعُرْفِ

47. Yardım et! Yardım et! Sen yardım isteyeneye yardım edensin, yardımcı olarak bizim senden başka yardım edenimiz yok ey rabbimiz!

48. İlâhî, geçmiş (günahlarımızın) hepsini bağışla ve cennetin yüksek makamlarında oturmayı lütfeyle.

er-Riyâhî'nin bir diğer urcûzesini simya hakkında kendisine sorulan bir soru üzerine kaleme aldığı, diğerlerinin ise fikhî meseleleri konu edindiği görülmektedir. Örneğin, aklın yeri ile ilgi mezheplerin görüşlerini aktardığı iki beyitlik recezi,

konuyla ilgili ihtilafı özetlemeye yetmiştir. İki beyitten oluşan bu şiirinin, recezin ilk dönemlerde kullanılan kısa ve öz yapısına uygun olduğu görülmektedir:⁴⁰⁰ [Recez]

1 أَلْعَقْلُ فِي الْقَلْبِ بِقَوْلِ مَالِكٍ وَجُلُّ أَهْلِ الشَّرْعِ قَالَ ذَلِكَ
2 وَمَذْهَبُ النُّعْمَانِ فِي الرَّأْسِ كَمَا مَشَى عَلَى ذَلِكَ جُلُّ الْحُكَمَاءِ

1. *Mâlik'in görüşüne göre akıl kalptedir ve çoğu din alimleri de bu şekilde demiştir.*
2. *Numan'ın (Hanefî mezhebinin) görüşüne göre ise baştadır, çoğu filozofların bu görüşte olması gibi.*

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin hem uzun hem de kısa olmak üzere farklı muhteva ve uzunluklarda recezin başarılı örneklerini kaleme aldığı söylenebilir. Eleştirmenler tarafından bir kaside kadar önem atfedilmese de el-'İclî ile başlayan uzun ve belirli bir amacı taşıyan formlarının zaman içerisinde oluşması recezin bir şiir değeri taşıdığını göstermektedir. er-Riyâhî'nin özellikle istigase gibi içeriği yoğun bir konuda ve 53 beyit gibi pek çok kasidesinden daha uzun formda urcûze kaleme alması bu konuda başarılı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda beyit sayısı az olan şiirleriyle de recezin ilk dönem kısa yapısına uygun şiirler kaleme almıştır.

3.2. er-Riyâhî'nin Şiirlerinde Dil ve Üslup Özellikleri

Üslup; kişinin kendi duygu, düşünce ve hissettiklerini dile getirme şekli, dili kullanma biçimidir. Bu açıdan bakıldığında dil ve üslubu birbirinden ayırmak mümkün değildir. Üslup, teknik ve estetik olarak iki yönlü bir bütünlük arz eder. Bu ise, şairin veya edîbin kullandığı dilin kurallarına uygun kullanımına, bu kullanımın da söz konusu eserin konusuna ve amacına uygun, yerinde ve özgün olmasına hizmet etmelidir. Bu sebeptendir ki İbn Haldûn üslubu, zihinlerde ve hayallerde beliren suretleri kelime ve terkiplere dökme şekli, onları özgün bir biçimde dokuma tarzı olarak izah eder.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 141. Şiir, 185.

⁴⁰¹ Emîl Bedî' Yakûb-Mişâl 'Âşî, *Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-Luğati ve'l-Edebî*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1. Baskı, Beyrut, 1987, 99-100; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdîha*, Dâru Kabâ', Şam, 2007, 16.

Şairin, nahiv ve sarf kurallarına muhalif kullanımlarda bulunmaması, şiirin konusuna uygun kelimeleri seçmesi ve belagat ilmine uygun kullanma tarzı, terkip ve cümleleri oluşturma biçimi, kendi şahsi yeteneklerini de katarak kaleme alması üslubunu yansıtır. Bu bölümde şairin kullanmış olduğu dil ve üslup özellikleri, belagat ilmî açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu doğrultuda kelime kadrosu, cümle yapıları ve belagat sanatlarından yararlanma şekli incelenecektir.

3.2.1. Kelime ve Sözüñ Fesahati

Belirli bir anlama karşılık gelen ve cümle olmayan ancak cümleleri/kelamı oluşturmaya yarayan lafızlara kelime denir. Bu lafızların bir araya gelerek bir anlamı simgelemesine de söz (kelam) denir.⁴⁰² Dolayısıyla kelimelerin hem lafız hem de mana yönüyle ele alınması gerekmektedir. İbn Kuteybe; bazı şiirlerin sadece lafızlarının, bazılarının sadece manasının, bazılarının ise hem lafız hem de manasının güzel olduğunu söyleyerek lafız-mana ilişkisini vurgulamıştır.⁴⁰³ Diğer yandan Câhız da manaların üslup anlamında şekil olarak büründüğü lafız güzelliğine vurgu yapmaktadır.⁴⁰⁴ Söz konusu şiir olunca, seçilen kelimelerin kastedilen amaca hizmet etmesi ve mananın tam olarak aktarılabilmesi edebî açıdan önem arz etmektedir. Bu sebeple edebiyatta şair ve yazarların seçtikleri kelime ve cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Belagat alimleri bu durumu fesâhat ile tanımlamaktadırlar. Kelimenin ve sözüñ fesahati olarak ifade edilen bu durumun oluşması için birtakım kusurlardan ârî olması gerektiği belagat eleştirmenlerince vurgulanmıştır. Dolayısıyla kelime ve cümlelerin fesahatini, lafza ait olan kusurlar ve manaya ait olan kusurlar olarak ikiye ayırarak ele almak konunun anlaşılması açısından daha uygun olacaktır.

⁴⁰² Muhammed b. Abdullah b. Mâlik, *Elfiyyetu İbn Mâlik*, Dâru't-Taâvun, ts., 9; Şensoy, "Lafız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2003, XXVII, 42.

⁴⁰³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'ara'*, I, 64-95; Ayrıca bk. Şensoy, "Lafız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, 42.

⁴⁰⁴ el-Câhız, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, I, 113.

3.2.1.1. Lafzî Kusurlar

Lafzî kusurları yedi başlık altında değerlendirmek mümkündür:⁴⁰⁵

- i. Tenâfur (Telaffuz Güçlüğü): Bir kelime veya cümlede mahreçleri benzer harflerin yan yana veya birbirine yakın gelmesiyle oluşan telaffuz güçlüğüdür. Belagatçılar bir kelimenin fasih olması için söylenişi kolay, yorucu olmayan kelimelerin tercih edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.
- ii. Kıyasa Muhalif Olması: Kelime veya sözün genel kabul görmüş sarf ilminin kurallarına aykırı olmasıdır.
- iii. Lafzî Ta'kîd: Artarda gelmesi gereken kelimelerin bir engel nedeniyle asli yerlerinden daha öne ya da daha ileriye alınmasıdır.
- iv. Kerâhat-i Sem' (Kelime veya Cümlenin Kulak Tırmalayıcı Telaffuzu Olması): Telaffuzu kolay olsa da bazı kelimeler kulağa hoş gelmeyebilir. Kulağa hoş gelen, ahenkli kelime ve terkipler tercih edilmelidir.
- v. Da'f-ı Te'lîf: Nahiv alimleri tarafından genel kabul görmüş nahiv kurallarına aykırı bir kullanımın olması.
- vi. Tetâbu'-i İdâfât (Zincirleme İsim Tamlaması): İç içe girmiş isim tamlamalarının dile ağır gelerek telaffuz güçlüğü oluşturmasıdır.
- vii. Kesret-i Tekrar: Bir lafzın gereksiz yere fazlaca tekrar edilmesidir.

Lafzî açıdan bir kelime veya sözün fasih olması için, yukarıda sıralanan bu kusurları barındırmaması gerekir. er-Riyâhî'nin şiirleri incelendiğinde şairin kelime seçiminde ve cümle terkinde titiz davrandığı görülmektedir. Ancak nadir de olsa bazı kusurları barındırdığını söylemek mümkündür. Örneğin aşağıda zikredilen beyitlerde tenâfur olduğu gözlemlenmektedir:⁴⁰⁶ [Tavîl]

9 فَشَكَّلَ كَمَا رَأَتْ صِيَاغَةَ حَاتِمٍ وَتَعَرَّ يُعَارُ الدُّرُّ مِنْ حُسْنِهِ نَضْدًا

⁴⁰⁵ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 74; Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer Celaleddin el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Muhammed Abdulmunim el-Hafâci, Dâru'l-Cil, 3. Baskı, Beyrut, ts., I, 19-21; Mesud b. Ömer Sadeddin et-Taftâzânî, *Şerhu's-Sa'd: Muhtaşaru'l-Me'ânî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, ed. Salih Râdî eş-Şimerî, Dâru'z-Zâhiriyye, 1. Baskı, Kahire 1440/2019, I, 49; Ahmed b. Ali b. Abdulkâfi Bahâuddin es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Mektebetu'l-'Aşriyye, 1. Baskı, Beyrut, 1423/2003, I, 57; 'Atîk, *'İlmu'l-Meânî*, Dâru'l-Nehdati'l-'Arabiyye, 1. Baskı, Beyrut 1430/2009, 18; el-Cârim-Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, 23.

⁴⁰⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 28. Şiir, 46.

10 وَطِيبَ حَدِيثٍ كُلَّمَا نَطَقَتْ بِهِ فَمَا هُوَ إِلَّا الدُّرُّ فِي حِيدِهَا عَقْدًا

9. Bir yüzüğün kuyumculuk zanaatı ile (vücut bulup) parıldaması gibi bir biçimdedir ve güzelliğinden (dolayı) incilerin kışkandığı sıra sıra dizilmiş dişlere (sahiptir).
10. Ne zaman o güzel bir söz sarf etse, ancak gerdanlık halinde boynundaki incidir.

İlk beyitte şair, telaffuzu zor bir kelime kullanmıştır. Zira *dizmek* ve *istiflemek* anlamındaki نَضَّدُ kelimesi birbirine yakın ض ve د harflerinin yan yana gelmesinden oluşmuştur. Halil b. Ahmed'in Arap harflerini halkî olarak sıraladığı sistemde bu harfler mahreçleri itibariyle birbirine yakın bölgede bulunmaktadır.⁴⁰⁷ Bu durum ise telaffuzda güçlüğü yani tenâfuru hurûfu beraberinde getirmektedir.

Fesahat sahibi kişilerin telaffuzu güzel ve kolay olan kelimeleri seçmenin yanında kulağa hoş gelenleri de seçmeleri, rahatsız edici, tırmalayıcı kelimelerden uzak durmaları gerekir. İbn Sinân el-Hafâcî bu durumu *sorkun ağacı* manasındaki أَلْبَانُ kelimesinin شَوْحَطُ lafzına, *dal* manasına gelen عُصْنُ kelimesinin de عُسْلُوجُ lafzına göre kulağa daha hoş geldiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁸ er-Riyâhî'nin şiirlerinde nadir de olsa bu tarz kullanımlara rastlanmaktadır. Şairin *cilve*, *kur* manasına gelen عُجَجُ lafzını iki kez kullandığı görülmektedir.⁴⁰⁹ [Tavîl]

10 فَجَاءَتْ تَهَادَى لَا سِوَى السِّحْرِ غُنْجَهَا وَلَا مَا سِوَى مَاءِ الْوَسَامَةِ بُرْقُعُ

⁴⁰⁷ el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 58; Ayrıca bk. Ahmed Muhammed Sâlim ez-Züvey, "Sesbilimin Kurucusu el-Halil b. Ahmed", çev. Necattin Hanay, *Recep Tayyip Erdoğan Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 4, 2013, 199 vd.

⁴⁰⁸ Ebû Muhammed b. Muhammed b. Saîd b. Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-Feşâha*, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1402/1982, 65; Kerîme Mahmud Ebû Zeyd, *'İlmu'l-Meânî Dirâse ve Tahtîl*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1408/1988, 16.

⁴⁰⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 99. Şiir, 129-131; Kelimenin geçtiği diğer şiir için bk. *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 55. Şiir, 71.

10. Sihirden başka bir şey olmayan onun cilvesi salınarak geldi ve peçesi güzellik iksirinden başka bir şey değildi.

Bu kelimenin şair tarafından vezin kaygısından dolayı kullanıldığı görülmektedir. Ancak aynı anlamlara gelen دَلَال veya غَزَال kelimelerinin de kullanılması mümkündür. Özellikle aşk ve sevgiliyi anlatan şiir manasına gelen ve bu anlamlar etrafında bütünleşmiş olan غَزَال kelimesinin kullanılması uygun olabilirdi. Nitekim şair, diğer kasidenin 12. beytinde ve diğer şiirlerinde غَزَال kelimesini bu manada sıklıkla kullanmıştır.⁴¹⁰

İyi bir şair, bir taraftan vezni korurken diğer taraftan da dili en doğru biçimde kullanmaya özen gösterir. Bununla birlikte kullanılan isim, fiil veya harfler gereksiz yere tekrar edilmemelidir. Yapılan tekrarların lafzî veya manevî yönden katkısı yoksa bu durumda edebî güzellik ve üsluptan söz etmek mümkün değildir. Kesret-i tekrar olarak ifade edilen bu durum, dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur. er-Riyâhî'nin kesret-i tekrar olarak değerlendirilecek bazı kullanımları mevcuttur. Örneğin, şairin وَهُوَ الَّذِي هُوَ terkibini fazlasıyla kullanarak tekrara düştüğü görülmektedir.⁴¹¹ [Kâmil]

9	وَهُوَ الَّذِي مُنِحَ الْمَعَارِفَ فَارْتَقَى	مِنْهَا لِأَرْفَعِ سِرِّهَا الْمَكْتُومِ
10	وَهُوَ الَّذِي جُعِلَتْ أَسْرُهُ وَجْهِهِ	مِرْآةَ إِسْعَادٍ وَبُرَّةَ سَقِيمِ
11	وَهُوَ الَّذِي نَالَ الرَّضَى مِنْ رَبِّهِ	وَبَنِيْلِهِ مَنْ شَاءَ غَيْرَ مَلُومِ
12	وَهُوَ الَّذِي أَدِنَ الرَّسُولُ بِوَصْلِهِ	وَأَمَدِهِ مِنْ عِنْدِهِ بِعُلُومِ
13	وَهُوَ الَّذِي التَّجَانِي أَوْدَعَ سِرَّهُ	فِيهِ وَخُصَّ مَقَامَهُ بِعُمُومِ
14	وَهُوَ الَّذِي وَهُوَ الَّذِي وَهُوَ الَّذِي	وَهُوَ الَّذِي مَعْنَاهُ غَيْرَ مَرُومِ

....

⁴¹⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 28. Şiir, 46.

⁴¹¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 73. Şiir, 97.

9. *O ki, kendisine bilgiler (irfan) verilendir, ki o bilgilerin en yüce saklanmış sırrına erişmiştir.*
10. *O ki, çehresi mutlu eden bir aynadır ve hastalıklardan kurtulmayı sağlayandır.*
11. *O ki, Rabbinden bir hoşnutluğa nail olandır; elde ettiği rızasını isteyen kişi ise kınanmaz.*
12. *O ki, Rasûl'un kendisine ulaşmasına izin verdiği ve yardımıyla kendi katından ilim bahşettiği kimsedir.*
13. *O ki et-Ticânî, kendisine (Rasûl'ün) sırrını emanet ettiği ve makamını şöhretle bahşettiği kimsedir.*
14. *O ki, o ki, o ki, o ki onun manası erişilmeye bile çalışılmaz.*

Aktarılan bu şiirin teması medihtir. Şair, 6 altı beyitte **وَهُوَ الَّذِي** terkiibini

kullanmaktadır. İlk beş beyitte muhatabını yüceltmek için, şiirin akışı gereği kurguladığı anlam üzere bu terkiibi kullanması uygun görülebilir. Ancak son beyitte, aynı tabiri dört kez peşi sıra söyleyerek kesret-i terkar yapmıştır. Böyle bir kullanım hem dinleyici açısından bir bıkkınlık hissine yol açmakta hem de edebî zevki azaltmaktadır.

Şairlerin, şiirlerini kaleme aldıkları vezne uygun kelimeleri seçerken fesahati bozacak durumlardan kaçınmaları en makbul olanıdır. Ancak bazı uygulamalar şiir zarureti kapsamında görülmüş ve belagatçılar tarafından makbul sayılmıştır.⁴¹² Bu durumlar arasında kıyasa muhalif kullanımlar yer almaktadır. Kelimenin bir harfini söylememek veya aksine bir harf eklemek, harekeli bir harfi harekesiz, harekesiz bir harfi ise harekeli okumak, şeddeli bir harfi şeddesiz okumak vb. gibi kullanımlar sarf kurallarına aykırı durumlar içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak şiir zaruretinden dolayı bu tarz kullanımlar makbul görülmektedir. Örneğin şairin vezne uyma çabasından dolayı bazı kelimelerde harf eksiltme veya ekleme yaptığı görülmektedir:⁴¹³ [Remel]

⁴¹² el-Hâşimî, *Mîzânu 'z-Zeheb*, 36 vd.

⁴¹³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 118. Şiir, 159.

1 حَيِّهِمْ إِنَّ جِحْتَهُمْ يَا سَعْدُ حَيِّ فَهُمْ أَهْلُ الْحَيَا فِي كُلِّ حَيِّ

.....

17 قَدْ مَنَحْتُ بَوْفَا دُونَ جَفَا فَلَدَا أَنْسَيْتُمُونِي أَبَوَيَّ

1. *Ey Sa'd! Onlara gidersen, iyi bir şekilde selamla onları çünkü onlar her canlıya karşı haya ehlidir.*

.....

17. *Herhangi bir eziyet olmaksızın (size) içtenlikle ile bağlandım, ki bu yüzden bana ana-babamı unutturdunuz.*

Şairin burada kullanmış olduğu *utanma*, *sıkıntı* ve *samimiyet* anlamlarındaki *هَيَاء*, *جَفَاء* ve *وَفَاء* kelimelerinden, hemzenin (ء) hafzedildiği görülmektedir. Bununla birlikte aynı duruma örnek olarak tespit edilen *saadet*, *mutluluk* anlamlarına gelen *هَنَاء* kelimesinin ve *feda etmek* anlamına gelen *فَدَاء* kelimesinin de son harfleri eksiltilmek suretiyle *هَنَا* ve *فَدَا* şeklinde kullanılmıştır.⁴¹⁴ Elif-i memdûde ile biten kelimelerin şiirlerde elif-i maksûre ile bitirilmesi *zarûrât-ı şî'riyye* kapsamında değerlendirilmiş ve makbul görülmüştür.⁴¹⁵

Aynı şekilde işbâ' yapmak suretiyle son harfin harekesini uzatmak da şiir zarureti içerisinde kabul edilmiştir. Bu türden bir kullanım, recez olarak kaleme aldığı bir şiirinde bulunmaktadır:⁴¹⁶ [Recez]

1 أُهْدِي سَلَامًا لِلْإِمَامِ الْمُرْتَضَى يَمَلُّ طِيبُهُ بَسِيطَ الْأَرْضِ

2 هَذَا وَقَدْ نَظَرْتُ ذَلِكَ النَّظْمًا فَلَمْ يَفِدْ وَمَا أَرَدْتُ مَنْظَمًا

.....

⁴¹⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 23. Şiir, 41; 16. Şiir, 36.

⁴¹⁵ el-Hâşimî, *Mîzânu 'z-Zeheb*, 37.

⁴¹⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 136. Şiir, 183.

7 فَحُذِّ هُدَيْتَ عَبْدُكَ الرَّجْرَاجَا وَاعْسِلْهُ كَيْمًا يَكْتَسِي إِتِّهَاجَا

1. İmam Murtaza'ya selam gönderiyorum, yeryüzü onun hoş kokusuyla dolsun.
2. İşte buna, bu şiire baktığımda o ne bir fayda verdi ne de nazmedilmiş olsun istedim.
-
7. Sen sarsılan kulunu al ki (sen de) hidayete erdirilesin ve onu güzelliğe bürünene kadar temizle.

Şairin, 2. ve 7. beyitlerin sadır kısımlarında النَّظْمَا ve الرَّجْرَاجَا kelimelerine hem vezin hem de kâfiye uyumunu sağlamak elif-i işba‘ eklediği görülmektedir.

Şiir zarureti haricinde Arap dilciler tarafından normalde kıyasa muhalif bazı durumlar da sarf kuralları içerisinde uygun görülmüştür. Onlardan biri كَانَ fiilinin muzâri meczûm kullanımında ortaya çıkmaktadır. Kur'an'da pek çok örneği olan bu durumu ez-Zeccâc (ö. 311/924), تَكُونُ fiilindeki ن harfinin illet harflerine benzediğini, bu sebeple fiilin meczûm gelmesi durumunda و harfinin yanında tahfif için ن harfinin de hafzedildiğini belirtir.⁴¹⁷ er-Riyâhî'nin şiirlerinde bu tarz kullanımlar çok olmayıp iki örnek üzerinde durulabilir. Birinci örnekte وَلَا تَكُنْ şeklinde gelmesi gerektiği yerde aruz vezni gereği şair, وَلَا تَكُ şeklinde söylemiştir.⁴¹⁸ [Basît]

21 وَانْحَضْ فَقَدْ لَاحَ لِإِسْعَادِ طَالِعِهِ وَقُمْ وَلَا تَكُ لِإِسْعَادِ بِالنَّاسِي

21. Uyan ki, mutluluğun yükseleni (zamani) gelmiştir ve kalk mutluluğu unutan biri olma.

⁴¹⁷ Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve 'Îrâbuhû*, thk. Abdulcelil Abduh Şiblî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1408/1988, II, 53.

⁴¹⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 110. Şiir, 150.

Aynı durum aşağıdaki beyit için de söz konusudur: [Serî‘]

15 صِلْنِي لِرُؤْيِهِ اللّٰهَ حَتَّىٰ وَرَوِّ لَمْ أَكُ أَهْلًا لِلَّذِي أَسْأَلُ

15. İstediğime layık olmasam da Allah'ın rızası için bana kavuş.

Sonuç olarak, bir kelime veya sözün fasih kabul edilebilmesi için lafzî bazı kusurlardan uzak olması gerekmektedir. er-Riyâhî'nin şiirlerine bu açıdan bakıldığında az sayıda da olsa bazı kusurların olduğu göze çarpmaktadır. Ancak bu durumun genele şamil olmadığı, büyük ölçüde telaffuzu kolay, anlaşılır, sarf ve nahiv kurallarına aykırı olmayacak şekilde kelime seçiminde ve cümle terkiplerini oluşturmada titiz davrandığı söylenebilir.

3.2.1.2. Manevî Kusurlar

Bir kelime veya sözün lafzî kusurlardan arındırılmış olması onu tek başına fasih yapmaz. Aktarılmak istenen mananın da kusursuz ve açık olması eleştirmenler tarafından vurgulanmıştır. Bu bağlamda manaya ait kusurlar iki başlık altında kaynaklarda geçmektedir.⁴¹⁹

- i. Garâbet: Manası herkes tarafından bilinmeyen, yaygın olarak kullanılmayan ancak anlamı sözlüklerde bulunan nâdir ve garîb bir kelimenin cümlede kullanılmasıdır.
- ii. Manevî Ta'kid: Lafzın manaya delaletindeki kapalılıktan oluşun durumdur. Hatalı mecaz, istiare veya kinayelerin kullanılması gibi durumlarda anlamda oluşun kapalılıklardır.

er-Riyâhî'nin kelime seçiminde titiz davranması, anlamda oluşabilecek kapalılıkları da bir yönden bertaraf etmiştir. Ancak kullanmış olduğu bazı kelimelerin herkes tarafından bilinmeyen ve nâdir bulunan kelimeler olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, dönemin veziri Yusuf Sahibu't-Tâba' için kaleme aldığı

⁴¹⁹ İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-Feşâha*, 58-92; Ebû Zeyd, *İlmu'l-Meânî*, 22; Cârim-Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, 12; Mustafa Çuhadar, "Fesahat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XII, 423-424.

methiyesinde فُنُقُ kelimesini kullanmaktadır. Bu ise beytin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.⁴²⁰ [Hafif]

20 صَاحِبُ الطَّاعِ الْمَعْلَى مُحِبُّ فَيْكَ يَبْغِي رِضَاكَ يَا حَيْرَ عَالٍ
21 فُنُقُ صَالِحٍ رُؤُوفٌ رَحِيمٌ يَبْتَغِي مَنْ نَدَاكَ حُسْنَ الْمَالِ

....

20. Ey Yüce Şâhibu 't-Ṭâba ' seni seven biri, senin rızanı ister ey (makamı) yüce olanın en hayırlısı!

21. Mert, salih, şefkatli ve merhametli biri senin cömertliğinden hüsnü hâtimeni ister.

Beyitte kullanılan فُنُقُ kelimesinin yiğit, cömert, delikanlı anlamlarına geldiği sözlüklerden anlaşılmaktadır. İbn Munzîr, kelimeyi açıklarken bir başka kullanımı olan فَنِيْقُ kelimesiyle açıklama ihtiyacı duymaktadır.⁴²¹ Yaygın olan kullanımın da فَنِيْقُ olduğunu ifade etmektedir. Nitekim muhakkik de kelimenin anlaşılmadığını, الْفَحْلُ الكَرِيمِ manasında olabileceği notunu düşmüştür.

Kelimenin anlamında garâbete yol açan bir diğer örnek ise, Hz. Peygamber için kalem almış olduğu tevessül şiirinde görülmektedir. Söz konusu şiirinde دَعْفَقُ ve عَوْهَقُ kelimelerini kullanmıştır.⁴²² [Recez]

19 قَدْ أَثْمَرْتُ بِكُلِّ حَيْرٍ مُغْدِقٍ مِنْ دُونِهَا فِي الْقَدْرِ تَاجُ الْمَفْرِقِ
20 وَكُلُّ عِقْدٍ فَوْقَ حَيْدٍ عَوْهَقٍ وَكُلُّ شَاعِرٍ مَحِيدٍ مُفْلِقِ

....

⁴²⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 61. Şiir, 79.

⁴²¹ İbn Manzûr, Lisânu 'l- 'Arab, X, 313.

⁴²² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 106. Şiir, 144.

24 وَمَا ابْتَغَى مِنْ سُلْمٍ وَنَفَقٍ حَتَّى أَتَى بِمَدْحٍ بَحْرٍ دَغْفَقٍ

19. Hayrı bol olan her türlüünü vermiştir, o hayırların konumu da baş tacından daha değerlidir.

20. Ve her uzun boylunun üzerindeki her bir gerdanlık ve her yetenekli, şanlı şairin (sözünden daha değerlidir).

....

24. Suyu bol bir merdiveni (çıkma) ve bir tüneli (geçmeyi) arzu ettiğinde suyu bol bir denizden methiye getirir.

Söz konusu kelimeler nâdir kullanılan ve herkes tarafından bilinmeyen kelimelerdir. Sözlük yardımıyla عَوْهَق kelimesinin *uzun boyunlu develer*⁴²³, دَغْفَق kelimesinin ise *dökülmüş, birikmiş su* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴²⁴

Sonuç olarak, er-Riyâhî'nin bazı kelimeleri tercih ederken anlamda garâbete yol açan durumlar olmuştur. Ancak bu, şiiirlerinin genelinde söz konusu olan bir durum değildir. Şiirin akışına uygun ve anlaşılır bir şekilde kelime tercihleri yapmış, anlamı zedeleyecek kullanımlardan kaçınmıştır.

3.2.2. Kelime Dağarcığı

Duygu ve düşüncelerin maksada uygun ifade edilmesi, kullanılan üslubun güzelliği ile doğru orantılıdır. Üslubun güzelliği, yerine veya makamına göre uygun kelime seçiminde görülmüştür. Aynı kelime bir yerde güzel dururken bir başka yerde yakışsız durabilir. Dolayısıyla şairin coşkusunu, hüznünü veya sevincini daha tesirli bir şekilde aktarması, maksadına uygun kelime seçimiyle mümkün olmaktadır.⁴²⁵

er-Riyâhî'nin kaleme almış olduğu şiiirler muhteva açısından çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar arasında methiye, mersiye ve ihvâniyyât başı çeken temalar olmuştur. Bu minvalde şairin maksada uygun kelime tercihlerinde bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin methiye şiiirleri ele alındığında memduhun hem fiziksel hem de manevî özelliklerini vurgulayan kelimelerin tercih dildiği görülmektedir.

⁴²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 679.

⁴²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 98.

⁴²⁵ Durmuş, "Üslûp", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLII, 383.

Tercih edilen kelimelere bakıldığında; سَيِّد *beyefendi*, جُود *cömertlik*, عَلَا *yüce*, هَمَام *cömert*, فَخْر *övünç*, فَضْل *üstünlük*, حُسْن *güzellik*, شَرِيف *soylu*, صَالِح *iyi*, كِرَام *yağ*, وَابِل *geniş*, وَاسِع *geniş*, مَوْلَى *efendi*, ثَنَاء *övgü*, نُور *aydınlık*, أَكْرَم *en yüce/cömert*, حَيْر *mahlukatın en hayırlısı* gibi *bol*, يُوْجِعُ *yüce/ulu* ve özellikle الْوَرَى/الْحَلَقِ/الْبَرِيَّةِ *mahlukatın en hayırlısı* gibi kelimesi ile birlikte oluşturulan terkipler yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Mersiye temalı şiirlerde er-Riyâhî'nin; ölüm, ahiret, yas tutma ve sabrı tavsiye etmek için sıklıkla kullandığı kelimeler görülmektedir. Bunlar arasında *ölüm* anlamına gelen مَوْت *emir* manasında حُكْم *ahiret* anlamında مَتَاب *dönüş yeri* manasında مَتَاب *geride kalan yakınlar için bir öğüt alma* manasında بَقَاء *ölen* manasında وَعَظَ *öğüt veren* manasında وَعَظَ *güneşin batması* anlamında غُرُوبِ الشَّمْسِ، غَرَبَتِ الشَّمْسُ *ölüye duyulan özlem* شَوْق *ölümünden dolayı kişiyi kaybetme* فَقْد *gözyaşı* دُمُوع *edilmiştir*.

İhvâniyyât şiirleri ise, dostluk temelinde nükseden şiirler olduğu için *ünsiyet* ve *ülfet* manalarına gelen اُنْسٌ ve اِلْفٌ kelimeleri, bu *ünsiyet* ve *ülfetin* tezahürü olan zarafet طَرْف *sevinç* سُرور، *mutluluk* هَنَاء، *neşe* طَرْب، *sevgi* مَوَدَّة، *müjde* بُشْرَى،

birbirlerine hitap ederken *sevgili* حبيب ve *güzellikler sahibi* ذي المحاسن, *sözleşme*, *ahitleşme* عهد, *معاهد*, *birbirlerine duyulan özlemin* ifadesi olarak شوق ve اشتياق, *kavuşma arzusu* anlamında الزمن zamaneden şikayet edildiği durumlarda zaman زمان, *vakit* وقت ve *kader* anlamında دهر ve *umutsuzluk* anlamına gelen قنوط kelimeleri göze çarpmaktadır.

Dinî temalı şiirler içerisinde Hz. Peygamber’i medih, istigâse ve tevessül şiirleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Hz. Peygamber’i medih farklı benzetme terkipleri üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca özlemi ve şefaatinin de ifade eden kelimeler tercih edilmiştir. Bunlar arasında seçilmiş مجتبی, şefaatchi شفيع, ilaç, deva علاج, aydınlık, nur نور, güneş شمس, cömertlik جود, kuşluk vaktinin güneşi شمس الضحى, cömertlik deryası بحر الندى ve *ins u cinin en hayırlısı* خير الأنام, *özlemim* شوقي, *ayrılık acısı* هجران ve *kavuşma* وصال sıklıkla kullanılmıştır.

İstigâse ve tevessül şiirleri bir yakarışın tezahürü olduğu için yukarıda zikredilenlere ek olarak Hz. Peygamber ile tevessülde bulunulan durum üzerine fazilet, ihsan ve keremine çokça vurgu yapan kelimeler tercih edilmektedir. *Mahlukatın en cömerdi* الوری, *yardımı geniş* واسع الرفد, *efendim* سيدي, *fazilet* فضل ”sığınmak” استغيت ve vesile kılarak ارجاء, *himaye* حمى ve şiirin teması gereği yardım diliyorum ve vesile kılarak توسلاً kelimeleri kullanılmıştır.

er-Riyâhî’nin müstakil olarak kaleme aldığı gazel temalı şiirlerinin çok az olduğu, var olanların ise bazı medih ve ihvâniyyât temalı şiirlerinin nesîb bölümlerinde

kaleme alındığı zikredilmişti. Gazel şairlerinin klasik Arap şiirinde önemli bir yere sahip olmasından dolayı şairin kelime tercihlerinden bahsetmek uygun olacaktır.

er-Riyâhî şiirlerinde, *aşk* anlamına gelen عَشَق, هَوَى, وَجَد, غَرَام, حُبّ; *kalp* anlamına gelen قَلْب, فُئَاد, حَشَى; *sevgilinin yanağı* حَدّ, *sevgilinin kaşu* حَاجِب, *silve* غُنَج, ve yine gazel şiirlerinde *ceylan* ve *silve* anlamına gelen غَزَال, *aşk şarabı* فِرَاق, هَجْر, *sevgiliden ayrı kalma* anlamında مُدَام, شَرَاب ve *sevgiliden ayrı kalma* anlamında هَجْر, فِرَاق kelimelerini sıklıkla kullanmıştır.

Sonuç olarak er-Riyâhî, şiirlerinde belli başlı kelimeleri belirli konulara hasrederek yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bu durum şairin zihin dünyası ve duyguları hakkında ip uçları verirken diğer yandan bu kelimelerin klasik Arap edebiyatında var olan zengin ve derin anlamlara sahip kelime dağarcığına hâkim olduğunu göstermektedir.

3.2.3. Cümle Tercihleri

Çalışmanın bu kısmında belâgat eserlerinde meânî ilmi başlığı altında ele alınan konular değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Meânî, kelâmın yani sözün muktezâyı hale uygunluk şartlarını inceleyen bilim dalıdır.⁴²⁶ Dolayısıyla er-Riyâhî'nin tercih ettiği cümlelerin yer, zaman ve muhatabına uygunluğu açısından ne ölçüde kullandığı, tercihen hangi cümle türlerini ne sıklıkla kullandığına dair tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Bu minvalde belagat alimleri sözü haber ve inşâ olmak üzere bir hüküm içermesi veya içermemesine göre iki kısma ayırmışlardır. er-Riyâhî'nin şiirleri ele alındığında haber cümlelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

⁴²⁶ Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1407/1987, 161; el-Ğazvînî, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, I, 52, 60; es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, I, 96.

3.2.3.1. Haber Cümleleri

Belâgat eserlerinde bir söz için “doğrudur” veya “yanlıştır” şeklinde bir hükme varılabiliyorsa o cümle, haber olarak tanımlanmıştır. Bir başka ifadeyle haber, “*doğru veya yanlış olma ihtimali olan söz*” şeklinde kaynaklarda ifade edilir.⁴²⁷

Haber cümleleri söyleniş itibariyle farklı gayeler barındırabilir. Kaynaklarda haber cümlesi temelde fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Fâide-i haber, muhataba bilmediği bir durumu bildirmeyi ifade ederken lâzım-ı fâide-i haber ise, konuşan kişinin dinleyicinin bildiği bir hükmü ifade ederken kendisinin de bildiğini ifade etmesidir.⁴²⁸ Ayrıca bu iki temel gayenin dışında üzüntüyü dile getirme, alay etme, güçsüzlüğü dile getirme, övünme ve uyarı gibi gayelerle de haber cümleleri kullanılmaktadır.

Haber cümlelerinin söyleniş gayelerinin yanı sıra muhatabın bilgi ve zihin durumu gözetilmek suretiyle ibtidâî, talebî ve inkârî olmak üzere üç çeşidi vardır. Dinleyicinin, bir sözü hiç şüphe etmeden kabul ettiği söz ile söyledikten sonra aklında şüpheleri oluşturan söz aynı değildir. Belâgat eserlerinde muktezâ-yı zâhir⁴²⁹ olarak ifade edilen bu durum, sözün zâhiri durumuna göre söylenme şekilleri olarak ifade edilir. Dolayısıyla muhatabın bilgi ve zihin düzeyine göre cümlenin tekitsiz veya bir ve iki tekitli kullanılmasını ifade eder.⁴³⁰

er-Riyâhî'nin şiirlerine bakıldığında haber cümlelerinin çoğunlukla muhataba bilmediği bir hükmü bildirmek amacıyla (fâide-i haber), tekit edatlarının kullanımlarını gerektirmeyen (ibtidâî) cümlelerden oluştuğu görülmektedir. Buna mukabil lâzım-ı fâide-i haber amacı güden cümleler az da olsa mevcuttur. Diğer yandan dinleyicinin kısıtlı bilgisi olduğu ya da şüphe uyandıracak durumlarda bir tekit edatı kullanımı gerektiren talebî cümleler ise nispeten azdır. Muhatabın haberi inkarından dolayı duruma göre iki veya daha fazla tekit edatı kullanılan inkârî haber çeşidi ise nadiren de olsa bulunmaktadır. Bu kapsamda er-Riyâhî'nin şiirlerinde sıklık

⁴²⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 166; el-Şazvînî, *el-Îdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, I, 52; es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh*, I, 96.

⁴²⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 166

⁴²⁹ el-Cârim-Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdîha*, 213.

⁴³⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 166.

derecesine göre sırasıyla إِنَّ, قَدْ, lâmu'l-ibtidâ, yemin fiili أَقْسَمَ ve harflerinden ب ve و, son olarak tenbih harflerinden أَلَا ve tekid nûnu kullanılanlar arasındadır.

Aşağıda yer verilen beyitte şairin, dinleyicinin bildiği bir durumu kendisinin de bildiğini ifade ettiği görülmektedir.⁴³¹ [Tavîl]

18 تُذَكِّرُ أَسْلَافاً كِرَاماً تَقَدَّمُوا سَلَاطِينَ جَاءَتْنا بِأَنْبَاءِهَا الصُّحُفُ

18. Bizlere haberleri kitaplarla gelen (nimetler) sunan ataları cömert olan sultanları hatırlatıyorsun.

Bu beyit, er-Riyâhî'nin Sultan II. Mahmud için kaleme almış olduğu ikinci methiyesinde geçmektedir. er-Riyâhî Tunus'tan alınan vergilerin affi hususunda Süleyman (as) ve Davud (as) gibi hükümdar peygamberlere ve onların cömertliğine atıfta bulunarak, Sultan II. Mahmud'un bildiği bir durumu aktarmaktadır. Böylelikle lâzım-ı fâide-i haber amacı güden bir cümle ile bu durumu muhatabına kendisinin de bildiğini fark ettirerek talebini kurnazlıkla iletmektedir.

Aşağıda yer alan beyit ise bir tekit edatının kullanıldığı iki ayrı haber cümlesinden oluşmaktadır.⁴³² [Serî']

1 إِنِّي أَرَى الْهَجْرَانَ لِي وَاصِلاً وَإِنَّ فِي الْهَجْرَانِ مَا يَقْتُلُ

11. Şüphesiz ki, benimle vuslatta olan hicranı görüyorum ve şüphesiz hicran da öldürür.

Talebî habere örnek teşkil eden bu beyitte şair, her iki şatırda da إِنَّ tekit edatını kullanmıştır. Üzerindeki ayrılık acısının etkisini dinleyicide şüphe oluşturmayacak şekilde aktarmaktadır. er-Riyâhî'nin anlamı pekiştirmek için kullandığı bu tarz talebî haber cümlelerine örnekleri çoğaltmak mümkündür. Az sayıda görebilecek inkârî haber cümlesine ise aşağıdaki şu beyit örnek gösterilebilir:⁴³³ [Tavîl]

⁴³¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 102. Şiir, 137.

⁴³² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 59. Şiir, 75.

⁴³³ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 58. Şiir, 74.

4 لَقَدْ كَانَ سَيْفًا فِي الشَّرِيعَةِ صَارِمًا وَنُورَ ظَلَامٍ فِي الْجَهَالَةِ حَالِكٍ

1. Muhakkak ki o, şeriatın keskin bir kılıcı ve cehaletin zifiri karanlığını aydınlatandı.

er-Riyâhî'nin hocalarından İsmail et-Temîmî için kaleme aldığı mersiyesinde geçen bu beyitte, ل ve قد tekit edatlarını kullandığı görülmektedir. Şair, memduhun ilmî yetkinliği hakkındaki bazı şüpheleri gidermek için iki tekit edatı kullanmıştır.

Haber cümlelerini oluşturan isim ve fiil cümlelerinin birbirine yakın oranda kullandığı görülmektedir. İsim cümlelerinin sübutu (sürekliliği); fiil cümlelerinin ise bir oluş ve yenilenme ifade etmesi göz önüne alındığında şairin, her iki olguyu şiirlerinde kullanmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim er-Riyâhî, şiirlerinin ekseriyeti medih temalı olduğundan karakteristik olarak memduhun şahsına yönelik niteleyici övgülerde devam ve sürekliliği ifade etmek için çoğunlukla isim cümlelerini tercih etmektedir. Bununla birlikte aynı memduhun konumunu yüceltmek adına dış dünyanın memduha bakışını veya konumunu tasavvur ettirmek için ise fiil cümlelerini tercih ettiği görülecektir. Aynı durum ikinci çoğunlukta olan mersiye şiirleri için de geçerlidir. Ölümün kaçınılmazlığı ve herkes için bir gerçek oluşu ile ölene ait güzel özellikler sübut ifade etmesi açısından isim cümleleri ile aktarılırken, ölenin ardından bıraktığı durumların tasviri oluş ve bir yenilenme bildirmesi açısından fiil cümleleri ile aktarılmaya çalışılmıştır. Örneğin Ali Muqaddem için kaleme aldığı mersiyesinin ilk beyitlerinde ölüme dair bilgileri isim cümlesi ile aktarmaktadır:⁴³⁴ [Kâmil]

1 حُكْمُ الْمَنِيَّةِ لَيْسَ بِالْمَرْدُودِ مِنْ وَالِدٍ سَيِّدٍ وَلَا مَوْوُودِ
2 الْكُلُّ يُدْرِكُهُ وَلَوْ مَنْ كَانَ فِي بُرْجٍ بِمَا يَحْمِي الْبِلَادَ مَشِيدِ
3 مَا هُوَ إِلَّا الْأَجْرُ يَوْمَ الْحُشْرِ عَنْ عَمَلٍ تُسْرُّ بِوَجْهِهِ الْمَسْعُودِ

1. Ölüm emri ne soylu bir baba için ne de bir oğul için kaçınılmaz bir şeydir.
2. Herkes, şehirlere koruyan yüksek burçlar içerisinde olsalar bile onu idrak edecektir.

⁴³⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 36. Şiir, 53.

3. Haşr günü sadece mutlu yüzü sevindiren bir amele karşılık mükafat vardır.

Aşağıda aktarılacak beyitler ise er-Riyâhî'nin isim ve fiil cümlelerinin kullanımını özetleyen güzel bir örnektir:⁴³⁵ [Kâmil]

19	سَبَّاقُ غَايَاتِ الْمَكَارِمِ أَوْحَدٌ	حَاوِي الْفَضِيلَةِ يَوْمَ رَفَعِ طَوَالِهِ
20	مَلِكٌ تَصَحَّحَ أَنَّهُ فَرَدُ الْعَالَى	مَهْمَا أَجَلْتَ الْفِكْرَ فِي أَحْوَالِهِ
21	فَلَهُ بِوَصْلِ الْمَكْرَمَاتِ عِنَايَةٌ	وَهَا مَزِيدُ عِنَايَةٍ بِوَصَالِهِ
22	أَعْنَتْ مَهَابَةٌ ذِكْرَهُ عَنِ سَيْفِهِ	وَدِفَاعِهِ عَنِ قَصْرِهِ بِنَبَالِهِ
23	أَفْضَى لَهُزْمِ عُدَاتِهِ تَحْمِينُهُمْ	فِي بَطْشِهِ وَمُرُورِ طَيْفِ حَيَالِهِ

19. Kudretli olduğu yüce günde üstünlük sahibi, ulvi amaçları tek kazanan kişidir.

20. Öyle bir sultan ki, onun her halini düşündüğünde yücelikte eşsiz olduğunu anlarsın.

21. (Sultan) hayır işleri yapmayı takip eder, hayır işleri onun takibiyle de daha riayet edilir olur.

22. Şanının heybeti, asaleti sayesinde kılıcına ve sarayının oklarla müdafaasına ihtiyaç duyulmamıştır.

23. Düşmanların onun gücünü düşünmeleri ve hayal etmeleri dahi (onları) hezimete uğrattı.

er-Riyâhî, bu kasideyi Sultan Abdülmecid'in Tunus emîri Ahmed Bay'a başarı nişanı vermesi üzerine tebrik etmek için kaleme almıştır. Aktarılan ilk üç beyitte er-Riyâhî'nin, memduhu öven nitelermeleri isim cümlesi şeklindedir. İsim cümlesinin süreklilik ve kesinlik bildirmesi sebebiyle emîre ait bu sıfatların sürekliliği amaçlanmaktadır. Akabinde gelen beyitlerde ise memduhun konumunu yüceltmek maksadıyla dış dünyada cereyan eden durumlar fiil cümlesiyle anlatılmaya çalışılmıştır.

⁴³⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 63. Şiir, 85.

3.2.3.2. İnşâ Cümleleri

Haber cümlelerinin aksine inşâ ise, bir sözün doğruluğundan veya yanlışlığından söz edilemeyen cümlelere denilmektedir. Dolayısıyla sözü söyleyen kişi için doğru söylüyor ya da yalan söylüyor şeklinde bir kaniya varmak mümkün değildir.⁴³⁶

İnşâ cümleleri, talep bildiren (talebî) ve talep bildirmeyen (gayri talebî) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu kapsamda emir, nehiy, istifhâm, nidâ ve temennî ifade eden talebî inşâ cümleleri ile medih, zem, yemin, taaccüb gibi gayri talebî ifadeleri er-Riyâhî'nin şiirlerinde görmek mümkündür.⁴³⁷ Böylelikle üslubunu çeşitlendirerek tek düzelikten uzak tutmayı başarabilmiştir. Şiirlerinde karakteristik bir yapı olarak nitelenebilecek emir, istifhâm, nidâ, yemin yapılarına sıklıkla başvurması açısından bu cümle yapılarını değerlendirmek uygun olacaktır.

3.2.3.2.1. Emir

er-Riyâhî, şiirlerinde daha çok emr-i hâzır kipinde emir kullanmaktadır. Bunun yanında مَهْ⁴³⁸ ve تَرَكَ⁴³⁹ gibi isim fiiller, هَمِيئاً ve حَمْدًا⁴⁴⁰ gibi masdarlar ile بُشْرَى⁴⁴¹

gibi ism-i tafdilleri emir anlamında kullanmıştır. Emir kipine ve diğer sîgaların emir anlamında kullanılmasına pek çok örnek göstermek mümkündür. Ancak bu başlık altında er-Riyâhî'nin üslubunda dilsel bir zenginlik olarak, emir yapılarını farklı amaçlarla kullanmasına örnek gösterilecektir. Bu kapsamda er-Riyâhî'nin şiirlerinde emir yapıları irşat, iltimas, dua ve ibâha ifade eden anlamlar taşımaktadır.

Şair, Fas Sultanı Mevlây Süleyman ile tanıştıktan sonra sultan ile dostane ilişkiler kurmuştur. Aralarında pek çok yazışmalar olmuştur. Onlardan birinde er-Riyâhî, irşat anlamına gelen emir yapılarını kullanmıştır.⁴⁴² [Kâmil]

31 يَا حَاتِمَ الْخُلَفَاءِ لَا تَخْفَلْ بِهِمْ وَأَصْدَعْ بِأَمْرِ اللَّهِ صَدْعَ مُصَافٍ

⁴³⁶ el-Ğazvîni, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâġa*, I, 124-125.

⁴³⁷ el-Ğazvîni, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâġa*, I, 125.

⁴³⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 119. Şiir, 159.

⁴³⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 121. Şiir, 165.

⁴⁴⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 59. Şiir, 75; 148. Şiir, 193.

⁴⁴¹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 46. Şiir, 65.

⁴⁴² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 101. Şiir, 134.

- 32 وَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ الْهَدَاةُ فَإِنَّهَا
 33 فَالَهُ حَسْبُكَ وَالَّذِينَ اسْتَيْقَنُوا
 34 وَاحْلُمْ عَلَى الْمَوْلَى السَّعِيدِ فَإِنَّهُ
 31. Ey halifelerin sonuncusu, onları önemseme ve Allah'ın emrini temiz bir niyetle yerine getir.

32. Yol gösterenlerin sabrettiği gibi sabret, çünkü onlar (sonucunda) güzel hediyeler verilen sıkıntılar (çektiler).

33. Allah sana ve emin olanlara da yeter, ki onlar küçümseyenlerin laflarını da dinlemezler.

34. (Kardeşin) Saîd'e yumuşak davran çünkü o hayırlı bir evlat ve içten yardıma koşandır.

Bu beyitlerde sabrı ve iyi davranmayı tavsiye etmektedir. Göze çarpan bir diğer husus ise لَا تَخْفَلْ nehiy terkinin de irşat anlamında kullanılmasıdır. Emir gibi nehiy cümleleri de yasaklama haricinde irşat, dua gibi anlamları taşıyabilmektedir.⁴⁴³

Aşağıdaki beyitlerde ise er-Riyâhî'nin yakın dostu İbrahim Bû'allâk'la aralarında zamaneden şikâyette buldukları yazışmada هَوْنٌ ve تَسَلٌّ emirlerini, konum itibarıyla birbirine denk kimselerin herhangi bir istekte bulunmasını ifade eden iltimas⁴⁴⁴ anlamında kullandığı görülmektedir. Diğer yandan لَا تَضِيقْ ifadesiyle de nehiy bir irşat olarak aynı cümlede kullanmıştır:⁴⁴⁵ [Kâmil]

- 7 هَوْنٌ عَلَيْكَ وَلَا تَضِيقْ دَرْعاً فَمَا
 8 وَتَسَلَّ بِالْمُدْنِ الَّتِي هُكَّتْ فَمَا
 7. Sakin ol! (Sıkma canını) ve bıkmı, (dünyadaki) mevkiler sonsuz değil süreklilik imkânsızdır.

⁴⁴³ el-Ğazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğ*, I, 124 vd.

⁴⁴⁴ el-Cârim-Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdîha*, 233, 241.

⁴⁴⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 66. Şiir, 88.

8. *Tükenmiş şehirleri (anarak) teselli ol ki sadece depremin dokunduğu yerler sadece senin şehrin değildir.*

er-Riyâhî'nin emir fiilleri sıklıkla kullandığı bir durum da ibâhadır. İbâha, bir işi yapıp yapmamakta serbest olmayı ifade eder.⁴⁴⁶ er-Riyâhî, bu anlamı daha çok dinleyicide dikkati toplamak için kullanmaktadır. Bu kapsamda en çok kullandığı **أَنْظُرُ** emir fiilidir.⁴⁴⁷ [Kâmil]

1 أَنْظُرُ لَهُ تَمَّتْ مَعَانِي حُسْنِهِ مُتَعَبِّدًا لِلَّهِ مُذَكِّرٌ عَدْنِهِ

1. *Bak ona, Allah'ın cennetini anarak ve ona ibadet ederek onu övecek güzelliğinin tamamlanmasına (bak).*

er-Riyâhî'nin emir yapılarında sıklıkla kullandığı bir diğer anlam ise duadır. Şair istiğâse, tevessül, tasavvuf ve Hz. Peygamber'i medih şiirlerinde yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bununla birlikte genel olarak bütün şiirlerinde övgüde bulunduğu kimselere dua anlamında emiri sıklıkla kullanır. Beşîr ez-Zevâvî'nin hastalığına şifa talebinde bulunmak için kaleme aldığı istiğâse temalı şiirinde **أَغِثْ** emrini dua amaçlı kullanmaktadır.⁴⁴⁸ [Recez]

47 أَعِثْ أَعِثْ أَنْتَ مُعِثُ الْمُسْتَعِثِ فَمَا لَنَا سِوَاكَ يَا رَبِّ مُعِثٌ

47. *Yardım et! Yardım et! Sen yardım isteyenlere yardım edensin, bizim senden başka kimsemiz yoktur ey yardım eden Rabbimiz!*

Dua cümlelerinin er-Riyâhî'nin üslubunda ayrı bir yeri bulunmaktadır. er-Riyâhî, pek çok kasidesini dua cümleleriyle sonlandırmaya gayret eder. Dolayısıyla karakteristik olarak üslubunda yer edinmiştir. Sultan II. Mahmud'a methiyesinde şöyle dua eder:⁴⁴⁹ [Basît]

19 دَامَتْ مَعَالِيكَ لِلْإِسْلَامِ مَرْحَمَةً وَلِلطُّغَاةِ عَذَابًا غَيْرَ مَرْدُودٍ

⁴⁴⁶ el-Cârim-Emin, *el-Belâğatu 'l-Vâdiha*, 233.

⁴⁴⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 66. Şiir, 88.

⁴⁴⁸ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 120. Şiir, 163.

⁴⁴⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 21. Şiir, 40.

19. Merhamet olarak senin saltanatın İslam üzere dâim olsun, geri çevrilemez bir şekilde de azabın azgınların üzerinde dâim olsun.

Bilindiği üzere dua cümleleri haber formunda inşa anlamı kazanabilmektedir. er-Riyâhî'nin yukarıda zikredilen beytinde haber cümlelerinin dua amacı taşıyan inşa anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu formlar genellikle mazi kipte olmakla birlikte muzârî kipte de gelebilmektedir.⁴⁵⁰

3.2.3.2.2. İstifhâm

İstifhâm, er-Riyâhî'nin inşâî cümleler arasında sıklıkla tercih ettiği cümle çeşitlerinden birisidir. İstifhâm temelde kişinin bilmediği bir şeyi sorarak anlamayı ifade eder. Bu minvalde soru edatları temelde tasdik ve tasavvur olmak üzere iki amaç için kullanılır.⁴⁵¹ Hem tasdik hem de tasavvur için kullanılan **أ** ve sadece tasdik için kullanılan **هَلْ** edatı diğer edatların yanı sıra er-Riyâhî'nin sıkça kullandığı soru edatlarıdır.

Aşağıdaki beyitlerde er-Riyâhî, tasavvur amacıyla **أ** edatını kullanmaktadır.

Şair zihinlerde oluşan tasavvuru **أ** edatı ile daha da genişleterek şiiri daha dikkat çekici hale getirmektedir:⁴⁵² [Kâmil]

13	أَنْقَمْتُمْ مِنْهُ	الثَّقَى	فَسَمِعْتُمْ	نِعْمًا	سَوَابِعَ	سُرَّهِنَّ	ضَوَافِ
14	أَمْ عَلِمَهُ	أَمْ حِلْمَهُ	أَمْ عَدْلَهُ	أَمْ وَكْفَ	كَفِّ	يَمِينِهِ	الْمِتْلَافِ
15	أَمْ رُمْتُمْ	بَطْرًا	وَكَمْ	مِنْ	قَرْيَةٍ	بَطَرْتُمْ	فَجَرَّ بِهَا إِلَى

.....

13. Takvasından dolayı mı kin beslediniz? Kendilerini sarıp kuşatan, bol nimetlerden mi rahatsız oldunuz?

⁴⁵⁰ el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, I, 124 vd.

⁴⁵¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 308 vd.; Halil İbrahim Kocabıyık, "İstifhâm Edatları", *Bilecik Şeyh Edebâli Üni. SBE Dergisi*, c. 2, sy. 2, Aralık, 2017, 649-663.

⁴⁵² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 101. Şiir, 133.

14. Yoksa ilminden, hilminden, adaletinden, (cömertçe) savurgan sağ avcunun akıp gitmesinden mi (bıktınız)?

15. Yoksa siz büyüklendiniz mi? Ki nice topluluklar kibirlenmiş ve sonrasında onlar telefe sürüklenmiştir.

İstifhâm edatları soru haricinde de kullanılmaktadır. er-Riyâhî'nin genellikle başvurduğu anlamlar arasında takrir, nefiy, taaccüp ve tahkirin olduğu görülmektedir. Örneğin takrir amacıyla kullanılan istifhâm cümlelerine şu beyitlerde rastlanmaktadır:⁴⁵³ [Kâmil]

40 أَوَّلَمَ يَعْمَ بِجُودِهِ أَفْطَارَهَا لَا فَرَقَ بَيْنَ جَنُوبِهَا وَشِمَالِ؟

41 أَوَّلَمَ تَسِيرَ رُكْبَانُهَا بِمَحَاسِنِ ضَاءَتِ لَهُمْ سُرُجًا بِجُنْحِ لَيْالِ؟

40. Güney ve kuzey arasında hiçbir fark olmadan onun cömertliği ülkelere yayılmadı mı?

41. (O ülkenin) kervanları gecenin karanlığı içinde bir kandil olarak aydınlatan güzelliklerle çıkmadı mı?

Fas Sultanı için kaleme aldığı bu kaside de şair, sultanın şanı ve keremini istifhâm ile tasdik etme amacındadır. Dolayısıyla “cömertliği yayılmadı mı?” ifadesinden “yayılmıştır” anlamını kastetmektedir. Aynı şekilde “çıkmadı mı?” sorusundan “çıkılmıştır” anlamını kastetmektedir.

Aşağıda yer alan beyitte ise şair tahkir amacıyla istifhâmı kullanmaktadır:⁴⁵⁴ [Kâmil]

4 أَيْنَ الْمُلُوكُ وَأَيْنَ مَنْ كَانَتْ لَهُمْ تُرَعَى الدِّمَامِ

4. Nerede o krallar ve nerede kendileri için ahitleri gözetilen kimseler?

Bu beyitte *nerede?* sorusu ile ölüm karşısında krallara ve etrafındaki soylu kimselere seslenerek onlarla alay etmektedir ve onları küçük görmektedir. Bir zamanlar övünüp durdukları makam ve mevkilerinin, ölmeleri sebebiyle artık

⁴⁵³ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 62. Şiir, 82.

⁴⁵⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 77. Şiir, 102.

yeryüzünde bir etkilerinin olmayışı eleştirilmektedir. er-Riyâhî'nin istifhâmı kullanmış olduğu bir diğer amaç ise nefiydir:⁴⁵⁵ [Kâmil]

2 هَلْ هَذِهِ الْأَرْوَاحُ إِلَّا جَوْهَرٌ أَبَدًا يُرَى بِيَدِ الْحِمَامِ نَضِيدًا

2. *Bu ruhlar, daima ölümün elinde görünen sıra sıra dizilmiş cevherden başka bir şey mi ki?*

Şairin bu beyitte هل soru edatı ile aktarmaya çalıştığı asıl mananın مَا هَذِهِ

şeklinde nefiy olduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan beyitlerde ise istifhâm, taaccüp anlamı taşımaktadır.⁴⁵⁶ [Hafîf]

1 أَتَرَى مُرْضِي دَرَى بِسَقَامِي فَهِيَ إِنْ تُرْضِيهِ أَعَزُّ مَرَامِي

1. *Acaba beni hasta eden şu hastalıklarımı biliyor mu? Şayet (biliyor) da ondan razı ise bu benim en yüce arzumdur.*

Aşağıdaki beyitte ise inkâr anlamı taşıyan soru örneğine rastlanmaktadır:⁴⁵⁷

[Tavîl]

11 أَلَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ضَيْفُكَ سَائِلٌ فَهَلْ ضَيْفُ أَهْلِ الْجُودِ يُكْرَمُ بِالطَّرْدِ

11. *Ey Allah'ın Rasûlü, misafirin (senden) dilenir, zira cömertlik ehlinin misafirine sürgün ile mi ikramda bulunulur?*

3.2.3.2.3. Nidâ

Nidâ, çağırma ve seslenme anlamlarına gelmektedir. Yakın ve uzak olmak üzere iki farklı nidâ türü mevcuttur.⁴⁵⁸ er-Riyâhî'nin her iki nidâ türünü kullandığı bilinmekle birlikte يَا، أَيُّ، ve أَيُّهَا nidâ edatlarını sıklıkla tercih etmiştir. Örneğin

⁴⁵⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 29. Şiir, 47.

⁴⁵⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 71. Şiir, 94.

⁴⁵⁷ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 20. Şiir, 39.

⁴⁵⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 323; Fağl Hasan Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân*, Dâru'n-Nefâis, Amman 1430/2009, 69.

Türk asıllı dönemin müftülerinden Hüseyin Bernaz'ın vefatı üzerine ona şöyle seslenir:⁴⁵⁹ [Kâmil]

10 يَا مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ يَا بَرْنَازُ مَنْ أَبْقَيْتَ نُورًا فِي دُجَى الْإِظْلَامِ

10. *Ey iki denizin birleştiği (ilmi geniş), ey zifiri karanlıkta bir nur olarak bırakılan Bernâz?*

Bir diğer kasidesinde er-Riyâhî'nin kullanmış olduğu farklı nidâ üsluplarını bir arada görmek mümkündür.⁴⁶⁰ [Hafîf]

3 أَيُّهَا الْهَاجِرُ وَإِنْ كُنْتَ أَهْلًا أَيْنَ حِلْمِ النَّهْيِ وَصَفْحِ الْكِرَامِ؟

4 كَيْفَ يَا سَيِّدِي وَأَنْتَ مُرَادِي وَعَلَى مَنْ سِوَاكَ أَلْفُ سَلَامٍ؟

3. *Ey terk-i diyar eden! Şayet müstahaksam (bunlara) nerde yumuşak anlayışın ve cömertkâr bağışlaman?*

4. *Ey efendim! Sen benim muradım iken nasıl (olur da) senden başkasına binlerce selam olur?*

Görüldüğü üzere 3.beyitte أَيُّهَا الْهَاجِرُ ve 4. beyitte يَا سَيِّدِي ifadeleriyle şair, iki

farklı nidâ edatı ile muhatabına seslenmiştir.

er-Riyâhî, şiiirlerinde nidâyı çağrı dışında farklı amaçlar için de kullanmıştır. Bunlar arasında taaccüp, üzüntü ve hayıflanma sayılabilir. Örneğin aşağıda yer alan beyitte şairin şaşkınlığını ve sevincini dile getirdiği taaccüp üslubu kullanılmıştır:⁴⁶¹ [Vâfir]

7 فَيَا لَكَ مِنْ هَنَاءٍ نِلْتَهُ مِنْهُ سُرُورَ الْوَصْلِ مِنْ حُبِّ مُتَارِكِ

7. *Sana kutlu olsun ki terk eden aşka kavuşmanın sevincine nail oldun.*

⁴⁵⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 89. Şiir, 113.

⁴⁶⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 71. Şiir, 94.

⁴⁶¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 57. Şiir, 73.

Şair, kendisini hayrete düşüren ve sevindiren durum karşısında nida üslubunu kullanmıştır. Nidâ edatı, fethalı lâm harf-i cerri ile kullanıldığında istigâse anlamı taşımıyorsa taaccüp anlamını kazındığı ifade edilmektedir.⁴⁶²

Nidânın kullanıldığı bir diğer amacın ise üzüntüyü dile getirmek olduğu görülmektedir. er-Riyâhî, bu tarz bir üslubu daha çok mersiye şiirlerinde kullanmıştır. Örneğin Muhammed el-Fâsî için kaleme aldığı mersiyesinde üzüntüsünü şu şekilde dile getirir:⁴⁶³ [Kâmil]

1 شَرَفُ الْوَرَى يَا دَهْرُ كَيْفَ هَدَمْتَهُ وَقَصَدْتَ عَمْدًا لِلْهُدَى فَرَدَمْتَهُ
2 يَا لَيْتَ أَنَّكَ وَالْمَنَى مَمْنُوعَةٌ تَلْوِي عَلَى نَقْضِ الَّذِي أَبْرَمْتَهُ
3 لَمْ تَأَلُ فِي سَوْقِ الْحَيَارِ إِلَى الرَّدَى يَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ بَدَا أَكْرَمْتَهُ

6. Ah kader! O çağımızın şerefini nasıl yıktın? Nasıl hidayete uğurladın ve onun üzerini toprakla örttün?

7. Ah keşke sen de -arzular alıkonulmuşken- düğümlediğin zıtlığı ters yüz etsen.

8. İyi insanları ölüme sürüklemekten çabanı esirgemedin, ah keşke anlasam bununla mı onurlandırdın onu?

Şairin nidâ edatı olarak kullanmış olduğu يَا لَيْتَ ile ölenin ardından üzüntü ve pişmanlığı dile getirdiği görülmektedir. Ayrıca ilk beyitteki يَا دَهْرُ ifadesi ile de bir hayıflanmanın olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.3.2.4. Yemin

Yemin lafızları, talep ifade etmezler. Bu sebeple gayr-i talebî inşâ türleri arasında yer alırlar. Yemin lafızları daha çok haber cümlelerini tekit için kullanılır. Bu nedenle talebî olmayan inşâ türleri içerisinde değerlendirilmektedir.⁴⁶⁴ er-Riyâhî,

⁴⁶² Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî*, İFAV Yay., İstanbul, 2017, 133.

⁴⁶³ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 11. Şiir, 31.

⁴⁶⁴ el-Cârim-Emin, *el-Belâğatu 'l-Vâdîha*, 221-222.

لَعْمَرِي بِاللَّهِ، وَاللَّهِ، أَفْسِمُ، قَسَمًا، لَعْمَرِي gibi yemin lafızlarını sıklıkla kullanmıştır. Yemin lafızlarından لَعْمَرِي'nin kullanımını örnek olarak aktarmak er-Riyâhî'nin yemin lafızlarını anlamak için yeterli olacaktır:⁴⁶⁵ [Tavîl]

9 لَعْمَرِي لَقَدْ حَلَّى مِنَ الدِّينِ حَيْدَهُ وَتَوَجَّحَ بِالتَّصْنِيفِ فِيهِ مَفَارِقَهُ

9. Hayatım üzerine yemin olsun ki şüphesiz o, dine ait olan inci gerdanlıklarla kendini süsledi ve baş tacı olarak da tasnifle taçlandırdı.

Bu beyitte yemin lafzı kendi başına gayr-i talebî inşâ özelliği taşımaktadır.

Sonuç olarak er-Riyâhî, şiirlerinde inşâ cümle çeşitlerinden emir, istifhâm, nidâ ve yemin türü ifadelere sıklıkla başvurmuştur. Söz konusu çeşitleri asli amaçları dışında başka gayeler ile de kullanmıştır. Bunlar arasında dua, ibâha, irşat, iltimas, taaccüp, takrir, hayıflanma, üzüntü ve inkâr anlamı yer almaktadır.

3.2.4. Kasr

er-Riyâhî'nin, meânî ilminin içerisinde incelenmeye değer pek çok ifade biçimi mevcuttur. Yukarıda ele alınan fesâhat, haber ve inşâ konularının yanı sıra onun üslubunda belirgin olarak yer edinen kasr konusu bunlardan biridir.

Kasr, sözlükte *daraltmak*, *hapsetmek*, *kısaltmak* anlamlarına gelmektedir. Belâgat terimi olarak ise kaynaklarda, bir kelime veya kelime grubunun özel bir yolla bir başka kelime veya kelime grubuna tahsis edilmesi olarak ifade edilir.⁴⁶⁶ Kasr ile aynı anlamda, hasr ve tahsis terimleri de kullanılmıştır. Ancak kasrın tahsisle birlikte îcâz ve tekît de ifade ettiği belâgat eserlerinde belirtilmiştir.⁴⁶⁷

Belâgat alimlerince kasr, farklı türlere ayrılmıştır. Ögeleri açısından mevsûfun sıfat üzerine kasrı ile sıfatın mevsuf üzerine kasrı; vâkıya uygunluk açısından hakîkî

⁴⁶⁵ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 107. Şiir, 145.

⁴⁶⁶ Cürçânî, *Ta'rifât*, 180.

⁴⁶⁷ et-Teftâzânî, *Şerhu's-Sa'd: Muhtaşaru'l-Me'ânî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'z-Zâhiriyye, 1. Baskı, Kahire, 1440/2019, II, 75; Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1416/1996, I, 523; İn'âm Fevval 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'Ulûmi'l-Belâğa: el-Bedi' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye*, 2. Baskı, Beyrut, 1417/1996, 621; Durmuş, "Hasr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1997, XVI, 392-393.

ve izâfî kasr; muhatabın zihin dünyasındaki bilgi durumuna göre ise ifrâd, kalb ve ta'yîn olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır. Şayet muhatap, bir sıfata iki kişinin ortak olduğunu düşünüyorsa o ikilliği ortadan kardıran kasra ifrâd; mütekellimin ifade ettiği hükmün tersine inanıyorsa bunu tersine çevirdiği için kalb; muhatabın herhangi bir konudaki şüphesini gideriyorsa buna da kasr-ı ta'yîn denilmektedir.⁴⁶⁸

er-Riyâhî'nin şiirlerindeki kasr ifadeleri çoğunlukla öğeleri açısından mevsufun sıfat üzerine kasrı; hakikate uygunluk açısından izâfî kasr; muhatabın durumu açısından ele alındığında ise genellikle kasr-ı ta'yîndir.

er-Riyâhî, şiirlerinde kasr yaparken farklı yöntemleri kullanarak üslubunu zenginleştirmiştir. Bunlar arasında **إِنَّمَا** edatının kullanımı; **غَيْرَ إِلَّا** gibi istisna edatlarının kullanımı; **لَا**, **بَلْ** ve **لَكِنَّ** edatlarının atıf yapılarak kullanımı; son olarak ise takdim yapmak suretiyle kasr yaptığı görülmektedir. Bunlar arasında 29 kez nefiyden sonra **إِلَّا** istisna edatını kullanarak kasr yapmayı tercih etmiştir.

Aşağıda aktarılan beyitlerde, er-Riyâhî'nin kasr ifadelerini kullanımı konusundaki başarılı örnekleri sunulmuştur:⁴⁶⁹ [Hafif]

8 **إِنَّمَا أَنْتَ آيَةٌ كُلَّ حِينٍ يَجْتَدِيكَ الْوَرَى لِيَضِيقَ الْمَجَالِ**

8. *Sen ancak insanlığın zor zamanlarında yardım istediği bir mucizesin.*

Beyitte görüldüğü üzere **إِنَّمَا** edatı ile kasr yapılmıştır. Söz konusu kaside Hz.

Peygamber'i medih olarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla burada **أَنْتَ** lafzı ile maksûr olarak zikredilen Hz. Peygamber mevsuf; maksûrun aley olan **آيَةٌ** lafzının ise sıfat olduğu görülecektir. Diğer peygamberlerle ve insanlarla bir kıyas yapıldığında izâfî

⁴⁶⁸ et-Teftâzânî, *Muhtasar*, II, 77 vd.

⁴⁶⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 61. Şiir, 79.

kasr; muhataplar olarak şiiri okuyanlarda pekiştirdiği anlam itibariyle de kasr-ı ta'yîndir.

10 وَطِيبَ حَدِيثٍ كُلَّمَا نَطَقْتُ بِهِ فَمَا هُوَ إِلَّا الدُّرُّ فِي جِيدِهَا عِقْدًا

10. Ne zaman ona güzel bir söz sarf etse, o ancak gerdanlık halinde boynundaki incidir

Şair, bu beyitte nefiy edatı ما'dan sonra إِلَّا istisna edatını getirerek kasr

yapmıştır. Burada هو maksûr, istisna edatından sonra gelen الدرّ lafzı ise maksûrun aleyh olmaktadır. Bu beyitte mevsuf, sıfat üzerine kasr yapılmıştır. Belagat alimleri nefiy ve istisna edatı kullanılarak yapılan kasrın diğer kasr yapma yollarına göre en kuvvetlisi olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷⁰ Şairin dinleyicinin zihninde uyandırmak istediği durumlar ya da muhatabın özellikle bilmesini istediği hususlar, kasr yapılmak suretiyle etkili bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu ise er-Riyâhî'nin nefiyden sonra istisna edatı kullanarak kasr yapmayı daha fazla tercih etme sebebini ortaya çıkarmaktadır.

er-Riyâhî'nin kasr yapma yollarından tercih ettiği ve etkili bir biçimde kullandığı bir tür de takdimdir. Takdim, cümle içerisinde sonra gelmesi gereken bir ögeyi diğerinin önüne almak suretiyle olmaktadır. Bu durum, haberi mübtedan önce veya ma'mûlû âmilinden önce zikrederek gerçekleşir.⁴⁷¹ Kaynaklarda takdim yoluyla yapılan kasr için, zevkî kasr da denilmiştir. Zira bu tür kasrın yalnızca dil konusunda zevk-i selim sahibi kişiler tarafından anlaşılacağı ifade edilmiştir.⁴⁷² Örneğin aşağıda aktarılan beyitte ma'mûl, fiilden önce zikrederek kasr yapılmıştır:⁴⁷³ [Tavîl]

1 إِلَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ جِئْتُ مِنَ الْبُعْدِ أَبْتُكَ مَا بِالْقَلْبِ مِنْ شِدَّةِ الْوَقْدِ

⁴⁷⁰ el-Ķazvîni, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâĝa*, III, 23; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, II, 82.

⁴⁷¹ el-Ķazvîni, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâĝa*, III, 28-29; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, II, 86 vd.

⁴⁷² Şabbâh 'Ubeyd Dırâz, *Esâlîbu'l-Ķaşr fi'l-Ķurâni'l-Kerîm ve Esrâruhâ el-Belâĝiyyetu*, Matbatu'l-Emâne, 1. Baskı, Mısır, 1406/1986, 133.

⁴⁷³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 20. Şiir, 39.

1. (Ey) Allah'ın Rasûlü, şiddetlice yanıp tutuşan kalb(imdekileri) açmak üzere sadece sana geldim uzaklardan.

er-Riyâhî, bu kasideyi Tunus emîri ve Tunus Hanefî başmüftüsü Muhammed el-Bahrî ile yaşamış olduğu bir tartışma üzerine hac bahanesiyle gittiği Medine'de, Hz. Peygamber'in kabri karşısında kalem almıştır. Kendisini oldukça yalnız ve dışlanmış hisseden şair, kınama ve şikâyet mahiyetindeki hicvini nazmeder. Yalnız kalmışlığını ve müracaat edecek tek kimse olarak Hz. Peygamber'i görmesini matla' beyitte yapmış olduğu kasr ile vurgulamaktadır.

Beyitte *رَسُولَ اللَّهِ* ile ma'mûlü olan *إِلَيْكَ* fiilinin müteallakı olan *جِئْتُ* fiilinin terkipleri fiilden önce zikredilmiştir. Zira *جِئْتُ* fiili maksûr, ma'mûller ise maksurun aleyhtir. Dolayısıyla buradaki mefûl ve müteallakı şibih cümle, fiilden önce zikredilerek kasr yapılmıştır. Şayet kasr yapılmamış olsaydı cümlenin nahiv kuralları gereğince *جِئْتُ إِلَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ* olması beklenirdi.

Bir başka beyitte benzer bir durum görülmektedir.⁴⁷⁴ [Basît]

18 وَقُلْ لَهُمْ إِنَّا عَنْكَ أَسَارَى أَسَى وَعَنْ قَرِيبٍ إِلَيْكُمْ نَحْنُ نَرْجُلُ

18. Ve onlara: “Şüphesiz biz senden dolayı acının tutsaklarıyız ve yakında size biz göç edeceğiz” de

Beytin acûz kısmında yer alan *نَرْجُلُ* kelimesi maksûr, *إِلَيْكُمْ* ve *نَحْنُ* kelimeleri ise maksurun aleyhtir. Burada fiilin önüne müteallakı *إِلَيْكُمْ* terkiibi ve *نَحْنُ* zamiri getirilmiştir. Dolayısıyla anlam “şüphesiz size biz göç edeceğiz” şeklinde daha etkili aktarılmaktadır. Ayrıca *عَنْ قَرِيبٍ* terkiibi her ne kadar fiilin ma'mûlü konumunda olmasa da zaman içeren bu terkiibin de takdim edilmesi cümlede dikkat çeken bir diğer

⁴⁷⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 68. Şiir, 90.

hususdur. Şayet kasr ortadan kaldırılırsa cümlenin *نَزَجِلْ إِلَيْكُمْ عَنْ قَرِيبٍ*/Yakında size göç edeceğiz şeklinde olması beklenirdi.

Sonuç olarak er-Riyâhî, kasrı şiirlerinde yoğun bir şekilde kullanmıştır. Kasrın bütün türlerinde başarılı örneklerini sunmuştur. Bu durum ise er-Riyâhî'nin üslubuna zenginlik kazandırmaktadır. Diğer yandan iki cümle ile söylenebilecek bir hususu, kasr yoluyla tek bir cümlede ifade etmek, tahsisin yanında îcâz ve tekidi de sağladığı için er-Riyâhî'nin üslubundaki belâgat ve îcâzın kuvvetine işaret etmektedir. Zira kasr yapma yollarının hepsine baş vurması ve özellikle içlerinden dil konusunda belirli bir zevk-i selîme sahip olanların anlayacağı takdimi kullanması, şiirlerindeki edebî hazzı arttırdığının bir göstergesi olmakla birlikte kendisinin de edebî açıdan zevk-i selîm sahibi olduğunu göstermektedir.

3.2.5. Beyân Üsluplarından Yararlanma

er-Riyâhî, şiirlerinde beyân üsluplarından teşbih, mecâz, istiâre ve kinâye gibi duygu ve düşüncelerin ifade edilme yöntemlerine sıklıkla başvurmuştur. Zikredilen anlatım üslupları ile zengin bir yapıya dönüşen şiirlerinde etkileyici ve dikkat çekici örneklerle rastlamak mümkündür.

3.2.5.1. Teşbih

Beyân üslupları arasında ilk akla gelen terimlerden olan teşbih, bir gaye doğrultusunda bir veya birden fazla vasıfta benzerliği bulunan iki şeyin birini diğerine benzetme sanatıdır.⁴⁷⁵ Şiirlerin, teşbihsiz ve tasvirsiz var olması mümkündür değildir. Özellikle vâsf temalı şiirlerde zengin ve ayrıntılı benzetmelere çokça yer verilmektedir. Dolayısıyla kadim şiir geleneğine sahip Arap edebiyatında, en erken farkına varılan terimin teşbih olması yadsınamaz.⁴⁷⁶ İstiâre gibi diğer beyân üsluplarının da temelini oluşturması açısından belâgat terimleri arasında önemli bir yere sahiptir.

⁴⁷⁵ es-Sekkâkî, *el-Miftâh*, 332; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, IV, 13; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 322; Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 162; Abbas, *Esâlîb*, 217.

⁴⁷⁶ Durmuş, "Teşbih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 553-556.

Kaynaklarda teşbihin pek çok çeşitleri ve tasnifleri ayrıntılı bir şekilde yapılmıştır. Ancak çalışmanın amacından sapmaması adına bunlar hakkındaki gerekli bilgilere er-Riyâhî'nin şiirlerinde kullanmış olduğu örnekler üzerinden yer vermek uygun olacaktır.

er-Riyâhî'nin şiirleri incelendiğinde, müşebbeh ve müşebbeh bih'e ait özellikler açısından hissî ve aklî olarak her iki özelliğin kullanıldığı görülmektedir. Ancak ağırlıklı olarak hissî unsurlar taşıdığını söylemek mümkündür. Benzetme edatlarından كَآنٌ ve كَ، نَحْوٌ، مِثْلٌ، مِثْلٌ gibi teşbih bildiren isim ve harflerle yapılan benzetmeleri yaygın bir şekilde kullanmıştır. Bununla birlikte herhangi bir benzetme edatına ve vechü's-şebeh'e ihtiyaç duymadan yapılan *teşbih-i belîğ*⁴⁷⁷ türünü de sıklıkla kullanmıştır. Bu yönüyle müşebbeh ve müşebbeh bih'in müfred yapılardan oluştuğu görülmektedir. Diğer yandan şairin tasviri yoğun olarak kullandığı şiirlerinde, vechü's-şebeh'in birden fazla unsurdan meydana geldiği *temsîlî teşbih*⁴⁷⁸ türü ise üslubuna yer edinmiştir. Dolayısıyla bu tür teşbihlerinde müşebbeh ve müşebbeh bih'in mürekkep yapıda oldukları görülmektedir. Verilen bilgiler ışığında er-Riyâhî'nin kullanmış olduğu teşbih türlerine örnek beyitleri aktarmak konunun anlaşılması açısından uygun olacaktır.

Dönemin en önemli Osmanlı sadrazamlarından Mustafa Reşit Paşa için kaleme almış olduğu methiyede şair, teşbih sanatına yoğun bir şekilde başvurmuştur:⁴⁷⁹
[Kâmil]

يَحْوِيهِ عَرْضُكَ مِنْ ثَنَاءٍ أَجْمَلِ	4 كَالنَّدِّ أَوْ كَالعِطْرِ أَوْ كَالْمِسْكِ مَا
كَالرَّاحِ فِي الأَرْوَاحِ لَا فِي المَفْصَلِ	5 فِيمَا حَبَاكَ اللهُ مِنْ خُلُقِ سَرَى
شَرَفِ تُرَى فِي وَجْهِكَ المْتَهَلِّ	6 وَحَبَاكَ مِنْ خُلُقِ كَأَنَّ الشَّمْسَ فِي
إِلْزَامِهَا عُرْمَ الحِرَاجِ المْتَثَلِ	7 إِشْفَعِ لَنَا فِيمَا دَهَى تَرْشِيشَ مِنْ

4. Şerefîn; en güzel övgüyü barındıran misk gibi, esans gibi, buhur gibidir.

⁴⁷⁷ Abbas, *Esâlîbu'l-Beyân*, 234 vd.

⁴⁷⁸ Abbas, *Esâlîbu'l-Beyân*, 246.

⁴⁷⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 64. Şiir, 86.

5. Allah, bedene değil ruhlara yayılmış hoş koku gibi yüce bir ahlak bahşetmiştir.
6. Ve sanki güneş, pas parlak yüzünde görünen bir asalet misali sana bir yaratılış/mizaç bahşetmiştir.
7. Ağır haraç ödeme zorunluluğu Tırışış'in⁴⁸⁰ başına gelmiş iken bizlere şefaet et!

Şair, 4. beyitte memduhun şerefini hoş kokulara benzetmektedir. Şeref/onur anlamındaki عَرَضُ kelimesi müşebbeh, hoş kokular anlamındaki النَّدِّ الْعِطْرِ, الْمِسْكِ kelimeleri müşebbeh bih'tir. En güzel övgüler anlamındaki مِنْ ثَنَاءِ أَجْمَلِ ifadesi vechü'ş-şebeh, teşbih edatı ise كِ harfidir. Şair, bu beyitte teşbihin bütün unsurlarını barındırması sebebiyle *tam teşbih* kullanmıştır. Ayrıca tek bir şeyin birden fazla şeye benzetilmesi, diğer bir ifadeyle müşebbeh bih'in birden çok ögeden oluşması sebebiyle *teşbih-i cem* ' olmaktadır.⁴⁸¹

Devamında yer alan 5. beyitte memduhun ahlakı, aralıksız bir şekilde devam eden bir esintiye benzetilmektedir. Müşebbeh, memduhun ahlakı حُلُقُ; müşebbeh bih الرَّاح/esinti/rüzgar; vechü'ş-şebeh ise فِي الْمَفْصَلِ/Bedene değil, teşbih edatı ise كِ harfidir. Bir önceki beyitte olduğu gibi şair, teşbihin bütün unsurlarını zikrederek tam teşbih yapmıştır.

6. beyitte güneş memduhun asaletine benzetilmiştir. Müşebbeh الشَّمْسِ; müşebbeh bih تَرَى فِي وَجْهِكَ الْمُتَهَلَّلِ; teşbih edatı ise كَانْ'dir. Bu beyitte

⁴⁸⁰ Tunus'un eski ismi olarak ifade edilmektedir. Bk. Muhakkikin dipnotu, *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 64. Şiir, 86-87.

⁴⁸¹ et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 553.

vechü'ş-şebeh açıkça zikredilmemiştir. Benzetme yönünün açıkça zikredilmemesi sebebiyle *teşbih-i mücmel* kullanılmıştır.⁴⁸²

er-Riyâhî'nin Sultan II. Mahmud için kalem almış olduğu methiyede teşbih-i belîğ örneğine rastlanmaktadır:⁴⁸³ [Tavîl]

9 لَكَ الْأَرْضُ مُلْكُ وَالسَّمَاءُ مُؤَازِرٌ وَعَوْنُ إِلَهِي الْعَرْشِ رُحْمُكَ وَالسَّيْفُ

9. *Yeryüzü senin mülkündür, gökyüzü (sana) yardım etmektedir; ilâh-ı arşın yardımını mızrağın ve kılıcıdır.*

Şair, yaratıcının yardımını sultanın mızrak ve kılıcına benzetmiştir. Müşebbeh *عَوْنُ* olurken, müşebbeh bih *رُحْمُ* ve *السَّيْفُ* kelimeleridir. Bu beyitte şair teşbih edatı ve vechü'ş-şebeh'i zikretmemiştir. Bu yönüyle teşbih-i belîğ kullanmıştır. Diğer taraftan birden fazla müşebbeh bih zikredildiği için teşbih-i cem' ortaya çıkmıştır.

Aşağıda yer alan beyitte de başka bir belîğ teşbih örneğine rastlanmaktadır:⁴⁸⁴ [Tavîl]

3 فَلَوْ لِلْفِدَا قُلْتُ الْبَرِيَّةَ كُلَّهُمْ فَإِنَّ الْوَرَى جِسْمٌ وَأَنْتَ لَهُ رُوحٌ

3. *Tüm insanlık feda olsun desem, ki zaten şüphesiz insanlık bir beden sen de onun ruhusun.*

Beytin acuz kısmında iki ayrı belîğ teşbih örneği mevcuttur. Cümlede yer alan *الْوَرَى* ve *أَنْتَ* lafızları müşebbeh, *جِسْمٌ* ve *رُوحٌ* lafızları ise müşebbeh bih'tir. Herhangi bir edat veya benzetme yönü belirtilmeden kısa ve öz bir şekilde insan vücudu ve ruhu iki ayrı benzetmeye tabi tutularak etkileyici bir anlatım üslubu sergilenmiştir.

Aşağıda yer alan beyitte ise şairin uzun tasvire yer vererek vechü'ş-şebeh'i nitelediği temsîlî teşbih örneği görülmektedir:⁴⁸⁵ [Basît]

⁴⁸² et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 554.

⁴⁸³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 102. Şiir, 136.

⁴⁸⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 16. Şiir, 36.

⁴⁸⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 92. Şiir, 122.

5 كَأَمَّا الزَّهْرُ حُورٌ فِي أَرَائِكِهَا تَكَلَّلَتْ مِنْ جَوَارِي الزَّهْرِ تَيْجَانَا

5. Sanki çiçekler, tahtında parlayan çiçeklerden taç giyen huriler gibidir.

er-Riyâhî, çiçeği huriye benzetmektedir. Benzetme edatı كَأَنَّ'dir. Ancak akabinde vechü's-şebeh uzun bir tasvirle ayırt edilemeyecek birden fazla unsurla gelmektedir. Burada vechü's-şebeh, tahtında parlayan çiçeklerden taç giyilmesi halidir. Diğer yandan müşebbeh ile müşebbeh bih'in yer değiştirdiği teşbih-i maklûb söz konusudur. Benzetme yönü; meşebbeh'i الزَّهْرُ, müşebbeh bih'ten حُورٌ daha üstün göstermek için kurgulanmıştır. Dolayısıyla memduha ait çiçekler hurilere benzetilerek daha güçlü bir vurgu yapılmak istenmiştir.

Teşbihe dair örnekleri çoğalmak mümkündür. Ancak tekrara düşmemek için aktarılan örnekler yeterli olacaktır. Sonuç olarak er-Riyâhî'nin, şiiirlerinde teşbih çeşitlerini sıklıkla kullandığını söylemek mümkündür. Özellikle methiyelerinde memduhu övmek ve yüceltmek için benzetmelerde bulunmuştur. Kimi zaman sadece etkili olması açısından belîğ teşbihi, kimi zaman birden fazla müşebbeh bih ile teşbih-i cem'i kullanarak övgüyü genişletmiştir. Diğer taraftan vechü's-şebeh'i pek çok unsurla destekleyen tasvirlerle edebî ustalığını temsîlî teşbih ile göstermiştir. Aynı şekilde vechü's-şebeh'i zikretmeyerek muhatabın zihin dünyasının takdirine bırakarak teşbih-i mücmeli kullanmış ve üslubunu vecîz hale getirmiştir.

3.2.5.2. Mecâz

Mecâz, lafzın gerçek anlamının dışında kullanılmasını ifade eden beyân ilminin önemli ifade türlerindedir. Mecâz, bir lafzın hakiki manası ile aktarılacak manası arasında bir alaka ile gerçek anlamının kastedilmesini engelleyen bir karineden dolayı konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır.⁴⁸⁶ Bir alakaya binaen işin failinden başkasına isnat edilmesi *aklî*, bir kelime veya terkinin lügat anlamından alınarak bir alakandan dolayı başka bir anlama nakledilmesi ise *lugavî* mecâz olarak

⁴⁸⁶ Ebû Bekr Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâğa fi 'İlmi'l-Beyân*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, 278; es-Sekkâkî, *el-Miftâh*, 356; el-Kazvînî, *el-İdâh*, I, 80; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, IV, 99; Durmuş, "Mecaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, XXVIII, 217-220.

tanımlanmıştır.⁴⁸⁷ Şayet lafzın hakiki anlamıyla mecâzî anlamı arasındaki alaka teşbihe dayanıyorsa *istiâre*, teşbihe dayanmıyorsa *mecâz-ı mürsel* adı verilir.⁴⁸⁸ Mecâz-ı mürseldeki söz konusu alakanın cüz'iyet, sebebiyyet, âliyyet, lâzımıyyet ve maḥalliyyet gibi türleri bulunmaktadır.⁴⁸⁹

er-Riyâhî, şiiirlerinde mecâzı farklı türleriyle kullanmaktadır. İşin asıl failinden başkasına bir alakaya binaen isnat edildiği aklî mecaza aşağıdaki beyitler örnek gösterilebilir:⁴⁹⁰ [Vâfir]

13 وَفَتَّحَ أَعْيُنًا وَشَفَى صُدُورًا وَأَذْهَبَ دَاءَ أَفْنِدَةٍ لِقَامِ
14 وَأَسْمَعَ صَمَّ آذَانٍ وَحَلَّى بُدُورَ اللَّفْظِ مَا يُوفِي الْكَلَامِ

13. Gözleri açtırmış, gönüllere şifa vermiş ve kötü kalplerdeki hastalığı gidermiştir.

14. Sağır kulakları işittirmiş ve sözleri oluşturan lafızların başını güzelleştirmiştir.

Şairin kullanmış olduğu أَفْنِدَةً, فَتَّحَ أَعْيُنًا, شَفَى صُدُورًا, أَذْهَبَ دَاءَ, آذَانٍ, صَمَّ, حَلَّى, بُدُورَ, لَفْظِ, مَا يُوفِي الْكَلَامِ ifadelerde aklî mecaz yapılmıştır.

Nitekim hocası İsmail et-Temîmî'nin söz edilen fiilleri bir alakaya binaen bir insan olarak kendisinin yapmadığı anlaşılmaktadır. Sözü edilen *gözleri açtırmak*, *gönüllere şifa olmak*, *hastalığı gidermek* ve *sağır kulakları işittirmek* fiillerinin gerçek fâili Allah'tır. Ancak bu eylemler Allah'a değil, İsmail et-Temîmî'ye isnat edilmiştir. Bu fiilleri, gerçek manada bir insanın yapması mümkün değildir. Dolayısıyla bir işin asıl fâilinden başkasına isnat edilmesi sebebiyle *mecâz-ı aklî* ya da diğer ismi ile *mecâz-ı isnâd* yapıldığı görülmektedir.⁴⁹¹

er-Riyâhî, Fas Sultanı için kaleme aldığı methiyede memduha duyulan sevgiyi dile getirirken mecaz-ı mürselden faydalanmaktadır:⁴⁹² [Kâmil]

⁴⁸⁷ el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga*, 258

⁴⁸⁸ el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga*, 31, 286; Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 233; Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî'*, 234.

⁴⁸⁹ el-Ḳazvîni, *el-İdâh*, I, 80-82; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, IV, 99 vd.; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 640.

⁴⁹⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 78. Şiir, 104-105.

⁴⁹¹ Abbas, *Esâlîbu'l-Beyân*, 307.

⁴⁹² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 38. Şiir, 55.

- 14 وَأَحَقُّ مَنْ تَحْتَ السَّمَاءِ بِأَنْ يُرَى مَلِكِ الْبَسِيطَةِ وَالْوَرَى أَنْصَارُ
15 لَكِنْ إِذَا كُلُّ الْقُلُوبِ تُحِبُّهُ فَلِغَيْرِهِ الْأَجْسَامِ وَهِيَ نِفَارُ

14. Gökyüzünün altında yeryüzünün Mâlik'i olarak ve insanoğluna yardım sever olarak görülmeye en layık kimsedir.

15. Ancak bütün kalpler onu severse, sefer halinde/nefer olan (kalbin haricinde kalan) bedenler başkasına yönelsin.

Şair, memduhu övdüğü bu dizelerde peş peşe mecaz-ı mürsele başvurarak anlatımını süslemiştir. 15. beyitte كُلُّ الْقُلُوبِ تُحِبُّهُ /Bütün kalpler onu severse ifadesiyle cüz'iyet alakasının kullanıldığı görülmektedir. İnsan vücudunun bir uzvu olan kalp ile ruh ve bedenden müteşekkil insanın sevmesi kastedilmiştir. Dolayısıyla bir parça zikredilip bütün kastedilmiştir. Aynı durumu فَلِغَيْرِهِ الْأَجْسَامِ /Bedenler ise başkasına yönelsin terkinde de görmek mümkündür. Bedenler ile ruh ve akla sahip bir bütün olarak insanın kendisi kastedilmiştir.

Dönemin âlimlerinden arkadaşı Salih et-Türkî'nin eserine binaen kaleme aldığı takrîzinde mecâz-ı mürselin ma'halliyet alakasını kullanmaktadır:⁴⁹³ [Serî']

- 1 يَا رَاكِبَ الْأَخْطَارِ يَبْغِي الْعَلَا وَسَالِكًا فِي الْمَنْهَجِ الْوَاضِحِ
2 اَرْكَبْ بِحَارِ الْعِلْمِ نَحْوَ الْمُنَى وَهَذِهِ سَفِينَةُ الصَّالِحِ

1. Yücelik için çabalayan ey tehlikeleri göğüsleyen süvari ve apaçık yolda yürüyen!
2. Arzulanan (yere) doğru ilmin denizlerine bin, bu Salih'in gemisine (bin)

Şiirin 2. beytinin sadrında اَرْكَبْ بِحَارِ الْعِلْمِ /İlmin denizlerine bin ifadesinde mecaz-ı mürsele yer verilmiştir. Zira binme eylemi deniz aracı olan gemi için kullanılır. Dolayısıyla bu ifade aslı itibariyle اَرْكَبْ سَفِينَةَ بِحَارِ الْعِلْمِ /İlim denizlerinin

⁴⁹³ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 17. Şiir, 36.

gemisine bin şeklinde olmalıdır. Bu yönüyle bir yerin zikredilip içindeki unsurların kastedildiği mahalliyyet alakası kurulmuştur.

er-Riyâhî aşağıdaki beyitte ise âliyyet alakasından yararlanmaktadır:⁴⁹⁴ [Basît]

32 يَا سَيِّدِي الْعُمْرُ قَدْ وَلَّى وَمَا ظَفِرْتُ يَدَيَّ بِنَيْلِ الَّذِي أُعَيْتَ لَهُ حِيَلِي

32. Ey efendim! Ömrüm tükendi ve çarelerimi de âciz bırakan şeylere nâil olma konusunda ellerim galip gelmedi.

يَدَيَّ ifadesindeki *el* kelimesi ile aslında kastedilen şey, muhataba

verilen maddî ya da manevî destektir. Bu desteğin verilmesinde el, alet olarak kullanıldığı için âliyyet alakası ile mecâz-ı mürsel yapılmıştır.

er-Riyâhî, mecâz-ı luğavînin bir diğer türü olan istiâre üslubuna dair başarılı örnekler de sunmuştur. İstiâre, alakası teşbih olan mecâzdır. Müsteâr minh (müşebbeh bih) ve müsteâr leh (müşebbeh) olmak üzere iki ana unsurdan oluşur. Bu unsurların yer alıp almamasına göre istiâre iki türe ayrılmıştır. Bunlardan ilki, müsteâr minh'in (müşebbeh bih) cümlede yer aldığı müsteâr leh'in (müşebbeh) ise hafzedildiği tasrîhî istiâre; diğeri ise müsteâr leh'in zikredildiği müsteâr minh'in ise hafzedildiği meknî istiâredir.⁴⁹⁵

er-Riyâhî, şiirlerinde her iki istiâre türünden de yararlanmıştı. Muhammed el-Fâsî için kalem aldığı mersiyesinde söz konusu kişiyi güneşe benzetmek suretiyle istiâre yaptığı görülmektedir:⁴⁹⁶ [Kâmil]

14 شَمْسٌ بِفَاسٍ أَشْرَقَتْ وَبُتُونِسٍ غَرَبَتْ فَيَا أَسْفَاً عَلَيْكَ ضَرَمْتَهُ

14. Fas'ta bir güneş doğdu, Tunus'ta da battı, sana çok üzgünüz (ölümünden dolayı) tutuşturdu onu (hüznümüzü).

⁴⁹⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 60. Şiir, 76.

⁴⁹⁵ et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, IV, 107 vd.; Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 229 vd.; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 90 vd.

⁴⁹⁶ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 11. Şiir, 32.

Burada el-Fâsî güneşe benzetilmiştir. Onun dünyaya gelişi أَشْرَفَتْ fiili ile, vefatı ise عَرَبَتْ fiili ile ifade edilmiştir. Beyitte müsteâr leh olan el-Fâsî zikredilmemiş, müsteâar minh olan *güneş* lafzı zikredilerek tasrîhî istiâre yapılmıştır. Ayrıca beytin aczında yer alan أَسْفًا kelimesi, tutuşturulan bir meşaleye benzetilmiştir. Dolayısıyla sadece müsteâr leh zikredildiği için meknî istiâre yapılmıştır. Söz konusu cümlede karîne ise ضَرَفْتَهُ fiilidir.

Aşağıdaki beyitte ise başka bir meknî istiâre örneğine rastlanmaktadır:⁴⁹⁷

[Vâfir]

12 كَأَنَّ الشَّيْخَ إِسْمَاعِيلَ لَمَّا تَلَأُلاً عِلْمُهُ يَوْمَ الْحِتَامِ

12. Sanki Şeyh İsmail, (o hicranın) biteceği gün ilmi parladığında...

er-Riyâhî, bu methiyeyi hocası İsmail et-Temîmî için kaleme almıştır. تَلَأُلاً

عِلْمُهُ/Onun ilmi parlamıştır ifadesi ile hocasının ilmini bir kandile benzetmiştir.

Sadece müşebbeh diğer bir ifadeyle müsteâr leh zikredilmiş, müsteâr minh olan kandil ise hafzedilmiştir. Böylelikle meknî istiâre yapılmıştır. Cümledeki karine ise تَلَأُلاً fiilidir.

er-Riyâhî, et-Ṭâhir b. Mes'ûd için kaleme aldığı methiyede ise salih kimseleri kainattaki yıldızlara benzeterek tasrîhi istiâreden yararlanmaktadır:⁴⁹⁸ [Kâmil]

75 إِنِّي رَأَيْتُ كَوَاكِبَ الْأَفْلَاقِ قَدْ سَارَتْ لِنَحْوِكَ طَالِقَاتٍ عِنَانِ

75. Şüphesiz gökyüzünün yıldızlarını sana doğru dizgini boşanmış bir halde giderken gördüm.

⁴⁹⁷ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 78. Şiir, 104.

⁴⁹⁸ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 91. Şiir, 121.

Beyitte ifade edilen كَوَاكِبَ lafzından kasidenin ilerleyen kısımlarında salih, şan ve şeref sahibi üstün kişilerden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Buradaki alakanın benzetmeye dayandığı görülmektedir. Sadece meşebbeh bih olan yıldızlar lafzı zikredildiği için bu istiâre çeşidi tasrîhiyyedir.

er-Riyâhî'nin şiirlerinde az da olsa hayâlî istiâre örnekleriyle de karşılaşılmaktadır. Mekkî istiârenin bir bölümü olan ve hayal gücüne dayanan istiâre türüdür. Lafzın hakiki manasında kullanılmadığını gösteren karîne ile yapılan bu türe şu beyit örnek gösterilebilir:⁴⁹⁹ [Basît]

6 وَالرِّيحُ مِنْ بَيْنِهَا مُضْنِيٌّ يُعَالِجُ مِنْ تَقْيِيلِهِ لِحُدُودِ التَّوْرِ أَشْجَانَا

6. Rüzgâr ise onların (çiçeklerin) arasında çiçeklerin yanaklarını öperek hüznüleri tedavi eden yorgun biridir.

Beyitte sadece müşebbeh bih olan rüzgâr, tedavi eden yorgun bir insana benzetilmiş ancak insan açıkça zikredilmemiştir. Sadece ona ait öpmek تَقْيِيلِهِ, tedavi etmek يُعَالِجُ ve yorgun olmak مُضْنِيٌّ gibi özellikler söylenmiştir. Dolayısıyla rüzgâr hayâlî bir insan suretinde tasvir edilerek tahyîlî istiâre yapılmıştır.

3.2.5.3. Kinâye

Beyân ilminin bir diğer önemli konusu olan kinâye, belâgat alimlerince söz içerisindeki asıl anlamın yanında lâzımî bir mananın da aktarıldığı lafız veya terkipler olarak tarif edilmiştir.⁵⁰⁰ Kinâyede asıl amaç, bir sözün gerçek manasına da gelebilecek şekilde, gerçek anlamının dışında kullanılmasıdır. Kazvînî bu durumdaki sözü, bir yönüyle hakikat bir yönüyle de mecaz olarak ifade etmektedir.⁵⁰¹ Kinâyeyi mecazdan ayıran fark ise hem hakiki hem de mecaz anlama göre sözün doğru

⁴⁹⁹ Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 92. Şiir, 122.

⁵⁰⁰ es-Sekkâkî, *el-Miftâh*, 402; el-Kazvînî, *el-İdâh*, neş. Muhammed Ali Bîdûn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1424/2003, 241-242; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, IV, 156; Durmuş, "Kinâye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2002, XXVI, 34-36.

⁵⁰¹ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 242.

olmasıdır. Mecazda sözün gerçek anlamda kullanılmadığını gösteren bir karine mevcut iken, kinâye de böyle bir karineye rastlamak mümkün değildir.

Kinâye açık anlatım şeklinin zıddı bir üsluptur. Bazı durumlarda maksadın açıkça ifade edildiği sarih bir anlatım yerine, kinâyeli bir üslup kullanmak daha etkili bir ifade biçimi olabilmektedir. Söz konusu şiir olunca, kinâyenin doğasında bulunan hakiki ve mecaz anlam şiirlere derin bir ifade zenginliği sağlamaktadır. er-Riyâhî, memduha ait özellikleri kinâye ile zengin bir anlatım tarzına büründürmektedir. Kullanmış olduğu kinayeler genellikle az vasıta ile yapılmakla birlikte, işaret ettiği manaya delaleti açık olan îmâ-işaret türünden veya delaleti gizli olan remz türünden kinayelerdir. Örtülü olarak anlatılmak istenen unsur bakımından ele alındığında genellikle kişiye ait vasfın örtülü olarak anlatıldığı sıfattan kinâye ve sıfat-mevsûf arasındaki nispetin kinâyeli ifade edildiği nispetten kinâye türleri göze çarpmaktadır.⁵⁰²

Aşağıdaki beyitte hem kinâye hem de istiârenin tek bir beyitte kullanıldığı zengin üsluba rastlanmaktadır.⁵⁰³ [Kâmil]

6 مَلَأَ الْبَسِيطَةَ صَيْتُهُ وَلَكُمْ لَهُ خَضَعَ الْأَفَاضِلُ رُكْعًا وَسُجُودًا

6. Onun şanı yeryüzünü doldurdu ve fazilet sahibi kişiler ona sizlerden dolayı rükû ve secde ederek boyun eğdiler

Söz konusu beyit er-Riyâhî'nin yakın dostu Vezir Muhammed el-'Arabî için kaleme aldığı mersiye aittir. Şair, el-'Arabî'nin hayattayken insanlar arasındaki saygınlığını bu beyitle özetlemiştir. Beytin sadrında الْبَسِيطَةَ lafzıyla yeryüzünü bir kaba, صَيْتُهُ lafzıyla şanını bir sıvıya benzetmiştir. Dolayısıyla her iki kelime de müşebbeh olmaktadır. Müşebbeh bih olan kap ve sıvı hazfedilmiştir. Alakayı teşbihe dayandıran karîne ise مَلَأَ fiilidir. Sadece müşebbehin zikredilmesi sebebiyle istiâre-i mekniyye yapılmıştır.

⁵⁰² es-Sekkâkî, *el-Miftâh*, 402 vd.; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 242 vd.; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, IV, 175-180.

⁵⁰³ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 29. Şiir, 48.

Öte yandan beytin acuz kısmında yer alan *حَضَعَ الْأَفَاضِلُ رُكْعًا وَسُجُودًا* ifadesi

ile Allah için yapılan tapınma şekli, bir insan için dile getirilmiştir. Ancak rükû ve secdenin bir insan için yapılması her ne kadar uzak ve uygun olmasa da imkânsız değildir. Dolayısıyla bir insana duyulan saygıyı ifade etmek için çok mübalağalı bir anlatım tarzı olmakla birlikte saygı ve itaat etmekten kinâye olduğu görülmektedir. Burada söz konusu kişilere ait bir vasıftan söz edildiği için sıfattan kinâye türü kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde ise Fas Sultanı'nın elde ettiği zafer sonucunda sevinci ve hezimete uğrattığı kişilerin üzüntüsü kinâyeli bir ifade ile anlatılmıştır:⁵⁰⁴ [Kâmil]

1 بُشْرَى الْوَرَى بِالْأَمْنِ بَعْدَ مَخَافِ وَقَفُوا بِهِ فِي مَوْقِفِ الْأَعْرَافِ
2 قُرَّتْ بِهِ عَيْنُ الْهَدَى أَمَّا الْهَوَى فَلَحْزِنِهِ حَزْنَتْ بَنُو الْإِرْجَافِ
3 أَعْفَتْ جُفُونُ الرُّشْدِ ثُمَّ تَنَبَّهَتْ بِلَطَائِفِ قَدْ كُنَّ تَحْتَ سِجَافِ

1. Korkudan sonra güvene (kavuşan) insanlığa müjdeler olsun, güvenle araf konumunda durdular.
2. Hüdânın gözü onunla aydın oldu, nefsin arzularına gelince onun üzüntüsünden dolayı fitneciler üzüldü.
3. Ferasetin göz kapakları uykuya daldı sonra bir perdenin altında olan incelikler ile uyandı.

Kasidenin 2. beytinde geçen *قُرَّتْ بِهِ عَيْنُ الْهَدَى* /Onunla hüdânın gözü

aydınlandı ifadesi *sevinen biri olmaktan* kinâye; 3. beyitte geçen *أَعْفَتْ جُفُونُ الرُّشْدِ*

/Ferasetin göz kapakları uyukladı ifadesi ise *rehavete kapılan birinden* kinâyedir. Her iki örnekte de sıfat ve mevsufa dair aralarındaki nispetin açık olmadığı görülmektedir. Bu da bir sıfatın; bir bedenın uzvuna, parçasına ya da bulunduğu yer ile ilgili bir şeye nispet edilerek kişinin kendisinin kastedildiği *nispetten kinayeye* örnektir.

⁵⁰⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 101. Şiir, 132.

Aynı üslup şairin kinâyeli bir ifade ile dizelerini güçlendirdiği aşağıdaki beyitte de görülmektedir:⁵⁰⁵ [Kâmil]

16 هَذَا سُلَيْمَانُ الرَّضَى بْنِ مُحَمَّدٍ مِنْ أَشْرَقَتْ بِجَبِينِهِ الْأَنْوَارُ

16. Bu, alnına nurların/işıkların doğduğu razı olunan Süleyman b. Muhammed'dir.

Beytin acuz kısmında ifade edilen أَشْرَقَتْ بِجَبِينِهِ الْأَنْوَارُ /Alnına nurlar, ışıklar doğdu tabiri zafer kazanmak, sevinçli bir haber almaktan kinayedir. Burada da insan uzvunun bir parçası üzerinden kişinin kendisi kastedilerek nispetten kinâye yapılmıştır.

3.2.6. Bedî' Sanatlarından Yararlanma

Bedî' sanatlarının yoğun bir şekilde kullanılması Osmanlı dönemi şairlerinin öne çıkan özellikleri arasında yer almaktadır.⁵⁰⁶ er-Riyâhî'nin şiirlerinde lafız ve manayı güzelleştiren bedî' sanatlarına bolca rastlamak mümkündür. Genel olarak bu sanatların kullanımına bakıldığında, manayı ikinci plana atmadan dengeli bir yapıda olduğu görülmektedir.

3.2.6.1. Tıbâk

Anlama güzellik katan bedî' sanatlarından kabul edilen tıbâk, bir ibarede aralarında zıtlık bulunan iki kelimenin uyum içerisinde zikredilmesidir.⁵⁰⁷ Tıbâk sanatı, *tezât*, *mutâbakat*, *tekâfu* gibi farklı şekillerde de isimlendirilmiştir. Zıtların bir arada anılması sanatı olarak zikredilen tıbâkı oluşturan kelimelerin ya hakikî ya da mecâz anlamda olması gerekir. Birinin hakikî, diğerrinin mecâzî anlamda olması belagat âlimleri tarafından *ilhâm-ı tezât* olarak adlandırılmıştır.⁵⁰⁸

er-Riyâhî'nin şiirlerinde iki fiilden veya isim-fiilden oluşan tıbâk türleri bulunmakla birlikte üslubuna daha çok iki ismin zıtlığına dayanan ve olumlu fiil-isim

⁵⁰⁵ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 38. Şiir, 55.

⁵⁰⁶ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Müessesetu Hindâvî, Detroit, 2013, III, 1077, 1083 vd.

⁵⁰⁷ el-Ğazvîni, *el-İdâh*, 255; Durmuş, "Tezat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, XLI, 58-60.

⁵⁰⁸ el-Ğazvîni, *el-İdâh*, 255-260; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 88-89; el-Cârim-Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, 368.

karşıtlığına dayanan *tibâk-ı icâb* hakimdir.⁵⁰⁹ Aşağıda aktarılan beyitler onun çok kullandığı bu *tibâk* türüne örnek teşkil etmektedir.⁵¹⁰ [Hafîf]

19 وَالْكِتَابُ الْعَزِيزُ نُورٌ مُبِينٌ بَيْنَنَا تَنْجَلِي بِهِ الظُّلْمَاءِ

....

27 وَكَفَانَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ يُسْرًا بَعْدَ عُسْرٍ وَالْوَعْدُ مِنْكَ لِقَاءِ

28 فَجَدِيرٌ أَنْ يَأْتِي الْيُسْرُ قَوْرًا وَحَقِيقٌ أَنْ تَذْهَبَ الْبِأَسَاءِ

19. *Ve yüce kitap, kendisiyle aramızdaki karanlıkları gideren apaçık bir aydınlıktır.*

....

27. “Allah bir güçlükten sonra kolaylık sağlayacaktır” (ayeti) ve seninle buluşma vaadi bize yeter.

28. Kolaylığın hemen gelmesi yakışık kalır, zorlukların da gitmesi daha layıktır.

Aynı kasidenin farklı beyitlerinde iki zıt ismin bir arada kullanımı mevcuttur.

Kasidenin 19. beytinde نُورُ/Aydınlık ve الظُّلْمَاءُ/Karanlıklar kelimeleri; 27. beyitte يُسْرُ

/Kolaylık ve الْبِأَسَاءِ/Sıkıntılar kelimeleri; 28. beyitte ise الْيُسْرُ/Kolaylık ve عُسْرُ/Zorluk kelimeleri;

kelimeleri bir arada kullanılarak kelimeler arasındaki zıtlığın etkili bir ifade biçimine dönüştüğü görülmektedir.

Aşağıda yer alan örnekte ise tek bir beyitte üç ayrı *tibâk*ın kullanıldığına şahit olunmaktadır.⁵¹¹ [Basîf]

14 الْعُجْمُ تُشْهَدُهَا وَالْعُرْبُ تُعْلِمُهَا شَرْقًا وَغَرْبًا مِنَ الْبَيْضَانِ وَالسُّودِ

⁵⁰⁹ el-Ğazvîni, *el-İdâh*, 255; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 89.

⁵¹⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 2. Şiir, 23.

⁵¹¹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 21. Şiir, 40.

14. Beyazından siyahından, doğudaki ve batıdaki (herkes) ona (ordusuna)
Acemler de şahittir, Araplar da bilir.

Tıbâk sanatının yoğun bir şekilde kullanıldığı bu beyitte *العُجْمُ/Acemler (Arap olmayanlar)* kelimesinin zıttı *العَرَبُ/Araplar*, *شَرْق/Doğu* kelimesinin zıttı *عَرَب/Batı*, *الْبَيْضَانِ/Beyaz* kelimesinin zıttı ise *السُّود/Siyah* lafzı peşi sıra gelerek tıbâk sanatı zinciri oluşmuştur.

Siyah ve beyaz arasındaki zıtlık aynı zamanda mecaz-ı mürseldir. Siyah ve beyaz tenli insanlar zikredilmiştir. Dolayısıyla cüz'iyet alakası gereği bütün insanlar kastedilmektedir. Diğer yandan zıt renklerin bu şekilde kullanılması belâgat eserlerinde *tedbîc* olarak adlandırılmaktadır.⁵¹² Kazvî'nî gibi belâgat alimleri, *tedbîc* bir tıbâk çeşidi olarak sayarken bazıları ise müstakil bir söz sanatı olarak ele almışlardır.⁵¹³

er-Riyâhî'nin üslubunda önemli bir yeri olan tıbâk sanatına dair pek çok örnek vermek mümkündür. Son olarak fiil-fiil ve isim-fiil zıtlığına dair birer örnekle tıbâk konusunu sonlandırmak şairin kullanmış olduğu tıbâk çeşitliliğini görmek açısından uygun olacaktır:⁵¹⁴ [Remel]

2 عَشَّ بِهِنَّ صَبًّا وَمُتَّ فِي حُبِّهِنَّ مَنْ يَمُتُّ فِي حُبِّ حَيٍّ فَهُوَ حَيٌّ

2. Onların aşkı içerisinde yaşa ve onların aşkında öl; kim diri bir canlının sevgisinde ölürse işte o hayydır/canlıdır.

Beytin sadrına bakıldığında *عَشَّ/Yaşa* fiilinin zıttı olarak *مُتَّ/Öl* fiili kullanılmıştır. Zıt kelimelerin ikisinin de hem fiil hem de olumlu olduğu görülecektir.

⁵¹² et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 90.

⁵¹³ el-Kazvî'nî, *el-İdâh*, 255 vd.; Durmuş, “Tedbîc”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, XL, 256-258.

⁵¹⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 118. Şiir, 158.

Beytin acuz kısmında ise *بُئْتُ/Ölüyor* fiilinin zıttı olarak *حَيٌّ/Canlı* ismi kullanılarak isim ve fiil arasında tıbâk yapılmıştır.

3.2.6.2. Tevriye

Sözlükte *gizlemek, arkaya atmak* anlamlarına gelen tevriye⁵¹⁵, manayı güzelleştiren en önemli bedî‘ sanatları arasında yer alır. Tevriye, yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir kelimenin gizli bir karine ile uzak anlamının kastedilmesidir.⁵¹⁶

Mütekaddim şair ve edîplerin şiirlerinde tevriyeli ifadelerin az olduğu bilinmektedir. Şiirlerinde sadece tevriye yapmış olmak için değil doğal üsluplarının bir gereği olarak kullandıkları kaynaklarda ifade edilmiştir. Ancak h. IV. asırdan itibaren şairler bilinçli bir şekilde tevriyeli ifadeler yer vermişler, nazım ve nesirlerde bu tür ifadeler yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵¹⁷

er-Riyâhî'nin kullanmış olduğu tevriyeli ifadelerde uzak veya yakın her iki anlamlarıyla ilgili tevriyeler mevcuttur. Tevriyeli ifadenin uzak anlamıyla ilgili bir hususun zikredildiği türe *mübeyyen tevriye*⁵¹⁸ denilmektedir. Aşağıda verilen beyitte mübeyyen tevriye örneğini görmek mümkündür:⁵¹⁹ [Serî‘]

2 اَرْكَبُ بِحَارِ الْعِلْمِ نَحْوَ الْمُنَى وَهَذِهِ سَفِينَةَ الصَّالِحِ

1. *İstedığın (yere) doğru ilmin denizine bin, bu Salih'in gemisine/risalesine (bin)*

Bu beytin sadr kısmı mecâza örnek olarak daha önce gösterilmişti. er-Riyâhî'nin aynı beyitte ikinci bir sanat olarak tevriye yaptığı görülmektedir. Beytin acuz kısmında er-Riyâhî, *سَفِينَةَ الصَّالِحِ/Salih'in gemisi* ifadesini kullanmıştır.

⁵¹⁵ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 301; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 389.

⁵¹⁶ et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 99; Ḥabenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 373; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 445; Durmuş, "Tevriye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLI, 45-47.

⁵¹⁷ Şehhât Muhammed Ebû Setût, *Dirâsât Menheciyye fi 'İlmi'l-Bedî'*, 1. Baskı, Kahire, 1414/1994, 138; Mahmud Hasan el-Merâğî, *fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye: 'İlmu'l-Bedî'*, Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1411/1991, 80 .

⁵¹⁸ et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 99.

⁵¹⁹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 17. Şiir, 36.

lafzının yakın anlamı ve ilk akla gelen anlamı gemidir. Ancak aynı lafız ilmî ve edebî konularda yazılan küçük risale veya mecmualara da verilen bir isimdir.⁵²⁰ Beytin sadrında *الْعِلْمِ بِحَارِ*/ilim denizleri ibaresiyle şairin uzak anlam olan ilmî ve edebî risalesinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir âlim olarak Salih et-Türkî'nin *sefinesine binmek*, ondan ilmî olarak istifade etmek amacıyla risale olarak kaleme almış olduğu eserinden faydalanmayı vurgulamaktadır. İki anlamı bulunan bu lafzın yakın anlamı olan deniz aracı olan değil de kaleme aldığı eseri yani uzak anlamını kastettiği anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde ise Muhammed el-Fâsî için kaleme aldığı mersiyede şairin ez-Zemaḥşerî'nin *Keşşâf*, Abdulkahir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-Belâğa* ve el-Ḳazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserlerine atfen tevriye yaptığı görülmektedir.⁵²¹ [Kâmil]

7 يَا مَنْ إِلَى نُورِ الْكِتَابِ وَسِرِّهِ يَسْعَى لَقَدْ أَخْفَقْتَ فِيمَا رُمْتَهُ
8 كَشَّافُ أَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ قَدْ مَضَى وَلِسَانُ تَلْخِيصِ الْبَيَانِ عَدِمْتَهُ

7. Ey Kitabın nuruna ve sırrına doğru yürüyen kimse, sen ondan (ilimden) arzuladığına nail olamadın.

8. Belagatın sırlarını keşfeden ve beyanı özetleyen dil geçip gitti (bu dünyadan), sen de ondan uzak kaldın.

er-Riyâhî, *كَشَّافُ أَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ*/Belâgatın sırrını keşfeden ifadesi ile *Keşşâf* ve

Esrâru'l-Belâğa ismindeki eserlere atıfta bulunmaktadır. Aynı şekilde *لِسَانُ تَلْخِيصِ*

لَبْيَانِ/Beyânın özetinin dili ifadesi ile de yine belâgat eserlerinden olan *Telhîsu'l-Miftâh*

adlı esere atıfta bulunmaktadır. Ancak *مَضَى*/Geçti ve *عَدِمْتَهُ*/Sen de ondan uzaklaştın

fiilleri ile bilinen o eserlerin yerine söz konusu kişiyi niteleyen hakiki anlamı yani

⁵²⁰ Bk. Muhakkikin şerhi, *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 17. Şiir, 36.

⁵²¹ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 11. Şiir, 31.

yakın anlamı çağrışım yapılmaktadır. Tevriyeli ifadenin yakın anlamıyla ilgili bir hususun zikredildiği türüne *muraşşah tevriye* denilmektedir.⁵²² Dolayısıyla er-Riyâhî'nin kelimelerin yakın anlamlarına göndermede bulunduğu bu beyitte muraşşah tevriye mevcuttur.

er-Riyâhî, tevriye sanatını daha önce aktarılan Hz. Peygamber için kaleme aldığı methiyede yoğun olarak kullanmaktadır. Muraşşah ve mübeyyen olmak üzere her iki tevriye örneklerini yoğun bir şekilde görmek mümkündür.⁵²³ [Basît]

وَيَقْتَضِي مِنْهُ مَا يُبْرِي مِنَ الْأَلَمِ	4	لَعَلَّ كَأْسَ الرَّهَاوِي أَنْ يُعْطِفَهُ
فَالرَّصْدُ لِلذَّيْلِ أَمْزٌ لَيْسَ مِنْ شِيَمِي	5	وَحُرْمَةَ الذَّيْلِ لَا وَاللَّهِ أَقْصِدُهَا
هُوَ الْحُسَيْنُ الَّذِي يُبْرِي مِنَ اللَّمَمِ	6	وَهَبْ لِسَانِي مَزْمُومًا عَلَيْهِ أَمَا
أُعِدُّ الرَّمْلَ مَا لَا أَنْ يَعِزَّ دَمِي	7	بِالْأَصْبِعَيْنِ لَوْ أَنَّ الْبَحْرَ يَبْرُكُهُ
كَانَ الْعِرَاقُ عَلَيَّ مُلْكِي وَمِنْ خَدَمِي	8	وَلَوْ أَرَى سِيكَةً تَدْنِي مَوَدَّتُهُ
كَالْأَصْبَهَانَ أَنَاخُ الْعَيْسِ بِالْأَلَمِ	9	يَا كَمْ رَسَى رَصْدٌ مِنِّي لِعُرَّتِهِ
رَمَلِ الصَّحَارِي وَرَمَلِ الْمَايَا الْأَكْمِ	10	أَشْكُو النَّوَى وَلَكُمْ جَرَى دَمِي فَسَقَى
وَ مَائَةٍ فَاعْفُ وَاصْفَحْ يَا أَخَا الْكَرَمِ	11	قُولُوا لَهُ صَبَبَكَ الْمَلْهُوفُ فِي هَفِّ

4. *Rahâvî'nin kadehi belki ona hoş gelir ve o da acıya şifa verecek sebep olur.*
5. *Zeyl'in hürmetine, evet Allah'a yemin olsun ki onu kastediyorum, er-rasdu li zeyl (alçak olanın/kuyruğun peşine düşmek) hiç adetim değildir.*
6. *Dilime mezmûmu bahşet, zira o küçük sıkıntılardan uzak olan Hüseyin (makamıdır).*
7. *Aşbi'ayn ile (iki parmakla) şayet deniz onu terk ederse, (o makamla) kanımı kabartmayan/coşturmayan remli (kumu) sayarım*
8. *Şayet onun sevgisini bana yaklaştıracak sîke 'yi görürsem, 'Irâk da benim mülküm ve hizmetçim olur.*

⁵²² el-Ğazvîni, *el-İdâh*, 267; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 99 vd.

⁵²³ *Dîvânü Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 70. Şiir, 93.

9. *Onun zülfünü rasd etmek (görmek) ne de çok yer etmiştir bende, aşbehân gibi güzel bir dişi devenin acısı ile çökmüştür (içime).*
10. *Nevâ'dan (uzaklıktan) şikayetçiyim, ne kadar çok kanım akmış ve tepelerden oluşan ramle'l-mâya'yı (ağaçları) da sulamıştır.*
11. *Ona şöyle söyleyin: "Ey cömertlik sahibi, senin hasretini çeken aşığın üzüntü ve mâya (hastalık) içerisinde, bu sebepten (onu) bağışla ve affet.*

Methiyenin neredeyse tamamı mûsikî makamlarına (*er-Rasdu li Zeyl, Aşbi'ayn, Reml, 'Irâk, Rasd, Nevâ, Ramle'l-Mâya, Mâya*) atıfta bulunmaktadır. Ancak cümle içerisinde zikredilen karineler, terim anlamları yerine yakın anlamlarını akla getirmektedir.

3.2.6.3. İktibâs

İktibâs, şiir veya nesirde âyet-i kerîme ya da hadîs-i şerifin bir kısmının veya tamamının aktarılmasıdır. İktibâs yapılırken âyet veya hadîs olduğu belirtilmez. Bu nedenle "Yüce Allah (cc) şöyle buyurdu" ya da "Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur" şeklinde yapılan alıntılar iktibâs sanatı içerisinde sayılmamaktadır. İktibâs sanatından söz edebilmek için en az bir terkinin zikredilmesi gerektiği belâgat kaynaklarında belirtilmiştir. Bir beyit içerisinde tek bir kelimenin aktarılması veya uzun bir ibarenin yer alması makbul görülmemiştir.⁵²⁴

er-Riyâhî'nin şiirlerinde âyet ve hadîslerden iktibâsların yapıldığı görülmektedir. Yapılan alıntılara, dinî temalı şiirlerinde yoğun olarak rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyitlerde âyet-i kerîmelerden yapılan iktibâslar yer almaktadır:⁵²⁵ [Hafîf]

27 وَكَفَانَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ يُسْرًا بَعْدَ عُسْرٍ وَالْوَعْدُ مِنْكَ لِقَاءُ

1. "Allah bir güçlükten sonra kolaylık sağlayacaktır"⁵²⁶ (ayeti) ve seninle buluşma vaadi bize yeter.

⁵²⁴ el-Kazvînî, *el-İdâh*, 255 vd.; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, III, 154-158; Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, II, 536; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 194.

⁵²⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 2. Şiir, 23.

⁵²⁶ Talak 65/7.

Aşağıdaki beyitte ise alıntı yapılan ayetlerden önce Allah'ın adını zikretmese de قَالَ ifadesine yermiştir:⁵²⁷ [Tavîl]

4 أَتَاكَ عَلَى طَوْعٍ لِأَتَّكَ أَهْلُهُ وَقَدْ قَالَ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدُ

4. (Hükümdarlık) sana kendi rızası ile gelmiştir, çünkü sen hükümdarlığın ailesindensin; (Allah c.c.) de “İşte bu yanımdaki hazır”⁵²⁸ buyurmuştur.

Aktarılan birinci örnekteki اللهُ يُسْرًا بَعْدَ عُسْرٍ terkibi ile Talak suresinin

7. ayeti, ikinci örnekteki مَا لَدَيَّ عَتِيدُ ifadesi ile de Kehf suresinin 23. ayeti iktibâs edilmiştir.

Başka bir beyitte ise bir hadisten alıntı yapıldığı görülmektedir:⁵²⁹ [Hafîf]

21 اِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُمُ اللَّهُ تَعَالَى وَتُرْحَمُ الرَّحْمَاءُ

21. Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki Allah Teâlâ da size merhamet etsin ve merhamet sahiplerine de şefkat göster.

Söz konusu beyitte alıntı yapılan hadîs-i şerif مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُمُ مَنْ

اِرْحَمُوا مَنْ فِي السَّمَاءِ şeklinde kaynaklarda rivayet edilmektedir.⁵³⁰ Şair, beytin sadr kısmında hadisin neredeyse tamamına yer vermiştir.

er-Riyâhî'nin şiirlerinde iktibâsla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. er-Riyâhî, ayet ve hadislerden iktibâslarda bulunduğu gibi telmih ve tazmin sanatlarını da sıklıkla kullanmıştır. Bu nedenle bir sonraki başlıkta telmih sanatını aktarmak er-Riyâhî'nin kullanmış olduğu sanatları anlamak açısından uygun olacaktır.

⁵²⁷ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 23. Şiir, 41.

⁵²⁸ Kâf 50/23.

⁵²⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 2. Şiir, 23.

⁵³⁰ es-Suyûtî, el-Câmi 'u's-Şağîr, II, 131.

3.2.6.4. Telmîh

Sözlükte *gönderme yapmak, işaret etmek, değinmek* anlamlarına gelen telmîh, şiirde veya nesirde bilinen meşhur bir olaya, kıssaya, şiire veya atasözüne gönderme yapma sanatıdır.⁵³¹ Telmîh sanatının iktibastan farkı sadece ayet ve hadislerden değil, bilinen şiir, söz veya kıssalardan kısmen ya da tamamen zikretmeksizin gönderme yapılmasıdır.

er-Riyâhî'nin şiirlerine bakıldığında ayet ve hadisler çoğunlukta olmak üzere tarihte yaşanmış meşhur olaylara ve el-Mütenebbî (ö. 354/965) gibi bazı şairlerin şiirlerine göndermede bulunduğu görülmektedir. Aşağıdaki beyitte bir hadise göndermede bulunarak Hz. Osman'ın haya sahibi biri olduğu anlatılmaktadır:⁵³²

[Tavîl]

6 وَعُثْمَانُ ذِي التُّورَيْنِ مَنْ حَيَّيْتُ لَهُ مَلَائِكُ فَاسْتَحْيَيْتَ مِنْ وَجْهِهِ الْوَرْدِي

6. Meleklerin utandığı Osmân zi'n-nûrayn ile (tevessül ettim) ki sen de gül yüzünden haya ettin.

Hz. Peygamber, Hz. Osman hakkında أَلَا أَسْتَحْيِي مِمَّنْ تَسْتَحْيِي مِنْهُ

المَلَائِكَةُ/Dikkat edin! Meleklerin kendisinden haya ettiği kişiden haya ederim

buyurarak Hz. Osman'ın hayasına vurgu yapmıştır.⁵³³ er-Riyâhî de bu hadise göndermede bulunarak söz konusu beyitte Hz. Osman'a atıfta bulunmuştur.

er-Riyâhî, başka bir beytinde ise ünlü şair el-Mütenebbî'nin şiirine telmihte bulunmaktadır. el-Mütenebbî'nin, Antakya Kadısı el-Huşaybî için kaleme aldığı methiyesinde memduha şu şekilde hitap etmiştir:⁵³⁴ [Basît]

⁵³¹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mer'ab, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrut, 2001, V, 64 vd.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 584; el-Kazvînî, *el-İdâh*, 255-321; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 159; Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye*, II, 542; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 422.

⁵³² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 19. Şiir, 37.

⁵³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut-Adil Mürşit-vd., Müessesetü'l-Risâle, 1. Baskı, 1421/2001, XLIV, 68.

⁵³⁴ Ahmed b. Hüseyin el-Cü'fî Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, Dâru Beyrut, 1403/1983, 172.

29 الْعَارِضُ الْهَيْتِيُّ ابْنُ الْعَارِضِ الْهَيْتِيِّ ابْنِ الْعَارِضِ الْهَيْتِيِّ

2. *Sağanak sağanak yağdıran bulutlar, aradı ardına (ihsanlar) yağdıran İbn 'Ariq (gibi)dir.*

el-Mütenebbî'nin bu beytine göndermede bulunarak Sultan II. Mahmud ve Fas Sultanı Süleyman için kaleme aldığı methiyelerde aynı üslubu ve vezni koruyarak telmih yaptığı görülmektedir:⁵³⁵ [Basît]

1 الْعِزُّ بِاللَّهِ لِلْسُّلْطَانِ مُحَمَّدِ بْنِ السَّلَاطِينِ مُحَمَّدٍ فَمُحَمَّدٍ

1. *Allah'ın izzeti ile aziz olmak, sadece övülmüş sultanların oğlu övülmüş (Sultan) Mahmud içindir.*

Fas Sultanı için kaleme aldığı methiye de ise söz konusu beyit şu şekildedir:⁵³⁶ [Basît]

4 فَإِنَّمَا نَحْنُ عِنْدَ الطَّاهِرِ النَّسَبِ ابْنِ الطَّاهِرِ النَّسَبِ ابْنِ الطَّاهِرِ النَّسَبِ

4. *Şüphesiz biz, soyu temiz oğlunun, temiz soylu olan İbn Tâhir'in yanındayız.*

er-Riyâhî, tarihte yaşanmış önemli olaylara atıfta bulunarak da telmih yapmaktadır. Fas Sultanı Süleyman'ın aile içi taht çekişmelerinde kuzeninin ayaklanmasına karşı verdiği mücadeleyi kazanmasını, meleklerin Müslümanlara yardıma geldiği ve ayette de جُنْدِ السَّمَاءِ/Gökyüzünün askeri şeklinde anlatıldığı Bedir savaşına göndermede bulunmaktadır:⁵³⁷ [Kâmil]

25 لَوْ شَاءَ فَهَرَّ عَدُوَّهُ لَمْ يُفْتَقِرْ لِقَعَاقِعِ الْأَرْمَاحِ وَالْأَسْيَافِ

26 وَأُمِدَّ مِنْ جُنْدِ السَّمَاءِ وَرَاثَةَ مِنْ جَدِّهِ الْمُخْتَارِ بِالْآلَافِ

25. *Şayet düşmanını kahretmek isteseydi kılıçların ve mızrakların seslerine ihtiyaç duyulmazdı.*

⁵³⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 21. Şiir, 39-40.

⁵³⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 5. Şiir, 27.

⁵³⁷ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 101. Şiir, 134.

26. Binlerce (yıldır) seçkin ataları tarafından kalan mirasına, gökyüzünün asker(leri) ile yardım edilirdi.

3.2.6.5. Tazmîn

Sözlük anlamı *dâhil etmek, ihtiva etmek, bir şeyi başka bir şeyin içerisine koymak* anlamlarına gelen tazmin, şiirde başkasına ait şiirden bir mısra veya beyit ile alıntı yapmaya denir.⁵³⁸ Tazmin yapılan şiirin kimden alındığı şiir içerisinde قَوْل،

تَعْنِيَّةٌ gibi ifadelerle belirtilir. Aksi halde kaynağı belirtilmeyen alıntıları

Қазvînî, şiir hırsızlığı olarak addetmektedir.⁵³⁹

er-Riyâhî'nin telmih başlığı altında aktarılan örneklerden de anlaşılacağı üzere el-Mütenebbî, İbnu'l-Fârið gibi önemli şairlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde Abbasî döneminin önemli şairlerinden Ebû Temmâm (ö. 271/846) ve Abdullah b. Ebî 'Uyeyne'den de etkilenmiş ve onlardan alıntılar yaparak tazmin yapmıştır. Aşağıda aktarılan nütfede Abdullah b. Ebî 'Uyeyne'nin beytini tazmin yapmıştır:⁵⁴⁰ [Tavîl]

1 وَإِنِّي وَإِنْ رَامَ الْعِدَاءَ مِهَانَتِي بِإِفْكٍ لَبَدَّرُ فِي الظَّلَامِ يُبِيرُ
2 وَمَا قَوْلُهُمْ إِلَّا طَنِينٌ دُبَابِيَّةٍ أَطِينُ أَجْنَحَةَ الدُّبَابِ يَضِيرُ

1. Şayet düşmanlar büyük bir iftira ile beni alçak düşürmek isterse, şüphesiz ben karanlığın içerisinde ışıldayan bir dolunayım.
2. Onların sözleri ancak bir sinek vızıltısından başka bir şey değildir: “Hiç sineğin kanatlarının vızıltısı zarar verir mi?”

⁵³⁸ et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 156; Hâbenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 539; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 374.

⁵³⁹ el-Қазvînî, *el-İqâh*, 316 vd.

⁵⁴⁰ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 50. Şiir, 66.

İki beyitten oluşan bu şiirde er-Riyâhî'nin kendini övdüğü, bunu yaparken de ikinci beytin acuz kısmına İbn 'Uyeyne'ye ait mısrayı yerleştirdiği görülmektedir. İbn 'Uyeyne'nin söz konusu beyti şu şekildedir:⁵⁴¹ [Kâmil]

3 فَدَعِ الْوَعِيدَ فَمَا وَعِيدُكَ ضَائِرِي أَطِينُ أَجْنِحَةَ الدُّبَابِ يَضِيرُ

3. Tehdit etmeyi bırak, senin tehditin bana zarar veremez; hiç sivrisineğin kanatlarının vızıltısı zarar verir mi?

er-Riyâhî kendisine yöneltilen bir soruya karşılık luğaz olarak kaleme aldığı şiirinde Ebû Temmâm'dan bir mısra alıntıyla muhatabına şu şekilde cevap vermesini ister:⁵⁴² [Kâmil]

5 فَأَجِبْ إِذَا مَا سِرْتَ فِيهِ أَوْ فَتَفَّ مَا فِي وَقُوفِكَ سَاعَةً مِنْ بَاسِ

6 وَلَقَدْ ذَكَرْتُهُ فَالسُّؤَالُ جَوَابُهُ مَا فِيهِ مِنْ خَلْطٍ وَلَا إِبَّاسِ

5. İlerlediğin zaman (şöyle) ona icabet et ya da istersen dur: “Bir saat kadar durmada sıkıntı olmaz”.
6. Şüphesiz onu andım, ki zira sorunun cevabıdır, içerisinde herhangi bir karışıklık ve müphemlik olmadan.

er-Riyâhî bu beyitte Ebû Temmâm'a ait şiirin matla'ını kullanmıştır. İlgili mısrayı aktarmadan önce أَجِبْ şeklinde alıntı yaptığını belirterek muhatabına bu alıntı ile cevap vermesini belirtmiştir. Ebû Temmâm'a ait şiirin ilgili beyti ise şu şekildedir:⁵⁴³ [Kâmil]

1 مَا فِي وَقُوفِكَ سَاعَةً مِنْ بَاسِ نَقْضِي ذِمَامَ الْأَرْبَعِ الْأَدْرَاسِ

1. Bir saat kadar durmada sıkıntı olmaz, zaten ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını yerine getirelim (yeter).

⁵⁴¹ İbn 'Uyeyne'nin şiirleri bir araya getirilerek basılmamıştır. Söz konusu şiirin ilgili beytine ulaşmak için bk. el-Cârim-Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, 254; Ayrıca bk. <https://poetsgate.com/index.php>. (Erişim Tarihi: 28/03/2023).

⁵⁴² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 111. Şiir, 151.

⁵⁴³ Yahya b. Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Ḥaṭîb et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm*, thk. Râcî el-Esmer, *Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî*, Beyrut, 1414/1994, I, 358.

3.2.6.6. Lüzûmu Mâ Lâ Yelzem

Bu sanat, belâgat kaynaklarında *iltizâm* veya *teşdîd* olarak da isimlendirilmektedir. Şiirde revî harfinden önceki harf veya harekenin ya da her ikisinin aynı olmasıdır. *Lüzûmu mâ lâ yelzem*, dilsel bir beceri olarak ifade edilmekte ve şairin, şiir konusunda ustalığını gösteren bir unsur olarak zikredilmektedir.⁵⁴⁴ Dolayısıyla bu sanatın spontane bir şekilde şairin ustalığının tezahürü olarak ortaya çıkması şiiri güzelleştirmekte ve makbul kılmaktadır. Aksi takdirde zorlama sonucu olan şiirler, edebî zevke zarar vermektedir.

er-Riyâhî, şiirlerinde anlam bütünlüğünü sağlamış, zorlamadan uzak bir şekilde bu sanatı ustaca kullanmıştır. Şiirlerinde hem harf hem hareke veyahut her ikisini kullanarak ustalığını sergilemiştir. Öyle ki bu tarzda kaleme aldığı ve Ali el-‘Uryân için söylemiş olduğu kasidesi buna en güzel örnektir:⁵⁴⁵ [Hafîf]

1	مَنْ يَكُنْ فِي ضَنْيَ وَرَامَ حَلَاصَهُ	فَإِلَى ذَا الْمَقَامِ يَخْدُو قِلَاصَهُ
2	حَضْرَةٌ قَدْ حَوَتْ سَنَى وَسَنَاءَ	وَمَقَامٌ يُعْطِيكَ دُونَ خِصَاصَهُ
3	فَاقْتَرَحْ مَا تَشَاءُ مُخْلِصَ عَزْمِ	وَاقْتَبِصْ مَا أَرَدْتَ مِنْهُ افْتِنَاصَهُ
4	ذَا مَقَامِ الْعُرْيَانِ أُسْتَاذُ نَصْرِ	يَوْمَ أَعْطَاهُ لُقْمَةً حَوَاصَهُ
5	فَتَلَقَّى الْأَسْرَارَ مِنْهَا وَأَبْدَى	لِلشَّقِيِّ الشَّقَاءَ مِنْهَا مَنَاصَهُ

...

1. Kim bir sıkıntıya düşüp de ondan kurtulmak isterse, develerini bu makama sevk ettirir.
2. Bir hazret ki parıltı ve yüceliği kendinde toplamıştır, bir makam ki sana sıkıntısızca ihsanda bulunur.
3. İçtenlikle istediğini dile ve onlardan dilediğini de yakala (al)
4. Hurma yaprağı satanın (lütfederek) bir lokma verdiği günde yardımına koşmanın üstadı Ali el-‘Uryân’ın makamıdır bu.

⁵⁴⁴ el-Ķazvîni, *el-İdâh*, 255 vd.; et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 140; Ħabenneke, *el-Belâğatu'l-‘Arabiyye*, II, 532; ‘Akkâvî, *el-Mu‘cemu'l-Mufaşşal*, 207, 357; Emîl Bedî’, *el-Mu‘cemu'l-Mufaşşal*, 388.

⁵⁴⁵ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 96. Şiir, 125.

5. Bu yüzden (kişi) ondan (dökülen) sırlara mazhar olmuş ve o da sefalet içerisindeki bedbahtlıktan kurtuluş yolunu göstermiştir.

...

Sadece konunun anlaşılması için şiirin ilk beş beyti aktarılmıştır. Kasidede şairin, son üç harfi (ه،ص،ه) ve dört harekeyi (fetha, sükûn, fetha, sükûn) kâfiyesine dahil ettiği görülmektedir. 19 beyitten oluşan bu kasidenin tamamında *lüzumu mâ lâ yelzemi* ustaca kullanmıştır. Birer harf ve hareke ile yetinmeyip üç harf ve dört hareke ile söz konusu bedî' sanatını sergilemesi kabiliyetini göstermesi açısından yeterli olacaktır.

3.2.6.7. Tasrî'

Tasrî', beytin sadr kısmının sonu ile acuz kısmının sonunu kâfiyeli yapmaktır. Böyle beyitlere ise musarra beyit denilmektedir. el-Halîl b. Ahmed gibi kadim arûz âlimleri tasrî'i sözü güzelleştiren sanatlar arasında zikretmişlerdir. Tasrî', nesirdeki secînin şiirdeki karşılığı olarak değerlendirilmiştir. Arap edebiyatında şairlerin kasidelerine hüsn-i ibtidâ için matla' kısımlarında bu sanatla başlamaları gelenek haline dönüşmüştür.⁵⁴⁶

er-Riyâhî, şiirlerindeki matla' beyitlerinin büyük bir çoğunluğunda tasrî' sanatını kullanmaktadır. Öyle ki *Dîvân*'ında yer alan 153 şiirden 97'sinde bu sanatı kullanmıştır. Musarra beyitlere bakıldığında çoğunlukla, her mısranın ayrı bir anlam ifade ettiği kâmil tasrî'den⁵⁴⁷ oluştuğu görülmektedir. İkinci mısranın anlamca birinciye bağlı olduğu nâkıs tasrî'⁵⁴⁸ ise daha az bulunmaktadır. Tasrî' sanatını kullandığı beyitlerin darb ve arûz kısımlarını tablo halinde aktarmak konun anlaşılması açısından uygun olacaktır:

⁵⁴⁶ el-Qazvîni, *el-Îdâh*, 255 vd.; Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 507; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 366; Hâlim Öznurhan, "Tasrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 130-131.

⁵⁴⁷ el-Qazvîni, *el-Îdâh*, 255 vd.; Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 507; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 366

⁵⁴⁸ el-Qazvîni, *el-Îdâh*, 255 vd.; Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 507; 'Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 366

Tablo 3.7. Tasrî' Sanatı Kullanılan Şiirler

Şiir No	Acuz	Sadr	Tasrî' Türü	Şiir No	Acuz	Sadr	Tasrî' Türü
2	الشِّفَاءُ	اللُّجَاءُ	Nâkıs	73	نَدِيمِي	بِكْرِيمِ	Kâmil
3	حَسِيبُ	حَسِي	Kâmil	74	نَوْمُ	تُتْرَجِمُ	Nâkıs
4	رَبِّهِ	بِهِ	Nâkıs	75	مَقَامِ	أَلْأَحْكَامِ	Kâmil
6	مَرْحَبَا	مُبَشِّرَا	Nâkıs	77	لِلْحِمَامِ	الدَّوَامِ	Kâmil
7	أَعْتَابِهِ	نَابِهِ	Nâkıs	78	الْمَنَامِ	خِتَامِ	Kâmil
8	صَوَابَا	مَتَابَا	Kâmil	81	سَمَا	سَلَّمَا	Nâkıs
9	الْحُرْمَاتِ	التَّفَحَّاتِ	Kâmil	82	عَرَامُ	مَلَامُ	Kâmil
11	رَدِمَتْهُ	هَدَمَتْهُ	Kâmil	84	عَلَّمَا	أَنْعَمَا	Kâmil
12	سَطَوَاتُهُ	ثَبَاتُهُ	Nâkıs	85	نَظِيمِ	الرَّحِيمِ	Nâkıs
15	عَرَجِ	الْحُجَجِ	Kâmil	87	الْمَفْهُومِ	مُخْتَمِ	Nâkıs
16	تَلُوحِ	قُرُوحِ	Kâmil	88	الْحُكَّامِ	أَلْأَحْكَامِ	Nâkıs
19	الرَّفْدِ	قَصْدِي	Nâkıs	89	الْحُكَّامِ	حِمَامِ	Nâkıs
20	الْوَقْدِ	البُعْدِ	Nâkıs	90	عَدْنِهِ	حُسْنِهِ	Nâkıs
22	بَعِيدِ	فَرِيدِ	Kâmil	91	زَمَانِي	وَأَفَانِي	Kâmil
23	عِيدُ	جَدِيدُ	Kâmil	92	أَلْوَانَا	أَجْفَانَا	Kâmil
24	مُحَلَّدَةٌ	جَدَّدَهُ	Kâmil	93	بَيَانِ	مَعَانِي	Nâkıs
25	زَادُ	يَزِيدُ	Kâmil	94	الْيَقْظَانِ	مُتَاوَانِ	Kâmil
26	السِّيَادَةِ	السَّعَادَةِ	Kâmil	95	يَمِينُهُ	مُنُونُهُ	Nâkıs
28	سُعْدَا	وَعْدَا	Nâkıs	96	قِلَاصَهُ	خِلَاصَهُ	Kâmil
29	مَدِيدَا	فَرِيدَا	Nâkıs	98	طَابِعِ	أَصَابِعِ	Kâmil

30	الْعَدِّ	الحَمْدِ	Nâk1s	99	مَسْمَعُ	يَنْفَعُ	Kâmil
32	أَلَيْدِ	تَرَدُّدِ	Kâmil	101	الأَعْرَافِ	مَخَافِ	Kâmil
33	مَسْعُودَا	مَشْهُودَا	Nâk1s	102	عَصْفُ	رَجْفُ	Kâmil
34	مُحَمَّدِ	مَشْهَدِ	Nâk1s	103	أَنْفِ	عَوَارِفِ	Nâk1s
35	الأَجْوَادِ	رُقَادِ	Nâk1s	105	مُتَحِفُ	مُسْعِفُ	Kâmil
36	مَوْلُودِ	المَرْدُودِ	Nâk1s	106	رَوْنِقِ	أَلْفَلِقِ	Nâk1s
38	إِسْتِشَارِ	مَزَارِ	Kâmil	107	بَارِقَةٌ	شَارِقَةٌ	Kâmil
39	الأَمْرِ	القَدْرِ	Nâk1s	109	رَاسِي	أَقَاسِي	Kâmil
40	العَرَا	الشِّعْرَى	Nâk1s	110	فَاسِ	الْيَاسِ	Kâmil
41	المُشْتَرِي	مُبَشِّرِي	Nâk1s	111	المُتَنَاسِي	الإِيْنَاسِ	Nâk1s
44	البَدْرِي	القَدْرِ	Kâmil	113	مُنَاهُ	ذِكْرَاهُ	Kâmil
45	المِشْتَرِي	المِجْتَرِي	Kâmil	114	يُمْنَاهُ	رُجْعَاهُ	Nâk1s
46	سَارُوا	إِنْتِشَارُوا	Kâmil	115	السَّلْوَى	أَلْمَاوَى	Nâk1s
47	قَدْرِهِ	دُرِّهِ	Nâk1s	116	نَبْلًا	سُبْلًا	Nâk1s
51	تَرَى	الْوَرَى	Kâmil	117	تَذْلِيلاً	ظَلِيلًا	Kâmil
52	مَرَاتِرَ	دَائِرَ	Nâk1s	119	يَدَيَّ	عَضْدَيَّ	Kâmil
53	قُبُورًا	حُبُورًا	Kâmil	130	وَهَانُ	قُطَانُ	Nâk1s
57	هُنَالِكَ	صَائِكَ	Nâk1s	131	الْوَلِيِّ	النَّبِيِّ	Nâk1s
58	مُشَارِكِ	هَالِكِ	Kâmil	135	عَقْدِهِ	عَبْدِهِ	Nâk1s
59	أَسْفَلُ	أَسْأَلُ	Kâmil	142	أَجْلِهِ	يَنْبِلِهِ	Nâk1s
60	الأَمَلِ	المِقْلِ	Kâmil	143	فَحْيَاهُ	مَحْيَاهُ	Nâk1s
62	مِطَالِ	وِصَالِ	Kâmil	147	تَقْلِبًا	تَسْبِيًا	Nâk1s

63	جَمَالِهِ	حَالِهِ	Nâkıs	148	مَطَالِبِ	الرَّغَائِبِ	Kâmil
64	الْمَنْزِلِ	الْمُتَوَسِّلِ	Kâmil	149	جُودِهِ	وَجُودِهِ	Kâmil
67	مَرَاحِلُ	مَنَاهِلُ	Kâmil	150	قَدْ سَأَلَ	الْإِزْسَالَ	Nâkıs
68	يَشْتَعِلُ	رَحَلُوا	Nâkıs	151	الْأَجَلَ	جَلَّ	Kâmil
69	نِبَالِ	بَالِ	Kâmil	152	عَدَلِهِ	أَهْلِهِ	Nâkıs
70	عَلَمِ	أَلَمِ	Kâmil	153	بِوَصْلِهِ	ظِلِّهِ	Nâkıs
71	مَرَامِي	بِسْقَامِي	Kâmil				

Görüldüğü üzere matla‘ beyitlerin darb ve arûzları aynı revî harfî ile kâfiyeli olarak bitmektedir. Bunun yanı sıra eleştirilenler tarafından en üst mertebeye olarak nitelendirilen kâmil tasrî‘ çeşidini elli bir şiirinde ustalıkla kullanmıştır. er-Riyâhî’nin tasrî‘yi bu denli ustaca kullanmasında, recez türünde şiirler kaleme alması sebep gösterilebilir. Çünkü recez türü şiirler, yapısı gereği her mısranın kendi içerisinde kâfiyeli olmasını gerektirmektedir. Bu özelliği pek çok kasidesinde tasrî‘ sanatını icra etmesinde bir etken olarak zikredilebilir.

er-Riyâhî, anlam bakımından bağımsız olan sadr ve acuz kısımlarını, genellikle acuz kısmının başına bir atıf harfî getirerek birbirinden ayırmaktadır. Böylelikle kâmil tasrî‘ türünü şiirlerinde kullanmaktadır. Vezir Yusuf Sâhibu’t-Tâba‘ın çeşme yaptırması üzerine tarih düşürmek için kaleme aldığı kasidenin matla‘ı söz konusu duruma örnektir:⁵⁴⁹ [Kâmil]

1 هَذَا سَبِيلٌ حُسْنُهُ يَزْدَادُ وَتَوَائِبُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ زَادُ

1. Bu güzelliği sürekli artmakta olan bir yoldur, sevabı ise kıyamet gününe (kadar) azıktır (olarak kalacak).

Vezir Şakir el-Kebîr için kaleme aldığı mersiye'nin musarra beyti ise şu şekildedir:⁵⁵⁰ [Kâmil]

⁵⁴⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 25. Şiir, 43.

⁵⁵⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 51. Şiir, 67.

1 هَذَا مَالٌ حَيٍّ مِنْ كُلِّ الْوَرَى فَانظُرْ لَهُ بِبَصِيرَةٍ كَيْمَا تَرَى

1. Bu, dünya üzerinde yaşayan her canlının akıbeti, varacağı yerdir. Öyleyse görmen için basiretle bak!

İbnü'l-Fârîd'in şiirine muârız olarak kaleme aldığı kasidenin matla'ı da kâmil tasrî'ye örnektir:⁵⁵¹ [Remel]

1 حُبُّكُمْ قَدْ شَدَّنِي مِنْ عَضْدِي وَافْتَقَارِي لَكُمْ أَعْنَى يَدِي

1. Size olan aşkım, beni kollarımdan bağladı. Size olan muhtaçlığım da ellerimi boşa çıkardı.

Görüldüğü üzere bu beyitlerde birinci ile ikinci şatır ف veya و atıf harfleriyle ayrılmaktadır. Bu da söz konusu ikinci şatırın yeni bir cümleye başladığına işaret etmektedir. Beyitler anlamca iki bağımsız cümleden oluşmaktadır.

Eleştirilenlerin nâkıs olarak isimlendirdiği, anlamca birbirine bağlı olan beyit türlerine ise aşağıdaki şu beyitler örnek verilebilir. I. Ahmed Bay'a, Osmanlı Sultanı Abdülmecid'in müşîr nişanı vermesi üzerine kaleme aldığı tebrik konulu kasidenin matla'ı:⁵⁵² [Kâmil]

1 أَلَسَّعْدُ تُخْبِرُنَا شَوَاهِدُ حَالِهِ أَنْ قَدْ كَسَا عُلْيَاكَ ثَوْبُ جَمَالِهِ

1. Ulaştığın o mutluluğun durumu, senin yüceliğinin güzelliğinin elbisesine büründüğünü bize haber vermesidir.

et-Ṭâhir b. Mes'ûd için kalem aldığı mersiye'nin matla'ı:⁵⁵³ [Kâmil]

1 كَأْسُ الْحِمَامِ الْمُرِّ دَائِرٌ لَمْ يَأَلْ فِي شَقِّ الْمَرَائِرِ

1. Ölümün acı kadehi, acıları parçalamayı ihmal etmeden dolanıyor (etrafta)

⁵⁵¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 119. Şiir, 159.

⁵⁵² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 63. Şiir, 84.

⁵⁵³ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 52. Şiir, 67.

Birinci örnekte yer alan **فَدَّ كَسَا عَلِيَاكَ تَوْبُ جَمَالِهِ** ibaresi birinci şatırdaki **لَمْ يَأَلْ فِي شَقِّ الْمَرَائِرِ** cümlesi **تُخْبِرُنَا** fiilinin ikinci mefûludur. İkinci örnekte yer alan **دَائِرٌ** kelimesinin sıfatıdır. Dolayısıyla her iki beytin şatırları birinci şatırda yer alan **دَائِرٌ** kelimesinin sıfatıdır. Dolayısıyla her iki beytin şatırları bağımsız birer cümleden oluşmamaktadır. Bu sebeple beyitlerde nâkıs tasrî‘ meydana gelmiştir.

Sonuç olarak er-Riyâhî, kasidelerinin büyük bir çoğunluğunda tasrî‘ sanatını kullanmıştır. Bu sanatı icra ettiği toplamda 97 şiirinden 51’inde eleştirilenlerin en değerli türü olarak ifade ettiği kâmil tasrî‘ çeşidini kullanması, şiirlerindeki edebî kaliteyi attıran bir özellik olmuştur.

3.2.6.8. Arûzî Tasrî‘

Tasrî‘ sanatı, belagat eserlerinde kâfiye uyumunun yanı sıra daha çok beytin sadr ve acuz kısımlarının anlamsal olarak birbiriyle olan bağı üzerinden ele alınmış ve buna göre tasnife tabi tutulmuştur. Dolayısıyla bir önceki başlıkta er-Riyâhî’nin tasrî‘ sanatını kullanımı bu açıdan değerlendirilmiştir. İbn Ebi’l-İşba‘ ise bu sanatı arûzî tasrî‘ ve bedî‘î tasrî‘ olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre arûzî tasrî‘, beytin arûz ve darbının aynı vezin, i‘râb ve kâfiyede olmasıdır.⁵⁵⁴ er-Riyâhî’nin üslubunda önemli bir yere sahip olması ve bu türü çokça kullanması sebebiyle ayrı bir başlık altında zikretmek uygun görülmüştür.

er-Riyâhî, 25 şiirinin musarra‘ beytinde bu sanatı kullanmıştır. Söz konusu beytlere bakıldığında en çok **فَعْلٌ** ve **مَفْعُولٌ** vezinlerini kullandığı görülmektedir. Verilen bu bilgileri bir tablo yardımıyla aktarmak konun anlaşılması açısından daha uygun olacaktır:

Şiir No	Acuz	Sadr	Vezin	Şiir No	Acuz	Sadr	Vezin
19	الرَّفْدِ	قَصْدِي	فَعْلٌ	82	عَرَامٌ	مَلَامٌ	فَعَالٌ

⁵⁵⁴ İbn Ebi’l-İşba‘ el-Mısri, *Tahrîrû’t-Taḥbîr*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Kahire, 1383/1963, 305-307.

22	بَعِيدٍ	فَرِيدٍ	فَعِيلٍ	85	نَظِيمٍ	الرَّحِيمِ	فَعِيلٍ
29	مَدِيدًا	فَرِيدًا	فَعِيلٍ	87	المفهوم	مَحْنُومٍ	مَفْعُولٍ
33	مَسْعُودًا	مَشْهُودًا	مَفْعُولٍ	96	قَلَاصَه	خِلَاصَه	فِعَالٍ
36	مَوْؤُودٍ	المَرْؤُودِ	مَفْعُولٍ	102	عَصْفُ	رَجْفُ	فَعْلٍ
39	الأَمْرِ	القَدْرِ	فَعْلٍ	107	بَارِقَةٌ	شَارِقَةٌ	فَاعِلٍ
44	البَدْرِي	القَدْرِ	فَعْلٍ	114	يُمْنَاه	رُجْعَاه	فُعْلَى
45	المُشْتَرِي	المُعْتَرِي	مُفْتَعِلٍ	131	الْوَلِيِّ	النَّبِيِّ	فَعِلٍ
53	قُبُورًا	حُبُورًا	فُعُولٍ	135	عَقْدِه	عَبْدِه	فَعْلٍ
62	مِطَالٍ	وِصَالٍ	فِعَالٍ	142	أَجِلِه	نَبْلِه	فَعْلٍ
67	مَرَاحِلَ	مَنَاهِلَ	مَفَاعِلٍ	147	تَقَلَّبًا	تَسَبَّبًا	تَفَعُّلٍ
70	عَلِمَ	أَلِمَ	فَعْلٍ	152	عَدْلِه	أَهْلِه	فَعْلٍ
73	نَدِيمِي	كَرِيمٍ	فَعِيلٍ				

Şairin doğduğu şehir olan Testûr'da yapılan bir mescit için kalem aldığı tarih düşürme şiirinin matla'ında bu sanata rastlanmaktadır.⁵⁵⁵ [Kâmil]

1 انظُرْ لَهُ نُورًا بَدَا مَشْهُودًا يَاوِي لَهُ رَجُلٌ غَدَا مَسْعُودًا

1. (Tarihe) tanıklık ederek görünen bir aydınlık olarak bak ona, mutlu olmuş bir adam sığıyor ona.

Arkadaşı el-Vezîr Muhammed el-'Arabî için kalem aldığı mersiye'nin matla'ı ise şöyledir.⁵⁵⁶ [Kâmil]

1 لَا بُدَّ مِنْ سَكْنِي الْقُبُورِ فَرِيدًا يَا مَنْ يُؤَمِّلُ أَنْ يَعِيشَ مَدِيدًا

1. Ey uzun olarak yaşamayı umut eden kimse! (Unutma ki) Kabirlerde de tek başına yaşamak kaçınılmazdır.

⁵⁵⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 33. Şiir, 50.

⁵⁵⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 29. Şiir, 47.

İlk beytin arûzunda مَشْهُوداً, darb kısmında مَسْغُوداً kelimelerini kullanılmıştır.

Bu kelimeler مَفْعُول veznindedir ve revî harfi ise د harfidir. Her iki kelimenin i‘râbına bakıldığında mansûb olduğu görülecektir. İkinci beytin arûzunda فَرِيداً, darbında ise مَدِيداً kelimesi yer almaktadır. فَعِيل vezninde gelen bu kelimelerin de revî harfi د harfidir. Burada da her iki kelime hâl üzere mansûbtur. Aşağıdaki beyitte ise farklı bir vezin, kâfiye ve i‘râb örneği yer almaktadır:⁵⁵⁷ [Basît]

1 قَلْبِي عَلَى هَجْرٍ مَنْ أَهْوَاهُ فِي أَلْمِ وَحَالَتِي بَعْدَهُ نَارٌ عَلَى عِلْمِ

1. *Kalbim sevdiğim kişinin ayrılığı sebebiyle acı içerisinde, ondan sonraki durumum ise her yere malum olmuştur.*

Beyitte kullanılan أَلْمِ ve عِلْمِ kelimeleri; فَعَل vezninde م revî harfi ile kâfiyelidir.

İ‘râb olarak her ikisi de ism-i mecrûr konumunda zikredilmiştir. Dolayısıyla aynı vezin, kâfiye ve i‘râba sahiptirler.

Sonuç olarak er-Riyâhî, şiirlerinde söz konusu sanatı azımsanamayacak derecede kullanmıştır. 25 şiirinin arûz ve darbını aynı vezin, kâfiye ve i‘râbda birleştirmeyi başarabilmiştir. Böylelikle tasrî‘nin bu türünü kullanarak kasidelerinin matla‘ beyitlerini ustalıkla süslemiş ve şiirlerine etkili bir girizgah yapmıştır.

3.2.6.9. Raddu’l-‘Acuz ‘ale’ş-Şadr

Bedî‘ sanatları içerisinde lafız güzelleştiricilerden olan raddu’l-‘acuz ‘ale’ş-şadr, beytin sadr kısmındaki bir kelimeyi acuz kısmında da tekrar etmektir. Zihinde kalıcı olmayı sağlayan bu tekrarda lafız ve mana aynı ya da manaları farklı olabilir. Aynı kökten türeyen iki kelimenin de biri sadr diğeri acuz kısmında zikredilmesi bu sanat içerisinde değerlendirilmiştir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 70. Şiir, 93.

⁵⁵⁸ et-Teftâzânî, *Muhtaşar*, III, 130; ‘Akkâvî, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal*, 574.

er-Riyâhî, bu sanatın farklı türlerini şiiirlerinde kullanmıştır. Bazen lafız ve manaları aynı kelimeleri beytin sadr kısmındaki halini aczında da kullanmıştır. Bu duruma aşağıdaki beyitler örnek gösterilebilir:⁵⁵⁹ [Hafîf]

1 يَا مِثَالَ النَّعَالِ تَفْدِيكَ نَفْسِي مِنْ مِثَالٍ لَمْ يَحْكِهِ مِنْ مِثَالِ

1. Hiçbir (demir) bükücü tarafından örneğini getiremediği bir şekilde (o) nallar/nalinler misali canım sana feda olsun.

Beyitten anlaşıldığı üzere şair sadrın ilk, aczın ise son kelimesini مِثَالٍ olarak seçmiştir. Lafız ve manada herhangi bir değişiklik yapmadan aktarmıştır. Bir diğer kasidesinde ise daha farklı bir kullanım söz konusudur:⁵⁶⁰ [Kâmil]

2 مَا الْفَضْلُ يَمْنَعُهُ وَلَوْ بَلَغَ الْفَتَى فِي الْفَضْلِ مُجْتَهِدًا أَجَلَ مَقَامِ

2. Genç, en yüce makama içtihat ederek fazilete varsa da fazilet onu alıkoyar.

Bu beyitte ise şair hem sadrın hem de aczın ilk kelimelerini فَضْلٍ olarak seçmiş ve lafız ve anlamı değişmeden yer almıştır. Aşağıdaki beyitte ise söz konusu sanata sadr ve aczın ortasında yer vererek icra etmiştir:⁵⁶¹ [Vâfir]

8 سِرَاجٌ لِلْبَرِيَّةِ غَيْرُ طَائِي وَعِزٌّ لِلْبَرِيَّةِ وَافْتِحَارٌ

8. Bütün varlık için bir kandil ve yine bütün varlık için izzet ve iftihadır.

Burada bir terkip olarak sanatın uygulandığı görülmektedir. Şair bu sanatı aynı kökten türemiş, farklı lafızlara sahip, anlamları yakın kelimeler seçerek de kullanmıştır:⁵⁶² [Kâmil]

35 زُفَّتْ فَمِنْ فَطْرِ اللَّطَافَةِ خَلَّتْهَا نُعْنِي لَطِيفَ الطَّبَعِ عَنِ جَزِيَالِهِ

35. Letafeti bozmak için onu hayal etsem düğün alayı ile götürülmüş (zifaf edilmiş) olur, mizacın inceliği sarhoş ediciliğinden müstağnidir.

⁵⁵⁹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 61. Şiir, 78.

⁵⁶⁰ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 88. Şiir, 112.

⁵⁶¹ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 46. Şiir, 64.

⁵⁶² Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 63. Şiir, 86.

Beytin sadrında yer alan *اللطافة*, aczında yer alan *لطيف* kelimelerinin kökleri aynı, birbirine yakın anlamdaki kelimelerdir. Aynı kasidenin devamında ise buna benzer bir örnek daha yer almaktadır:⁵⁶³ [Kâmil]

42 لَا زَالَ مُلْكُكَ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا ذَاقَتْ مَدَى الْأَيَّامِ طَعْمَ زَوَالِهِ

42. *Mülkün dünyanın süsü olmaya devam etsin, günlerce yiyeceğin yokluğunu tattırmasın.*

Bu beytin sadrın başında *زَالَ*, aczın sonunda ise *زَوَال* kelimesi kullanılmıştır. Şair aynı kökten türemiş bu kelimelerin hem fiil hem de isim haline yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte ise lafızları aynı ve farklı olmak üzere iki şeklini de kullanarak bu sanatı uygulamıştır:⁵⁶⁴ [Kâmil]

7 عَلَى أَهْلِي الْفَضْلِ مِنْ أَهْلِ الْعَدَالَةِ زَادَ فَضْلًا

7. *Fazilet ahâlimi adalet ehline üstünlük açısından yukarıda tut.*

Beytin sadr kısmında *أَهْلِي* ve *الْفَضْلِ* kelimelerini, acuz kısmında ise *أَهْل* ve

فَضْلًا kelimelerini kullanmıştır. Birden fazla kelimeye yer verdiği bu beyitte şairin hem aynı lafızları hem de aynı kökten türemiş farklı lafızları kullandığı görülmektedir.

Sonuç olarak er-Riyâhî, pek çok şiirinde raddu'l-'acuz 'ale's-şadr sanatını başarılı bir şekilde kullanarak zihinlerde daha kalıcı olmasını sağlamış ve anlamları pekiştirmiştir.

3.2.6.10. Tarih Düşürme Sanatı/Te'rîh

Harflerin ebced hesabına göre sayısal değerlerinin toplamı hicri yıla işaret eden kelime, tamlama ya da cümleyi beyit içerisinde belirtme sanatıdır.⁵⁶⁵ Tarih düşürme sanatının XV. yüzyılın ortalarına kadar Araplar arasında bilinmediği kaynaklardan

⁵⁶³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 63. Şiir, 86.

⁵⁶⁴ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 116. Şiir, 156.

⁵⁶⁵ Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 183.

anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın Arap coğrafyasına hâkim olması ile birlikte Türklerin kültür ve edebiyatında bu sanatın güzel örneklerini icra etmeleri sonucu Arapların bu sanatı öğrenmiş oldukları ifade edilmektedir. Nitekim tarih düşürme sanatı denildiğinde Arap şiirinde ilk kullanan kişinin Türk asıllı Muhammed b. Ahmed er-Rûmî (ö. 1579) olduğu bilinse de en çok kullanılan ve müstakil bir sanat olarak bahsedenin Abdülgânî en-Nablûsî (ö. 1731) ve öğrencisi Abdurrahman el-Behlül (1749) olduğu bilinmektedir. Zira XVIII. yüzyılda Türk edebiyatında kullanılan tarih düşürme sanatının en verimli dönemi olduğu göz önüne alındığında böyle bir etkileşim mümkün görünmektedir.⁵⁶⁶ Öte yandan 1767 doğumlu er-Riyâhî'nin de bu sanatı yoğun bir şekilde kullanması ve tarih düşürme temalı şiirler kaleme alması önem arz etmektedir.

Tarih düşürme sanatında harflerin sayısal değerlerine karşılık gelen sisteme ise *ebced* denilmektedir. Kaynaklarda daha çok حساب الجُمَّل ya da حساب الجُمَّل şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁶⁷ Ebced hesabının, الجُمَّل الصَّغِير, الجُمَّل الأَكْبَر, الجُمَّل الكَبِير gibi pek çok türleri mevcuttur. Bunun sebebi ise ebced hesabının astronomiden edebiyata kadar farklı alanlarda farklı amaçlarla kullanılmış olmasıdır. Ancak edebî sanat olarak tarih düşürme şiirlerinde benimsenen sistem *el-Cümelü'l-Kebîr* ya da *Asıl Ebced* olarak ifade edilen hesaplama şekli olmuştur.

Ebced hesabı doğu ve batı coğrafyasında farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Mısır, Hicaz ve Şam bölgesinde kullanılan hesap Meşrik ebcedi; İslam coğrafyasının batısında yer alan Endülüs, Fas, Tunus, Cezayir ve Libya bölgesinde kullanılan hesap için Mağrib ebcedi denilmiştir. Bu sebeple kaynaklarda meşrik ebcedi ve mağrib ebcedi olarak iki farklı kullanım mevcuttur. İbn Haldun, ebced hesabı ile ilgili *Mukaddime*'sinin *Hisâbu'n-Nîm* adlı başlık altında geniş açıklamalara yer

⁵⁶⁶ Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri Ya Da Şiirle Tarih Düşürme", 94; Karabey, "Tarih Düşürme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 80.

⁵⁶⁷ Ahmed Şevkî en-Neccâr, "el-Ebcedu'l-'Arabiyye: Lemha ve Nazra", *ed-Dâre*, c. II, sy. 8, 1403/1976, 161-162; Mustafa İsmet Uzun, "Ebced", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, X, 68-70.

vermiştir. Söz konusu başlıkta Mağrib bölgesinde kullanılan harflerin karşılıklarını ayrıntılı bir şekilde zikreder.⁵⁶⁸ İbn Haldun ile aynı şehirde doğmuş ve yaşamış biri olarak er-Riyâhî'nin de mağrib ebcedini esas aldığını bu sebeple zikretmek gerekmektedir. Konunun daha anlaşılır olması adına harflerin diziliş sırasını ve ebced sisteminde sayısal karşılıklarını tablo üzerinde göstermek er-Riyâhî'nin şiirlerinde kullanmış olduğu tarih düşülmeleri anlamamız açısından daha uygun olacaktır.⁵⁶⁹

Meşriq Bölgesi Kullanımı	Sayısal Değeri		Mağrib Bölgesi Kullanımı	Sayısal Değeri	
أبجد	ا	1	أبجد	ا	1
	ب	2		ب	2
	ج	3		ج	3
	د	4		د	4
هوز	ه	5	هوز	ه	5
	و	6		و	6
	ز	7		ز	7
حطي	ح	8	حطي	ح	8
	ط	9		ط	9
	ى	10		ى	10
كلمن	ك	20	كلمن	ك	20
	ل	30		ل	30
	م	40		م	40
	ن	50		ن	50

⁵⁶⁸ İbn Haldun Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Muqaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., Ciltli 2. Baskı, İstanbul, 2020, 312-315.

⁵⁶⁹ Luvîs Şeyho, “Fi't-Târîhi'l-'Arabî ve Tevârîhi'l-Monsinyôr Yusuf el-'Alem”, *Mecelletu'l-Maşriq*, Yıl 6, Sayı 21, Beyrut, 1903, s. 986; Uzun, “Ebced”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, 69.

صعفس	ص	60	صعفض	ص	60
	ع	70		ع	70
	ف	80		ف	80
	س	90		ض	90
قرشت	ق	100	قرست	ق	100
	ر	200		ر	200
	ش	300		س	300
	ت	400		ت	400
ثخذ	ث	500	ثخذ	ث	500
	خ	600		خ	600
	ذ	700		ذ	700
ضظغ	ض	800	ظغش	ظ	800
	ظ	900		غ	900
	غ	1000		ش	1000

Tablo 3.8. Ebcet Harflerinin Sayısal Değerleri

Tablondan da anlaşılacağı üzere (س، ص، ض، ظ، غ، ش) harflerinin sayısal karşılıkları bölgeler arası değişkenlik arz etmektedir. Şiirle tarih düşürme, verilen tablodaki asıl ebcet türündeki sayısal değerlerine göre yapılmaktadır.

Şiirlerde tarih düşürme sanatından söz etmek için ibarenin bazı unsurları taşınması gerekmektedir. Tarih düşürme, diğer edebî sanatlarda olduğu gibi birtakım şartların yerine gelmesiyle oluşmaktadır. Bir şiirde tarih düşürme sanatından bahsedebilmek için kaynaklarda şu unsurları taşınması gerektiği belirtilmiştir:⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ en-Nablûsî, *Nefahâtu'l-Ezhâr*, 495-498; Şeyho, “Fi't-Târîhi'l-'Arabî”, 986-993; Muhammed Altûncî, *el-İtticâhâtu's-Şi'riyye*, İttihâdi'l-Kitâbi'l-'Arab, Şam, 1993, 423-435; Karabey, “Tarih Düşürme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 80-82; Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri”, 98-92.

1. Tarihin aktarılacağı kelime, cümle veya acuzaya geçmeden önce *tarihlendirme* anlamı taşıyan *أَرَّحُوا، يُأَرِّحُ، أَرَّحَ، تَارِيحُهُ، مُأَرِّحًا* gibi lafızlardan birinin zikredilmesi gerekmektedir. Şair bu şekilde hesaplama yapılacak kısma işaret etmiş olmaktadır. Eğer bu lafızlardan sonra dikkate alınmaması gereken bir kelime var ise şairin belirtmesi de gerekmektedir.
2. Tarihlendirme yapılacak beyit birden fazla olmamalı hatta mümkünse şiirin son beytinin son şatırı yani acuz kısmında olmalı, kısa bir cümle veya kelime ile yapılması makbul görülmüştür.
3. Hesaplama yapılırken harflerin telaffuzları değil şekilleri göz önüne alınarak sayısal değeri verilmelidir.
4. Hesaplama yapılırken Arapça'da mevcut olan tâ-i marbûta (ة) harfinin açık tâ (ت), elif-i maksurenin (ى) yâ , şeddeli veya uzatma işareti olan harflerin tek harf, *الصَّلَاةُ* ve *عَمَّرُوا* kelimelerindeki vâv harflerinin yine vâv olarak değerlendirilmesi, vasl hemzesinin okunmamasına rağmen elif olarak kabul edilmesi ve son olarak fethalı tenvidden sonra yazılan elifin yine elif olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.
5. Tarihlendirme lafzına bitişen zamirler *يُأَرِّحُهُ* örneğinde olduğu gibi hesaplamada dikkate alınmazken, lafızdan ayrı düştüğünde *أَرَّحْتُ بِهِ، يُأَرِّحُ* örneklerinde olduğu gibi *بِهِ* ve *هَمَّا*, kısımları hesaplama dahil edilmektedir.
6. *أَوْلَيْكَ* kelimesindeki vâv ile *جُزء* ve *حَمراء* kelimelerindeki gibi herhangi bir harf üzerine yazılmayan hemze sayısal olarak değerlendirilmemiştir.
7. Tarihin aktarıldığı kelime veya cümle sadece beyti tamamlamak maksadı taşımamalıdır. Aksine şiirin anlamca bütünlüğüne uygun olmalıdır.

8. Tarih düşürülen kelime veya cümle açık, anlaşılır garabetten uzak, edebî nükteye uygun olmalıdır. Mümkünse tarih düşürülen varlık veya kişiyi çağrıştıracak ipuçlarını barındırması gerekmektedir.

Tarih düşürme sanatı, Arap harflerinin kullanımıyla ortaya çıkan bir sanat türüdür. Bu sebeple Arap harflerini kullanan diğer kültürlerde de neşvünema bulmuştur. Bu doğrultuda ele alınacak tarih düşürme türlerini, Fars, Türk ve Arap edebiyatlarının hepsinde görmek mümkündür. Bu sebeple otuzu aşkın hesaplama türü olduğu ifade edilmektedir. Burada en büyük etkenin tarih düşürme sanatının Türk, Arap, Fars gibi çok geniş kültürlerde yaygın olarak kullanılması olduğunu söylemek mümkündür. Ancak genel itibariyle üç farklı tarih düşürme hesaplamalara konu olmuştur.⁵⁷¹

Söylenişi Bakımından Tarih Düşürme: İlk olarak bahsedilecek bu türün üç farklı örneği mevcuttur. Birincisi *Lafzan Tarih* olarak isimlendirilmektedir. Bu türde ebced hesabı kullanılmamakta, yıl sözle zikredilmektedir. İkincisi, yılın ebced hesabı kullanılarak harflerin sayı değerlerinden çıkarılan *Mânen Tarih* düşürme biçimidir. Zor söylenmesine karşın en sık kullanılan tarih düşürme şeklidir. Üçüncüsü ise zikredilecek yılın hem sözle hem de harflerin sayı değeri ile ifade biçimi olan *Lafzan ve Mânen Tarih* düşürme biçimidir.

Hesaplanması Bakımından Tarih Düşürme: Bu tarihlendirme türünün de üç farklı örneği mevcuttur. Birincisi, *Tam Tarih* olarak ifade edilen hesaplandığında zikredilmek istenen yılın tam olarak çıktığı ve söylenmesi en güç ama en makbul olan tarih düşürme çeşididir. İkincisi, *Ta'miyeli Tarih* olarak ifade edilmektedir. Yılın zikredileceği mısradaki harflerin toplamının tam tarihi karşılamadığı ancak bu durumda bir önceki beyitlerde ekleme veya çıkarma yapılması gerektiği söylenen biçimdir. Bu türde kelime oyunları muammalı bir hali zikredilerek tarih düşürme, eğlenceli hale getirilmektedir. Bu sebepten *Ta'miyeli Tarih* olarak ifade edilmiştir. Üçüncüsü, mısra harflerinin zikredilen yılın iki katını verdiği *Dütâ Tarih* biçimidir.

⁵⁷¹ Karabey, "Tarih Düşürme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 80-82; Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri", 94.

Harflerin Kullanışı Bakımından Tarih Düşürme: Harflerin kullanımı bakımından bahsedilen dört tür mevcuttur. İlki *Mevcut bütün harflerle söylenenler*'dir. Bu tarihlendirme türünde harflerin noktalı olup olmamasına bakılmaksızın bütün harfler hesaba katılır. İkincisi, *Mu'cem Tarih* türüdür. Beyitte sadece noktalı harflerin hesaba katıldığı, diğerlerinin katılmadığı tarih düşürme türüdür. Bu sebeple *munakkat*, *menkût* gibi isimlendirmeleri mevcuttur. Üçüncüsü, *Muhmel Tarih*'tir. Bu türde ise, mu'cem tarihin aksine noktalı harflerin toplamı ile yılı zikredilir. Son olarak *Mu'cem ve Muhmel Tarih* çeşididir. Beyitteki noktalı ve noktasız harflerin ayrı ayrı sayı değerlerinin, zikredilecek yılı göstermesi şeklinde düzenlenir.

er-Riyâhî, tarih düşülen cümle ile söylenişi bakımından manen, hesaplanması bakımından tam, harflerin kullanışı bakımından ise bütün harflerin dahil edildiği bir tarih düşürme yöntemini kullanmaktadır.⁵⁷² Bu sanatı su kuyusunu tarihlendirmek için kaleme aldığı şiirde görmek mümkündür:⁵⁷³ [Recez]

7 يَا وَارِدًا فَادْعُ وَقُلْ
تَارِيحُهُ بَشْرًا بِه
1209

7. Ey (bu kuyuya) gelen kişi, (ona) dua et ve şöyle de: -tarihi- “Onu (cennetinle) müjdele” (1209)

Tablo 3.9. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 1

Tarih Düşülen Kelime	Harfleri Sayısal Karşılıkları		Toplam
بَشْرًا	ب	2	1202
	ش	1000	
	ر	200	
بِه	ب	2	7
	ه	5	
Toplam			1209

⁵⁷² Karabey, “Tarih Düşürme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, 80-82; Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri”, 94.

⁵⁷³ *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 4. Şiir, 26.

er-Riyâhî'nin inşa edilen su kuyusunun tarihini mağrib ebcedine göre düştüğü görülmektedir. Tarih düşürme cümlesinden önce **تَارِيحُهُ** lafzı ile tarih düşeceğini belirtmektedir. Sonra gelen **بِشَرِّهِ** ibaresi ile de tarihi düşmektedir. Yukarıdaki tabloda verilen hesaba göre kuyunun hicrî 1209 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte ise inşa edilen bir cami için kaleme aldığı kasidede caminin inşa tarihini kayıtlara geçmektedir:⁵⁷⁴ [Kâmil]

10 وَأَجِبْ بِفَضْلِكَ دَعْوَتِي إِذْ قُلْتُ فِي تَارِيحِهِ جَزَى الصُّعَيْرِ جُودَا

1227

10. Benim duamı lütfunla kabul et, zira onun tarihini söylemiş bulunmaktayım: “eş-Şuğayyar’ı bolluk, cömertlik ile mükafatlandır” (1227)

Tablo 3.10. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 2

Tarih Düşülen Kelime	Harfleri Sayısal Karşılıkları		Toplam
جَزَى	ج	3	12
	ا	1	
	ز	7	
	ى	1	
الصُّعَيْرِ	ا	1	1201
	ل	30	
	ص	60	
	غ	900	
	ي	10	

⁵⁷⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 33. Şiir, 50-51.

	ر	200	
جودا	ج	3	14
	و	6	
	د	4	
	ا	1	
Toplam		1227	

Emîr Hammûde Paşa'nın vefatı üzerine kaleme aldığı tek beyitlik şiiri şu şekildedir:⁵⁷⁵ [Kâmil]

1 لَمَّا ارْتَقَى أَرْحَتَهُ إِنِّي شَهِيدٌ الْجُمُعَةَ

1229

1. (Arşî âlâya) yükseldiğinde onu tarihlendirdim: “Şüphesiz ki cuma günü (öldüğüne) şahidim” (1229)

Tablo 3.11. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 3

Tarih Düşülen Kelime	Harfleri Sayısal Karşılıkları		Toplam
إني	إ	1	61
	ن	50	
	ي	10	
شَهِيدٌ	ش	1000	1019
	ه	5	
	ي	10	
	د	4	
الجمعة	ا	1	149
	ل	30	

⁵⁷⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 100. Şiir, 131.

	ج	3	
	م	40	
	ع	70	
	ه	5	
Toplam			1229

er-Riyâhî, bu beyitte الجمعة kelimesinin son harfinde, ه harfini olarak hesaplamaya dahil edebilmek için ة harfini sükûn üzere kaleme alarak tasarrufta bulunmuştur. Böylelikle hem beytin veznine uyum sağlamakta hem de ebced hesabına göre ت harfinin yerine ه harfini kullanarak doğru vefat yılını aktarabilmektedir.

Hocası et-Tahir b. Mes‘ûd için kaleme aldığı mersiyede vefatı için kullanmış olduğu tarih düşürme ise şu şekildedir:⁵⁷⁶ [Kâmil]

22 وَأَعْجَبَ لِقَوْلِ مُؤَرِّخٍ: تَبْكِي السَّمَاءَ لِفَقْدِ طَاهِرٍ
1234

22. Tarihi atan kişinin şu sözüne de şaşır: “Gökyüzü Tahir’in yokluğuna ağlıyor” (1234)

Tablo 3.12. Tarih Düşürme Sanatı: Örnek 4

Tarih Düşülen Kelime	Harfleri Sayısal Karşılıkları		Toplam
تَبْكِي	ت	400	432
	ب	2	
	ك	20	
	ي	10	

⁵⁷⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 52. Şiir, 67-68.

السَّمَاءُ	ا	1	373
	ل	30	
	س	300	
	م	40	
	ا	1	
	ء	1	
لِفَقْدِ	ل	30	214
	ف	80	
	ق	100	
	د	4	
طَاهِرٌ	ط	9	215
	ا	1	
	ه	5	
	ر	200	
Toplam			1234

er-Riyâhî, tarih düşürme sanatını başta mersiyeler olmak üzere yöneticileri tebrik ettiği medih temalı şiirlerde, doğum ve evlenme gibi tebriklerin yer aldığı ihvâniyyât temalı şiirlerde kullanmıştır. er-Riyâhî, tarih düşürme sanatını kullanırken Tunuslu bir şair olmasından dolayı, mağrib bölgesinde kullanılan ebced hesabına göre tarih düşmüştür. Tarih düşürme cümlesini işaret etmek için genellikle **أَرَّخْتُ، تَارِيحُهُ**,

أَرَّخُوهُ، مُأَرَّخٌ gibi terimleri kullandığı gözlemlenmektedir. Şiirin son beytinin acuz

kısımında tarih düşürme sanatının, kasidenin sibâkı ile uyumlu olduğu ve anlam bütünlüğünden kopmadığı görülmektedir. Bu minvalde tarih düşülen kelime veya cümle açık, anlaşılır, garabetten uzak bir şekilde kullanılmıştır. Zikredilen bu hususlar çerçevesinde er-Riyâhî'nin tarih düşürme sanatını ustalıkla kullandığı söylenebilir.

3.2.7. Edebî Tasvir

Tasvir, eşyaları veya dış dünyayı diğer unsurlardan ayırarak bütün özellikleri ile ifade etmektir.⁵⁷⁷ Sadece somut olan şeyler değil kişinin duygu durumunu da betimlemesi tasvirin içerisinde değerlendirilmektedir. Arap edebiyatında tasvir, şiirlerde işlenen bir tema olarak *vasf* şeklinde isimlendirilmekte ve Arap şiirinin en köklü temalarından birini teşkil etmektedir. Ancak salt temanın haricinde şairin hayal dünyasında kurguladığı unsurun adı olarak tasviri Kudâme b. Cafer, “*bir şeyi söz konusu durum ve biçimleriyle aktarmak*” şeklinde tarif etmekte ve tasviri resim çizmekle ilişkilendirmektedir.⁵⁷⁸ İbn Raşîk ise, çok az bir kısmı hariç şiirin tasvirten oluştuğunu, bütün şiir temalarında tasvirin muhakkak olduğunu belirtmiştir. Ona göre tasvir, bir şeyi gözle görmüşçesine somut olarak aktarabilmektir. Dolayısıyla her konu ve temadan şiir, tasvir ile vücut bulmaktadır.⁵⁷⁹

er-Riyâhî'nin farklı konularda kurguladığı tasvirler anlaşılır, hoş ve zihinde kolay tahayyül edilebilen bir yapıya sahiptir. Tasvirin en önemli unsurları arasında yer alan beyân üsluplarından teşbih, istiâre ve mecâz gibi sanatlar, er-Riyâhî'nin kurguladığı tasvirlerde hoş bir üslupla dinleyiciyi etkisi altına almaktadır. Betimlenen ögeler; medih, mersiye, ihvâniyyât, dinî şiirler ve gazel temalı şiirlerde kendini göstermektedir. Yapılan tasvirler daha çok hissî ve maddî tasvirleri içermektedir. Hissî tasvir, naklî ya da duysal tasvir olarak da isimlendirilmektedir. Edîbin çevresindeki somut varlıkları yine başka bir soyut varlığa benzeterek yapmış olduğu betimlemelerdir.⁵⁸⁰ Maddî tasvir ise, soyut unsurların somut varlıklara dönüştürülmesidir. Bir başka deyişle mananın duyularla algılanabilen maddî unsurlarla betimlenmesidir.⁵⁸¹ Örneğin aşağıda aktarılan şiir, er-Riyâhî'nin naklî tasviri yoğun bir şekilde kullanmakla birlikte maddî tasvire de yer verdiği güzel bir örnektir:⁵⁸² [Tavîl]

⁵⁷⁷ Matlûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadim*, II, 439; Elmalı, “Tasvir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, XL, 135-136.

⁵⁷⁸ Kudâme b. Cafer, *Nakdu's-Şi'r*, 41.

⁵⁷⁹ İbn Raşîk, *el-'Umde*, II, 294-295.

⁵⁸⁰ İlyâ Hâvî, *Fennu'l-Vasf ve Ta'avvuruhû fi Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru's-Şarqi'l-Cedid, 1. Baskı, Beyrut, 1959, 5 vd.

⁵⁸¹ Hâvî, *Fennu'l-Vasf*, 7.

⁵⁸² *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, 28. Şiir, 46.

- 1 أَلْدُ سُرُورِ الْمَرْءِ مَا لَمْ يَكُنْ وَعْدًا
2 تَبَدَّتْ بِمَجْمُوعِ مِنَ الْحُسْنِ فَاتِنِ
3 أَلَمْ تَرَ وَجْهًا مَا حَوَى مِنْ طَلَّاسِمِ
4 فَمِنْ صُورَةٍ لَوْ نَاهَا الْبَدْرُ فِي الدُّجَى
5 وَمِنْ وَجَنَةٍ أَبَدَى الْحَيَا طِيبَ رَشْحَهَا
6 وَمِنْ مُقْلَةٍ تُرْوِي أَحَادِيثَ بَابِلِ
7 وَمِنْ حَاجِبٍ هُوَ الْهَيْلَالُ وَإِنَّمَا
8 وَمِنْ مَبْسِمٍ وَأَحَرَ قَلْبِي دُرَّةً
- كَمَا أَسْعَدَتْ بِالْوَصْلِ بَعْدَ الْجَفَا سَعْدَى
عَلَى أَنَّهُ فِي جَمْعِهِ لَمْ يَزَلْ فَرْدًا
لِحَيْرَةِ الْأَبَابِ الْوَرَى عُقِدَتْ عَقْدًا
أَوِ الشَّمْسِ مَا آتَسَتْ مِنْ أَحَدٍ رُشْدًا
كَأَنَّ مِنَ الْحَدَّيْنِ تَسْتَقْطِرُ الْوَرْدَا
عَلَى أَنَّ فِي أَجْفَانِهَا صَارِمًا هِنْدَا
إِلَيْهِ سَرَى عُنْجٍ مِنَ الْجَفْنِ فَاسْوَدَّا
حَوَاهَا وَإِنْ كَانَتْ لِنَائِلِهَا وَرْدَا

1. Ayrılıktan sonra Suda'nın kavuşmakla mutlu olması gibi kişinin en lezzetli (güzel) sevinci de beklenmeyen işlerde olur.
2. Büyüleyici bir güzellik bütününden görünmektedir, fakat oysa tamamı eşsizdir.
3. Bütün mahlukatı düğüm yaparak şaşırtan tılsımdan bir yüz görmedin mi?
4. Karanlıktaki dolunay veya güneş onun suretine nail olursa hiçbir şekilde fark edemezsin.
5. Sanki iki yanaktan gülün damıtılması gibi hoş kokulu teri hayanın görüldüğü yanağındandır.
6. Bâbil'in hikayelerini anlatan gözler ki oysa (onlarda) göz kapaklarında keskin bir kılıç vardır.
7. Hilal gibi bir kaşları var ki şüphesiz göz kapağının izinden dolayı kararmıştır.
8. İnciden oluşan ağza ki ah benim kalbimi yaktı, onu elde eden için susuzluğu giderir.

er-Riyâhî bu kasideyi arkadaşı Abdu's-Şekûr el-Medenî'ye cevaben kaleme almıştır. Kasidenin ilk iki beytinde soyut bir kavram olan سُورُور/Sevinç, mutluluk kelimesini bir yemeğe benzeterek onun lezzetinden bahsetmektedir. Soyut bir kavramı duyulara hitap eden, somut bir varlığa benzetmektedir. Dolayısıyla bu beyitte

müşebbeh bih'in zikredilmemesi sebebiyle istiâre-i mekniyye yapılarak maddî bir tasvir örneği ortaya konmuştur.

Kasidenin devam beyitlerinde ise tümelden tikele doğru giden ayrıntılı bir tasvir yer almaktadır. Sevgilinin yüz tasvirinin yapıldığı bu beyitlerde sırasıyla *يُؤجِه*/yüzü-çehre, *صُورَة*/yüzünün biçimi, *وَجْنَة*/yanak, *مُعَلَّة*/göz bebeği, *حَاجِب*/kaş ve

مَبْسِم/ağız tasvir edilmiştir. Şair, şiirin ilk beytinden itibaren tasvir yapmaktadır.

Öncelikle bir mutluluk tasviri ardından o mutluluğun kaynağı olarak sevgilinin tasvirine geçmiştir. İlk olarak *مِنْ طَلَّاسِمٍ* ifadesi ile sevgilinin *tılsım* gibi parlayan yüzünü tasvir etmektedir. Akabinde *الْبَدْرُ فِي الدُّجَى* ifadesiyle o yüzün *dolunay* gibi

muntazam biçimine ve parlak oluşuna vurgu yapmaktadır. Daha sonra yüzün azalarına geçerek onları tasvir etmektedir. Yanaklarının kızılığını tasvir ederken *كَأَنَّ مِنَ الْخُدَّيْنِ*

تَسْتَقَطِرُ الْوَرْدَا ifadesiyle güle benzetmekte, diğer yandan ise utangaçlığını ifade

etmektedir. Vechü'ş-şebah açık bir şekilde zikredilmediği için teşbih-i mücmel yapılmıştır. Bir sonraki beyitte göz kapaklarındaki sertlik anlatılırken, *تُرْوِي أَحَادِيثَ*

بَابِلٍ ifadesiyle edebiyata pek çok kez konu olan Bâbil'in hikâyelerini muhatabın

zihninde canlandırmaktadır. Ardından kaşlara geçmekte ve bir hilale benzeterek teşbih-i belîğ yapmaktadır. Aynı beytin acuz kısmında *إِلَيْهِ سَرَى غُنْجٌ مِنَ الْجَفْنِ فَاسْوَدَّا*

ifadesiyle göz kapaklarındaki detaya dikkat çekmektedir. Son olarak ağız tasviri yapılarak sevgiliye ait betimlemeler bitmektedir. er-Riyâhî'nin kurguladığı bu betimlemede somut varlıkların yine bir başka somut varlıklara benzetildiği naklî tasvire yer verdiği görülmektedir.

Bir başka murâselât şiiirinde er-Riyâhî'nin, هَوَى/ aşk, تَسْلِي/ teselli ve فَكَاهَةٌ/

zarafet kavramlarını somutlaştırarak tasvir ettiği görülmektedir.⁵⁸³ [Kâmil]

11	يَا عَادِلِي فِي حُبِّهِ قَصِّرْ فَمَا	أَنَا عَنِ هَوَاهُ الْمُسْتَلِدِّ بِمُقْصِرٍ
12	مَا كُنْتَ فِيهِ مُقَلِّدًا غَيْرَ الْهَوَى	فَأَطْلُنْ مَلَامَكَ بَعْدَ ذَا أَوْ قَصِّرْ
13	إِنْ كُنْتَ تَسْمَعُ مَا سَمِعْتُ فَإِنِّي	مِنْ حُسْنِهِ أَبْصَرْتُ مَا لَمْ تُبْصِرْ
14	تُسْلِيكَ مِنْهُ فَكَاهَةٌ فَكَأَنَّهَا	رَاحَ بِرَاحَةٍ أَعْيِدِ مُتَبَحِّرِ

11. Ey aşkımdan dolayı beni kınayan! Onun leziz aşkımdan vazgeçmiş değilim.

12. Onu sevmeksizin taklit edecek değilim, ki bundan sonra kınamanı ister uzat ister kısa tut.

13. İşittiklerimi duyuyorsan artık ben aşkın güzelliğinden senin görmediğini gördüm.

14. Ondan bir zarafet seni teselli eder, sanki kendini beğenen bir genç kız rahatlığındaki şarap misali.

Kasidenin 11. beytinde bir önceki örnekte olduğu gibi soyut bir kavram olan aşktan, sanki leziz bir yemekmiş gibi bahsetmektedir. Lezzet ise temelde yemeklere ait bir sıfattır. Dolayısıyla alakası benzetmeye dayandığı ve benzetilenin zikredilmemesi nedeniyle istiâre-i mekniyye kullanılarak yapılan maddî bir tasvir mevcuttur. 14. beyitte ise zarafetin insanda bıraktığı güzel etkiyi tasvir etmektedir. Bunu ise “sanki kendini beğenen bir genç kız rahatlığındaki şarap misali” ifadesiyle bir şarabın insanı sarhoş etmesi gibi sevgilinin zarafetinin de kişide sarhoş edici bir etkiye sebep olduğunu güzel bir tasvirle aktarmaktadır. er-Riyâhî, buradaki benzerlik ilişkisini sadece şarabın yol açtığı sarhoşluk olarak da ifade edebilirdi. Ancak bununla kalmayıp teşbih sanatının incelikleriyle tasvirini detaylandırarak taçlandırmıştır. Zikredilen beyitlerden er-Riyâhî'nin aşk, zarafet ve teselli gibi soyut kavramları somutlaştırmak suretiyle maddî tasvir yaptığı bu beyitlerden anlaşılmaktadır.

⁵⁸³ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 45. Şiir, 64.

er-Riyâhî'nin mersiye temalı şiirleri de içerisinde güzel tasvirleri barındırmaktadır. Kimi zaman duyduğu acıdan dolayı ölüm ve ayrılık tasvirleri kimi zaman ise vefat edenin defni sırasındaki doğal ortamı tasviri dikkat çekicidir. e-Ṭâhir b. Mes'ûd için kalem aldığı mersiye'nin matla'ı ölüm tasvirine güzel bir örnektir:⁵⁸⁴ [Kâmil]

1 كَأْسُ الْحِمَامِ الْمُرِّ دَائِرَ مَ يَأُلُ فِي شَقِي الْمَرَائِرِ
2 آلى بِصِدْقِ أَلِيَّةِ يَسْقِي الْأَوَائِلِ وَالْأَوَاخِرِ

1. Ölümün acı kadehi, acıları parçalamayı ihmal etmeden dolanıyor (etrafta).
2. Dürüst bir yemin etmiştir ki, öncekilere de sonrakilere de tattıracaktır (ölümü).

Bir başka mersiyede ise ölenin geride kalanlarda bıraktığı duyguyu şu ifadelerle aktarmaktadır:⁵⁸⁵ [Kâmil]

2 هَذَا ضَرِيحٌ حَلَّةٌ شَاكِيَةٌ مِنْ هَصَرَ الْمُنَى وَالْعِزِّ غُصْنًا مُثْمِرًا

2. Bu, arzu ve izzeti meyveli dal şeklinde büken Şâkîr'in ahirete intikal ederken kaldığı türbedir.

İlk örnekte er-Riyâhî, كَأْسُ الْحِمَامِ الْمُرِّ / Ölümün acı kadehi ifadesiyle ölümü

bir içeceğe benzetmektedir. Müşebbeh bih'in zikredilmemesi sebebiyle istiâre-i mekniyye yapıldığı görülmektedir. Akabinde bütün insanlığın tattığı bir içecek olarak tasvire devam etmektedir.

İkinci örnekte, vefat eden kimsenin geride bıraktığı olumlu intibayı meyveli bir ağaca benzeterek tasvir etmektedir. Nitekim nasıl meyveli bir ağacın dalları, taşıdığı meyveden dolayı eğilirse o kişinin de hayattayken arzu ve izzetini, غُصْنًا مُثْمِرًا ifadesiyle meyveli bir dala benzetmektedir.

⁵⁸⁴ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 52. Şiir, 67.

⁵⁸⁵ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 51. Şiir, 67.

Son olarak, İsmail et-Temîmî için kaleme aldığı mersiye'nin ölüm tarihini düştüğü beyit tasvire güzel bir örnektir. Şair, et-Temîmî'nin defnedilirken yağmurun yağmasını tarih düşürerek tasvir etmektedir.⁵⁸⁶ [Tavîl]

13 لِدَاكَ تَأْتِي أَنْ يُقُولَ مُؤْرَخٌ
لِعَيْنِ السَّمَاءِ جَرِيٌّ عَلَى قَبْرِ مَالِكٍ
1248

13. Bu sebeple tarih düşen şöyle diyerek sonuca varmıştır: “Gökyüzünün gözlerinden Mâlik’in kabrine (yaşlar) akar”

Bu tasvirde istiâre-i mekniyye yapılarak güzel bir tasvir örneği görülmektedir. Nitekim yağmura aracı olan bulutlar, göze benzetilmiştir. Aslında bu ifadede kullanılan عَيْن ve جَرِيٌّ kelimelerinin ikinci bir anlamı da içermesinden özenle seçildiği anlaşılmaktadır. Çünkü defin esnasında pek çok kişi üzüntüsünden dolayı gözü yaşlı bir şekildedir. Dolayısıyla gökyüzünden yağmurun dökülmesi, acısını ağlayarak dışarı vuran bir insan gibi tasvir edilmiştir. Bu sebeple defin esnasında yağmurun yağdığını ifade ederken tercih edilen kelimelerin bu yaşlı ortama uygun olarak seçildiği görülmektedir.

Sonuç olarak er-Riyâhî'nin şiirlerinde tasvir, önemli bir yere sahiptir. Zikredilen örneklerin haricinde pek çok tasvirin yapıldığı beyitleri aktarmak mümkündür. er-Riyâhî, tasvirleriyle okuyucunun zihninde detaylı bir tablo resmetmektedir. Titiz kelime seçimleriyle tasvirlerini taçlandırmakta ve muhatabına söz konusu duyguyu bir tablo halinde aksettirmektedir. Aynı zamanda yaptığı tasvirlerde kullanılan teşbih, istiâre ve mecâz türü ifadeler ile zengin ve edebî zevke uygun bir anlatım sergilemektedir.

⁵⁸⁶ Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî, 58. Şiir, 74.

SONUÇ

Tunus, Akdeniz havzası içerisindeki jeopolitik konumu itibariyle pek çok medeniyet için önemli bir coğrafya olmuştur. Bu coğrafyada en son hüküm süren imparatorluk Osmanlı Devleti'dir. Şair İbrahim er-Riyâhî, üç asrı aşkın hüküm süren Osmanlı Devleti zamanında 1767-1850 yılları arasında yaşamıştır. er-Riyâhî'nin yaşamış olduğu dönemde Tunus, Osmanlının garp eyaletlerinden biridir. XVIII. yy ortalarından XIX. yy ortalarına kadar Osmanlı Devleti, siyasî açıdan çalkantılı bir döneme girmiş ve pek çok toprak kaybetmiştir. Ekonomik açıdan ise dar boğaza giren bir süreç başlamıştır. Söz konusu dönemde er-Riyâhî'nin hayatında yedi Osmanlı padişahı tahta çıkmış, yedi emîr ise Tunus'ta görev yapmıştır.

Tunus toplumunun çoğunluğunu Berberî-Arap Müslümanlar oluşturmakla birlikte az da olsa Endülüs'ten göç eden Yahudiler ve yine Endülüslü Müslümanlar, Tunus'u oluşturan diğer topluluklardan olmuştur. Göç edenlerin mimarî ve zanaat alanında yetkin olmaları Tunus'a sosyo-kültürel anlamda büyük katkı sağlamıştır. Nitekim şairin doğduğu şehir olan Testûr, Endülüslü Müslümanların inşa ettiği yer olarak bilinmektedir. Söz konusu dönemde Anadolu'dan gelen Türk aileler de Tunus toplumunu oluşturan son halka olmuşlardır. Türklerin yerli halk ile evlenmeleri sonucu Kuloğulları adında bir idareci sınıf oluşmuş, böylelikle Osmanlı Devleti ile Tunus halkı arasında dengeyi sağlayan bürokrat sınıf olarak görev yapmışlardır.

Şairin baş müderrisliğini yaptığı Zeytûne Medresesi, eski dönemlerden beri üstlendiği misyon gereği ilim ve kültür merkezi olarak cazibesini korumuştur. O dönemki sayımlarda Zeytûne Medresesi kütüphanesinde 21373 kitabın bulunması ve bunlardan 7622 tanesinin öğrenciler üzerine zimmetli olması ilmî aktivitelerin canlılığını göstermektedir. Öte yandan el-Virğî, el-Kayravânî, Kâbâdû ve daha pek çok şair, er-Riyâhî'nin döneminde yaşamış önemli diğer şahsiyetlerdir. Dolayısıyla özelde er-Riyâhî'nin döneminde genelde ise Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü üç asırlık dönemde Tunus'ta pek çok Arap şair ve edîp yetişmiştir. er-Riyâhî de Osmanlı döneminde var olan zengin edebî havzanın içerisinde bir Arap şair olarak dönemin önemli şairleri arasında zikredilmektedir.

er-Riyâhî, ilmî geleneğe sahip bir ailede doğmuş ve büyümüştür. Zeytûne Medresesi'nde ilim tahsilini tamamlamış ve erken yaşlardan itibaren özellikle belagat ilimlerinde kendisini ispatlamıştır. Kaleminin ve dilinin kuvvetli olması edebî hayatında iki önemli eserini doğurmuştur. Birincisi şiirlerini oluşturan *Dîvân*'ı diğeri hutbelerini yazıya döktüğü nesirleridir. Bunların haricinde belagat, edebiyat ve fıkıh alanında da pek çok eser telif etmiştir. Şair er-Riyâhî, kaynaklarda diplomat, kadı, müderris ve sûfî olarak da anılmıştır. Bu ise çok yönlü kişiliğine ve kültürlü biri olmasına işaret etmektedir. Nitekim bütün bu vasıfların, şiirlerine konu ve muhteva çeşitliliği olarak yansıdığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın ana konusunu teşkil eden *Dîvân*'da toplamda 2087 beyitten oluşan 153 şiir mevcuttur. Beyit sayısı bakımından en çok kaleme aldığı şiir türü 825 beyitle 35 adet medih şiiri olmuştur. Akabinde 400 beyitten oluşan 30 adet mersiye, 371 beyitten oluşan 30 adet dinî şiir, 335 beyitten oluşan 37 adet ihvâniyyât şiiri, 69 beyitten oluşan 8 adet tarihlendirme şiiri *Dîvân*'ın yekûnunu oluşturmaktadır. Bunların haricinde az sayıda hiciv, vâsıf, gazel, fahr ve özür şiirleri *Dîvân*'ın kalanını oluşturmaktadır.

Dîvân'da yer alan şiirlerin %39'luk kısmını medih şiirleri oluşturduğu için er-Riyâhî, bir medih şairi olarak adlandırılabilir. Kaleme aldığı medih şiirlerini yöneticilere, alimlere ve dostlarına olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlar arasında er-Riyâhî'nin edebî hayatına etki eden ve onu dönemindeki diğer şairlerden ayırt eden en önemli husus, medih şiirlerini diplomatik bir araç olarak kullanması olmuştur. Tunus elçisi olarak hem Osmanlı Devleti'nin merkezi İstanbul'a hem de Fas Sultanlığı'na diplomatik ziyaretlerde bulunmuştur. Bâb-ı Âlî'de padişah ve sadrazamların huzuruna çıkmıştır. Taleplerini şiirler nazmederek padişah ve vezirlerin huzurunda iletmiş ve olumlu karşılanmıştır. Bu kazanımlar edebî hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Diğer yandan Osmanlı padişahlarından II. Mahmud ve eşrafının şairi ödüllendirmesi ise, Osmanlı yöneticilerinin Arap şairlere ve şiirine verdiği değeri göstermesi açısından kayda değerdir.

er-Riyâhî'nin yöneticileri övdüğü şiirleri, tebrik ve teşekkür amacı da taşımaktadır. Tahta çıkma, emîr olarak tayin edilme ya da han, hamam ve cami gibi yapıları inşa ettirmelerinden dolayı tebrik ve teşekkür gayesi taşıyan medih şiirleri

kaleme almıştır. Bunların yanı sıra hocalarına, tasavvuf büyüklerine, dostlarına ve muhtelif kişilere de methiyeler kaleme almıştır. Bunlar arasında dikkat çeken şiirleri, geçmişte yaşamış olan İbu'l-Fârið gibi sûfi şairlere muâriz olarak kaleme aldığı methiyelerdir.

er-Riyâhî, methiyelerini herhangi bir ücret karşılığında nazmetmemiştir. Ekonomik açıdan çeşitli sıkıntılar çektiği bilirse de maddî endişelerden uzak sanat değeri yüksek şiirler nazmetmiştir. İdarecilerle yaşadığı sıkıntılar neticesinde görevinden istifa ederek Tunus'tan uzakta kalmayı tercih etmiştir. Bu açıdan bakıldığında onuruna düşkün biri olduğu söylenebilir. Nitekim meşhur *Dâliyye* kasidesini kaleme alma sebebi bu durumun en bariz göstergesidir. Methiyelerin klasik Arap şiir geleneğine uygun nazmedildiği görülmektedir. Memduha dair öne çıkan özellikler cömertlik, cesaret, soy, şan ve şeref etrafında temerküz ederken söz konusu kişi yönetici ise bütün bunlarla birlikte kahramanlığına ve fiziksel özelliklerine övgüler de yer almaktadır. Şayet övülen kişi bir alim ise ilmî yetkinliği ön planda tutulmuştur.

Medih şiirlerinden sonra en çok kaleme alınan tema mersiyeler olmuştur. *Dîvân*'da yer alan şiirlerin %19'unu oluşturan mersiyeler toplamda 400 beyitten oluşmaktadır. Bunları da üç kısımda incelemek mümkündür. Hayatta iken tanıştığı ve yakın ilişki içerisinde olduğu alimler, dostları ve yönetici sınıfıdır. Mersiyelerinde nedb bölümüne çok az yer vermesi ya da ölen kimseyi öven sözlerle te'bîn bölümüne direkt başlamayı tercih etmesi kendine has yenilikçi bir yaklaşım olarak görülebilir. Bu yenilikçi tarzı biri hariç bütün mersiyelerinde, ölen kimsenin yakınlarına taziye ve sabır ifadelerinin yer aldığı 'azâ' kısmında, vefat eden kişinin ölüm tarihini düşmek suretiyle devam ettirmiştir. Bu açıdan bakıldığında mersiyelerinin klasik Arap şiir geleneğinden kısmen ayrıldığı söylenebilir.

Dinî şiirleri kendi içerisinde çeşitlilik arz etmektedir. Toplamda 371 beyitten oluşan 30 adet dinî temalı şiirler; fikhî meseleler, münâcât, tevessül ve Hz. Peygamber'i medih konularını içermektedir. Şairin sûfi kişiliğe sahip bir kadı olması, dinî şiirleri kaleme almada önemli bir etken olmuştur. Fıkıh, münâcât ve tevessül şiirlerinin, yapısı gereği edebî sanat kaygısı taşımadığı görülmektedir. Bunların aksine

Hız. Peygamber'i medih şiirlerine bakıldığında edebî açıdan yüksek olduğu görülmektedir. Bu şiirleri pek çok edebî sanat ile zengin bir anlatıma sahiptir.

er-Riyâhî'nin beyit sayısı açısından her ne kadar az olsa da şiir sayısı bakımından en çok kaleme aldığı şiir türü ihvâniyyât olmuştur. Toplamda 37 adet ihvâniyyât şiiri mevcuttur. Bu açıdan değerlendirildiğinde er-Riyâhî'nin bu yönüyle ihvâniyyât şairi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak daha kısa nazım türlerini tercih etmiştir. Doğum, nişan, evlilik gibi durumlarda dostlarını tebrik etmiş, kendisine verilen hediyeye karşılık teşekkürlerini iletmiş, yapmış olduğu hata sebebiyle özür dilemiş, pek çok talebesine icazet vermiş, ödünç kitap talebinde bulunmuş ya da dostlarının kaleme aldığı eserlere takrizler yazmıştır. Bu şiirler, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda sosyal ilişkilerin ne denli canlı olduğunu göstermektedir. Öte yandan her toplulukta olabileceği gibi bazı toplumsal sorunlar da şairlerin gözünden kaçmamıştır. Bunlar arasında en göze çarpanları ise zamaneden şikâyette bulunduğu şiirsel yazışmalardır. er-Riyâhî, ahlak ve erdemler ekseninde dönemin toplumsal ilişkilerinde meydana gelen yozlaşmayı yazışmalarıyla tenkit etmiştir. Dolayısıyla şiirsel sosyal tenkitleri, söz konusu dönemi ve coğrafyayı anlamak açısından önemli tespitleri içermektedir.

er-Riyâhî'yi ayırt eden bir diğer tema tarih düşürme şiirleri olmuştur. Bu şiirler, inşa edilen cami, halvethane, ev, su çeşmesi gibi yapılar ile önemli gördüğü şahısların vefatlarını tarihlendirmek üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yapılar için kaleme aldığı şiirlerde üç özellik göze çarpmaktadır. Birincisi, bânînin cömertliği ve yardımseverliği övülmektedir. İkincisi, söz konusu eserin insanların istifadesine kazandırılmasından dolayı bânîye teşekkür edilmektedir. Son olarak ise, yapılan hizmetten dolayı bânîye dua edilerek eserin yapılış tarihi son beyte düşülmektedir. Şahısların vefatlarını ise bir ya da iki beyitle kısa olarak aktarmayı tercih etmiştir. Çünkü söz konusu kişiler için mersiye türünde başka şiirler de kaleme almıştır. Öte yandan tarih düşürme şiirleri klasik Arap şiir geleneğinde olmayan bir türdür. Osmanlı dönemi Arap edebiyatının bir ürünü olması ve er-Riyâhî'nin de yoğun bir şekilde tema olarak kullanması kayda değerdir.

er-Riyâhî, hiciv ve vâsf türünde de şiirler kaleme almıştır. Ancak bu türdeki şiirleri çok azdır. Aynı şekilde gazel, fahr, özür temalı şiirlerinden birer adet

bulunmaktadır. Şairin özellikle gazel türünde kaleme aldığı beyitleri daha çok medih şiirlerinde nesîb olarak yer almaktadır.

er-Riyâhî şiirlerini 9 bahirde kaleme almıştır. Bunlar arasında en çok tercih ettiği Arap şiir geleneğinde de sıkça kullanılan kâmil ve tavîl bahirleri olmuştur. Öyle ki 153 şiirden 62'si kâmil, 46'sı ise tavîl veznindedir ve bu iki vezinde kaleme alınan şiirler *Dîvân*'nın %71'ini oluşturmaktadır. Bu iki veznin konuları sırasıyla mersiye, medih, ihvâniyât, dinî şiirler ve tarih düşürme şiirlerinden oluşmaktadır. Bunların haricinde basît, haff, recez, remel, vâfir, mütekârib ve serî' bahirleri de tercih edilen diğer vezinlerdir. Şairin, kısa bahirlerden remel ve serî'nin haricinde muhallau'l-basît vezninde 2, meczû'u'l-kâmil vezninde ise 1 şiiri mevcuttur. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere er-Riyâhî'nin daha çok uzun bahirleri tercih ettiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan er-Riyâhî, 153 şiirden 148'ini kâfiye sistemine uygun bir şekilde nazmetmiştir. Toplamda 20 revî ile şiirlerini sonlandırmıştır. En çok tercih ettiği revî harfleri ise > (24), ل (22), م (22) ve ر (17) olmuştur. Klasik Arap şiirinde en çok tercih edilen revî harflerine bakıldığında doğru orantıda bir kullanım olduğu görülmektedir.

Yapısal olarak nazım türleri incelendiğinde er-Riyâhî, genellikle kâfiye sistemine uygun yetîm, nütfe, mukatta'a ve kaside türlerinde şiirlerini kaleme almıştır. Tek beyitten oluşan yetîm türünde 4, iki beyitten oluşan nütfe türünde 18, üç ilâ altı beyitten oluşan mukatta'a türünde 25, yedi ve üzerindeki beyitten oluşan kaside türünde 101 adet şiir nazmetmiştir. Bunlar arasında en uzununu 85 beyitten oluşan medih temalı şiiridir. Diğer yandan her beytin kendi içerisinde kâfiyeli olduğu recez/urcûze türünde 5 adet şiir kaleme almıştır. Bunların en kısası 2 beyitten, en uzununu ise 53 beyitten oluşmaktadır. Recez türünde nazmedilen şiirlerin üçü dinî, diğer ikisi ise simya ve murâselât konularını içermektedir.

er-Riyâhî, kasidelerine mukaddime ile giriş yaparak Arap şiirindeki geleneksel yapıyı korumuştur. Bu bağlamda medih ve ihvâniyyât temalı kasidelerin mukaddimelerinde yer alan gazeller öne çıkmaktadır. Mukaddimelerinden biri hissî, diğerleri afîf gazelden oluşmaktadır. İşlenen konulara bakıldığında özlem, ayrılık, uykusuzluk, kınayıcıları sitem ve aşkın mahiyetini anlatmaktadır. Bunun yanı sıra mersiyelerin ilk bölümü olan ağıt kısmının çok kısa olması veya farklı bir muhtevaya

sahip olması dikkat çekmektedir. Bunların haricindeki kasidelerinde ise daha çok konuya doğrudan giriş yapmayı tercih etmiş ve mukaddime yazmamıştır. Mukaddimeden ana konuya geçişlerde ise başarılı örnekler sunmuştur. Okuyucunun zihninde herhangi bir inkitaya sebep vermeden bir akış içerisinde bağlantı kurarak hoş lafızlarla ana konuya geçiş yapmıştır. Hâtîme bölümlerini ise genellikle ana temaya uygun dua ile sonlandırmıştır. Ancak bazı kasidelerinde teşbih ve hüsn-i talîl gibi sanatları kullanarak bitirmiş ya da şiirini takdim ile sonlandırmıştır.

er-Riyâhî'nin dil ve üslup özellikleri incelendiğinde fasîh bir dile sahip olduğu görülmektedir. Bazı lafzî kusurların olduğu bilinmekle birlikte eleştirmenler tarafından ekseriyetle makbul görülen şiir zaruretinden kaynaklı durumlar söz konusudur. Diğer yandan anlamında kapalılığa yol açan manevî kusurlar ise çok nadirdir. er-Riyâhî, kaleme aldığı şiirlerin temasına uygun olarak kelime seçiminde titiz davranmış, kelime veya sözün anlamında oluşabilecek garabetten kaçınmıştır. Nitekim söz konusu temalarda kullanılan kelime kadrosu, Arap edebiyatında var olan zengin kelime dağarcığını yansıtmaktadır. Bu tutumun cümle tercihlerine de yansıdığı görülmektedir. Birbirine yakın oranda kullanılan haber ve inşâ cümleleri, okuyucunun zihninde herhangi bir karmaşaya yer vermemektedir. Haber cümleleri ile olay, olgu ve nitelermeler net bir şekilde tasvir edilirken, inşâ yapısı ile emir, istifhâm, nidâ gibi cümlelerin farklı gayeler de gözetilerek oluşturulması anlam derinliğini sağlamıştır. Öte yandan üslubuna yer eden kasr ifadeleri, söz konusu anlamların muhatapta çarpıcı ve etkili bir hale bürünmesine sebep olmaktadır.

er-Riyâhî, beyân üslubu ve bedî' sanatlarını ustalıkla kullanarak şiirlerini zenginleştirmiştir. Teşbih, mecâz, istiâre ve kinâye gibi beyân üslupları edebî zevki artırmakta ve okuyucunun şiirdeki duyguyu hissetmesine olanak sağlamaktadır. Bedî' sanatlarını ise, yapmış olduğu tasvirlerde daha net görmek mümkündür. Bu tasvirlerle zihinlerde detaylı bir tablo resmederek kendisinin geniş bir hayal dünyasına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca edebî sanatları kullanırken kendine has üslubunun yanında el-Mütenebbî ve Ebû Temmâm gibi Arap şiirinin önemli temsilcilerinin etkileri de görülmektedir.

Osmanlı döneminde Tunus'ta yaşayan er-Riyâhî, günümüzde çok meşhur olmasa da kaynaklarda dönemin önemli şairleri arasında yer almaktadır. Yetiştirdiği

talebeleri ile Tunus'a ve Osmanlı Devleti'ne önemli şair ve devlet adamları kazandırmıştır. Şairin aynı zamanda bir diplomat olması, başta Osmanlı sultan ve vezirleri olmak üzere pek çok ülke başkanı ve emîrinin huzuruna şiirleriyle çıkmasına sebep olmuş, böylece diplomaside şiirin etkisini fiili olarak göstermiştir. Buna mukabil Osmanlı yöneticilerinin de er-Riyâhî'ye ilgisi yoğun olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı dönemi Arap şiiri ile ilgili bazı ön yargılı yaklaşımların, er-Riyâhî'nin şiirlerinden hareketle objektif bir şekilde yeniden değerlendirilmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbâs, Fağl Hasan, *Esâlîbu'l-Beyân*, Dâru'n-Nefâis, Amman, 1430/2009.
- Abdulvahhab, Hasan Hüseyin, *Hulâsatu Târîhi Tûnis*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyyeti'sh-Şarqiyye, 3. Baskı, Tunus, ts.
- Adıgüzel, Cumhur Ersin, "Zîrîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2013, XLIV, 460-463.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut-Adil Mürşit-vd., Müessesetü'l-Risâle, 1. Baskı, 1421/2001, I-XLIVL.
- 'Akkâvî, İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi 'Ulûmi'l-Belâğa: el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî* Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1417/1996.
- Akpınar, Cemil, "İcâzet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2000, XXI, 393-400.
- Akyıldız, Ali, "Tanzimat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 1-10.
- Altuncî, Muhammed, *el-İtticâhâtu'sh-Şi'riyye fi Bilâdi'sh-Şâm fi'l-'Aşri'l-'Uşmânî*, İttihâdi'l-Kitâbi'l-'Arab, Şam, 1993.
- Ataman, Murat-Arslan, Adnan, "Klasik Arap Edebiyatında Övülen ve Yerilen Hasletler", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, c. 6, sy. 2, 2020, 1269-1298.
- 'Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, Dâru Şâdir, Beyrut, ts.
- Aristo, *Poetika*, Çev., Ari Çokona-Ömer Aygün, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., VIII. Baskı, İstanbul 2020.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl b. Abdillâh, *eş-Şinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, el-Mektebetu'l-'Unşuriyye, Beyrut, h. 1419.
- 'Atfık, Abdülaziz, *'İlmu'l-'Arûd ve'l-Kâfiye*, Dâru'l-Nahđati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1407/1987.
- *'İlmu'l-Meânî*, Dâru'l-Nehđati'l-'Arabiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1430/2009.
- 'Aţvân, Hüseyin, *Muqaddimetu'l-Kaşîdeti'l-'Arabiyye fi'sh-Şi'ri'l-Câhiliyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1970.
- Avcı, Casim, "Muiz b. Bâdis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2020, XXXI, 95-96.
- Ayyıldız, Erol, "Mağâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2003, XXVII, 417-419.

- el-Bağdâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar, *Kânûnu'l-Belâğa fî Nakdi'n-Nesri ve's-Şi'r*, thk. Muhsin Ğayyâd 'Uceyl, Muessesetu'l-Risâle, ts.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Musannifîn*, Yay. yok, ts.
- Bağcı, Abdullah Esat, *Arap Şairlerden Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*, Necmettin Erbakan Üni. SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2023.
- Bedevî, Ahmed, *Ususu'n-Nakdi'l-'Arabî 'inde'l-'Arab*, Ed. Dalyâ Muhammed İbrahim, Dâru Nahđati Mısr, 8. Baskı, Kahire, 2011.
- Bekkâr, Yusuf Hüseyin, *İtticâhâtu'l-Ġazel fî'l-Ġarni's-Sâni'l-Hicrî*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1971.
- *Binâu'l-Ġaşîde fî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ġadîm*, Dâru'l-Endelüs, Beyrut, ts.
- Beydilli, Kemal, "Mahmud II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2003, XXVII, 352-357.
- Bilgin, Feridun, "Osmanlı Hakimiyetindeki Tunus'a Endülüslü Müslümanların Göçü", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 8, sy. 1, 2013.
- BOA, HAT., No. 455/22479-O, (11 Cemaziyelevvel 1254/2 Ağustos 1838).
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Brill, Leiden 1937.
- Bulut, Ali, "Ġâbâdû", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2016, c. Ek-1, 696.
- "Câhiliye Şiirinde Bazı Dînî Motifler", *On dokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. 18, sy. 19, 2005, 213-233.
- el-Câhız, Ömer b. Baħr b. Maħbûb, *el-Beyân ve'l-Tibyân*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut 1423, I-III.
- el-Cârim, Ali-Emîn, Mustafa, *el-Belâġatu'l-Vâđıħa*, Dâru Ġabâ', Şam, 2007.
- Cebecioġlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., 1. Baskı, Ankara, 1997.
- Ceyhan, Semih, "Tecellî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 241-243.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Ğammâd, *eş-Şihâh*, thk. Ahmed Abdulġafûr 'Atťâr, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987, I-VI.
- el-Cundî, Ali, *Târîhu'l-Edebî'l-Câhilî*, Mektebetu Dâri't-Turâs, 1. Baskı, 1412/1991.
- el-Cürçânî, Ebû Bekr Abdulġâhir, *Esrâru'l-Belâğa fî 'İlmi'l-Beyân*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1422/2001.
- Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta'rîfât*, ter. Abdülaziz Mecdi Tolun, Lireta Yay., İstanbul, 2014.

- Çakır, İbrahim Ethem, “Sultan II. Selim”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Şefaettin Severcan, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, XII.
- Çetin, Atilla, “Hüseynîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1999, IXX, 26-28.
- “Tunuslu Hayreddin Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1999, XVII, 57-60.
- Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yay., 2. Bas., İstanbul, 2011.
- Çetişli, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilim*, Akçağ Yay., Ankara, 2008.
- *Metin Tahlillerine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- Çiçekler, Mustafa, “Na‘t”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2006, XXXII, 435-436.
- Çuhadar, Mustafa, “Fesahat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1995, XII, 423-424.
- Dayf, Şevki, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî 'Aşru'd-Duvel ve'l-İmârât Lîbyâ-Tûnis-Şıqâliyye*, Darû'l-Ma'ârif, Kahire, ts.
- *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî 'Aşru'l-Câhiliyye*, Darû'l-Ma'ârif, Kahire, 1992.
- *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî 'Aşru'l-'Abbâsi'l-Evvel*, Darû'l-Ma'ârif, Kahire, ts.
- *Funûnu'l-Edebî'l-'Arabî -el-Fennu'l-Ğinâi- II: er-Risâ*, Dâru'l-Ma'ârif, 4. Baskı, Kahire, ts.
- ed-Dehhân, Sâmî, *el-Medîh*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1992.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-I: Câhiliye Dönemi*, Fenomen Yay., 3. Baskı, Kayseri, 2014.
- “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tevessül/Şefaât Dileme ve Yakarış Şiirleri”, *AİÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. I, 2015, 49-76.
- “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri Ya Da Şiirle Tarih Düşürme”, *Şarkiyat Mecmuası*, c. 25, sy. 2, 2014, 87-124.
- “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”, *Şarkiyat Mecmuası*, c. 1, sy. 26, 2015, 31-62.
- Dereli, Muhammet Vehbi, *Osmanlı Dönemi Bediyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Gece Kitaplığı Yay., 2014.
- ed-Desûkî, Muhammed b. 'Arafe, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ Muhtaşari'l-Me'ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, ts., I-IV.

- Dırâz, Şabbâh ‘Ubeyd, *Esâlîbu’l-Ğaşr fî’l-Ğurâni’l-Kerîm ve Esrâruhâ el-Belâğîyyetu*, Matbatu’l-Emâne, 1. Baskı, Mısır, 1406/1986.
- Dıyâuddîn İbnu’l-Esîr, Nasrullah b. Muhammed, *el-Meşelu’s-Sâir fî Edebî’l-Kâtib ve’s-Şâ’ir*, thk. Ahmed el-Hûfî, Dâru Nahđatu Mısır, Kahire, ts., I-IV.
- Durmuş, İsmail- Najat Mrini, “Riyâhî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2008, XXXV, 140-141.
- Durmuş, İsmail-Mustafa Öz, “Sahbân el-Vâilî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2008, XXXV, 511-512.
- Durmuş, İsmail-Mürsel Öztürk-İskender Pala, “Kâfiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XIV, 149-153.
- Durmuş, “Mektup: Arap Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2004, XXIX, 14-16.
- Durmuş, “Üslûp”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLII, 383-385.
- “Şiir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2010, XXXIX, 144-154.
- “Tehalluş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 317-319.
- “İntihâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2000, XXII, 346-347.
- “Teşbih”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 553-556.
- “Mecaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2003, XXVIII, 217-220.
- “Kinâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2002, XXVI, 34-36.
- “Tezat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLI, 58-60.
- “Tevriye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLI, 45-47.
- “Nazîre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2006, XXXII, 455-456.
- “Hasr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1997, XVI, 392-393.
- “Tedbîc”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 256-258.
- “Mevlid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2004, XXIX, 480-482.
- Ebû Hâka, Ahmed, *Fennu’l-Medîh Ta’atavvuruhû fî’s-Şi’ri’l-‘Arabî*, Dâru’s-Sirki’l-Cedîd, 1. Bas., Beyrut, 1962.

- Ebû Setî, Şehhât Muhammed, *Dirâsât Menheciyye fî 'İlmi'l-Bedî'*, 1. Baskı, Kahire, 1414/1994.
- Elmalı, Hüseyin, “Kaside”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XXIV, 562-564.
- “Tasvir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 135-136.
- Emîl Bedî‘ Yakûb, *el-Mu‘cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûni's-Şi'r*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1411/1991.
- Emîl Bedî‘ Yakûb-Mişâl ‘Âşî, *Mu‘cemu'l-Mufaşşal fî'l-Luğati ve'l-Edebî*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1. Baskı, Beyrut, 1987.
- Eminoğlu, Ali, *Şekil ve Muhteva Yönünden Muallakât Kasideleri*, Aybil Yay., Konya, 2017.
- Ergin, Mehmet Mesut, “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sy. 21, 2006, 41-67.
- “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri (1517-1798)”, *Marife*, c.7, sy. 1, 2007, 119-135.
- Erginli, Zafer, vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kelam Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2006.
- el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed ‘Avd Mer‘ab, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrut, 2001, I-VIII.
- el-Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî, İbrahim es-Sâmarrâî Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, I-VIII.
- Fidan, İbrahim, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2016.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “İsnâaşeriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XXIII, 142-147.
- Ĥabenneke, Abdurrahman Hasan, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, 1. Baskı, Dâru'l-Qalem, Dımaşq, 1416/1996, I-II.
- el-Ĥamrûnî, Ahmed, *'Alemu'z-Zeytûne Şeyh İbrâhîm er-Riyâhî*, Medya Kum Yay., 1.Baskı, Tunus, 1996.
- el-Ĥanefî, Celâl, *el-'Arûd: Tehzîbuhû ve İ'âdetu Tedvînihî*, Maţba'atu'l-'Ânî, Bağdâd, 1398/1978.
- el-Ĥâşimî, Ahmed, *Mîzânu'z-Zeheb fî Şinâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, Dâru'l-Beyrûtî, 3. Baskı, Beyrut, 1427/2006.

- el-Hatîb et-Tebrîzî, Yahya b. Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *Şerhu Dîvânî Ebî Temmâm*, thk. Râcî el-Esmer, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1414/1994, I-II.
- Hâvî, İlyâ, *Fennu'l-Vaşf ve Ta'avvuruhû fî Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru's-Şarkî'l-Cedîd, 1. Baskı, Beyrut, 1959.
- el-Hicvî eş-Şeâ'lebî el-Fâsî, Muhammed b. el-Hasan, *el-Fikru'l-İslâmî fî Tarihi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, I-II.
- Hizmetli, Sabri, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezair'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, Ankara, c. XXXII, sy. 1-2, 1992, 1-22.
- Işılak, Halil, *Safevîler Dönemi İmâmiyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*, Ankara Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2022.
- İbn Abdi'l-Hakem, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, *Futûhu Mısr ve Ahbâruhâ*, Leiden, 1920.
- İbn Âsım, Muhammed b. Muhammed Ebû el-Kaysî el-Gırnâfî, *Tuhfetu'l-Hukkâm fî Nuketi'l-Ukûd ve'l-Ahkâm*, thk. Muhammed Abdusselam Muhammed, Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kahire, 1432/2011.
- İbn Battûta Tâncî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyehatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2004, I-II.
- İbn Cinnî en-Nahvî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Fesru Şerhu İbn Cinnî el-Kebîr 'Alâ Dîvânî'l-Metenebbî*, thk. Rıza Recep, Dâru'l-Yenâbî', 1. Baskı, Dımaşk, 2004, I-III.
- İbn Ebi'd-Dıyâf, Ahmed, *İthâfu Ehli'z-Zamân bi İhbâri Mulûki Tûnis ve 'Ahdî'l-Emân*, thk. Vizâratu's-Şuûni's-Şekafiyye, ed-Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1999, I-VIII.
- İbn Ebi'l-İşba', el-Mısrî, *Tahrîrû't-Taḥbîr*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Kahire, 1383/1963.
- İbnu'l-Eşîr, 'İzzeddîn Ebu'l-Hasan b. Ali Ebi'l-Kerem eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Darû'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, 2012, I-X.
- İbnu'l-Fâriḍ, Ebû Hafş Ömer b. Ebî'l-Hasen el-Hamevî, *Dîvânu İbni'l-Fâriḍ*, Dâru Şâdır, Beyrut, ts.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Faḍl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Dîvânu Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-'Askalânî*, thk. Firdevs Nur Ali Hüseyin, Dâru'l-Faḍîle, Kahire, ts.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Muḳaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., Ciltli 2. Baskı, İstanbul, 2020.

- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemseddin Ahmed b. İbrahim b. Ebî Bekr, *Vefâyâtü'l-A'yân Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Şadr, Beyrut, ts., I-VII.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddin b. Abdulmelik, *es-Sîre*, nşr. Mustafa es-Sekkkâ, Beyrut, 1985, I-III.
- İbnu'l-Hoca, Muhammed, *Târîhu Ma'âlimi't-Tevhîd fi'l-Ķadîmi ve fi'l-Cedîd*, thk. el-Cîylânî b. el-Hâc Yahya-Hammâdî es-Sâhilî, Dâru'l-Ķarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1985.
- İbn Kuteybe, *eş-Ş'ir ve ş-Şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1982, I-II.
- *eş-Şi'r ve ş-Şu'ara*, Dâru'l-Ķadîs, Kahire, h.1423, I-II.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah, *Elfiyyetu İbn Mâlik*, Dâru't-Taâvun, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukarrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Şâdir, Beyrut, ts., (Şamile), c. I-XV.
- İbn Sinân el-Ķafâcî, Ebû Muhammed b. Muhammed b. Saîd, *Sirru'l-Feşâha*, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1402/1982.
- İbrahim Enîs, *Mûsîka ş-Şi'r*, Mektebetü'l-Anglo el-Mışriyye, 2. Baskı, Kahire, 1952.
- İbnu'l-Mu'tez Billah, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed, *el-Bedî' fi'l-Bedî'*, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, 1410/1990.
- İbn Raşîk el-Ķayravânî, Ebû Ali el-Hasan, *el-'Umde 'Umde fi Meĥâsini ş-Şi'r ve Âdâbih*, thk. Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Cîl, 5. Baskı, Beyrut, 1981, I-II.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd, Muhammed b. Ahmed, *Telhîsu Kitâbu ş-Şi'r*, Nşr. Charles E. Butterworth-Ahmed A. Herîdî, Çev. Ali Tekin, Endülüs Yay., İstanbul, 2019.
- İbn Sellâm, Muhammed, *Tabakâtu Fuĥûli ş-Şu'arâ*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, ts. I-II.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali, *Kitâbu ş-Şifâ: Poetika*, Nşr.-Çev. Ferruh Özpilavcı, Litera Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2020.
- İbn Sinan el-Ķafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muahammed, *Sirru'l-Feşâha*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- İbn Vehb el-Kâtib, Ebû Hüseyin İshak b. İbrahim b. Süleyman, *el-Burhân fi Vucûhi'l-Beyân*, thk. Hanefî Muhammed Şeraf, Mektebetü'ş-Şebâb, Kahire, 1389/1969.
- *Safahâtun min Târîhi Tûnis*, thk. Hammâdî es-Sâhilî- el-Cîlânî b. el-Hâc Yahyâ, Dâru'l-Ķarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1986.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, I-XII.

- İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1992, VI, 72-73.
- el-İşfehânî, el-‘Imâd, *Harîdetu’l-Kaşr ve Cerîdetu’l-‘Aşr*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî, Maţba‘tu’l-Mecma‘i’l-‘İlmiyyi’l-‘İrâkî, 1385/1955, I-XVII.
- Ķâbâdû, Mahmud, *Dîvânu Mahmud Ķâbâdû*, Derleyen Muhammed es-Senûsî, el-Maţba‘tu’r-Resmiyye, Tunus, 1877-1878, I-II.
- Ķalkâşendî, Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Şubhu’l-A’sâ fî Şinâ‘ati’l-İnşâ*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, ts., I-XV.
- Ķanâvî, Abdulazîm Ali, *el-Vaşf fi’ş-Şi‘ri’l-‘Arabî*, Mektebet-u Mustafa, 1. Baskı, Mısır, 1368/1949.
- Ķandîl, Muhammed İsa İbrahim, *eş-Şi‘ru’l-‘Arabî fî’l-‘Aşri’l-Memlûki’s-Sânî*, Dâru’s-ŞurûĶ, Dubai, 2007.
- Kapar, Mehmet Ali, “Eyyâmü’l-Arab”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XII, 14-16.
- Karabey, Turgut, “Tarih Düşürme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, XL, 80-82.
- Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Gece Kitaplığı, İstanbul, 2001.
- Ķâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004.
- Kavas, Ahmet, “Tunus-Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, XLI, 388-393.
- “Senûsî, Muhammed b. Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2009, XXXVI, 529-531.
- “Murâdîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2020, XXXI, 194-196.
- “Kuzey Afrika Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sy. XXI, 2001, 31-68.
- el-Ķayravânî, Ebû Muhammed Abdullatif b. Mahmud eţ-Ķavîr, *Dîvânu’s-Şi‘r*, thk. Ahmed eţ-Ķavîlî, ed-Dâru’l-‘Arabiyyeti li’l-Kitâb, Tunus, 1981.
- el-Ķazvînî Celaledin, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer, *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâĝa*, thk. Muhammed Abdulmunim el-Ĥafâcî, Dâru’l-Cîl, 3. Baskı, Beyrut, ts., I-III.
- *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâĝa*, neş. Muhammed Ali Bîdûn, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1424/2003.
- Keĥhâle, Ömer Rıza, *Mu‘cemu’l-Muellifîn*, Dâru İhyau Turâsi’l-‘Arabiyye, Beyrut, ts.

- Kılıç, Hulusi, “Bedîyyât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1992, V, 323-324.
- Kocabıyık, Halil İbrahim, “İstifhâm Edatları”, *Bilecik Şeyh Edebâli Üni. SBE Dergisi*, c. 2, sy. 2, 2017, 649-663.
- Koçin, Abdülhakim, *Türk Edebiyatında Münâcât*, TDV Yay., Ankara, 2011.
- Kudâme b. Cafer, *Nağdu’ş-Şi’r*, Matba’atu’l-Cevâib, İstanbul, 1302/1885.
- Kutluer, İlhan, “Câlînûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1993, VII, 32-34.
- Küçüksarı, Mücahit, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.
- Küçüksarı, Mücahit- Ak, Murat, “Bir Nebevî Medih Şairi Olarak Yûsuf en-Nebhânî ve es-Sâbikâtu’l-Ciyâd fî Medhi Seyyidi’l-‘İbâd Adlı Divanındaki Hz. Peygamber Anlatımı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 26, sy. 2, 2022, 881-902.
- Maḥfûz, Muhammed, *Terâcimu’l-Muellifîne’t-Tûnisîyyîn*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1996, II.
- Mansûr, Abdulhuffâz, *Raşîdu Mektebeti Hasan Huseynî ‘Abdolvahhâb*, Yay. yok, Tunus, 1975.
- Macit, Muhsin, “Münâcât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2020, XXXI, 562-564.
- Mahlûf, Muhammed b. Ömer b. Kâsım, *Şecertu’n-Nûri’z-Zekiyye fî Tabakâti’l-Mâlikiyye*, tlk. Abdulmecid Hayâlî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003, I-II.
- Maksudoğlu, Mehmet, “Tunus’ta Dayıların Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, c. 14, sy. 1, 1966, 189-202.
- “Tunus’ta Hakimiyetin Dayılardan Beylere Geçışı”, *AÜİFD*, c. 15, sy. 1, 1967, 173-186.
- el-Ma’mûrî, Tâhir, *Câmi’u’z-Zeytûne ve Medârisu’l-‘ilm fî’l-‘ahdeyni’l-Ḥafşî ve’t-Turkî*, Tunus, 1990.
- Maṭlûb, Ahmed, *Mu’cemu’n-Nağdi’l-‘Arabiyyi’l-Ḳadîm*, Dâru’ş-Şuûni’s-Şekâfiyyeti’l-‘Âmme, Bağdat, 1989, I-II.
- el-Merâğî, Mahmud Hasan, *fî’l-Belâğati’l-‘Arabiyye: ‘İlmu’l-Bedî’*, Dâru’l-‘Ulûmi’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1411/1991.
- el-Mütenebbî, Ahmed b. Hüseyin el-Cü’fî Ebi’ṭ-Ṭayyib, *Dîvânu’l-Mütenebbî*, Dâru Beyrut, 1403/1983.

- en-Nablûsî, Abdulġânî b. İsmail, *Nefahâtu'l-Ezhâr alâ Nesimâti'l-Eshâr fî Medhi'n-Nebiyi'l-Muhtâr*, Matba'âtu Nehci's-Şavâb, Dîmeşk, 1299.
- en-Neccâr, Ahmed Şevkî, "el-Ebcedu'l-'Arabiyye: Lemha ve Nazra", *ed-Dâre*, c. II, sy. 8, Riyad, 1403/1976, 158-177.
- en-Neyfer, Muhammed, *'Unvânu'l-Erib, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî*, Beyrut, 1996.
- Nevvâr, el-Aziz Süleyman, *eş-Şu'ûbu'l-İslâmiyye, Dâru'l-Nehdati'l-'Arabiyye*, Beyrut, 1991.
- Özdemir, Mehmet, "Sanhâce", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2009, XXXVI, 105-106.
- Özel, Ahmet, "Muhammed Bayram III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, 2019, c. Ek-2, 299-300.
- Özkan, İsmail Hakkı, "Makam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2003, XXVII, 410-412.
- Özköse, Kadir, "Ticânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLI, 130-133.
- Öznurhan, Hâlim, "Tasrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2011, XL, 130-131.
- Pekparlatır, Selçuk, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yusuf el-Esir ve Şiiri*, Palet Yay., Konya, 2020.
- Pektaş, Kadir, "Yûsuf Sâhibü't-Tâba' Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2013, XLIV, 26-28.
- Rezûk, Muhammed, "Filâlîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1996, XIII, 71-73.
- er-Rızkî, Muhammed eş-Şâdık, *el-Aġâni't-Tûnisiyye, Dâru't-Tûnisiyye*, 2. Baskı, Tunus, 1967.
- er-Riyâhî, İbrahim, *Dîvânu Şeyh İbrahim er-Riyâhî*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî-Hammâdî es-Sâhilî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990.
- er-Riyâhî, Ömer, *Ta'tîru'n-Nevâhî bi Tercemeti's-Şeyh Sîdî İbrahim er-Riyâhî*, Matba'atu Bekkâr ve Şurakâihî, Tunus, 1320/1902, I-II.
- Sadık, Mustafa, *Târihu Âdâbi'l-'Arabî, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî*, ts., I-III.

- Saidani, Maya, *La musique du Constantinois: contexte, nature, transmission et définition*, (Thèse de doctorat soutenue), Sorbonne Université, Paris, 2001.
- Salâhî, Muhammed, *Kâmûs-i Osmânî*, İstanbul, 1313.
- Şa‘leb, Ahmed b. Yahya b. Zeyd b. Seyyâr eş-Şeybânî, *Ķavâidu’s-Şi‘r*, thk. Ramazan Abduettevvâb, Mektebetu’l-Hancî, 2. Baskı, Kahire, 1995.
- Samancı, Yusuf Sami, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.
- Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, h. 1317.
- eş-Se‘âlebî, Ebû Mansûr Abdulmelik, *Yetîmetu’d-Dehr*, thk. Müfid Muhammed Ķumeyme, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut 1403/1983, I-V.
- eş-Se‘âlebî el-Fâsî, Muhammed b. el-Hasan el-Hicvî, *el-Fikru’l-İslâmî fi Tarihi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, I-II.
- es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1407/1987.
- Selim, Mahmud Rızq , *el-Edebu’l-‘Arabî ve Târîhuhu fi ‘Aşri’l-Memâlik ve’l-‘Uşmâniyyîn ve’l-‘Aşri’l-Ĥadîs*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Mısır, 1377/1957.
- es-Senûsî, Muhammed b. Osman, *Musâmerâtu’z-Zarîf bi-Ĥusni’t-Ta’rif*, thk. Muhammed en-Neyfer, Dâru’l-Ķarbi’l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1994, I-IV.
- *Rihletu’l-Ĥicâziyye*, Şeriketu’t-Tûnisiyye, Tunus, 1981, I-II.
- Soyyîğit, Osman Zeki, *el-Edebü’l-‘Arabî*, Yay. yok, İstanbul, 1993.
- es-Subkî, Ahmed b. Ali b. Abdulkâfi Bahâuddin, *‘Arûsu’l-Efrâĥ fi Şerhi Telĥîşi’l-Miftâĥ*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Mektebetu’l-‘Aşriyye, 1. Baskı, Beyrut, 1423/2003, I-II.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmi‘u’s-Şağîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî, Dâru’l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1423/2003, I-III.
- Şahin, Şamil, “Osmanlı Döneminde Tunus’ta Hanefilerle-Hanbelîlerin Birlikte Yaşama Uygulamaları”, *İmam-ı Âzam ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu*, Ed. Abdullah Acar, Eskişehir, 2015, 225-226.

Şensoy, Sedat, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bûrînî ve Dinî Şiirleri*, Palet Yay., Konya, 2019.

----- “Lafız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2003, XXVII, 42-44.

Şeyho, Luvîs, “Fi’t-Târîhi’ş-Şi’rî ve Tevârîhu’l-Munsinyûr Yusuf el-‘Alem”, *Mecelletu’l-Maşriq*, Yıl 6, Sayı 21, Beyrut, 1903, 986-992.

Şimşek, Sultan, “Kenan Demirayak, Arap-İslam Edebiyatı Manzum Münâcâtlarda Şekil ve Muhteva, Erzurum Fenomen Yayıncılık, Aralık 2018”, *Istanbul Journal of Arabic Studies*, c. 2, sy.1, 2019, 139-144.

Skander, May, *Tunus’ta Bir Osmanlı Yapısı Sidi İbrahim Riyahi Zaviyesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018.

Tabâtabâ, Muhammed b. Ahmed İbrahim, *‘ÿâru’ş-Şi’r*, thk. Abdulaziz b. Nâsır el-Mâni’, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, ts.

et-Taftâzânî, Mes‘ûd b. Ömer Sadeddin, *Şerhu’s-Sa’d: Muhtaşaru’l-Me‘ânî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, ed. Salih Râdî eş-Şimerî, Dâruż-Zâhiriyye, 1. Baskı, Kahire 1440/2019, I-IV.

----- *Şerhu’s-Sa’d: Muhtaşaru’l-Me‘ânî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru’z-Zâhiriyye, 1. Baskı, Kahire, 1440/2019, I-III.

Taylor, Julie Anne, *Muslims in Medieval Italy: The Colony at Lucera*, Lexington Books, Lanham/Boulder/New York/Toronto/Oxford, 2003.

et-Teftâzânî, Sadeddîn Mes‘ûd b. Ömer, *el-Muṭavvel Şerhu Telhîşi Miftâhi’l-‘Ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2013.

Toprak, M. Faruk, “Mersiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2004, XXIX, 215-217.

Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, “Kâmil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2001, XIV, 280-281.

Tûnisu’l- Hadrâ’, haz. Muhammed Şefik Ğirbâl, Hindâvî Yay., Londra, 2022.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2001.

- “İbnü’l-Fâriz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2000, XXI, 40-43.
- Uzun, Mustafa İsmet- Arslan, Ahmet Turan, “Takriz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2010, XXXIX, 472-474.
- “Ebced”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1994, X, 68-70.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 6. Baskı, ts., I-VI.
- Vassâf, Osmanzade Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yay., II. Baskı, İstanbul, 2011, I-V.
- Vicdânî, Sadık, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı ‘Âliyye)*, Haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.
- el-Virğî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Maqâmâtü’l-Virğî ve Rasâiluhû*, thk. Abdulaziz el-Ğayravânî, ed-Dâru’t-Tûnisiyye li’n-Neşr, Tunus, 1972.
- Yalar, Mehmet, “İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”, *Uludağ Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. 18, sy. 1, 2009, 61-88.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “İbn Âsım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1999, IXX, 327-328.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Tevesül”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, XLI, 6-8.
- Yıldız, Yusuf, “15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya’da Müslümanlar”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 40, 2017, 67-88.
- Yiğit, İsmail, “Zeytûne Camisi-İlim ve Kültür Tarihindeki Yeri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV.
- “Tunus-Kültür ve Medeniyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, XLI, 393-397.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdirrezâk, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhri’l-Ğâmûs*, Dâru’l-Hedâye, 1965-2001, I-XL.
- ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî b. Sehl, *Meâni’l-Ğur’ân ve ‘İrâbuhû*, thk. Abdulcelil Abduh Şiblî, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1408/1988, I-V.

- ez-Zemerlî, eş-Şâdık, *A'lâmun Tûnisiyyûn*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1986.
- Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luġati'l-'Arabiyye*, Müessesetu Hindâvî, Detroit, 2013, I-IV.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Ed. Erhan Afyoncu, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, VII.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmusu't-Terâcim*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 2002.
- ez-Züvey, Ahmed Muhammed Sâlim, “Sesbilimin Kurucusu el-Halil b. Ahmed”, çev. Necattin Hanay, *Recep Tayyip Erdoğan Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 4, 2013, 195-227.

İnternet Kaynakları

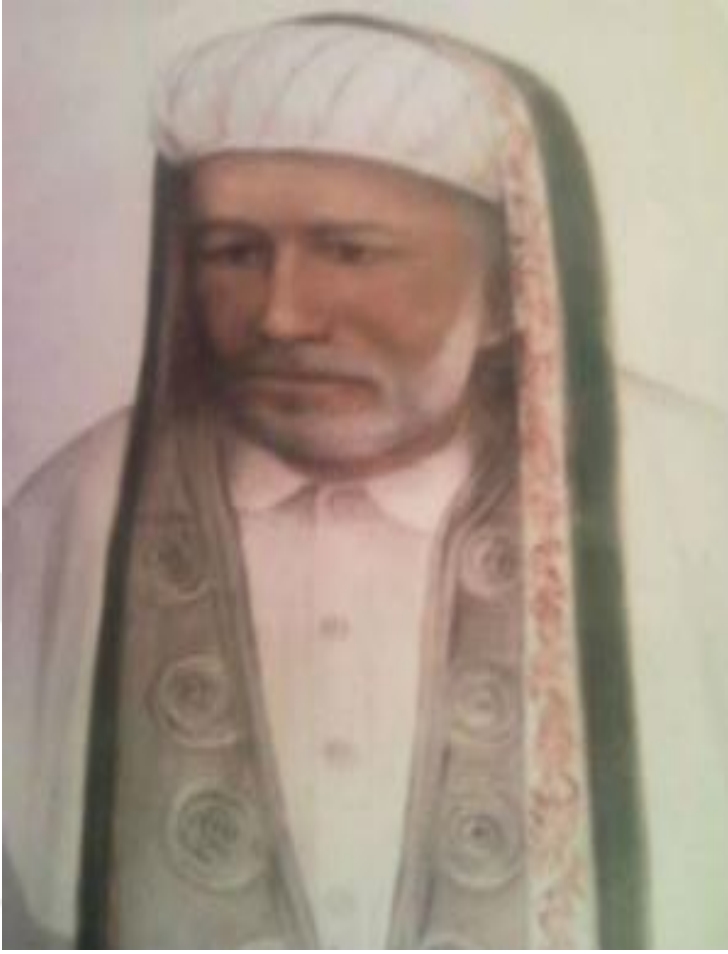
- Muhammed el-Fâdıl b. ‘Âşûr: <http://www.communemarsa.tn/palais-abdelia/?lang=ar>, (Erişim Tarihi: 10.06.2022)
- Abdullah b. ‘Uyeyne: <https://poetsgate.com/index.php>, (Erişim Tarihi: 28.03.2023)
- http://www.mawsouaa.tn/wiki/إبراهيم_الرياحي (Erişim Tarihi: 09.11.2023)
- <https://poetsgate.com/index.php>, (Erişim Tarihi: 28/03/2023)

EKLER

Şekil 4. 1. er-Riyâhî'nin vergi affı hususunda talebinin yer aldığı belge⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ Osmanlı arşivlerinde söz konusu belgenin özeti “Tunus vergisi olarak senevi Tersane Hazinesine müretteb üç bin kise meblağın tediyesine imkân olmadığından afvı veya tehiri istirham olunduğuna dair. Şifahi ifadedir.” şeklinde ifade edilmektedir. BOA, HAT., 455/22479-O, (11 Cemaziyelevvel 1254/2 Ağustos 1838).

Şekil 4. 2. İbrahim er-Riyâhî⁵⁸⁸

⁵⁸⁸ http://www.mawsouaa.tn/wiki/إبراهيم_الرياحي (Erişim Tarihi: 09.11.2023)

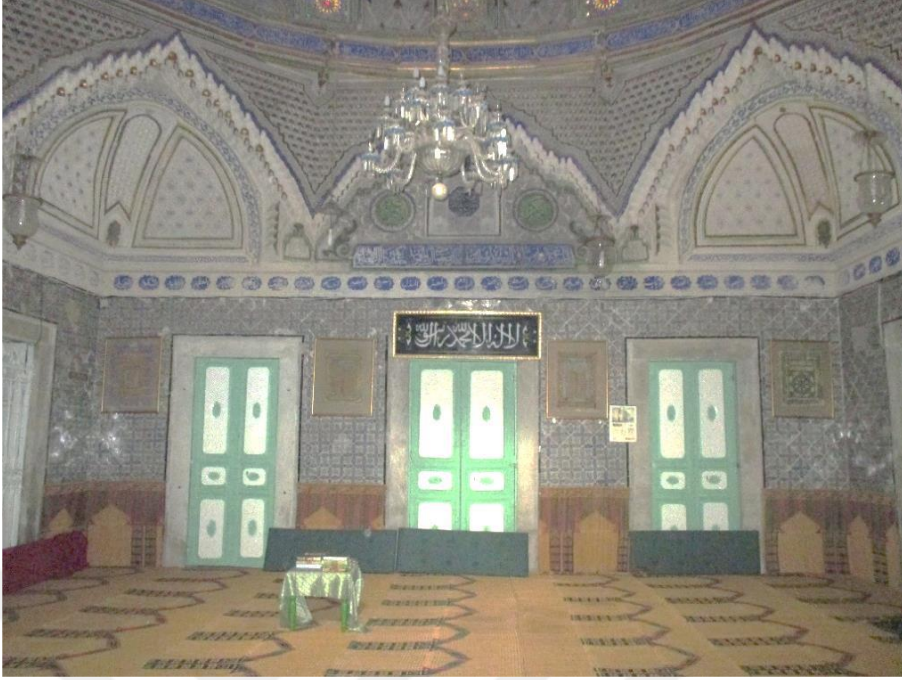
Şekil 4. 3. Sîdî İbrahim er-Riyâhî zâviyesinde bir mevlid töreni⁵⁸⁹

Şekil 4. 4. Avludan ibadethaneye giriş⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ May Skander, *Tunus'ta Bir Osmanlı Yapısı Sidi İbrahim Riyahi Zaviyesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, 34

⁵⁹⁰ May Skander, *Tunus'ta Bir Osmanlı Yapısı Sidi İbrahim Riyahi Zaviyesi*, 51

Şekil 4. 5. Zâviyenin ibadethane bölümü⁵⁹¹

Şekil 4. 6. Mihrab⁵⁹²

⁵⁹¹ May Skander, *Tunus'ta Bir Osmanlı Yapısı Sidi İbrahim Riyahi Zaviyesi*, 51

⁵⁹² May Skander, *Tunus'ta Bir Osmanlı Yapısı Sidi İbrahim Riyahi Zaviyesi*, 52

Şekil 4. 7. er-Riyâhî'nin kabrinin bulunduğu türbe⁵⁹³

⁵⁹³ May Skander, *Tunus'ta Bir Osmanlı Yapısı Sidi İbrahim Riyahi Zaviyesi*, 54